Studia Academica Slovaca

24

JÚ
21820
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV
knižnica
Panská 26 813 64 Bratislava
170/95 D

Prednášky XXXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry

Bratislava 1995

Vedecký redaktor *Jozef Mlacek*
Lektoroval *Rudolf Krajčovič*

Účelová publikácia Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave

Vydal STIMUL - Centrum informatiky a vzdelávania FF UK
© STIMUL, Bratislava 1995

ISBN 80-85697-24-6

Obsah

Úvod 7

Eugénia Bajzíková
Vyjadrovanie predikátu v slovenčine 9

Peter Baláž
Hláskoslovie slovenčiny v porovnaní s češtinou
v ponímaní Ľ. Štúra 14

Mária Bátorová
Moderná katolícka poézia 20

Ján Bosák
Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny 23

Ladislav Čúzy
Hierarchia druhov umenia
v Štúrových prednáškach o slovanskej poézii 31

Juraj Dolník
Slovenčina z hľadiska hodnotenia 37

Ľubica Droppová
Funkcie a tematika slovenských ľudových piesní 44

Júlia Dudášová-Krišśáková
Slováci v Poľsku 53

Etela Farkašová
Žena v slovenskej literatúre: historické premeny 61

Adriana Ferenčíková
Pohľad na slovenskú lexiku z okruhu poľnohospodárstva
z historického a sociolingvistického aspektu 69

Ján Horecký
Slovotvorná a morfematická štruktúra slovenčiny 75

Ján Kačala
Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1991 78

František Kočiš
Časopis Slovenská reč vstúpil do 60. ročníka 85

Ema Krošláková
Staroslovienčina vo veľkomoravskom kontexte 93

Viliam Marčok
Postmoderné autorstvo 99

Richard Marsina
K etnogenéze Slovákov 106

Ján Michálek
Slovanský národopis Pavla Jozefa Šafárika 113

Jozef Mlacek
Jazykovedné poznámky o jazykovom zákone 119

Pavol Odaloš
K problematike názvov firiem 127

Pavol Petrus
Literárnovedné dielo Pavla Jozefa Šafárika 135

Milan Podrimavský
Myšlienka slovenskej štátnosti 1848 - 1914 145

Matej Považaj
Posilnenie pravidla o rytmickom krátení
v pravopisnej kodifikácii z r.1991 153

Ján Sabol
Grafické a fónické sústavy 159

Oľga Sabolová
Princíp národného v próze slovenského romantizmu 164

Tatiana Štefanovičová
Osídlenie Bratislavskej brány v 6.-12.storočí 168

Eva Tibenská
Podmet a subjekt 177

Pavol Žigo
Charakteristika slovanských jazykov
v Slovanskom národopise Pavla Jozefa Šafárika 187

Jana Pekarovičová
Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti
lektorátov slovenského jazyka 197

Zoznam autorov 214

Na úvod

Dvadsiaty štvrtý zväzok zborníka Studia Academica Slovaca sa spája s 31.ročníkom rovnomennej Letnej školy slovenského jazyka a kultúry SAS, ktorú organizuje Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave.

Obsahuje podstatnú časť z programu prednášok a špeciálnych seminárov tohto ročníka.

Ako každý ročník letnej školy SAS aj ten tohoročný mal vo svojej náplni isté stabilné tematické zložky, ale zároveň v ňom boli aj isté témy, ktoré takpovediac priniesol čas. K tomu stabilnému patrí už celková profilácia prednášok a iných sprievodných podujatí na letnej škole: SAS ako slovakistická letná škola sa orientuje najmä na vlastivedné disiciplíny, a tak je logické, že jej podstatnou zložkou sú popri priamej výučbe jazyka najmä prednášky o našom jazyku, o slovenskej literatúre, o slovenských dejinách, prednášky zo slovenskej archeológie. Texty s touto orientáciou tvoria vlastne celú náplň zborníka. Prichodí tu iba ľutovať, že sa do zborníka predovšetkým z časových alebo pracovných dôvodov nedostali aj niektoré ďalšie zaujímavé texty, ktoré vo forme prednášky odzneli v programe letnej školy.

Práve z uvedených tematických oblastí sme pre tento ročník letnej školy vybrali aj náplň špecializovaných seminárov či workshopov. Z jazykovedy je to po rozličných iných seminároch z minulých rokov (lexikológia, lexikografia, frazeológia, onomastika, slovotvorba, sociolingvistika, dialektológia) zaujímavá problematika zvukovej a grafickej (pravopisnej) stvárnenosti nášho jazyka, ktorú sme zaradili najmä na základe aktuálnych požiadaviek viacerých frekventantov. Celú túto časť zaistili zostavovatelia najnovšej podoby Pravidiel slovenského pravopisu a prof. Ján Sabol ako čelný predstaviteľ fonológie. V literárnovednej problematike sa s podobným zámerom zvolila donedávna u nás obchádzaná problematika tzv. katolíckej moderny.

Z aktuálne podmienených tém v náplni celej letnej školy aj v zborníku dominuje blok prednášok venovaný P.J.Šafárikovi, a to z príležitosti 200.výročia jeho narodenia. V programe prednášok sme sa venovali aj 50. výročiu ukončenia 2.svetovej vojny, ale aj 60.ročníku základného slovakistického jazykovedného časopisu Slovenská reč. Všetky tieto témy znamenali spestrenie programovej náplne našej letnej školy.

Dvadsiaty štvrtý zväzok zborníka prednášok z Letnej školy slovenského jazyka a kultúry vydávame v nádeji, že jednak bude dokumentom o odbornej náplni aj úrovni našej letnej školy a jednak poskytne tohoročným frekventantom SASu, ale aj ďalším záujemcom viaceré fundované práce z oblasti vlastivedného výskumu na Slovensku.

Okrem prednášok a vstupných textov k špecializovaným seminárom uverejňujeme na konci tohto zväzku prehľadovú správu o lektorátoch slovenčiny na zahraničných univerzitách. Domnievame sa totiž, že táto informačne naozaj nasýtená správa ponúka dobrý prehľad o takmer všetkých zahraničných pracoviskách, kde sa slovenčina nejakou formou vyučuje. Poznatky z tejto správy chápeme ako užitočné doplnenie celého zborníka, ako fakty, ktoré môžu zaujať každého, kto chce študovať alebo kto študuje náš jazyk, našu literatúru i celú našu kultúru.

Eugénia Bajzíková

Vyjadrovanie predikátu v slovenčine

1. Príspevok zameraný na formálny opis predikátu nadväzuje na formálny opis subjektového participanta (Bajzíková, 1993) ako súčasti pripravovanej gramatiky slovenčiny pre cudzincov.

Predikát (P) je centrálnym a organizačným prvkom v gramatickej a sémantickej stavbe vety. Vyjadruje *činnosť, stav, zmenu stavu, vlastnosť, kvantitu* z hľadiska sémantickej charakteristiky. Predikát z hľadiska formálnej charakteristiky je tvorený predikátovými výrazmi vyjadrenými *určitým slovesným tvarom*-verbom finitom (VF), ojedinele túto funkciu preberá infinitív slovesa (INF), ale aj iné slovné druhy. Predikát v tvare VF je nositeľom predikačných kategórií **spôsobu** a **času**, ktorými sa realizuje *vetotvorný akt.* Predikát vstupuje do syntagmatického vzťahu-predikácie, chápanej ako **aktualizačná determinácia.** Predikáciu vysvetľujeme v širšom zmysle ako aktuálny vzťah medzi obsahom vety a označovacou skutočnosťou, preto do pojmu predikát zaraďujeme **predikát v užšom zmysle** slova (tradične prísudok dvojčlennej vety so vzťahom k podmetu) a **vetný základ** (fundamentum jednočlennej vety bez vzťahu k podmetu). Syntaktické a sémantické vlastnosti predikátu tvoria základ pre vetné štruktúry v gramatickej aj v sémantickej *stavbe vety.*

2. Základné delenie P podľa formy vyjadrenia

2.1. *Slovesný predikát syntetický* (^{P}syntetik) je základným, gramaticky bezpríznakovým typom predikátu. Vyjadruje sa plnovýznamovým (autosémantickým) syntetickým VF (prší, píšem), alebo analytickým VF (písal som, bude pršať): Otec *odchádza* do práce. *Spievali* sme ľudové piesne. Susedia *by* vraj *boli prišli.* U nás *sa pije* víno. V Bratislave sú osobitne *vystavované* detské knihy. V byte *sa stmieva.* Zajtra *sa nepôjde* do školy.

^{P}syntetik = ^{VF} autosém: syntetik, analytik

Poznámka: a) Ak je subjekt jazykovo nevyjadriteľný, predikát má tvar 3. osoby singuláru : *mrzne, bude mrznúť,* v minulom čase v tvare neutra: *mrzlo, hovorilo sa.*

b) VF autosémantického slovesa sa vynecháva (elipsa slovesa) v ustálených zvratoch: *Ja* (hovorím) *o koze a ty* (hovoríš) *o voze.*

2.2. *Slovesný predikát analytický* (^{P}analytik) tvorí spojenie pomocného slovesa (auxiliárneho) v tvare VF, ktoré je nositeľom gramatických a aktualizačných kategórií, a plnovýznamového slovesa v tvare INF, ktoré je v tomto spojení

nositeľom základného významu (recipročné určenie vytvára recipročnú syntagmu). P slovesný analytický je bezpríznakovým typom sémanticky modifikovaným významom pomocného slovesa: *odcestujem - musím odcestovať, hrmí-prestáva hrmieť.*

^{P}analytik = (^{VF}aux^{+} ^{INF}autosém)

2.2.1. *Fázové pomocné slovesá* v P analytickom sú v tvare VF, plnovýznamové sloveso nedokonavého vidu je v tvare INF: *Začal pracovať* v obchode. Brat *prestane študovať.* Celú noc *neprestalo mrholiť.*

^{P}analytik = (^{VF}aux fáz $^{+INF}$ autosém nedok)

2.2.2. *Modálne pomocné slovesá* v P analytickom sú v tvare VF, plnovýznamové sloveso je v tvare INF: *Chceli* denne *športovať.* Otec *má* zajtra *odcestovať.* Matka *bude musieť* denne *variť.* Už *smie navštevovať* večerné predstavenia. *Malo by sa* od zajtra *ochladiť.*

^{P}analytik = (^{VF} mod $^{+INF}$ autosém)

Poznámky: a) V P analytickom môže sa kombinovať používanie modálnych aj fázových slovies. V takomto spojení je modálne sloveso v tvare VF (vo futúre gramatická morféma byť: *bude musieť*), fázové a plnovýznamové slovesá sú v tvare INF: *mohol začať písať, malo by už prestať snežiť, bude chcieť prestať podnikať.*

b) Variantným typom analytického predikátu s modálnym slovesom je spojenie modálnej príslovky (*treba, možno, nutno*) a INF plnovýznamového slovesa : *treba pochváliť, nemožno preceniť,* v minulom a budúcom čase : *bolo treba pochváliť, bude treba pochváliť.*

2.2.3. *Limitné pomocné slovesá ísť a mať* (len 2) v P analytickom sú v tvare VF, plnovýznamové sloveso v tvare INF je obmedzené na vyjadrenie psychofyzických stavov pred ich ukončením, resp. neukončením. Je to zriedkavý typ predikátu, čo vyplýva zo sémantiky tohto spojenia. Limitné slovesá sa používajú v prítomnom a v minulom čase: *Ide* ma *roztrhať* od hnevu. *Malo* ho *poraziť* pri tom rozhovore.

^{P}analytik = $^{+INF}$autosém (psychofyz)

Poznámka: a) Pri P analytickom s limitným pomocným slovesom je v konštrukcii záväzný (obligatórny) objekt vyjadrený menom alebo zámenom v tvare akuzatívu: *Petra* malo uchytiť od radosti. Malo *ho* uchytiť od radosti.

2.3. *Sponovomenný predikát analytický* (^{P}analytik s + m) je bezpríznakovým typom P a tvorí ho sponové sloveso pomocné (kopula), ktorý je nositeľom aktualizačných kategórií (*byť, stať sa, ostať, zdať sa, cítiť sa, vidieť sa*), a menný výraz (nomen), ktoré je nositeľom základnej informácie (recipročná syntagma). Menné výrazy tvoria substantíva, adjektíva, pronominá, numeráliá a adverbiá. Sponové slovesá vyjadrujú rozličné modifikujúce významy

(porovnaj napr. *je svieži, zdá sa svieži*): Sused *je učiteľom* na základnej škole. Starý otec *vyzerá* chorý. Od začiatku mája *ukazovalo sa teplo*. Doma *sa určite bude cítiť lepšie*.

^{P}analytik = (^{VF}cop $^{*\,NOMEN}$)

2.3.1.Sponovomenný predikát analytický tvorený *sponou* a *predikátovým substantívom* najčastejšie sa používa v nominatíve alebo v inštrumentáli, iné pády sú zriedkavejšie.

^{P}analytik = (^{VF}cop $^{*\,SUB}$N, I, G, A)

2.3.1.1. Predikátové *substantívum v nominatíve*

a) Ak predikátom prisudzujeme subjektu trvalý príznak, vlastnosť, ak ho zaraďujeme do širšieho pojmu, do istej triedy a pod.: Peter *je* môj *brat*. Železo *je kov*. Mačka *je* domáce *zviera*.

b) Ak predikátom charakterizujeme subjekt hodnotiacimi výrazmi: Starý otec *je* známy *vtipkár*. Sused *bol babrák*.

c) Ak subjekt stotožňujeme s predikátom v spojeniach typu: Dieťa *je dieťa*. Žena je žena. Ako predikát potom hodnotíme to slovo, ktoré pretransformujeme do inštrumentálu: Dieťa *je dieťaťom*.

d) Ak je subjektom zámeno a platí bod a): Ona *je* moja *manželka*. Toto *bude* nový vysokoškolský *zákon*.

2.3.1.2. Predikátové *substantívum v inštrumentáli*

a) Ak predikátom vyjadrujeme nadobudnutý príznak, činnosť, zamestnanie, funkciu, vyjadrujeme, čím sa podmet zaoberá, čím sa stal alebo prechodne čím je: Eva *sa stala (je, bude) úradníčkou*. *Môj syn* bude lekárom. *Pred dvoma rokmi* sa stal profesionálom. Zdá sa *dobrým* človekom.

Poznámka: a) Osobitným je spojenie, v ktorom subjekt a predikát stoja vedľa seba, preto jeden tvar (predikát) je v inštrumentáli. Takéto spojenie je zriedkavejšie a hodnotíme ho ako štylisticky príznakové: Kým *svet svetom* bude, ... *Človek človekom* ostáva dovtedy, ...

b) Ak sa predikátom hodnotí subjekt: Deti *sú milovníkmi* zvierat. *Ostal* čestným *človekom*.

c) Ak sa predikát chápe ako opozitum k subjektu: Lož *nie je pravdou*. Vlk *nebude človekom*.

Poznámka: a) V mnohých prípadoch je možné vyjadrenie mennej časti sponovomenného predikátu v nominatíve aj v inštrumentáli, ale medzi týmto vyjadrením je významový rozdiel: Moja matka *je* dobrou *učiteľkou*. / (Inštrumentálom hodnotíme spolu s adjektívom kvalitu). Moja matka *je učiteľka*. (Nominatívom sa vyjadruje zamestnanie).

2.3.1.3. Predikátové *substantívum v genitíve a akuzatíve*

a) Ak predikátom prisudzujeme vlastnosť alebo vlastníka, používame genitív a akuzatív, ktorý je novšou konštrukciou: *Je krásnej postavy*. *Má krásnu postavu*.

/Bol príťažlivého vzhľadu. Mal príťažlivý vzhľad.

Poznámky: a) Pri substantíve v genitíve je záväzné (obligatórne) vyjadrenie vlastnosti adjektívom: Obed *bol vynikajúcej chuti.*

b) Pri substantíve v akuzatíve adjektívum sa používa nezáväzne, keďže v písanom prejave môže ho nahradiť príslušná interpunkcia a v ústnom prejave intonácia: Má postavu!

2.3.2. Sponovomenný predikát tvorený *sponou* a *adjektívom*

^{P} analytik = (^{VF} cop + ^{ADJ} N, I)

a) Adjektívum v mennej časti predikátu sa realizuje v nominatíve a v inštrumentáli: Cesta domov *bola zaujímavá.* Otec *sa cítil chorým.* Dieťa sa nám *zdalo unavené.*

Poznámka: a) Sponovomenný predikát vyjadrený adjektívom, ak vyjadruje pôvod, látku, môže sa pretransformovať na predložkovú väzbu: *Topánky sú kožené.* Topánky *sú z kože. /Šaty boli vlnené. Šaty sú z vlny*

2.3.3. Sponovomenný predikát vyjadrený sponou v spojení *so zámenom* alebo *číslovkou*: To *sú moji.* (*moji*-rodina) Profesor *bol voľakto.* V izbe *budú traja.* Na pretekoch *bol piaty.*

^{P} analytik = (^{VF} cop + $^{PRON/NUM}$)

2.3.4. Sponovomenný predikát analytický vyjadrujúci stavy tvorí *spona v spojení* so stavovými príslovkami (*stavové predikatívy*)

^{P} analytik = (^{VF} cop + ^{ADV}stav)

2.3.4.1. *Stavy vyjadrujúce* prírodné javy: Dnes *je* vonku veľmi *teplo.* Rána *sa zdajú chladnejšie.*

Poznámka: a) V úlohe predikatív sa používajú v tomto type predikátu aj substantíva (v nominatíve, aj v predložkovom páde): V byte *bolo zima.* V septembri *je už po lete.* Zajtra *bude pod mrakom.*

2.3.4.2. *Fyziologicko-psychické stavy a pocity* človeka tvorí sponovomenný predikát vyjadrený spojením spony, obligatórneho datívu (substantíva alebo promina) a stavovej príslovky:

Bolo im príjemne. Otcovi sa stalo zrazu *nevoľno.*

^{P}analytik = (^{VF} cop + ^{NOM} dat + ^{PRON}stav)

Poznámka: a) Okrem stavových prísloviek používajú sa vo funkcii predikátu aj predložkové spojenia (s takým istým významom): *Dieťaťu bolo do plaču. Je mi na umretie.*

2.4. Predikát vyjadrený *osobitnými prostriedkami* je príznakovou konštrukciou.

2.4.1. Analytický predikát *sponovoslovesný* (infinitívny), pri ktorom je podmet v infinitíve: Lúpiť *nie je kúpiť.* Regenerovať svoje sily *je oddychovať.*

2.4.2. Sekundárne sa predikát vyjadruje *infinitívom*

a) Vo funkcii *imperatívu,* pričom vyjadruje zosilnený rozkaz:

Vstať! (Vstaňte!) *Rozísť sa!* (rozíďte sa!)

b) Namiesto tvarov *podmieňovacieho spôsobu*: Ja *mať* tvoje schopnosti, určite podnikám. (Keby som mal ...) *Byť* učiteľom, venujem sa iba deťom. (Keby som bol ...)

c) V *expresívnych konštrukciách*, v ktorých nositeľom expresivity je infinitív ako predikát: *Ja plakať?* (Ja neplačem) On *podvádzať?* (On nepodvádza)

Poznámka: a) V príznakových konštrukciách spolupôsobí v hovorenom texte intonácia a v písanom interpunkcia.

d) Predikát vyjadrený *onomatopoickými citoslovcami* používa sa v expresívnych (a hovorových) konštrukciách: Vrabec *frnk* do trnia. (odletel) Žaba *čľups* do vody. (skočila) K tomuto typu patria aj predikáty tvorené dejovými substantívami: Pes ho *chmat* za nohy. (chmatol) A on zrazu *skok* do záhrady. (skočil)

2.5. Analytický predikát *s tzv. polyverbalizovanými výrazmi* typu mať radosť, vôľu, schopnosť synonymný s významom modálnych slovies chcieť, vedieť, môcť (napr. mať schopnosť-vedieť) v spojení s infinitívom plnovýznamového slovesa: *Mal schopnosť* tvorivo *pracovať. Mali silu presadzovať* svoje myšlienky.

2.6. Predikát *neslovesný* vyjadrený mennými výrazmi, ktorého komunikatívnu úplnosť dotvára mimojazyková situácia a intonácia: *Krásne! Vynikajúce? Pravdaže. Čit. Áno. Hájnikova žena.*

Predikát sa vyjadruje aj vedľajšou vetou, ktorá iba pri sponovomennom prísudku zastupuje mennú časť: Jánošík *bol taký*, že ho regiment nepremohol. Zrazu jej *prišlo tak*, že si musela sadnúť. Vedľajšia veta predikátová sa realizuje v spojkových alebo vzťažných vetách.

Literatúra

BAJZÍKOVÁ, E.: Vyjadrovanie subjektu v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca 22, 1993, s. 3-9.

Peter Baláž

Hláskoslovie slovenčiny v porovnaní s češtinou v ponímaní Ľ. Štúra

Pri prezentovaní Štúrových náhľadov na hláskoslovie slovenčiny a češtiny, resp. na ich rozdielne zvukové vlastnosti vychádzame predovšetkým z rozboru Štúrovho základného diela **Nauka reči slovenskej**, ale aj z celého radu prác zaoberajúcich sa Štúrovou kodifikáciou spisovnej slovenčiny a jeho jazykovedným dielom. Uvedieme predovšetkým Štúrove dôkazy o osobitostiach slovenčiny v jej zvukovej stavbe v porovnaní s češtinou.

Základom, na ktorom postavil **Ľudovít Štúr** svoj spisovný jazyk - ako je známe - sa stali *stredoslovenské nárečia*, presnejšie *kultúrna stredoslovenčina*. K voľbe tohto základu viedlo Štúra vedomie, že *"...najčisťejšje po Slovenskí hovorí sa vnútri v samích Tatrách, v srjedku ích najzavreňejšom: v Liptove, Orave, Turci, v hornom Trenčíňe, v hornej Ňitre, Zvoleňe, Ťekove, Hoňťe, Novohraďe a aj vo velkej čjastke Gemera..."* /Nauka reči slovenskej, s. 8./

Nebolo to teda nárečie konkrétnej oblasti v rámci stredoslovenského územia, ako sa niektorí domnievali /Stanislav, J., 1931, s. 164 - 179/, ale akési koiné, vyznačujúce sa typickými vlastnosťami stredoslovenských nárečí. Novšie názory, podľa ktorých treba v tejto súvislosti hovoriť o kultúrnej stredoslovenčine ako o základe spisovnej slovenčiny, Štúrovu predstavu o tejto veci v základe potvrdili /Pauliny, E., 1983, s. 179; Kotulič, I., 1971 - 1972, s. 293/. V stredoslovenských nárečiach videl Štúr sústredenie najvýraznejších znakov jazyka starých Slovanov a považoval ich z hľadiska ich štruktúry za najbližšie k prvému spisovnému jazyku Slovanov - k staroslovienčine. Stredoslovenský základ svojej spisovnej slovenčiny obhajoval Štúr aj neskôr, po jej uzákonení, keď bojoval za prvé politické noviny v slovenčine - Slovenskje národňje novini, ktorými chcel slúžiť predovšetkým slovenskému národnozjednocovaciemu hnutiu a preklenúť v ňom konfesionálne a stavovské diferencie i narastajúce rozpory. /Ruttkay, F., 1983, s. 165 - 166./

Z dnešného hľadiska vysoko hodnotíme Štúrovo chápanie jazyka ako štruktúrneho útvaru. Skutočnosť, že Ľ. Štúr za základ svojho spisovného jazyka vzal iba stredoslovenské nárečia, resp. kultúrnu stredoslovenčinu, vyplýva z jeho snahy neporušiť jazykový systém a nezasahovať do jeho vnútorných zákonitostí. Samotný tento moment bol jedným z činiteľov, pre ktorý sa Štúr rozhodol nahradiť slovakizovanú češtinu kníh slovenských

autorov domácim spisovným jazykom. V diele *Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto náreči* o tom hovorí: *"Abi sa táto zmješaňina, ktorá aňi jednjemu aňi druhjemu ňepatrí, ktorá ňemá žjadnjeho istjeho a víznamnjeho rázu /charakteru/,prebrala a kňihi naše obsahu Slovenskjeho i Slovenskú úplnú formu mali, obsah teda a forma sa úplňe virovnali, treba mišljenki naše aj v ich vlastnej forme, v tej, v ktorej oni u nás povstávajú, do ktorej sa v duchu našom obljekajú, predstaviť, tak isťe aj mišljenki naše úplňejšje, víznamňejšje prehovorja a ďjela naše aj formou svojou, slovom, budú ďjela Slovenskje"* /Nárečja slovenskuo, s. 32./

Vyskytli sa aj také mienky, že by stačilo, aby sa ponechal český základ spisovného jazyka, ktorý by sa vyplnil "plnohlasnejšími formami" slovenskými. Išlo by teda o vedomé pokračovnie v dovtedajšej praxi pri používaní spisovnej češtiny, len azda s tým rozdielom, že by sa slovenské prvky kodifikovali. Výzmamný filológ J.P.**Jordan**, vtedajší docent slovanských jazykov a slovanskej literatúry na univerzite v Lipsku, ktorý bol pre našich kultúrnych činiteľov osobnosťou autoritatívnou a od ktorého pravdepodobne aj M.M.**Hodža** prevzal niektoré myšlienky, v posudku o Štúrovej nauke reči slovenskej /Jahrbuch für slawische Litteratur, Kunst und Wissenschaft, Lipsko, IV, 339/ tiež vyslovuje názor, že by Slováci mali stavať svoje formy na češtine. Štúr podľa neho vyhľadáva práve to, čo sa najradikálnejšie líši od češtiny. /Pražák, A., 1922, s.404 - 405./

O takýchto možnostiach a návrhoch sa Štúr vyjadril úplne odmietavo. Keby vraj aj na to prišlo, *"na jakú bi sa strakatinu a vimislenú plátaňinu reč zrobila! Čja by to bola reč? Česká či Slovenská? Aňi jedna! Akí by sa duch v tej reči vislovuvau? Českí či Slovenskí? Aňi jeden! A kdo bi to ako sa má písať ustaňoviu? Dakolko spisovateľov? Čo sú tí mocnejší ako národ sám a obecná reč jeho?"* /Nárečja slovenskuo, s. 67./

Štúr bránil svoje stanovisko zachovania jednotnej štruktúry spisovného jazyka i proti druhej skupine opozičníkov, ktorí chceli postaviť nový spisovný jazyk na základe všetkých slovenských nárečí.

Celkom jednoznačne možno povedať, že sa Ľ.Štúr pozeral na jazyk z hľadiska synchrónneho, a preto sa vyhol zbytočnému historizmu, ktorému vo veľkej miere podľahol M. M. Hodža. Tento triezvy pohľad na jazykovú skutočnosť priviedol Štúra k funkčnému hodnoteniu jazykových javov /Novák, Ľ., 1936, s. 5/. Tak v oblasti zvukovej stavby jazyka mal už *nábeh na diferenciáciu hlásky a fonémy*, i keď, prirodzene, nemohol tento jav ešte zovšeobecniť a jasne formulovať. Ukazuje na to však jeho vysvetľovanie čiastkových otázok zvukovej stavby slovenčiny.

Štúr viedol o slovenčinu boj s obhajovateľmi jednotného spisovného jazyka pre Čechov a Slovákov, ktorí svoje zamietavé stanovisko k spisovnej slovenčine vyjadrili verejne v zborníku *Hlasové o potřebě jednotného*

spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Boj sa viedol po línii kultúrnopolitickej i filologickej. Zdôvodnenie osobitosti jazyka Slovákov a jeho schopnosti stať sa spisovným jazykom s pravažne filologickými argumentáciami podal Štúr vo viacerých príspevkoch, najmä v obsiahlom článku *Ústrojnosť a organism reči slovenskej* /Orol Tatránski, II, 1846-7, s. 316/.

Svoje dôvody opiera Štúr o porovnávanie slovenčiny a češtiny, najmä pokiaľ ide o zvukovú stavbu oboch jazykov. Odkrýva tu podstatné systémové rozdiely vo všetkých zložkách zvukovej stavby.

Pomerne najmenšie rozdiely medzi slovenčinou a češtinou videl Štúr vo vokalickom systéme. Nezavedenie fonémy **ä** do samohláskového systému Štúrovej spisovnej normy znamenalo zblíženie vokalických systémov oboch spisovných jazykov. Zostal iba jediný rozdiel v systéme dlhých samohlások: české "**é**" oproti slovenskému "**ie**". Štúr však napriek tomuto nepatrnému rozdielu vidí prednosti slovenského vokalického systému v tom, že slovenčina preferuje zadné samohlásky, ktoré on sám pokladá za ľubozvučnejšie. Nejde tu teda vlastne o prednosti vyabstrahovaného vokalického systému ako skôr o kvantitatívne uplatnenie daných vokalických druhov pri kombinácii foném, motivované osobitným historickým vývinom.

Príznačnú vlastnosť slovenčiny, ktorou sa ona veľmi odlišuje od češtiny, vidí Štúr v *"dvojhláskovitosti"* slovenčiny: Slovenčina podľa Štúra *"nerada vidí dlhje samohláski, ten hlas zavrení a dajakísi poloňemí, a preto ích rozpúšťa v otvorenje, hlasnje dvojhláski, ktorje sa vjac virážajú na svet ako samohláski dlhje, do seba zavrenje."* /Ústrojnosť a organism reči..., s. 317./

Pri porovnávaní slovenského a českého konsonantického systému zdôrazňuje Štúr najmä fakt, že inventár spoluhláskových foném v slovenčine je bohatší ako v češtine /Nárečja slovenskuo...,s. 52/. Štúr sa domnieval, že reč je tým dokonalejšia, čím má viac zvukov. Konštatuje, že slovenčina je oproti češtine bohatšia o štyri spoluhlásky: **f, g, dz, dž**. Naproti tomu čeština má iba jednu spoluhlásku takú, ktorú nemá slovenčina: **ř**. Za "**ř**" však Štúr *"ňebanuje"*, jednak preto, že je *"prskavje"* a neľubozvučné, jednak, že ho Slováci nevedia vysloviť. Hlásky /zvuky/ **f, g,dz, dž** považuje Štúr za maľované a prirodzené hlasy, ktoré možno počuť v prírode, a vyslovuje záver, že touto rozmanitosťou prirodzených tónov preukazuje slovenčina spôsobnosť pre poéziu.

Štúr ďalej ukazuje, že slovenčina sa odlišuje od češtiny aj v kombinácii hlások. *"Česi majú inakší sklad hlások ako mi Slováci; na pr. Českuo střep, střevo, třešeň, slaup, lžice, psaní, prázdní, řku; u nás je čerep /črep/, čerevo /črevo/, čerešeň, slp, ližica, písaňja, prázni, rečjem atď."* /Nárečja slovenskuo, 53./

Porovnávaním alternácie v češtine a slovenčine dospel Štúr k záveru, že v slovenčine sa alternuje menej spoluhlások ako v češtine, ale zato slovenčina, nielen čo sa týka spoluhlások, ale i samohlások, inklinuje *"k plnším,*

hučňejším a vírazňejším hlasom, mjesto ktorích v Češtiňe dosť husto ťekúcejšie a šleptavejšie sa ukazujú." /Nauka reči slovenskej, 18./ Slovenčina, ako hovorí Štúr, stojí v prostriedku medzi tými jazykmi, v ktorých sa strieda veľa, a tými, v ktorých sa strieda málo spoluhlások.

Z prozodických vlastností vyzdvihuje Štúr ako osobitosť slovenčiny rytmický zákon /Ústrojnosť a organism reči..., OT, s. 317/. Dokonca postrehol aj rôzne prízvukové pomery v češtine a slovenčine. V diele Nárečja slovenskuo o tom hovorí: *"Prízvuk /die Betonung/ Slovenskí bou v knihách naších u Čechou vždi chibní a nám samím za chibu pokladaní, a predca je tento prízvuk u nás docela pravďiví, od Českjeho velmi odchodní."* V čom sa však odlišuje slovenský prízvuk od českého, Štúr nenaznačil.

V súvislosti s porovnávaním prozodických systémov češtiny a slovenčiny dotkol sa Štúr aj otázky prozodických systémov slovenského verša. Na základe zistenia prozodických zvláštností slovenčiny dochádza k záveru, že časomerná prozódia nie je národnou formou pre slovenskú poéziu. Za hlavného organizujúceho činiteľa zvukovej výstavby verša považuje rým, do ktorého sú vraj odeté všetky slovenské národné spevy.

Samotné konštatovanie rozdielov medzi zvukovou stavbou slovenčiny a češtiny je správne. Štúrovi sa podarilo dokázať, že slovenčina má toľko samostatných, hlboko systémových zvukových prvkov, že jej ráz osobitného národného jazyka nemožno nepriznať.

Vyskytli sa síce mienky, podľa ktorých rozdiely medzi slovenčinou a češtinou nie sú rozdielmi medzi dvoma samostatnými jazykmi, ale rozdielmi dvoch nárečí toho istého jazyka. Avšak ďalší vývin riešenia tejto otázky dal za pravdu Štúrovi. A. **Pražák** (v Dějinách spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu/ vyčíta Štúrovi, že pri porovnávaní češtiny a slovenčiny prejavil nedostatočný zmysel pre vývoj jazyka a pre jeho psychológiu. Štúr podľa A. Pražáka dokazoval osobitosť jazyka na základe toho, že jeho nárečová súčasť vykazuje znaky jeho staršej fázy. Ďalej popiera pravdivosť Štúrovho tvrdenia dokazovaním, že spoluhlásky **f, g** sú aj v češtine. Štúr sa vraj o tom mohol presvedčiť, keby sa bol pozrel do Jungmannovho slovníka, že i čeština *"dovede vysloviti hlasy přírody"*. Na nesprávnosť Pražákovho stanoviska poukázal slovenský jazykovedec Ľ. **Novák** /Štúr ako jazykovedec, s. 9/. Dôvodil takto: 1. Mnohé slovenské prvky nie sú archaizmami vo vzťahu k češtine, ale sú výsledkom osobitného hláskoslovného vývinu. 2. Dôležité sú dnešné jazykové znaky, a nie historicko-teoretické konštrukcie. Hlásky "**f**" a "**g**" majú iný charakter v oboch spisovných jazykoch, čo Štúr naznačil, i keď vec vysvetľoval ináč.

Objektívne konštatovanie osobitostí a rozdielností vo zvukovej stavbe slovenčiny a češtiny skresľujú črty romantickej filológie, z pozície ktorej Štúr hodnotil subjektívnymi estetickými kritériami zvukové kvality oboch jazykov.

Pre Štúra je totiž slovenčina milohlasná, plnozvučná, svieža a bystrá. Jej zvuky sú výrazné, silné a hlboké. Čeština naproti tomu je vylízaná, jej zvuky sú vytenčené, mäkké atď. /Ľ. Štúr: Hlas k rodákom, OT, I, 1845/. Vzdelanosť českej reči, ktorú vlastnosť pripisovali češtine autori Hlasov, neprejavuje sa podľa Štúra vo vytenčenosti a zmäkčilosti, táto vybrúsenosť reči je zároveň aj jej zbrúsenosť. Oproti tejto zbrúsenosti je silná, plnozvučná reč slovenčina, plná sily a tvorenia. Štúr pokladá reč s takýmito vlastnosťami za milšiu ako reč zmäkčenú, stenčenú a vybrúsenú /Štúr: Hlas oproti hlasom, OT, 165/ Formu reči pokladá Štúr za výraz národného ducha. Hovorí /Hlas k rodákom/: *"A či reč ňemá puosobiť na ducha a duch či sa ňepohňe vjac viraznimi, silnimi a hlbokimi zvukmi, ako hláskami tenulinkimi a mekkimi?"*

Výber prívlastkov, ktorými hodnotí Štúr zvukové vlastnosti reči, je motivovaný jeho subjektívnym vzťahom k národnej reči, k slovenčine. Isteže z hľadiska lingvistického je pokus o takého hodnotenie zvukových kvalít jazyka v rozpore s objektívnymi vedeckými metódami. Takýto pohľad na jazykovú problematiku je však vlastný nielen Štúrovi, ale aj iným významným reprezentantom vtedajšej jazykovedy, a to aj inonárodnej. Napr. F. **Třiska** /Příspěvky, s. 668 n./ sa domnieva, že v teórii o eufonických hláskach podliehal Štúr Boppovmu vplyvu. Snaha vyzdvihnuť kvality slovenského jazyka bola u Štúra umocňovaná aj zápalom, s akým bojoval o presadenie svojich zámerov. Vplyvy romantickej filológie nemôžu však zatieniť zdravé jadro Štúrovej jazykovednej teórie i jazykovej praxe.

LITERATÚRA

AUTY, R.: Některé problémy slovanských spisovních jazyků. Slavia, 27, 1958, s. 161 - 170.

BALÁŽ, P.: Fonologická sústava Štúrovej spisovnej slovenčiny. In: Studia Academica Slovaca, 12. Red. J. Mistrík. Bratislava, ALFA 1983, s. 21 - 35.

BLANÁR, V.: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. Slovenská reč, 21, 1956, s. 146 - 168.

JÓNA, E.: Účasť Ľudovíta Štúra pri utváraní spisovnej slovenčiny. Slovenská reč, 21, 1956, s. 131 - 146.

KOTULIČ, I.: K pojmu "kultúrna slovenčina". In: Zborník Filozofickej fakulty UK. Philologica, 23 - 24, 1971 - 1972, s. 293 - 305.

NOVÁK, Ľ.: Ľudovít Štúr ako jazykovedec. Slovenské pohľady, 52, 1956, s. 1 - 10.

PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983.

PRAŽÁK, A.: Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu. Praha 1992.

RUTTKAY, F.: Ľudovít Štúr ako publicista a tvorca slovenskej politickej žurnalistiky. Martin, Matica slovenská 1982.

STANISLAV, J.: Poznámky o pomere jazyka Štúrovej "Nauky reči slovenskej" a liptovského nárečia. In: Slovenská miscellanea. Bratislava 1931, s. 164 - 173.

ŠTÚR, Ľ.: Hlas k rodákom. Orol Tatránski, 1, 1845, s. 42 - 44, 49 - 51.

ŠTÚR, Ľ.: Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto náreči. Bratislava 1846.

ŠTÚR, Ľ.: Nauka reči slovenskej. Bratislava, Tatrín 1846.

ŠTÚR, Ľ.: Ústrojnosť a organism reči slovenskej. Orol Tatránski, 2, 1846, s. 307 - 309, 316 - 318.

TŘISKA, F.: Příspěvky k studiu Štúrových mluvnických pramenů. Bratislava, 4, 1930, s. 668 - 686.

Mária Bátorová

Moderná katolícka poézia

Vývinu spirituálnej tvorby sa v slovenskej literárnej vede venovalo málo priestoru.[1] Tabuizovali sa zdroje tejto poézie, z ideologických príčin sa bádatelia zameriavali prevažne na jej poetologickú zložku. Považujem za potrebné uviesť krátko vznik a existenciu istej skupiny básnikov, ktorá bola *silným sociálnym cítením spojená so skupinou DAV, imagináciou a istými znakmi s poetikou surrealizmu a poetizmu*, a predsa existovala ako samostatný myšlienkový prúd, uvádzaný pod názvom **katolícka moderna**.[2] Názov je v sebe paradoxný a zavádzajúci. Vystihuje poetologickú zložku, ale rezignuje na vyjadrenie filozofickej podstaty tejto tvorby.

Na rozdiel od moderny, v ktorej sa od prelomu storočí prehlbuje neistota autorského subjektu, intuitívne a partikularizované vnímanie skutočnosti, autorský subjekt spirituálnej tvorby smeruje k celistvosti, k tradičnej hierarchii hodnôt, k zakotveniu v transcendente (až po extrémnu stratu vlastného subjektu). Na jednej strane je teda vo vývine literatúry zjavná tendencia k rozpadu tradičných hodnôt, na druhej strane sa s novou intenzitou rozvíja a upevňuje náboženský spiritualizmus a mysticizmus.[3]

V slovenskom kultúrnom a literárnom živote má spirituálna tvorba protestantská aj katolícka svoju tradíciu.[4] Poprevratový vývin katolíckeho prúdu v literatúre sa nesie v znamení prekonávania tradičných myšlienkových štruktúr, orientácie na moderné spirituálne prúdy európskeho myslenia. Jeho tendencia je poetologický výboj - *"čistá poézia"*, ale aj *demonštrácia moderného kresťanstva, neotomizmu, praktického náboženstva.*[5] Na svoju generáciu pôsobil článkami v Slovenských pohľadoch aj knižnými vydaniami statí filozof L. **Hanus**. Jeho pohľad na vývin dejín ľudstva má všetky symptómy novodobej kresťanskej filozofie: *toleranciu, transcendentno* videné cez ľudský faktor, *pevný vertikálny rozmer*, ale aj *ROZSIAHLY HORIZONTÁLNY ROZMER* od antickej kultúry po súčasnosť. V jeho úvahách ide o prepojenie filozofie, sociológie, dejín umenia a kultúry.

V *modernej slovenskej spirituálnej katolíckej tvorbe* nejde nikdy o moderný, rozdvojený, schizofrénny subjekt, nejde nikdy o stratu božskej podstaty. Strata prítomnosti Boha nie je totálna ako u Kafku. Kategória Boha nie je ani ničím nahradená ako u Rilkeho. V slovenskej poézii je to Boh, o ktorom sa nepochybuje, Boh novotomistický. Ak predsa je aj tu hľadanie božskej podstaty, realizuje sa ako napätie medzi ideálnym stavom súladu s ňou, stavom meditácie, spočinutím v Bohu a každodennosťou so všetkými symptómami odklonu od cesty k Bohu.

Poézia katolíckej spirituálnej tvorby kulminovala v desaťročí 1935 - 1945. Svojím napojením sa na európske literatúry najmä teoreticky, duchovnou nadväznosťou, ako aj prekladovou tvorbou potvrdzovala svoju všeľudskosť a nadpolitickosť. Z európskych duchovných prúdení a smerov si básnici vyberali príbuzné prúdy a izmy: *symbolizmus, náboženský mysticizmus, existencializmus, surrealizmus, poetizmus* a tvorivo sa s nimi vyrovnávali. Zbierka prekladov zo svetovej poézie, ktorú zostavil J. **Haranta** pod názvom *O Tebe spieva zem* (1943), predstavuje výber z veľkého množstva preložených básní (25 básní z francúzskej, nemeckej a talianskej lyriky). Odlišnosť domácej a svetovej produkcie, ktorá je z výberu evidentná, spočíva najmä vo vzťahu k téme. Výnimočne znie v slovenskom prostredí Verlainov dialóg hriešnika s Kristom, neznáme je Rilkeho psychologické chápanie biblických postáv, zvláštna je viera človeka - hriešnika v básni Desbordes - *Valmorovej Rozkmásaný veniec.*

Jednou z aktivít spirituálnej poézie, ktorá narušovala tendencie "zavinovania sa" slovenskej kultúry, priznávania sa len k domácim zdrojom, bol preklad knihy *"teoretika podstaty poézie"* abbého H. **Bremonda** *Modlitba a poézia,* venovanej francúzskemu noetikovi M. **Blondelovi** (Turč. Sv. Martin 1943). Bremond vysvetľuje zmysel svojej knihy **Maritainovou** vetou: *"Každá krása má snahu spojiť nás s Bohom"*. Podľa Bremonda realitu možno poznávať nielen rozumom, diskurzívne, pojmovo, ale aj intuíciou, mystickým životom. Skúsenosť básnika vysvetľuje skúsenosťou mystika a poéziu porovnáva s vnútornou modlitbou mystika. Rozdiel medzi básnikom a mystikom určuje takto: *"...obaja sa spojujú s Bohom, ktorý je realitou všetkých realít, ale Duch básnika takto zachyteného Boha nemenuje, duch mystika ho menuje. Básnikova skúsenosť je teda iba pokus o mystickú skúsenosť."* (s.102) Hovorí o čistej poézii (Čistá poézia, český preklad vyšiel v r. 1935 s predslovom F. X. Šaldu), ktorá je oslobodená od všetkých cudzích prvkov (didaktiky, rétoriky, sentimentu, vášne, zmyselnosti). Čistá poézia by bola vlastne len to, čo je nevyjadriteľné. Bremond rieši spor medzi meditáciou a slovom, ktoré nie je schopné zachytiť presný zmysel a význam. *Básnická skúsenosť sa blíži k modlitbe, ale ňou nie je. Stáva sa ňou až v duši čitateľa.* Tak určuje Bremond paradoxnú **povahu poézie** ako *"modlitbu, ktorá sa nemodlí, ale núti k modlitbe"*.

V doslove k prekladu jeho autor P. **Gašparovič Hlbina** napísal: *"Bremond má veľkú zásluhu, že proti modernému dadaizmu, bezpodstatnému nadrealizmu a hračkáreniu v poézii postavil básnickú skúsenosť ako určitý spôsob bytostného poznania, a to poznania najvyššieho druhu, že okrem rozumu je aj cesta poézie, ktorou sa možno dostať k najvyššej Poézii, k Bohu."* (s. 108)

V rovine inšpiračných zdrojov možno katolícku spirituálnu tvorbu rozčleniť na **časovú**, inšpirovanú konkrétnymi udalosťami (výročia, úmrtia,

sviatky, vojnové udalosti). Dokladom takéhoto typu sú básne v zborníku *Pred ohnivým drakom* (1939). V básni **Front 1938** si nepoetickosť tejto poézie uvedomuje J. **Haranta**: *"...čosi poráža, ach, doba neúprimná, doba zlá, ako tieto verše nebásnické..."*. Druhú skupinu tvorí **nadčasová poézia** inšpirovaná podstatou bytia, reflexiami o zmysle ľudského života. Duchovné univerzum nezávislé od premeny spoločenských pomerov spôsobilo, že si táto poézia zachovala svoju identitu- svoju spirituálnu závislosť a spoločenskú nezávislosť.

V časopise **Verbum** (Košice 1946-48) pokračuje línia katolíckej spirituálnej tvorby aj po zániku Slovenskej republiky. V tomto časopise publikuje vynikajúci slovenskej esejista P. **Strauss**. Svojou duchovnou orientáciou nadväzuje na katolícku tvorbu študentský časopis **Jas** (do r. 1949), v ktorom publikujú V. **Turčány**, M. **Válek**, V. **Mihálik**, S. **Šmatlák**. K umeleckému odkazu katolíckej moderny sa hlásila skupina básnikov, ktorí v období Slovenskej republiky publikovali prevažne v časopisoch.

Poznámky

1. Výnimkou je druhá polovica 60. rokov a prelom 80. a 90., kde treba pripomenúť najmä štúdie a doslovy V. Winklera, J. Paštéku, Š. Moravčíka, M. Chudu, T. Krišku, J. Rybáka, J. Hvišča, J. Melichera... a vydania 5 Silanových, 5 Veiglových zbierok, 5 kníh P. Straussa, 1 zbierky P. G. Hlbinu a výberu básní P. Ušáka Olivu.
2. Po prvýkrát nachádzame tento názov uvedený v tvare *"poézia katolíckej moderny"* v príspevku R. **Brtáňa** v časopise Plameň... Neskôr sa zaviedol a používal ako Katolícka moderna, tzv. katolícka moderna a pod. Vo svojom vnútornom význame je tento pojem rozporuplný. Pojem "moderna" explikujeme podľa W. **Welscha**, ktorý rozlišuje 2 druhy modernY: a) *novovekú modernu* (obrat v myslení zaznamenáva v Descartesovom „princípe zo seba vychádzajúceho myslenia", v „mathesis universalis", v „exaktnej vede", vo „vedeckotechnickej civilizácii". Descartersov a Baconov projekt novoveku spočíva na presvedčení, že nič zo starého myslenia nemožno vylepšiť, všetko aristotelovské je potrebné nahradiť novým); b) *radikálnu modernu* 20. storočia, v ktorej už kličí *postmoderna* (namiesto singularity a univerzalizmu dominuje pluralita a partikularizmus, ktoré narušili intencie totalitarizmu predošlého obdobia.) (W. Welsch: Unsere postmoderne Moderne, Weinheim WCH, Acta Humaniora 1987, s. 65-79.) Ak vychádzame pri určení podstaty moderny (podľa Welscha) z filozofických koncepcií, potom sa slovenská katolícka tvorba nemôže radiť k literárnej moderne.
   a) Neprerušuje kontinuitu so stredovekým myslením, ba na ňu nadväzuje (typ a).
   b) Náboženský univerzalizmus nepodlieha pluralite a partikularizmu (typ b).
3. Rothe, W.: Der Expressionizmus. Franfurkt am Maian 1975, s. 42.
4. Čiastočne a len informatívne sa koreňmi katolíckej tvorby zaoberá úvod do štúdie M. Bátorovej v: Biele miesta v slovenskej literatúre, SPN, Bratislava 1991, s. 43-47.
5. Viď motivickú analýzu: táže, tamže, s. 50-59.

Ján Bosák

Hľadanie nových ciest v teórii spisovnej slovenčiny

1.0. Zásadné spoločenské zmeny v slovanských krajinách po r. 1989 výrazne zdynamizovali a zároveň zostrili tak sociálne, ako aj komunikačné vzťahy. Prax si žiada rýchle riešenia a konkrétne odpovede v hospodárskej a finančnej oblasti, agresívny jazyk reklamy akoby sa vydával na samostatnú cestu, ignorujúc domáci jazyk, nebývalé možnosti dostali (akékoľvek) médiá, prejavuje sa mimoriadne silný vplyv medzinárodných (neslovanských) jazykov a ich kultúr na komunikáciu v domácom prostredí atď. Jednotlivé slovanské jazyky na túto zlomovú situáciu reagovali a reagujú rozdielne, či už v oblastiach praktickej jazykovej politiky, ale spätne a postupne aj v samej teórii spisovného jazyka.[1] V rámci širšieho slavistického kontextu, ako aj doterajšieho vývinu slovenčiny chceme poukázať na to, že náročné požiadavky kladené na súčasnú komunikáciu si vyžadujú sformulovať takú teóriu spisovného jazyka, ktorá sa v argumentácii nebude opierať len o tradíciu, ale dokáže riešiť požiadavky spoločenskej a kultúrnej praxe v predstihu.

1.1. Hoci je spisovný jazyk konštitutívnym a základným znakom každého národa a denno-denným komunikačným prostriedkom jeho používateľov, doteraz nejestvuje všeobecne akceptovateľná definícia spisovného jazyka (spravidla sa iba vymenúvajú jeho základné charakteristiky). Vyplýva to predovšetkým z menlivosti hraníc spisovného jazyka v čase, ako aj z jeho mnohostrannosti. Napokon aj sama problematika spisovného jazyka sa dostala do centra lingvistických výskumov až v 30. rokoch nášho storočia v tvorivom a inšpiratívnom prostredí Pražského lingvistického krúžku. Zakladatelia teórie spisovného jazyka – anglicista Vilém **Mathesius** (1882–1945) a slavista a bohemista Bohuslav **Havránek** (1893–1978) – vychádzali síce z konkrétnych potrieb českej jazykovej praxe, ale samotnú teóriu budovali na všeobecných metodologických princípoch súdobej lingvistiky – na *systémovosti a funkčnosti.* Spisovný jazyk bol po prvý raz v dejinách lingvistiky vymedzený *funkčne* voči nespisovným útvarom. Poukázalo sa na *polyfunkčnosť* spisovného jazyka, definovala sa *norma* a jej *súvzťažnosť s kodifikáciou,* rozpracovala sa teória štýlových vrstiev a *štýlovej diferenciácie* jazyka, položili sa základy *jazykovej kultúry* (prehľadne Jedlička, 1988; 1993).

1.2. V 50.– 60. rokoch sa pozornosť jazykovedcov v slovanských

krajinách v zhode s dobovým vedeckým kontextom viac sústreďovala na vývin spisovných jazykov, a tak sa teória spisovného jazyka osnovaná v Pražskom lingvistickom krúžku začala naplno uplatňovať vlastne až od 70. rokov, keď výskum v rámci slovanských jazykov začala metodologicky usmerňovať Medzinárodná komisia pre slovanské spisovné jazyky pri Medzinárodnom komitéte slavistov (podrobnejšie Bosák, 1995 a).

Teória spisovného jazyka v nových podmienkach sa budovala na klasických východiskách Pražského lingvistického krúžku, ale podstatne ich rozšírila o nové dimenzie. Pribudol pojem **jazyková situácia**, rešpektujúci sociálnu stratifikáciu a teritoriálnu diferenciáciu príslušného jazykového spoločenstva (pritom pod jazykovou situáciou sa rozumela nielen sama "skladba" daných komponentov, ale predovšetkým ich vzájomné vzťahy realizované v komunikácii). Paralelne s pojmom štruktúrny útvar, resp. forma (existencie) sa začal používať sociolingvistický termín **varieta**. K sociolingvistickému prístupu sa "pridružil" aj komunikačný – základné pojmy teórie spisovného jazyka sa začali "verifikovať" cez *komunikačné situácie:* polyfunkčnosť spisového jazyka sa merala nielen stupňom rozvitosti jeho štýlov, ale aj počtom a typom komunikačných situácií, v ktorých vystupuje ako **prestížny útvar**. Norma sa charakterizovala nielen podľa jej protirečivého vzťahu ku kodifikácii, ale jednotnosť, záväznosť a pružná stabilita normy sa posudzovali aj v závislosti od komunikačných situácií *(komunikačné normy a štýlové normy).* Na rozdiel od ostatných lingvistických disciplín teória spisovného jazyka sa zameriavala na zisťovanie funkčnej a štruktúrnej konkurencie vzájomne koexistujúcich javov v jazykovom systéme — na **synchrónnu dynamiku**. Pritom nešlo len o skúmanie konkurencie variantných prostriedkov v jednotlivých jazykových rovinách (pomer tradičných a inovačných prvkov v norme), ale rovnako aj na úrovni komunikačných útvarov (komunikačná konkurencia spisovného jazyka a nespisovných útvarov, resp. variet). Zisťovanie *postojov účastníkov komunikačných aktov,* ich prijímanie a hodnotenie spisovnej normy sa stalo ďalším dôležitým kritériom "revitalizovanej" teórie spisovného jazyka. Inventáru jazykových prostriedkov spisovného jazyka začali konkurovať prostriedky *bežného hovoreného jazyka,* ktorý začal získavať prestížne postavenie vo viacerých komunikačných sférach. Základné pojmy teórie spisovného jazyka sa stali výskumným "inštrumentáriom" v podstate v každom slovanskom jazyku: na jednej strane slúžili ako východisko konfrontačného a typologického výskumu, na druhej strane prispievali k zvýšeniu poznatkového fondu získaného týmto výskumom.

2.0. V nedávno vydanej **Encyklopédii jazykovedy** (1993) nielenže nenájdeme heslo *teória spisovného jazyka,* ale ani heslo *spisovná slovenčina* či *spisovnosť.* V príspevku publikovanom toho istého roku F. **Kočiš** (1993)

hovorí o teórii spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry kontinuitne už od obdobia staroslovienčiny. Slovenským puristom v 30. rokoch bola síce pražská teória spisovného jazyka známa – Henrich **Bartek** (1907–1986), vedúca osobnosť puristického hnutia – publikoval Tézy Pražského lingvistického krúžku už v 1. ročníku Slovenskej reči (1932–33), no puristi nadväzovali na ne *skôr terminologicky než pojmovo* (**Blanár**, 1979), skôr slovne než prakticky; ich náhľady na teóriu spisovného jazyka sú zrejmé z východísk publikovaných prác (kritériá spisovnosti, pramene poznávania spisovnej slovenčiny, otázky kodifikácie). Na konferenciách o súčasnej slovenčine – počnúc prvou o norme r. 1955 a končiac poslednou r. 1994 – sa pozornosť sústreďovala predovšetkým na jazykovú kultúru a len "popri nej" aj na ďalšie otázky (vývinové tendencie, jazykovú výchovu, problematiku štýlov, jazykovú politiku a i.). Jedinou výnimkou bola konferencia r. 1976, ktorá si kládla priamo za cieľ sformulovať novú teóriu spisovnej slovenčiny (porov. zborník *Z teórie spisovného jazyka*, 1979). Post factum väčšina slovenských jazykovedcov pokladá za teóriu spisovnej slovenčiny *Tézy o slovenčine* (1967), ktorých iniciátorom a hlavným autorom bol Jozef **Ružička** (1916–1989). Hoci v období tzv. normalizácie sa o Tézach nahlas nehovorilo a politicky boli "odsúdené", v jazykovej praxi sa postupovalo podľa ich línie (porov. aj explicitnú konštatáciu F. Kočiša, 1993, s. 231); oficiálne sa k tejto koncepcii prihlásilo znovu na poslednej konferencii r. 1994 (porov. konferenčné materiály Spisovná slovenčina a jazyková kultúra, 1994, resp. správu o konferencii – Bosák, 1995 b).

Nový smer v teórii spisovnej slovenčiny, ktorý je v afinite so situáciou v ostatných slovanských jazykoch – komunikačný prístup J. **Horeckého** (1979) – nenašiel uplatnenie v praxi, hoci ním vymedzená *štandardná forma slovenčiny* (forma s tolerantnejšou normou) je súčasťou stratifikačných modelov súčasnej slovenčiny, uvádza sa vo vysokoškolských učebniciach a subštandardná (nespisovná) vrstva sa vyčleňuje aj v jednozväzkovom normatívnom slovníku slovenského jazyka (podrobnejšie Bosák, 1993).

2.1. Z hľadiska metodiky bádania treba na začiatku zdôrazniť, že o teórii spisovného jazyka možno hovoriť až od obdobia, keď sa norma a kodifikácia začali skúmať teoreticky, teda najskôr od 30. rokov nášho storočia, resp. až neskôr. Sami zakladatelia tejto teórie na začiatku hovorili len o "skúmaní, štúdiu spisovného jazyka". No aj tak ich východisková metodológia mala takú prognostickú silu, že sa na ňu postupne mohlo nadväzovať a zároveň ju prehlbovať (porov. 1.2.). Hoci tento dobre rozvinutý metodologický aparát možno aplikovať aj na skúmanie vývinu spisovných jazykov (napr. historická sociolingvistika dnes tvorí samostatnú oblasť výskumu), o teórii spisovnej slovenčiny v 19. storočí a prv nemožno uvažovať. Veď napríklad prvý kodifikátor spisovnej slovenčiny Anton **Bernolák** (1762–

1813) nepoznal termín spisovný jazyk v dnešnom zmysle, ale iba v pôvodnom význame "písaný, vyjadrený písomne, na písanie" (**Kotulič**, 1987, s. 265, poznámka 1). Objektívnejšie a vedecky primeranejšie je túto činnosť chápať a označovať ako *kodifikačné* a *normotvorné úsilie, normotvornú kodifikáciu, kodifikačné akty* a pod. (porov. Blanár, 1993), resp. sociolingvisticky ako *jazykové plánovanie* – uvedomelé a cieľavedomé pôsobenie na jazyk. (V neslovanských jazykoch sa na označenie tejto činnosti používa zväčša výraz *štandardizácia.)*

2.2. V nijakom prípade tu však nejde len o akési "zaradenie" do historického rámca, lež o nerešpektovanie objektívneho faktu, že kodifikácia spisovného jazyka má v rozličných časových obdobiach (v jednotlivých jazykových situáciách) rozdielnu funkciu a "silu", že *normotvornosť kodifikácie je charakteristická predovšetkým pre začiatočné obdobia spisovného jazyka.* Preceňovanie funkcie kodifikácie v súčasnej slovenčine a jej "stotožňovanie" s normou je vlastne príčinou nerovnakého hodnotenia istých neuralgických bodov v súčasnej komunikácii, príčinou rozdielnych postojov, ktoré by sme mohli označiť ako *spor normativistov so sociolingvistami.* Keby sme brali do úvahy nevedecké výroky niektorých slovenských lingvistov o sociolingvistike ako "štatistike" či hľadačke spisovnosti *"na ulici"*, zvádzalo by nás vidieť podstatu sporu v rozdielnom chápaní systému, teda sporu medzi sociolingvistami a "systematikmi". Lenže systémový a komunikačný prístup nie sú v protiklade, ako sa to často zjednodušene interpretuje. V "nezmieriteľnom" protiklade sú absolutizácia systémových vzťahov (izolovanie jazyka od spoločenských súvislostí), redukcia systémových vzťahov na priamočiaru pravidelnosť (napr. analogické "vyrovnávanie" tvarov a pod.), teda nerešpektovanie ontologického statusu rečovej komunikácie ako procesu podmieneného činiteľmi sociálnej povahy, nerešpektovanie faktu, že jazyk funguje v spoločnosti s diferencovanými komunikačnými potrebami.

Základný rozdiel medzi normativistami a sociolingvistami spočíva teda v nazeraní na *predmet výskumu,* keď sa homogénnosť jazyka (reči) a jazykového spoločenstva kladie proti reálne jestvujúcej heterogénnosti – spoločenskej diferencovanosti a z nej vyplývajúcej vývinovej, teritoriálnej a funkčnej variantnosti. Táto variantnosť sa odráža v norme, ktorá je nielen jazykovou, ale rovnako aj sociálnou kategóriou; jednota "fakticky" nereprezentuje normu, jednota normy sa docieľuje jej ustaľovaním.

Ďalší zásadný rozdiel spomínaných dvoch prúdov je v *interpretácii normy.* F. **Kočiš** (1979, s. 36) výstižne hovorí "o dvojakej tvári" normy: vo vzťahu k jazykovému systému norma vystupuje ako súbor jazykových prostriedkov, vo vzťahu k úzu má povahu pravidla.[3] Novšie I. **Nebeská** (1992) rozlišuje *všeobecnú a špecifickú polohu normy.* Vo všeobecnej polohe *systém*

(jazyk) — norma — úzus sa odráža spoločenská podmienenosť normy (súbor pravidelne alebo všeobecne používaných jazykových prostriedkov), v špecifickej polohe *kodifikácia — norma — úzus* sa norma javí jednak ako produkt dynamicky sa vyvíjajúcich komunikačných potrieb spoločnosti, jednak ako výsledok teoretických zásahov lingvistov, čo sa fixuje v kodifikácii; kodifikáciou sa potom presadzuje záväznosť spisovnej normy. Tu má korene "rovnica" *spisovná norma rovná sa kritérium správnosti*, ako aj ďalší rozdiel medzi normativistami a sociolingvistami — *absolútne nadraďovanie kritéria spisovnosti (a nespisovnosti)* v teórii aj v praxi zo strany normativistov.

2.3. Ako sme už spomenuli, v dejinách súčasnej spisovnej slovenčiny sa kládol dôraz predovšetkým na riešenie aktuálnych problémov jazykovej kultúry a jazykovej praxe, kým teória spisovného jazyka ostávala "uložená" skôr vo forme axióm (porov. Ružička, 1967 a i.). Preto sa za prvoradú úlohu pokladalo *vypracovanie kritérií spisovnosti*, ktoré na konferencii r. 1966 predložil J. **Ružička** (Kultúra spisovnej slovenčiny, 1967). Oproti kritériám jednoty, záväznosti a pružnej stability normy, ako sa v 30. rokoch vymedzili v Pražskom lingvistickom krúžku a potom ďalej rozvíjali, J. Ružička postavil na prvé miesto kritérium **reprezentatívnosti** (domáce jazykové prostriedky verzus cudzie jazykové prostriedky), ďalej nasledovalo kritérium **ústrojnosti** (nenarušený systémový vývin), kritérium **ustálenosti** (nepripúšťanie nijakých kolísaní v dôsledku náhodných okolností), kritérium **zrozumiteľnosti** (vedomé obchádzanie okrajových a exkluzívnych prvkov) a špecificky vymedzené kritérium **funkčnosti** ("presnosť a jednoznačnosť jazykových prostriedkov pri komunikácii"). *Ústrojnosť, ustálenosť a tradícia (historická kontinuita)* sa stali hlavnými "nástrojmi" pri hodnotení nesprávnych, nových alebo preberaných jazykových prostriedkov.

2.4. Ako však ukázal vývin slovenčiny v posledných tridsiatich rokoch, v praxi sa stále drží tzv. **návratné chyby** a súčasný jazykový úzus sa hodnotí ako *"neuveriteľne katastrofálny"*, hovorí sa *"o obraze hlbokého úpadku"* a pod. (Spisovná slovenčina a jazyková kultúra, 1994). Aj pri letmom pohľade na vývin slovenčiny sa ukáže, že takéto obavy vznikali v situáciách, keď sa výrazne zvýšili komunikačné požiadavky na jazyk. Tak to bolo po vzniku prvej republiky a najmä v 30. rokoch, tak to bolo po vzbudených nádejách pred rokom 1968 (vtedy sa hovorilo "o *havarijnom* stave" slovenčiny) a tak je to aj teraz, v samostatnej republike.

Takéto "obavy" vznikajú aj preto, lebo pri tradičnom ("normativistickom") prístupe sa hodnotí predovšetkým to, či sú vybrané (použité) jazykové prostriedky správne alebo nesprávne a neberie sa do úvahy, či sú aj komunikačne účinné. Rozhodovanie o *správnosti/nesprávnosti* je však až konečným "výstupom" viacerých komunikačných faktorov. Na začiatku komunikačného reťazca je používateľ jazyka s rozmanitými postojmi

vyplývajúcimi z jeho sociálneho statusu (podľa našej koncepcie ide o 6 typov komunikácie – Bosák, 1990), ďalej celá *sústava* **komunikačných sfér** s rozhodujúcim registrovaným kritériom *oficiálnosti* či *neoficiálnosti* komunikácie (predbežne sme vymedzili 20 komunikačných sfér), čiastkové normy s nerovnakým stupňom *"imperatívnosti"* (podľa jednotlivých jazykových rovín vrátane pravopisu). Už z toho stručného náčrtu vidieť, že záväznosť a celospoločenskosť normy má rozličný stupeň **"validity"** – výsledok súčinnosti základných komunikačných činiteľov. *Normu nemožno stotožňovať s kodifikáciou v príručkách, ani ju podriaďovať minulému stavu.*

Ešte pred uplatňovaním komunikačného a sociolingvistického prístupu v hodnotení jazykových prejavov E. Pauliny (1979, s. 48) upozornil na to, že *z kritéria ústrojnosti by sa nemalo stať zaklínadlo* "vyplýva zo zákonitosti slovenského jazyka..."; *ustálenosť by nemala značiť meravosť* (v tradícii Pražskej školy to bola tzv. pružná stabilita), *v mene historickej kontinuity by sa nemala zanedbávať súčasnosť a budúca vývinová perspektíva.* Už pred desiatimi rokmi sa na konferencii o jazykovej politike a jazykovej kultúre (porov. zborník Jazyková politika a jazyková kultúra, 1986) poukázalo na potrebu širšieho chápania kultivovanosti jazykového prejavu ako javu podmieneného komunikačnými sférami a ovplyvňovaného tvorivými skupinami používateľov jazyka (K. **Buzássyová**) a na kľúčovú úlohu pojmu *optimálna komunikácia* pri posudzovaní kultivovaného vyjadrovania (J. **Dolník**).

Pri označovaní *"nepotrebných výpožičiek z cudzieho jazyka"* či *"cudzorodého balastu"* si málokto položí otázku, prečo sa napríklad pár desiatok českých slov tak pevne drží v používaní, keď na ich neporovnateľne väčší počet, s ktorým vybojovali úspešný boj puristi v 30. rokoch, si súčasný používateľ ani nespomenie.[3] Aj pri posudzovaní prevzatých slov nevystačíme len s floskulou *"o nekritickom preberaní..."* a s vyhľadávaním domácich ekvivalentov, keď je tu v hre celý súbor kritérií a faktorov nominačných, sémantických, štylistických, derivačných, syntagmatických, pragmatických, psychologických.

3.0. Ako vidieť aj z tohto stručného prehľadu, v teórii spisovnej slovenčiny prevažovala a stále prevažuje orientácia na problematiku jazykovej kultúry, na kritériá spisovnosti a ich dôsledné vyžadovanie v praxi, ako aj na "spätné" hodnotenie úrovne jazykových prejavov podľa týchto kritérií. V teórii a praxi jazykovej kultúry sa teda otázky spisovnej slovenčiny posudzujú *z hľadiska kodifikácie,* pozornosť sa sústreďuje predovšetkým na *regulačný aspekt.* V súčasnom období by bolo metodologicky efektívnejšie "nepripájať" teóriu spisovnej slovenčiny "k praktickej" jazykovej kultúre, pretože *predmetom teórie spisovnej slovenčiny je skúmanie vzťahu normy a kodifikácie, jej podstatu tvorí poznávací aspekt.* Prehĺbiť treba aj *funkčný prístup,* ktorý sa v mnohých prípadoch viac deklaruje ako realizuje; štúdium jazykových javov

môže byť úplné len vtedy, ak sa tieto javy analyzujú aj podľa svojich komunikačných funkcií. Teória spisovnej slovenčiny, ktorá dokáže dať odpovede na konkrétne požiadavky spoločenskej praxe a zároveň poskytne aj perspektívne riešenia, bude sa musieť zrejme opierať nielen o systémový prístup, ale aj o sociolingvistickú stratégiu a komunikačnú orientáciu.

Poznámky

1/ Na tieto otázky sa usilovali dať odpoveď účastníci medzinárodnej konferencie v Opole r. 1992; materiály vyšli v zborníku Jezyki slowiańskie wobec współczesnych przemian w krajach Europy środkowej i wschodniej (1993). Na konferencii vznikol tiež návrh, aby sa realizoval medzinárodný výskumný *projekt* **Súčasné zmeny slovanských jazykov** (1945–1995). Jeho cieľom je opísať a analyzovať zmeny v jazykových situáciách jednotlivých slovanských jazykov, ako aj pôsobenie týchto zmien vo vzájomných vzťahoch slovanských i neslovanských jazykov po druhej svetovej vojne (podrobnejšie Bosák, 1995 a).

2/ J. **Findra** (1986) originálne zapája do týchto vzťahov aj *text* – "modifikovanú individuálnu realizáciu systému." Norma je podľa neho "synchrónna fixácia syntagmatických možností jazyka v paradigme" (s. 239).

3/ Na viacdimenzionálnosť kontaktových variantov a synoným v slovenčine a češtine doteraz najkomplexnejšie poukázala K. **Buzássyová** (1993); hodnotí ich na základe štruktúrnej dimenzie, etnosignifikatívnej (národnoreprezentatívnej) a etnosociokultúrnej dimenzie, štylistickej dimenzie, ako aj komunikačno-pragmatickej dimenzie.

Literatúra

BARTEK, H.:Tézy Pražského lingvistického krúžku. Slovenská reč, 1, 1932-1933, s. 124–126.

BLANÁR, V.: Teória spisovného jazyka za druhej svetovej vojny. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 73–76.

BLANÁR, V.: Jazykovedné dielo Ľudovíta Štúra v slovenskom a slovanskom kontexte. Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 4–14.

BOSÁK, J.: Skúmanie jazyka ako sociálno-komunikačného systému. In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Zost. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1990, s. 75–84. BOSÁK, J.: Skúmanie slovenčiny ako sociálno-komunikačného systému v slovanskom kontexte. Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 171–177.

BOSÁK, J.: Spisovné jazyky v pohybe: dynamika ich opisu. Jazykovedný časopis, 46, 1995 (a). s. 23–36.

BOSÁK, J.: Konferencia o spisovnej slovenčine a jazykovej kultúre. Jazykovedný časopis, 46, 1995 (b), s. 61-63.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine. Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 92-107. Encyklopédia jazykovedy. Spracoval J. Mistrík a kolektív autorov. Bratislava, Obzor 1993. 514 s.

FINDRA, J.: Norma, úzus, jazyková prax. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986, s. 236–244.

HORECKÝ, J.: Východiská k teórii spisovného jazyka. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 13–22. Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17.–19. apríla 1985. Red. I. Masár. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1986. 368 s.

JEDLIČKA, A.: Rozvoj bádání o slovanských spisovných jazycích v dějinách slavistických sjezdů. In: Československá slavistika 1988. Lingvistika, historie. Red. J. Petr. Praha, Academia 1988, s. 187–196.

JEDLIČKA, A.: Podíl mezinárodní komisie pro slovanské spisovně jazyky na řešení problematiky spisovných jazyků. Slavia, 62, 1993, s. 19–35. Jezyky slowiańskie wobec wspolczesnych przemian w krajach Europy srodkowej i wschodniej. Materialy konferencji z 23-25 IX 1992 r. Red. S. Gajda. Opole 1993, 292 s.

KOČIŠ, F.: Pojem jazykovej normy a normovanosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 32–42.

KOČIŠ, F.: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry a jej vymedzenie v súčasnej komunikácii. Slovenská reč, 58, 1993, s. 228-234.

KOTULIČ, I.: Bernolákovská spisovná slovenčina a kultúrna západná slovenčina. Kultúra slova, 21, 1987, s. 265–271. Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 296 s.

NEBESKÁ, I.: Dvojí poloha pojmu jazyková norma. Naše řeč, 75, 1992, s. 22-27.

PAULINY, E.: Niekoľko poznámok o spisovnom jazyku v súčasnosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979, s. 43–51. R

RUŽIČKA, J.: Problémy jazykovej kultúry. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 9–22.

Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. [Budmerice 27.–29. októbra 1994 – konferenčné materiály.] Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV a Matica slovenská 1994. 62 s. Tézy o slovenčine. Kultúra slova, 1, 1967, s. 33–40. Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov [Smolenice 21.–23. januára 1976]. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1979. 224 s.

Ladislav Čúzy

Hierarchia druhov umenia v Štúrových prednáškach o slovanskej poézii

Druhá polovica 30. a štyridsiate roky 19. storočia sa vyznačovali veľkým úsilím slovenských národných dejateľov zaktivizovať slovenskú mládež do boja za zvýšenie národného povedomia. Cieľom ich úsilia bolo znovuzrodenie slovenského národa a získanie určitých politických práv pre slovenský národ. Hospodárska zaostalosť Slovenska, absencia slovenskej šľachty a zemianstva, malá národná uvedomelosť a nízka úroveň vzdelanosti nevytvárali predpoklady pre úspešné a rýchle splnenie týchto cieľov. Politické aktivity slovenských národovcov prinášali len veľmi malý efekt. Takže národní vodcovia museli okrem politických aktivít vynakladať veľké úsilie najmä v kultúrnej sfére, prostredníctvom ktorej sa usilovali vytvárať určité predpoklady pre uplatňovanie vlastných národne orientovaných politických zámerov.

Jednou z najvýznamnejších osobností tejto fázy slovenského národného obrodenia bol Ľudovít **Štúr** (1815-1856). V tomto roku si pripomíname 180. výročie jeho narodenia. Ľudovít Štúr pôsobil ako pedagóg na bratislavskom lýceu. Po skončení lyceálnych štúdií v roku 1836 sa stal *začiatkom roku 1837 neplateným námestníkom profesora Palkoviča na* Katedre reči a literatúry československej. Tu (s najväčšou pravdepodobnosťou ešte pred svojím odchodom na štúdiá do Halle) v rámci svojej pedagogickej činnosti začal formulovať a s najväčšou pravdepodobnosťou aj čiastočne odprednášal svoju koncepciu historického vývinu, ako aj prednášky o slovanskej poézii. Celá filozofická a literárnoestetická koncepcia Ľudovíta Štúra vychádzala najmä z podnetov G. W. F. **Hegla** a J. G. **Herdera**, pričom nadväzovala aj na domáce podnety, najmä na myšlienky Jána **Kollára**. Štúrov pobyt v Halle (1838-1839) znamenal pre neho najmä potvrdenie jeho hegeliánstva. Po návrate do Bratislavy odprednášal na lýceu začiatkom štyridsiatych rokov svojim poslucháčom okrem iných tém dva ucelené cykly prednášok: historické prednášky a prednášky o poézii slovanskej. Oba cykly spolu úzko súvisia.

Pre slovenskú literatúru, ako aj estetiku majú veľký význam najmä *prednášky o poézii slovanskej*. Tieto prednášky sú súčasťou Štúrovej celkovej filozofickej koncepcie, takže nemali len literárnoestetický charakter, ale svojím zameraním mali plniť a aj plnili najmä národnobuditeľské ciele.

Rukopisy prednášok o poézii slovanskej sa nezachovali. Zachovali sa len tri rozličné obsiahle záznamy týchto prednášok od jeho priamych

poslucháčov. Žiaľ, ani jeden z týchto zápisov nie je kompletný. Napriek tomu si môžeme aj z tohto nekompletného materiálu už dnes urobiť vcelku dobrú predstavu o literárnoestetických názoroch Ľudovíta Štúra. Odpisy Štúrových prednášok sú z rokov 1844 a 1845, z času, keď ich Štúr už prednášal v ilegalite po svojom násilnom odstránení z námestníctva profesúry na bratislavskom lýceu.

Časť jedného z odpisov Štúrových prednášok o poézii slovanskej uverejnil A. T. Sytniansky na pokračovanie v Orle v roku 1875. Druhá časť bola dlhé roky neznáma. A až zásluhou Pavla Vongreja bola slovenská literárna verejnosť postupne oboznamovaná o ich existencii. Dnes sa už môžeme oboznámiť s obsahom týchto prednášok. Prednášky o slovanskej poézii vyšli knižne pod názvom Ľudovít Štúr: *O poézii slovanskej* (Matica slovenská 1987). Ich vydanie zostavil a edične pripravil Pavol **Vongrej**. Knižné vydanie Štúrových prednášok o poézii slovanskej doplnil Pavol Vongrej obsiahlou štúdiou a bohatými komentármi.

Nami použité citáty v štúdii sú citované z tohto Vongrejovho vydania.

Problém **systemizácie** jednotlivých **druhov umenia** je jednou z najdôležitejších otázok celej Štúrovej literárnoestetickej koncepcie. Štúr rieši tento problém akceptovaním charakteru základných princípov vlastnej filozofickej i literárnoestetickej koncepcie. Štúr chápal vývin ako vývin idey, aj keď jeho chápanie vývinu idey bolo čiastočne odlišné od Heglovej koncepcie vývinu absolútnej idey. V sfére umenia bol vývin idey principiálne charakterizovaný objatím ducha a predmetnosti. Základom existencie umenia je podľa Ľudovíta Štúra práve *objatie ducha s predmetnosťou*, pričom tento vzťah nechápal Štúr ako rovnocenný dialektický vzťah. Vo vzťahu *duch - predmetnosť* Štúr zreteľne **preferoval duchovnosť**, pričom vývin tohto vzťahu smeroval k definovaniu obsahu pojmu **slovanský duch**. Práve definovanie existencie slovanského ducha bolo veľmi dôležité z aspektu formulovania Štúrových národnobuditeľských cieľov a bolo taktiež dôležité pri formulovaní jeho politických koncepcií.

Štúr vo svojich prednáškach o poézii slovanskej pristupuje k vytvoreniu kvalitatívnej hierarchie jednotlivých umení po analýze jednotlivých vývinových stupňov ľudstva a po vyslovení všeobecnej definície umenia. **Štruktúra** Štúrovho systému umenia **je podobná** ako Heglova, ale **princípy**, ktoré pri jej tvorbe Štúr uplatnil, **sú** čiastočne **inovované** a **zjednodušené** vo vzťahu k Heglovej koncepcii, pričom zodpovedajú celkovým národnobuditeľským zámerom celej Štúrovej koncepcie.

Heglovmu systému jednotlivých umení predchádzajú zložité úvahy o špecificky estetických problémoch. Hegel teoreticky sformuloval **teóriu krásna**, najmä **umeleckého krásna**, rozpracoval obsah **pojmu ideál**, potom rozanalyzoval a definoval základné formy umeleckého krásna, či akoby sme

povedali dnes, charakterizoval najzákladnejšie etapy *"slohového"* vývinu umenia. Až potom vytvoril svoj systém jednotlivých umení a na základe uplatnenia vývinových aspektov modelovo rozanalyzoval historické etapy vývinu jednotlivých druhov umenia vo vzťahu k vlastnej koncepcii existencie jednotlivých foriem umeleckého krásna. Treba zdôrazniť, že Heglov systém je komplikovaný, pričom Hegel nezdôrazňuje tak výrazne väzbu výskytu a charakteru jednotlivých druhov umenia na jednotlivé vývinové obdobia, ani na jednotlivé národy, či etnické skupiny.

Hegel rozlišuje tri veľké oblasti vývinu umenia, tri základné formy umeleckého krásna: *symbolickú, klasickú* a *romantickú* formu umenia.

Štúr v podstate akceptuje túto Heglovu koncepciu. Vo svojich prednáškach však neuvažuje teoreticky o jednotlivých "formách umeleckého krásna". Ihneď pristupuje k vytvoreniu svojho systému jednotlivých umení, v ktorom zreteľne uplatnil princíp chápania umenia ako objatia ducha s predmetnosťou s prioritou duchovnosti na úkor predmetnosti.

Na **najnižší stupeň** v hierarchii jednotlivých druhov umenia umiestnil **staviteľstvo, architektúru**. Staviteľstvo je na najnižšom stupni preto, lebo v ňom sa ešte duch neprejavil v takej podobe, aby si mohol podmaňovať hmotu a aby zreteľne preukázal svoju prítomnosť. V staviteľstve je duch ešte len tušený. Štúr dokonca za vhodné povšimnutia považuje len tie architektonické výtvory, ktoré neslúžia k obecnému životu, ale len na uctievanie Boha, teda len náboženské stavby. K tomuto najnižšiemu druhu *umenia priraďuje Štúr dosť mechanicky aj kultúry, v ktorých je vývin* charakterizovateľný typickým umením tohto najnižšieho druhu umenia, teda architektúrou - Indiu a Egypt.

Na **druhý** vývinový **stupeň** umiestňuje Štúr **sochárstvo**. *"Toto umenie je omnoho dokonalejšie ako predošlé, bo v tomto idea už z matérie hovorí, z nej sa díva a každého, kto je vzdelanejší a nadchnutejší, zachvacuje. Tu sa hmota a duch objímajú: ale tak, že hmota má len dačo vyššieho, to jest ducha javiť"* (Štúr, 1987, 26). Sochárstvo spája s kultúrou Grékov, v ktorej sa uplatnilo najvýraznejšie. V sochárstve ako prejav ducha badá spätosť tohto umeleckého druhu s ľudskou postavou, v ktorej sa duch prejavuje. Aj v tomto prípade berie do úvahy prejavenie sa božskosti, ktorú reprezentujú vyššie grécke božstvá. Nižšie božstvá sa podľa Štúra v sochárstve nepredstavovali.

Tretí vývinový **stupeň** reprezentuje **maliarstvo**. *"V maľbe vidíme už nie kamenie, ale farbu, obrazy, tak akoby to nič nebolo materiálne, v ktorých sa vyjadriť môže väčšia rozmanitosť vnútorného žiaľu, hlbokej lásky, vysokého zápalu a tak ďalej"* (Štúr, 1987, 27). Štúr aj v tomto prípade veľmi dbá na charakter obsahu umeleckého zobrazenia, aj v maliarstve preferuje výskyt náboženských motívov, tentoraz dokonca už výlučne kresťanských. Štúr v celej svojej literárnoestetickej koncepcii výrazne preferuje obsahové prvky,

a tento jeho názor, odrážajúci sa neskôr v etizácii estetickej hodnoty, je badateľný aj v jeho systéme umenia.

Štúr chápe svoju koncepciu oveľa statickejšie ako Hegel. Koncepciu umenia podriaďuje zámerom svojej koncepcie a niekedy skresľuje skutočnosť. Štúr napríklad vyslovuje názor že *"maľba až v kresťanstve povstala: preto sochárstvo nemohlo byť v kresťanstve, v ňom našlo odpor a z velikej strany skrze kresťanstvo zničené bolo"* (Štúr, 1987, 27).

Aj z tohto Štúrovho historicky nepravdivého záveru je evidentné, o čo mu išlo. V prvom rade o potvrdenie svojej axiómy o preferencii ducha pred hmotou, ktoré bolo základom myšlienky o budúcnosti slovanského básnictva. Avšak ani *"maľba nie je v stave všetko urobiť, ona ešte len jedno okamženie a jeden priebeh tej istej pohnutosti, jedno miesto, okolnosť a tak ďalej predstaviť môže: a pre túto ohraničenosť i ona musí do inej formy umenia prejsť"* (Štúr, 1987, 27). Maliarstvo je najtypickejším druhom umenia u románskych národov.

Štvrtým vývinovým **stupňom** umenia je **hudba**. *"Ponevráč hlas ide z duše, z vnútornosti, preto i hudba bude vyvinutejšia forma umenia jako samá maľba. V hudbe sa môže vysloviť celý priebeh pohnutia duše v najrozmanitejších záhyboch a rozmanitostiach"* (Štúr, 1987, 27). Hudba akoby sa pred Štúrom rozplynula, niet už matérie, duchovno sa dostáva do popredia.

Štúr však vo svojej koncepcii nie je taký presný ako Hegel, v ktorého koncepcii akoby zapadal jeden kameň do druhého bez toho, že by sa dostávali do zjavnejších disproporcií. U Štúra sa s logickými disproporciami, prípadne nejasnosťami stretávame dosť často. Napríklad pri hudbe poukazuje na veľkú rozmanitosť hudobných foriem v Ázii. Podľa jeho koncepcie vývinu národov, by už nemal v tomto vývinovom štádiu preferovať kultúrny vývin krajín, stojacich na nižších vývinových stupňoch. A to aj v tom prípade, ak by hovoril o národoch indoeurópskych žijúcich v Ázii. Štúr však toto svoje tvrdenie nekonkretizuje. Hudba charakterizuje najvýraznejšie kultúru germánskych národov.

Hudba však taktiež nie je ešte tým najdokonalejším druhom umenia. Na **najvyšší stupeň** hierarchie umení umiestnil Štúr **poéziu**. *"Poézia je forma umenia najdokonalejšia: ona má nie ako hudba alebo maľba len okamžitú prenikavosť, ale trvanlivú, v nej všetko žije, všetko sa hýbe. Ona je z ohľadu matérie najvyvinutejšia, bo jej obsahom je sám duch v jeho najrozličnejšej rozmanitosti. Matéria poézie je fantázia, slovo, ducha a vnútornosť najdokonalejšie vyjadrujúce, takže to, čo vysloviť chce, musí byť najprv vo fantázii zavinuté... fantázia je ešte duchovnejšia jako hlas, ktorý potrebuje isté orgány, vonkovnosti a určitého času, a preto poézia bude vrchovisko umenia"* (Štúr, 1987, 27). Poézia je najvyšším druhom umenia nielen z hľadiska svojho charakteru (predmetnosť sa stratila, zostal len duch), ale aj preto, lebo sa vyskytuje vlastne u všetkých národov sveta.

Tu v tomto bode sa už Štúr vzďaľuje Heglovej koncepcii, ktorá sa po teoretickej časti, v určitom slova zmysle schematizujúcej vývin idey, premieňa na dejiny umenia, filozofiu a teóriu jednotlivých druhov umenia, najmä literatúry.

Štúr sa v nasledujúcich častiach svojej koncepcie venuje najmä analýze poézie a problémom s ňou súvisiacich. Riešenie niektorých otázok má však taktiež širšie estetické a literárnoteoretické zameranie. Riešenie týchto otázok však neraz podlieha viac národnobuditeľskej tendencii ako logike spomínaných vedných disciplín.

Štúr si kladie otázku, kde sa nachádzajú slovanské národy v hierarchii národov, kde sa nachádza ich podstata?

Problém rieši v rámci intencií, ktoré mu núkala Herderova filozofia historického vývinu, ale v určitom slova zmysle aj logika Heglovej filozofickej koncepcie. Keďže každý národ má svoje dominantné umenie, a keďže poézia nie je najcharakteristickejší druh umenia žiadnej z týchto históriou už prekonaných skupín, musia byť na rade teraz slovanské národy, pre ktoré bude najtypickejším umením umenie najvyššie, najduchovnejšie - poézia. A keďže všetky národy majú poéziu, zostáva problém, ako túto skutočnosť vyriešiť. Štúr teda priznáva, že u všetkých prinajmenšom indoeurópskych národov sa vyskytuje síce poézia, ale zdôrazňuje, že u všetkých týchto národov *"nevidíte celistvosť poézie: u Indov je ona symbolická, podstatne odchodná od klasickej poézie Grékov, a táto opäť rozdielna od germánskej poézie"* (Štúr, 1987, 28). Štúr prichádza k záveru, že Slovania sa môžu v budúcnosti presadiť v ktoromkoľvek druhu umenia, ale predsa musia mať jedno svoje vlastné. *"A toto umenie, ktoré my v jedno veliké, vznešené a dovŕšené vytvoríme, je poézia, ktorá v Slovanstve na najvyšší stupeň vystúpi."* (Štúr, 1987, 28). Štúr predpokladá, že pre poéziu majú slovanské národy tie najlepšie podmienky.

Po všeobecnej časti koncepcie sa Štúr zameriava vo svojich prednáškach v súlade s hlavnou intenciou svojej koncepcie na upresnenie pojmu poézia a na analýzu jednotlivých vývinových fáz poézie. V základných kontúrach systémového charakteru čerpá naďalej z Hegla, hoci treba poznamenať, že ide naozaj o prebratie najmä tých najzákladnejších oporných bodov jeho koncepcie. Štúrova koncepcia má aj naďalej napriek oveľa väčšiemu využívaniu konkrétneho literárneho materiálu v podstate zovšeobecňujúci charakter. Heglove minuciózne analýzy špecifických problémov jednotlivých druhov umenia, ktoré by sme v častiach zaoberajúcich sa literatúrou mohli pokojne nazvať nielen estetikou, ale aj teóriou literatúry, sa v Štúrovej koncepcii nenachádzajú.

Miesto nich sa stretneme s výraznejšou aplikáciou Štúrovho etizujúceho postoja k obsahu umenia a zároveň s uplatňovaním Štúrovho princípu

preferencie ducha na úkor hmoty aj pri riešení detailných problémov. Najvýraznejším koncepčným rozdielom oboch postupov je, že Hegel v druhej polovici svojej estetiky venuje veľkú pozornosť analýze modelovo chápaného historického vývinu v jednotlivých druhoch umenia vo vzťahu k formám umeleckého krásna. Tým vlastne vytvoril akési "dejiny jednotlivých druhov umenia". Tento prístup uplatnil aj na poéziu (podobne ako Štúr nehovorí o literatúre, ale o poézii, pričom vlastne z literatúry vylučuje "prózu").

Štúr z tejto časti uplatnil vo svojej koncepcii čiastočne len Heglovu koncepciu poézie, pričom však neuvažuje o historickom vývine v jednotlivých jej druhových súčastiach, ale zameriava sa na kritiku predchádzajúcich období so zámerom vyzdvihnúť obdobie nasledujúce (z aspektu jeho koncepcie).

Štúrova literárnoestetická koncepcia vrcholí v súlade s jej národnobuditeľským zámerom analýzou slovanskej poézie, ktorá tvorí podľa neho zavŕšenie celého historického vývinu umenia.

Juraj Dolník

Slovenčina z hľadiska hodnotenia (Výskumný program)

Úvod

Jazykoveda disponuje rozsiahlou sústavou poznatkov o jazyku a jazykovej komunikácii z hľadiska schopností človeka osvojiť si a uplatňovať systém znalostí, ktoré mu umožňujú vystupovanie v obidvoch komunikačných rolách. Do sústavy tzv. **kompetenčných** pojmov (jazyková, komunikačná kompetencia, ale aj špeciálne kompetencie, ako napr. interakčná alebo sémantická kompetencia) sa premieta poznávacia stránka jazyka, teda to, ako je jazyk zafixovaný v kognitívnej zložke psychiky a ako s ním človek narába v rečovomyšlienkovej a komunikačnej činnosti. Relatívne skromné sú doterajšie poznatky o axiologickej stránke jazyka, čo sa prejavuje aj v absencii kompetenčných pojmov, vzťahujúcich sa na hodnotiace schopnosti človeka v pomere k jazyku vo všetkých relevantných súvislostiach. Na túto stránku slovenčiny je zameraný pripravovaný výskumný projekt, ktorý sa pravda, nemôže zaobísť bez porovnávacích výskumov, ak chceme získať prehľad o axiologických špecifikách súčasného slovenského jazyka.

Výskumné úlohy

Predmetom výskumu je **axiologická kompetencia** nositeľa slovenského jazyka. Všeobecný obsah výskumu je zahrnutý do otázky, ako sa odráža hodnotiaca aktivita nositeľov slovenčiny v jazyku a súčasne ako sa uplatňuje pri používaní jazyka, ako aj pri metajazykovom zaobchádzaní s jazykom, resp. s jeho existenčnými formami. Ide o projekt, ktorý predpokladá systémovolingvistické, komunikatívno-pragmatické aj sociolingvistické výskumy, a to aj porovnávacie, pretože konečným výsledkom má byť komplexný obraz o axiologickom svete nositeľov slovenčiny vo vzťahu k jazyku. V analytickej fáze je výskum zacielený na vyčerpávajúci opis piatich javových okruhov, ktorých sa dotýkajú tieto otázky:

1. Aký obraz poskytuje systém hodnotiacich výrazov súčasnej slovenčiny a ako sa tieto výrazy používajú? Je to **systémovolingvistická** otázka.

2. Ktorým jazykovým prvkom, resp. štruktúram pripisujú používatelia jazyka vyššiu hodnotu? Táto otázka implikuje **univerzálnopragmatické,**

systémovolingvistické aj **sociolingvistické** sondáže do jazyka.

3. Ako sa prejavuje jazyková činnosť z preferenčného hľadiska? Ako je známe, preferencie sú späté s hodnotami, resp. s hodnotením. Je to **pragmaticko-komunikatívna** otázka.

4. Ako hodnotia nositelia jazyka svoj vlastný jazyk (v porovnaní s inými jazykmi) a ako hodnotia jednotlivé útvary národného jazyka? Je to **sociolingvistická** otázka.

5. **Sociolingvisticky** je orientovaná aj otázka, ktorá sa dotýka jazykovej kultúry: Akú rolu hrá jazyková kultúra v jazykovom vedomí nositeľov slovenčiny?

Výsledky výskumov v týchto oblastiach sa zužitkujú v syntetickej fáze, v ktorej sa objasňuje fundamentálna otázka, ako sa v konkrétnom jazyku uplatňuje hodnotiaca dispozícia človeka. Východiskovým pojmom teoreticko-metodologickej koncepcie výskumného projektu je pojem **axiologická kompetencia**, ktorý používame namiesto sociálnopsychologického pojmu hodnotiaca dispozícia a ktorý včleňujeme do sústavy spomínaných kompetenčných pojmov. Pojem axiologickej kompetencie vymedzuje rozsah skúmaných javov, integruje ich do jednej výskumnej problematiky a súčasne predstavuje metodologické východisko pri porovnávaní slovenčiny s inými jazykmi z osobitného pohľadu.

Axiologická kompetencia

Axiologickú kompetenciu definujeme ako schopnosť konajúceho uplatňovať **axiologický koncept**, t. j. schopnosť axiologicky štruktúrovať priestor medzi subjektom a objektom a zvoliť si zodpovedajúcu alternatívu konania. Axiologický koncept sa chápe ako interpretačný konštrukt, prostredníctvom ktorého sa riadi konanie subjektu. Jeho interpretačná funkcia spočíva v tom, že sa istá entita usúvzťažní s istými potrebami a záujmami subjektu a že sa konfrontuje s predstavou, ktorá je motivovaná týmito potrebami a záujmami, čím sa zdôvodní, resp. vysvetlí konanie subjektu.

Pri uplatňovaní axiologického konceptu sa aktivizujú jeho štruktúrne komponenty, čo modelovo opisujeme ako realizáciu dvoch operačných krokov. Prvý operačný krok spočíva v uplatnení **axiologickej funkcie**: axiologická funkcia priraďuje parametru hodnotiace predstavy. Hodnotiaci parameter je kvantitatívne nešpecifikovaná vlastnosť (alebo súbor vlastností), ktorá sa vyskytuje ako trieda vlastností exemplárov reprezentujúcich rozličnú mieru prejavu parametra (čiže jeho kvantitatívne špecifikácie). Exemplár so základnou mierou vlastnosti zodpovedá hodnotiaca predstava vzťahujúca sa na **zónu normy** na hodnotiacej škále. Voľba zóny normy na tejto škále je motivovaná predstavou "taký, aký má byť". Na tejto predstave je založený

hodnotiaci štandard ako dominantný prvok v triede hodnotiacich predstáv. Druhým operačným krokom je **axiologická reakcia**, ktorá spočíva v tom, že hodnotiaci subjekt spája uplatňovanie axiologickej funkcie s realizáciou preferenčného vzťahu. Reakciou hodnotiaceho subjektu na aplikovanú axiologickú funkciu je, že dáva alebo nedáva prednosť istej entite pred inými evaluatívne homogénnymi entitami (čiže reálne alebo potenciálne volí istú entitu z príslušnej triedy).

Aplikácia axiologického konceptu

Z naznačeného chápania axiologického konceptu vyplýva, že jeho hlavná funkcia spočíva v tom, že sa používa interpretačne. Koncept sa priradí k istému priestoru medzi subjektom a objektom, aby sa identifikovali jeho axiologicky relevantné štruktúrne komponenty. Interpretácia zahŕňa verifikáciu aktivovaného konceptu. Axiologický koncept sa musí osvedčiť pri porovnávaní s komplexom údajov, resp. signálov, a to z hľadiska otázky, do akej miery je s týmto komplexom kompatibilná, resp. či ho možno prispôsobiť tomuto komplexu. Primeraný axiologický koncept zodpovedá axiologickému typovému objektu, t. j. množine objektov, ktoré sa dajú vo vzťahu k istému druhu potrieb, resp. záujmov redukovať na istý typový objekt. Aktualizuje sa istý typ axiologického konceptu, napr. hedonistický, utilitaristický, morálny alebo estetický. Aktualizovanými typovými konceptmi sa interpretujú isté vlastnosti príslušných objektov ako hodnotiace parametre príslušných typov, ktoré sú asociačne zviazané s istými hodnotiacimi škálami. Podkladom preferenčnej reakcie, ktorá je spätá s hodnotením objektu, je "príkaz" prirodzeného konania: *Pri voľbe daj prednosť tomu objektu, ktorému si pripísal najvyššiu hodnotu!*

Vo vzťahu k jazyku sa axiologický koncept uplatňuje v troch oblastiach aktivity nositeľov jazyka: (1) pri interpretácii istých jazykových výrazov, resp. kategórií, (2) pri používaní jazykových prostriedkov a (3) pri metajazykovom zaobchádzaní s jazykom a jeho prvkami. V ďalšom výklade načrtneme, ako funguje axiologický koncept ako interpretačný konštrukt v týchto troch oblastiach.

Interpretácia hodnotiacich výrazov

Axiologickým konceptom sa sémanticky interpretujú hodnotiace výrazy. Typickým hodnotiacim výrazom je adjektívum *dobrý*. Na podklade axiologického konceptu mu pripisujeme štruktúru s dvoma inherentnými komponentmi: (i) komponent, ktorý sa vzťahuje na axiologickú funkciu -

"zodpovedajúci požiadavkám (hodnotiaceho subjektu)", resp. "zodpovedajúceho štandardu, resp. kvázištandardu"; (ii) komponent, do ktorého sa premieta axiologická reakcia - "a preto uprednostňovaný". Opis lexikálneho významu tohto adjektíva teda zahŕňa metajazykový komponent "dobrý$_1$", ktorý sa vzťahuje na zistenie, resp. mienku hodnotiaceho subjektu, že istá entita zodpovedá hodnotiacemu štandardu. Na tento komponent sa presupozične viaže prvok, ktorým sa v sémantike slova fixuje hodnotiaci prístup k entite, t. j. to, že entita je v zornom uhle hodnotenia. To značí, že "dobrý$_1$" má povahu deskriptívneho komponentu zviazaného s axiologickou presupozíciou ("x je v hodnotiacom zornom uhle"). Oproti tomu komponent "dobrý$_2$", odrážajúci axiologickú reakciu, má zreteľnú axiologickú povahu, lebo prostredníctvom neho sa vyjadruje hodnotiaci postoj (preferenčný vzťah).

Vo vzťahu k axiologickému konceptu sa klasifikujú **axiologické slová**. Táto trieda slov sa člení podľa toho, na ktorý aspekt axiologického konceptu sú orientované: (a) slová orientované na **význam** axiologickej funkcie, napr. *nadaný, čestný, zhnitý* a pod.; (b) slová orientované na **hodnotu** axiologickej funkcie, napr. *dobrý, zlý, pozitívny, normálny* a pod.; (a) slová orientované na axiologickú **reakciu**, napr. *chváliť, haniť, pohŕdať, obdivovať* a pod. Vo vzťahu k axiologickému konceptu sa významy axiologických slov javia ako explicitno-implicitné štruktúry, ktorých komponenty sú vzhľadom na axiologický koncept hierarchicky vyjadrené.

Kategória s prototypovým efektom

Na podklade axiologickej kompetencie nositeľ jazyka disponuje intuíciou, že extenzie istých jazykových výrazov sú hierarchicky štruktúrované. Tento jav opisuje a vysvetľuje **prototypová teória**. Z nášho hľadiska stojí v popredí poznatok, že extenzie s nehomogénnymi exemplármi vzhľadom na nerovnaký stupeň ich dôvernosti alebo typickosti sa interpretujú axiologickým konceptom, ak sa od používateľov jazyka vyžaduje porovnanie exemplárov. Dôležitým aspektom tohto fenoménu je, že preferované exempláre, t. j. tie, ktoré sa z hľadiska ich kategoriálnej príslušnosti hodnotia ako "dobré", vystupujú ako štandardné asociáty pri referenčnej interpretácii daných výrazov v texte (tento jav sa spája so známym fenoménom *default reasoning*, t. j. s usudzovaním na základe medzery v znalostiach) alebo pri exemplifikácii k sémantickému opisu. Z pozície axiologickej kompetencie sa dá náležite vysvetliť preferenčná intuícia pri intenzionálnej aj referenčnej interpretácii istých jazykových výrazov; porov. napr. lexikografický výklad pri hesle *mlieko* v Krátkom slovníku slovenského jazyka: "biela tekutina, ktorú vylučujú samice cicavcov na výživu mláďat a ktorá sa (najmä od kráv)

používa ako potravina". Údaj v zátvorke zodpovedá preferenčnej intuícii; štandardná referenčná interpretácia tohto výrazu je *"kravské mlieko"*. Je evidentné, že medzijazyková konfrontácia lexikálnych významov, ktorá je orientovaná na lexikálne kategórie s prototypovým efektom, odhalí idiosynkratické priority vo vzťahu k objektom vnútri kategórií podmienené špecifickosťou príslušnej etnokultúry.

Efektívnosť jazykovej komunikácie

Axiologická kompetencia je v bezprostrednom vzťahu k úspešnosti a efektívnosti jazykovej komunikácie. Na jej základe sa môže odosielateľ rozhodnúť pre isté rečové stratégie a voliť si príslušné jazykové prostriedky. Vo vzťahu k stavu, ktorý chce odosielateľ v komunikácii dosiahnuť, aktualizuje isté predstavy o spôsobe realizácie tohto cieľa. Ide o predstavy o stratégiách a prostriedkoch, ktoré zaručujú dosiahnutie komunikačného zámeru v daných komunikačných podmienkach (prejavuje sa tu tá stránka komunikácie, ktorú nazývame výrazom úspešnosť). Od toho, ako sa v jazykovej komunikácii zohľadní aktuálne uplatnenie axiologickej kompetencie príjemcom, závisí efektívnosť jazykovej komunikácie. Efektívnosť jazykovej komunikácie je podmienená aktuálnym stavom výseku motivačného sveta recipienta, ktorý sa vzťahuje na jeho potreby a záujmy späté s prebiehajúcou komunikáciou. Inak povedané, úspešnosť a efektívnosť jazykovej komunikácie dávame do súvisu s pragmatickou a axiologickou reakciou recipienta. Pragmatické reakcie súvisia s **ilokučným potenciálom** rečových aktov a s **perlokúciou**, ako aj s konotáciami spätými s odosielateľom a s referentom (napr. mať istý dojem z hovoriaceho na základe jeho reči, resp. vyvolať isté asociácie v súvise s referentom). Axiologické reakcie sa vzťahujú na potreby a záujmy recipienta; recipient hodnotí to, čo počuje alebo číta, z hľadiska svojich konštantných aj premenlivých kritérií.

Je zrejmé, že výskum axiologickej kompetencie vo vzťahu k opísanému javu sa musí prvotne sústrediť na štandardizované stratégie a prostriedky v rámci typových komunikátov. V tejto sfére jazykovej komunikácie takmer úplne absentujú porovnávacie výskumy, a preto je otázka zahrnutá do nášho výskumného programu.

Dynamika jazyka

Axiologická kompetencia je subjektívnym determinačným faktorom jazykových zmien; akceptujú sa **odchýlky od normy**, resp. **inovácie**, ktoré zodpovedajú istým hodnotiacim kritériám. Vo vzťahu k týmto kritériám sa

isté jazykové prvky, resp. štruktúry javia ako **prirodzenejšie, normálnejšie, bezpríznakové** v pomere k porovnateľným prvkom, resp. štruktúram. Ako potenciálne konštituenty hodnotiacich parametrov prichádzajú do úvahy: (a) vzťah medzi výrazom a významom (semiotický konštituent), (b) vzťah medzi výrazmi vnútri jazykového systému (vnútrosystémový konštituent), (c) vzťah medzi frekvenciou výskytu výrazov v komunikátoch a ich vlastnosťami, (d) vzťah medzi mimojazykovými faktormi a vlastnosťami jazykových výrazov (c, d = pragmatický konštituent).

Výskum axiologickej kompetencie vo vzťahu k spomínanému javu sa dotýka výskumu jazykového vedomia, totiž jeho axiologickej zložky, ktorá je mnohovrstvová, čo je zrejmé z toho, že sa hodnotenie prejavuje vo vzťahu k najrozličnejším stránkam jazyka (v najširšom chápaní). Tejto zložke pripisujeme aj to, že nositeľ jazyka disponuje istými metajazykovými princípmi, ktoré uplatňuje pri regulácii jazykových zmien. V slovenčine je dobre opísaná synchrónna dynamika lexikálnej zásoby aj morfológie. S opisom sú spojené epizodické pokusy o vysvetlenie synchrónnych zmien. Slovakistov však ešte čaká náročná úloha spojená s vybudovaním explanačnej teórie, pomocou ktorej by sa vysvetlila podstata všetkých zmien. Je len prirodzené, že sa ani tu nemožno obmedziť na slovenčinu a že dôležitým predpokladom odhaľovania príslušných zákonitostí je porovnávanie slovenčiny s inými jazykmi z hľadiska ich synchrónnej dynamiky.

V prípade slovenčiny sa v tejto súvislosti vynára osobitná otázka vyplývajúca z jej kontaktu s češtinou. Je známe, že do slovenského jazykovedného úzu prenikli z češtiny *redundantné lexikálne jednotky*, ktoré bežní používatelia slovenčiny považujú za prirodzené, normálne prvky vlastného jazyka. Atribút *prirodzený*, resp. *normálny* vyjadruje, že príslušné jednotky sú v súlade s metajazykovými princípmi prirodzenosti, ktoré sú súčasťou regulačných princípov jazykového správania. Tieto princípy uplatňuje používateľ slovenského jazyka pri komunikačnom zaobchádzaní s českými výrazmi alebo výrazmi utvorenými pod vplyvom češtiny, pokiaľ nie je poučený o "českosti" výrazu. Vzhľadom na množstvo zhodných javov v obidvoch jazykoch dochádza k tomu, že bežný používateľ slovenčiny (ako materinského jazyka) považuje lexikálny výraz zo spisovnej slovenčiny za príznakový (menej prirodzený v zmysle teórie prirodzenosti) a preferuje český výraz. Napr. preferovanie výrazov ako *dopis* (namiesto *list*), *prádlo* (namiesto *bielizeň*) a pod. sa dá lingvisticky zdôvodniť transparentnosťou týchto výrazov, teda tým, že ich preferencia je podmienená princípom semiotickej jednoduchosti.

Vzťah k jazyku

Axiologická kompetencia sa prejavuje pri demonštrácii hodnotiacich postojov k materinskému jazyku a k cudzím jazykom, ale aj k útvarom národného jazyka. Osobitnú dôležitosť má otázka hodnotiacich postojov k jazykom v kontaktových situáciách (spomínaný kontakt slovenčiny s češtinou aktualizuje túto otázku u nás). Dobre si pritom uvedomujeme, že tieto postoje nemajú len empiricko-racionálny, ale aj emocionálno-konotačný základ, ktorý je podmienený subjektívnym vnímaním jazykov a rozličnými mimolingvistickými faktormi. Prvoradé miesto má **etnopsychický činiteľ** s axiologickým komponentom. Doposiaľ nemáme napr. vedecky uspokojivo zdôvodnenú odpoveď na otázku, ktorá vyplýva zo známeho empirického poznatku, že Slováci prejavujú v oveľa vyššej miere sklon k jazykovej adaptácii v českom prostredí ako Česi v slovenskom prostredí. Prečo sú Slováci jazykovo menej odolní proti českému vplyvu? Akú úlohu hrá hodnotiaci postoj k vlastnému a kontaktovanému jazyku?

Axiologickým konceptom sa interpretujú jazykové štruktúry a ich použitia z hľadiska ich kultivovanosti. V tejto súvislosti sa ukazuje, že axiologickú kompetenciu vo vzťahu k jazyku treba diferencovať, a to v súlade s diferencovaným zmyslom používateľov jazyka pre jeho kultiváciu (podobne ako sa diferencuje jazykové vedomie podľa stupňa uvedomovanosti pri zaobchádzaní s jazykom).

Záver

Pojem **axiologickej kompetencie** nabáda lingvistu, aby do predmetu skúmania zaradil rozmanité javy, aby sa na ne díval z istého zorného uhla a aby hľadal súvislosti medzi nimi s cieľom dospieť k vysvetľovaciemu základu. Tento pojem sa vzťahuje na univerzálnu schopnosť nositeľov rozličných jazykov na vytváranie preferencií pri zaobchádzaní s jazykom a súčasne tvorí bázu na komplexný porovnávací opis jazykov z axiologického hľadiska s následným vysvetlením zistených zhôd a kontrastov. Porovnávanie slovenčiny s inými jazykmi z tohto hľadiska má prispieť k objasneniu otázky, ako sa táto univerzálna schopnosť prejavuje v jednotlivých jazykových spoločenstvách a prečo sa prejavuje práve tak. Ťažisko výskumu leží v opise a explanácii hodnotiacich parametrov, t. j. v inventarizácii všetkých potenciálnych hodnotiacich kritérií, v opise súvislostí medzi nimi, ako aj v opise faktorov a podmienok, z ktorých sa parametre dajú vyvodiť čiže vysvetliť. Treba objasniť, ktorými potrebami a záujmami nositeľov jazyka sú podmienené ich jazykové a metajazykové preferenčné reakcie. Výskum má poskytnúť komplex informácií o univerzálnych a idiosynkratických preferenciách, o vzťahoch medzi nimi, o hierarchii a konflikte parametrov, akó aj o ich dynamike. Porovnanie slovenčiny s inými jazykmi má ukázať obraz jazykového výseku axiologického sveta nositeľov slovenského jazyka.

Ľubica Droppová

Funkcie a tematika slovenských ľudových piesní

Ľudová pieseň mala významné miesto v každodennom i sviatočnom živote slovenského ľudu. Sprevádzala človeka od raného detstva (*uspávanky*) až do konca života (*pohrebné plače*). Oživšťovala mu výnimočné životné udalosti, ale spájala sa aj s jeho každodennou prácou. Pieseň zaznamenávala a glosovala bežné príhody a medziľudské vzťahy, ale aj výnimočné historické udalosti a činy skutočných osobností. Potvrdzujú nám to zápisy a pozorovania bádateľov po niekoľko storočí, dosvedčujú to slovenské príslovia (*Kde Slovenka - tam spev*), dokladajú to desaťtisíce piesní zhromaždených v archívoch a zbierkach, a stretávame sa s tým dosiaľ aj pri našich terénnych výskumoch v rôznych krajoch Slovenska.

Slovenské ľudové piesne možno považovať za špecifický sondu do myslenia slovenského etnika, jeho rôznych sociálnych, profesionálnych či iných skupín. Sú aj svojráznou umeleckou reflexiou názorov na svet a jeho dianie, pričom sú badateľné viaceré základné tendencie (na niektoré upozornil V. Marčok, 1980).

1. Je to predovšetkým tendencia *vnímania a chápania človeka v súvislosti s okolitým svetom, najmä s prírodou*. Tento pohľad, či princíp nie je samozrejme ničím výnimočným, súvisí s úrovňou myslenia na určitých stupňoch vývoja, kedy predstavoval základnú životnú filozofiu človeka. V slovenskej ľudovej piesni sa tento princíp prejavuje v podobe neobyčajne pôsobivých obrazov prírody, emotívnych prirovnaní a paralelizmov, kde príroda tvorí nielen pozadie, ale je meradlom hodnotenia človeka, jeho vlastností a skutkov, je výrazom úrovne vzťahov medzi ľuďmi, napr.:

Ani nevoňajú tak plané hrebíčky,
jako mne voňajú mej milej očičky.

Ani tak nevonia fijalenka hustá,
jako mne voňajú mojej milej ústa.

Ani tak nevonia majeránek v poli,
jako mne voňajú mojej milej nohy.

V slovenských ľudových piesňach možno už zriedka dešifrovať animistický názor na svet, zachovalo sa len pomerne malé percento piesní,

bezprostredne spojených s dávnymi magickými obradmi. Prírodné motívy tu vystupujú ako paralela ľudských osudov, vzťahov a vlastností. Ich význam vidíme nielen v porovnávaní vonkajškovo podobného, ale i v hľadaní hlbšieho zmyslu prírodných i ľudských prvkov, ich prelínania a vzájomného pôsobenia.

2. V slovenskej ľudovej piesni *sa príroda alebo svet nevyskytuje ako nejaký abstraktný celok, prevyšujúci bežnú ľudskú skúsenosť*. Príroda je tu zastúpená svojimi časťami, ktoré môže človek priamo vnímať a pomenovať. Teda nie *svet - ale pole, lúka, strom* (často konkrétny strom - *javor, jedľa, hruška*), *kvet (ľalia, ruža, fialka)*. Nie *vesmír* - ale *slnce, mesiac*, oblaky. Tento **metonymický spôsob** zobrazovania, t. j. vnímanie javov cez detaily, je nielen *základným* štýlovo-*kompozičným princípom* v ľudovej piesni, ale aj špecifickým zorným uhlom pohľadu na svet, ktorý vyplýval z každodenných životných a pracovných skúseností človeka na určitom stupni jeho poznania a myslenia.

Bezprostredný vzťah človeka k prírode, v ktorej a s ktorou človek žil, sa prejavuje aj častým používaním **deminutív** (*ružička, slniečko, holúbok*). Tieto v spojení so zväčša konštantnými epitetami umožňujú esteticky neobyčajne pôsobivé vyjadrenie ľudských vlastností a vzťahov (*Aničká-červená ružička; mati moja, mati, môj koriencok zlatý...*) a zároveň vyjadrujú chápanie organického spojenia človeka s prírodou.

3. Keď sme v bode 1 hovorili o koncepcii človeka spojeného s okolitým svetom, nemožno to chápať len ako spojenie s prírodou. Ide tu aj o **širšie chápanie "okolitého sveta"** ako nie síce príliš rozsiahleho, ale zato dôverne známeho prírodného i sociálneho prostredia, v ktorom prevládal určitý *zaužívaný* spôsob života. Tento spôsob života bol vymedzený prírodou, životom a prácou v nej, ale aj medziľudskými vzťahmi v rodine a spoločnosti, spoločne tradovanými skúsenosťami a názormi, zhodným videním diania v prírode i spoločnosti. *Rodina a lokálne dedinské spoločenstvo tvorili v minulosti zázemie slovenského človeka*, predstavovali jeho istoty. Preto sa narušenie medziľudských vzťahov, vybočenie zo zaužívaných noriem považovalo za tragédiu alebo priestupok a sankcionovalo sa. Cez spomínané prírodné, sociálne a kultúrne prostredie človek v minulosti filtroval všetko cudzie a neznáme a s ním všetko porovnával. Preto sa napríklad v piesňach slovenských vysťahovalcov do Ameriky koncom minulého storočia často porovnáva život a prostredie doma v rodnom kraji s nezvyklým prostredím a prácou v amerických továrňach a baniach, napr.:

... bo tu nigda nič nečujem,
len to strašne rapčanie,
drobny daždik nigda nepopada,
len tie ostre kamene...

Preto cítime takú úzkosť v **rozlúčkových piesňach regrútov, vysťahovalcov** a **drotárov**, ktorí prekračujú hranicu tohoto dôverne známeho prostredia, a tak strácajú svoje zázemie a istoty:

Drotári, drotári,
ako divé husi,
po tom širom svete
potĺkať sa musí...

4. K základným princípom stvárňovania skutočnosti a teda aj pohľadu na skutočnosť v slovenskom folklóre patrí **tendencia štylizovať všeobecné spoločenské problémy do podoby individuálneho príbehu, zážitku, či pocitu** (Marčok, V., 1980, 33.). V ľúbostných, alebo rodinných piesňach je tento princíp samozrejmý. No uplatňuje sa aj v piesňach, ktoré súvisia so širšie pôsobiacimi udalosťami, napr. v piesňach s historickou tematikou. Tieto piesne tlmočia pohľad a názory prostého človeka, ktorý nemal nikdy rozhodujúce postavenie v dejinotvornom procese, no práve preto na jeho život vplývali dejinné udalosti s omnoho väčšou intenzitou. Rôzne historické a najmä vojnové udalosti pôsobili aj na súkromnú sféru života ľudí, veď znamenajú násilie, neistotu, rozpad rodín, zaužívaných hodnôt, noriem a zvykov. Slovenské ľudové piesne nezovšeobecňujú, nepopisujú tieto historické udalosti a konflikty, ale približujú ich dosah na individuálny ľudský osud, ich vplyv na jednotlivca a jeho najbližšie okolie. Jednotlivec však reprezentuje určitú sociálnu, vekovú, či inú skupinu a týmto vlastne zážitok a pohľad jednotlivca má v piesni širšiu platnosť, je výpoveďou za celú skupinu (Droppová, Ľ., 1988, 9).

5. V súvislosti s vyššie spomínanými tendenciami nám v slovenskej ľudovej piesni vystupuje aj ďalšia: **prevaha lyrického princípu nad epickým**. Na Slovensku sa nevyformovali rozsiahle epické piesne, aké poznáme u západoeurópskych národov, ale aj u východných a južných Slovanov (ruské *byliny*, ukrajinské *dumy*, a pod.). Pravdaže, aj na Slovensku máme rozsiahlu skupinu balád a novelistických piesní, v ktorých sú zahrnuté tak celoeurópske, ako aj špecificky slovenské tematické cykly. Prevažná väčšina slovenských ľudových piesní je však lyrického, príp. lyricko-epického charakteru, teda dejové a popisné piesne nie sú dominantné. Slovenské ľudové piesne sú predovšetkým vnútorným subjektívnym pohľadom na svet, prírodu a spoločnosť, odhaľujú nám miesto človeka v prírodnom i spoločenskom svete, sprostredkúvajú jeho pocity, postoje a hodnotenia. K základným princípom lyriky v slovenskej ľudovej piesni patrí práve *prepojenie sveta vnútorného, individuálneho so svetom vonkajším, s bezprostredným okolím človeka.* Pomocou zobrazenia vonkajšieho

sveta sa v ľudovej piesni vyjadrujú aj pocity, myšlienky a predstavy.

6. Tematika slovenských ľudových piesní je veľmi *rôznorodá*. Jedno ich však spája: v centre pozornosti týchto piesní je vždy človek a predovšetkým medziľudské vzťahy v pozitívnom i negatívnom zmysle a to vzťahy rodinné, partnerské i spoločenské na rôznych úrovniach. Prírodné a sociálne prostredie, historické udalosti a konflikty tvoria pozadie, na ktorom sa medziľudské vzťahy rôznym smerom rozvíjajú a s ktorým sa konfrontujú.

Spomínali sme už, že sa nám zachovalo obrovské bohatstvo slovenských ľudových piesní v archívnych aj vydaných zbierkach a záznamoch. Prvé zápisy piesní sa zachovali zo 16. storočia, najvýznamnejšie zbierky vznikli v 19. a 20. storočí a rozsiahle zberateľské akcie pokračujú dodnes. Zhromaždený materiál ukazuje, že piesňový repertoár nebol vždy a všade na Slovensku rovnaký. Líšil sa regionálne, ale aj v historickom vývoji. Mnohé piesne postupne zanikali, vznikali nové, prípadne sa menili ich funkcie. Slovenské ľudové piesne vždy boli polyfunkčné a hierarchia funkcií sa menila v čase i v súvislosti so spevnými príležitosťami.

Charakteristika a klasifikácia takého početného a rôznorodého materiálu, akým sú slovenské ľudové piesne, je veľmi zložitá a neplatí rovnako pre všetky vývojové obdobia. Vcelku môžeme z hľadiska funkčného rozdeliť slovenské ľudové piesne do dvoch základných skupín:

I. piesne funkčne spojené s určitou príležitosťou alebo činnosťou,

II. piesne funkčne neviazané.

Obe tieto skupiny sa ďalej vnútorne členia, no ku kritériám funkčnosti sa pripájajú aj hľadiská konkrétnej príležitosti a tematiky.

I. Do prvej skupiny piesní funkčne viazaných zaraďujeme predovšetkým:

1. piesne spojené tematicky i funkčne s obradmi a zvykmi, a to:

a) *Piesne výročného obradového cyklu*, napr. vianočné piesne a koledy, fašiangové piesne, piesne jarnej obradovosti (pri vynášaní Moreny, pálení ohňov na svätého Juraja, jánske piesne, dožinkové piesne spojené s oslavou zberu úrody atď.)

b) piesne viazané k rodinným obradom, ako sú piesne krstinové, veľká a žánrovo i tematicky členitá skupina svadobných piesní a tiež pohrebné piesne, tzv. plače alebo vykladania.

2. Ďalej sem patria piesne spojené s určitou činnosťou, predovšetkým s tradičnými roľníckymi prácami na poliach, lúkach a v lese, ako: žatevné piesne, lúčne piesne pri hrabaní sena (trávnica), piesne koscov, pastierske piesne, piesne lesných robotníčok a drevorubačov atď.

3. Do tretej skupiny zaraďujeme detské piesne, ktoré sú súčasťou tradičných detských hier (napr. *Zlatá brána..., Holi, holi, holička...*), alebo rôzne spevné riekanky a vyčítanky, ako napr. tzv. vítanie slnka:

Slnce ! Poď na naše líčko,
dáme ti vajíčko;
zabijeme jalovičku,
tebe dáme polovičku,
ak ti bude málo,
ešte ti dodámo !

Piesne I. skupiny patria zväčša k najstaršej štýlovej vrstve slovenského piesňového folklóru. Najarchaickejšie znaky majú *magicko-rituálne a detské piesne*, ktoré z tonálnej stránky charakterizuje **recitačnosť, sekundtonálna a terctonálna melodická stavba.** S touto vrstvou súvisia aj piesne roľníckej kultúry, ktorej je vlastná **kvarttonálnosť**. Pastierska piesňová kultúra je výsledkom výrazove novšieho vývoja, hoci bola pod vplyvom starších domácich hudobných zdrojov. Najdôležitejšie obdobie jej vývoja bolo medzi 14. - 18. storočím. Melodika pastierskych piesní zväčša spočíva na **kvintovej tonálnej kostre** (Elscheková, A., Elschek, O., 2-16.).

Formová a slabičná výstavba týchto piesní je vo veľkej väčšine rovnaká - prevláda *šesťslabičný verš vo forme izomerických štvorverší.*

II. Druhú a početne omnoho väčšiu skupinu tvoria piesne *voľné, funkčne ani príležitostne neviazané*, kde ako klasifikačné hľadisko sa uplatňuje predovšetkým **členenie tematické**. Žánrová klasifikácia nie je vždy vhodná, pretože, ako sme už vyššie spomínali, slovenský piesňový materiál neobsahuje veľké celky hrdinských a historických piesní. Prevládajú lyrické piesne s väčším alebo menším uplatnením epických prvkov. Presnejšie možno vyčleniť najmä balady a romance.

Tematická klasifikácia tiež nie je jednoduchá, lebo slovenské ľudové piesne sú zväčša *polytematické*. Prelínajú sa v nich motívy prírodné, pracovné, ľúbostné, obradové a iné. Predsa však pri určení dominujúcej tematiky môžeme rozoznať nasledujúce tematické skupiny:

1. Piesne *ľúbostné*, ktoré sú výrazom vzťahu dvoch mladých ľudí, poetického vyjadrenia ľúbostných citov a nálad, šťastných i nešťastných momentov ich vzťahu atď. Ľúbostné piesne tvoria najpočetnejšiu vrstvu slovenských ľudových piesní.
2. *Rodinná tematika* je v slovenskom speve tiež pomerne frekventovaná. Odráža kontakty a konflikty medzi príslušníkmi rodiny, postavenie jednotlivých členov rodiny, pozitívne i negatívne postoje členov rodiny k sebe navzájom.
3. *Tanečné a zábavné piesne* vyjadrujú životný optimizmus slovenského ľudu a spríjemňujú mu chvíle pohody a zábavy. Ľúbostné motívy sú tu veľmi časté.
4. Piesne *vojenské* reflektujú dopad vojnových udalostí na život prostých

ľudí, ktorí vo vojnách strácali domovy, rodinných príslušníkov i vlastné životy. V rámci slovenských ľudových piesní nachádzame len *málo piesní bojovných alebo satirických.* Už *regrútske piesne* sú smutné rozlúčkové piesne, ktorými sa regrúti lúčia s rodinou, dievčatmi, s najbližším okolím. Vojenské piesne sú zväčša elegické - žaloby, vyjadrujúce jednoznačne negatívny prístup k vojne, napr.:

Ach, ty vojna, prevojna,
každému si nevolná.
Beda tomu šuhajovi,
kerý sadá na koňa.

5. Podobné *piesne - žaloby* prevládajú aj v skupine *piesní so sociálnou tematikou.* Vyjadrujú konflikty medzi sociálnymi vrstvami chudobných a bohatých, opisujú ťažký život a prácu sociálne nižšie postavených spoločenských skupín a vrstiev:

Bože môj, otče môj, z vysokého neba,
keď so mi dau zuby, dajže mi aj chleba.

Keď mi ho krájajú, nožom ho merajú,
keď mi ho dávajú, slzy mi padajú.

Sociálne motívy nie sú zriedkavé ani v ľúbostných piesňach (napr. bohatá matka nedovolí synovi vziať si chudobnú nevestu), vo vojenských piesňach (bohatý mládenec sa z vojny vykúpi, chudobný nemá začo, atď.) a i.

6. Z piesní so sociálnou tematikou zvlášť vyčleňujeme tzv. *vysťahovalecké piesne.* Koncom 19. a začiatkom 20. storočia odchádzali početné skupiny vysťahovalcov zo sociálnych dôvodov do Ameriky, ale aj do iných priemyselne rozvinutých krajín. V piesňach sú zaznamenané ich osudy a pocity: obava z neznámeho prostredia, z dovtedy nepoznanej práce, aj radosť nad dobrým zárobkom, ale najmä túžba za domovom a za rodinou:

Prostred Ameriky krčma maľovaná,
do nej sa schádzajú Slováci do rána.
Keď sa naschádzajú, tak sa zhovárajú,
poďme, chlapci, poďme do nášho kraju.

A keď tam prídeme, čo robiť budeme ?
Náš kraj je chudobný, od hladu zomrieme.

Moja žena doma a ja v Amerike,
musím tvrdo robiť v železnej fabrike.

Keď ja už nebudem v tej fabrike robiť,
bude moja žena otrhaná chodiť.

Žena otrhaná a deti hladujú,
musím preci robiť, kým mi sily dajú.

7. Piesne príslušníkov rôznych remesiel a povolaní: banícke, pltnícke, uhliarske, mlynárske, drotárske a i. Patria sem piesne zdôrazňujúce hrdosť na príslušnosť k určitému stavu (napr. banícka hymna *"Stav banícky buď nám zvelebený..."*), ale aj piesne so sociálnym akcentom, napr.

Pltôčka na vode, pltníček pri vesle,
žiaden pltník nevie, kam ho voda nesie.

Pltníkova mati horko zaplakala:
Komu som ťa, synak, ja biedna chovala ?

Pltníkova žena na breh Váhu v plači:
Čiže sa mi môj muž z tej pltnice vráti ?

8. *Piesne s historickou tematikou* tvoria tiež špecifickú skupinu v piesňovom repertoári na Slovensku. Viažu sa ku konkrétnym historickým osobnostiam (kráľ Matej Korvín, Lajos Kossuth, Jozef Miloslav Hurban a p.) alebo k historickým udalostiam (boje s Turkami, protihabsburské povstania v 16. a 17. storočí a pod.), no na rozdiel od epických historických piesní u germánskych, románskych i u južno- a východoslovanských národov, v slovenských piesňach dominujú lyrické prvky, historické udalosti tvoria len rámec individuálnych príbehov, zážitkov a skúseností:

Belehrad, Belehrad,
belehradské lúky,
tam sa rozsypajú
smelým chlapcom ruky.

Belehrad, Belehrad,
belehradské mosty,
tam sa rozsypajú
smelým chlapcom kosti.

Belehrad, Belehrad,
tá turecká skala,
nejedna mamička
synka oplakala.

9. *Piesne zbojnícke* tvoria výraznú tematickú skupinu a charakteristické pre slovenský materiál sú najmú piesne o tzv. *spravodlivom zbojníkovi Jánošíkovi* a jeho družine. Zbojníctvo ako formu odboja a vzbury proti feudálnym pánom v 18. storočí ľudová pieseň hodnotí jednoznačne pozitívne. Na pozadí sociálneho konfliktu: poddaný - feudálny pán vystupuje výrazne protiklad: nespravodlivosť oficiálnych feudálnych zákonov proti morálnemu oprávneniu zbojníka naprávať krivdu (*"...neprávosť u pánov, pravda u zbojníka..."*), napr.:

Jánošík, Jánošík,
maľované dieťa,
keby si ta nebol zbíjal,
nelapali by ťa.

Veď som ja nezbíjal
chudobných sedliakov,
ale som ja zbíjal, zbíjal,
pánov vlkolakov.

V komore ho chytili,
na dvore ho bili,
a tak nášho Jánošíka
do smrti zabili.

Spomínané tematické skupiny by sa dali ešte podrobnejšie rozčleniť, prípadne priradiť k nim niektoré ďalšie. *Najpočetnejšie* v slovenskom piesňovom repertoári *sú piesne ľúbostné, rodinné, zábavné a svadobné.* Ostatné tematické skupiny síce natoľko početné nie sú, no ich miesto v piesňovom repertoári bolo v minulosti zväčša stabilné a dodnes sú súčasťou najmä latentného piesňového repertoáru.

V slovenských ľudových piesňach sú zakonzervované mnohé prežitky ešte z predkresťanských čias, ale aj mnohé myšlienky spojené s kresťanstvom, hodnotenia dávnych i nedávnych historických osobností a udalostí, odozvy tradičných prejavov života a kultúry. Dnešný človek už často ani nemôže porozumieť významu niektorých piesní, niektoré archaické výrazy a zvraty sa udržiavajú v textoch najmä kvôli rytmu a rýmu. Zmenili sa aj funkcie

ľudových piesní - v súčasnosti *dominuje funkcia estetická, zábavná, niekedy reprezentačná, alebo integračná,* ktoré v minulosti neboli v popredí. Videnie a hodnotenie sveta, ktoré nám približuje a sprostredkúva ľudová pieseň, je však svojím spôsobom jedinečné, približuje sa k samotnej podstate človeka v jeho spojení s prírodou, a preto nás stále priťahuje nielen svojou poznávacou, ale najmä emotívnou hodnotou.

Literatúra

BURLASOVÁ, S.: Vojenské a regrútske piesne, Bratislava 1991.

DEMO, O. - HRABALOVÁ, O.: Žatevné a dožinkové piesne, Bratislava 1973.

DROPPOVÁ, Ľ.: Historická tematika v slovenskej ľudovej piesni. Studia Academiaca Slovaca 18, Bratislava 1989, s.75-89.

ELSCHEKOVÁ, A. - ELSCHEK, O.: Slovenská ľudová pieseň a nástrojová hudba, Bratislava 1989.

KREKOVIČOVÁ, E.: Slovenské koledy a vianočné piesne, Bratislava 1993.

MARČOK, V.: Estetika a poetika ľudovej poézie, Bratislava 1980.

Júlia Dudášová-Krišššáková

Slováci v Poľsku

1.1. Slováci v Poľsku obývajú dve rozlohou neveľké, kompaktné oblasti - **Oravu** a **Spiš**, ktoré oddeľuje historicky poľské **Podhalie** (poľské Tatry a okolie). Celkove ide o územie na rozlohe 583 km², na ktorom žilo podľa výsledkov prvého povojnového sčítania obyvateľstva v Poľsku z r. 1921 22.684 obyvateľov (J. Čongva 1990, s. 91).

Poľskú časť Oravy tvorí 13 dedín: Bukovina, Dolná Lipnica, Horná Lipnica, Dolná Zubrica, Horná Zubrica, Harkabuz, Chyžné, Jablonka, Oravka, Pekelník, Podsklie, Podvlk, Srnie (Podsrnie). Poľskú časť Spiša tvorí 14 dedín: Čierna Hora, Durštín, Falštín, Fridman, Jurgov, Kacvín, Krempachy, Lapšanka, Nedeca, Nižné Lapše, Nová Belá, Repiská, Tribš, Vyšné Lapše.

Dejiny Slovákov v Poľsku sa začali písať pomerne neskoro. Ich začiatok spadá do obdobia vzniku prvej Československej republiky r. 1918 a bezprostredne súvisí s úpravou hraníc r. 1920 na tzv. sporných územiach, zahrňujúcich okrem Těšínska aj Oravu a Spiš. Spor o uvedené územie medzi Poľskom a Československom trval takmer dva roky. Vo všetkých troch prípadoch Poľsko presadzovalo svoje územné nároky vojensky: Těšínsko obsadilo začiatkom novembra 1918 a severné časti Oravy a Spiša koncom roka 1918. Preto do vojnového konfliktu medzi Československom a Poľskom zasiahli dohodové veľmoci, ktoré stanovili novú demarkačnú líniu a ktoré zároveň rozhodli, že spor sa dostal na program rokovania mierovej konferencie v Paríži (J. Klimko 1986, podrobnejšie pozri s. 34-39, 50-61; Z. Bialy 1987, s. 35).

Počiatočné rozhodnutie mierovej konferencie stanovilo, že sa na sporných územiach vykoná plebiscit, ktorý medzinárodná komisia začala aj pripravovať. Neskôr sa od realizácie plebiscitu ustúpilo, čo bolo podmienené tým, že sa zhoršilo medzinárodné položenie Poľska, keď poľsko-sovietsky spor o východnú hranicu Poľska prerástol r. 1920 do poľsko-sovietskej vojny. Preto predstavitelia Dohody, ako uvádza J. **Klimko** (1986, s. 55-56), trvali na tom, aby sa územný spor medzi Poľskom a Československom vyriešil na základe rozhodnutia veľmocí.

A tak 28. júla 1920 konferencia veľvyslancov, ktorá bola medzinárodným výkonným orgánom mierovej konferencie v Paríži, prijala rozhodnutie o priebehu novej československo-poľskej hranice na Těšínsku, Orave a Spiši. Na základe tohto rozhodnutia bola pričlenená k Poľsku severovýchodná časť Oravy a severozápadná časť Zamaguria na Spiši. Na Těšínsku bol priebeh československo-poľskej hranice stanovený tak, že zabezpečoval hospodárske záujmy Československa.

1.2. Podľa J. Klimka (1986, s. 128) sa pre spomínané *hornooravské a severospišské* (zamagurské) obce stalo osudným, že sa o nich rozhodovalo spolu s územím Těšínska. Ako je známe, Těšínsko malo pre Československo strategický význam: prechádzala tadiaľ košicko-bohumínska železničná trať, ktorá spájala Slovensko s českými krajinami, a nachádzala sa tam karvinská kamenouhoľná panva.

"E. Beneš označil karvinské bane a košicko-bohumínsku dráhu za nepostrádateľné pre Československo a zhrnul ich do hospodárskeho minima československého štátu" (J. Klimko 1986, s. 57-58). Je viac ako isté, že poľskí predstavitelia, ktorí zastupovali Poľsko na rokovaní mierovej konferencie v Paríži, skoro pochopili, že Československo bude obhajovať svoje hospodárske záujmy v oblasti Těšínska za každú cenu, teda aj za cenu územných ústupkov na Orave a Spiši. A skutočne rozhodnutie konferencie veľvyslancov v Paríži zo dňa 28. júla 1920 bolo kompromisným riešením, zohľadňujúcim na jednej strane československé hospodárske záujmy na Těšínsku a na druhej strane poľské územné nároky na Orave a Spiši.

Iná je otázka, prečo Poľsko okrem územného nároku na Těšínsku, ktorým podobne ako Československo sledovalo svoje hospodárske záujmy a o ktorom sa vedelo ešte pred r. 1918 (českí a poľskí predstavitelia viackrát o tejto otázke rokovali), predložilo aj územný nárok na severné regióny Oravy a Spiša. Bola v tomto územnom programe Poľska vo vzťahu k Československu rozpínavosť, diplomatická prezieravosť alebo nebodaj rafinovanosť? Veď poľským predstaviteľom muselo byť jasné, že s takými rozsiahlymi nárokmi československá strana nebude súhlasiť. Taktiež im muselo byť známe, že v prípade územného nároku na Těšínsku ohrozujú hospodárske záujmy novovzniknutého československého štátu. Preto mohli predpokladať, že spor sa bude riešiť kompromisom a vzájomnými ústupkami. Ak to tak bolo, potom v tom bolo jedno, druhé i tretie, pričom to, čo z pohľadu československých predstaviteľov vyzeralo ako rozpínavosť, na mierovej konferencii v Paríži vyznievalo ako diplomatická prezieravosť. Lebo situácia by sa mohla vyvinúť i tak, čo je čisto teoretický predpoklad, že Poľsko by bolo malo územné nároky iba na Těšínsku. V tom prípade by za ústupky, ku ktorým by ho dohodové veľmoci boli tlačili, bolo získalo iba uznanie. Ale keďže Poľsko malo aj územné nároky v oblasti severnej Oravy a Spiša, za ústupky na Těšínsku získalo kus prekrásnej slovenskej zeme. A tento krok poľských predstaviteľov možno hodnotiť ako diplomatickú prezieravosť, ale aj rafinovanosť.

1.3. Oblasť severnej Oravy a severného Spiša nemala ani hospodársky, ani strategický význam, a to tak pre Poľsko, ako aj pre Československo. Predsa však bola čímsi výnimočná - oplývala prírodnými krásami, bohatstvom lesov, lúk, pasienkov, priezračných riek a potokov, pozoruhodným folklórom, zaujímavou ľudovou architektúrou, nevšedným hudobným prejavom a čo

je nadmieru dôležité, bola vstupnou bránou do Západných, Vysokých a Belianskych Tatier.

Boli to prírodné krásy tohto kraja, ktoré oddávna fascinovali poľských spisovateľov, básnikov a vedcov. Preto iste nie je náhodné, že z iniciatívy známeho poľského spisovateľa a básnika Kazimierza **Przerwu-Tetmajera** vznikol r. 1919 v Krakove *Narodowy Komitet Spisza, Orawy i Czadeckiego*, ktorého členmi sa stali viacerí profesori Jagelovskej univerzity. Stefan **Zeromski**, veľký poľský spisovateľ, bol zasa členom osobitnej komisie, ktorú v jeseni 1918 zriadilo Polskie Towarzystwo Tatrzanskie v Krakove. Členmi tejto komisie boli viacerí významní poľskí vedci a bádatelia: W. Semkowicz, K. Nitsch, R. Zawilinski, S. Eliasz-Radzikowski a ďalší (pozri Z. Bialy 1986, s. 35-36).

Náplňou činnosti spomínanej komisie bola príprava vedeckých materiálov pre medzinárodné fórum, v ktorých sa zdôvodňovala opodstatnenosť poľských nárokov na severné regióny Oravy a Spiša. Národný komitét na obranu Spiša, Oravy a Kysúc, ktorého predsedom bol K. Przerwa-Tetmajer, sa zameriaval na všestrannú propagáciu a na získavanie podpory územných nárokov na Orave a Spiši medzi obyvateľmi v Poľsku. (V tejto súvislosti treba uviesť, že poľské územné nároky boli oveľa väčšie než s akými súhlasila konferencia veľvyslancov, lebo zahrňovali na Orave celý Trstenský a Námestovský okres a na Spiši okrem celého Zamaguria a Belianskych Tatier aj tie spišské mestá, ktoré v rokoch 1412-1772 boli dané do zálohy Poľsku).

1.4. Vyvrcholením aktivity uvedených poľských komisií bola podľa Z. **Bialeho** (1987, s. 36) audiencia špeciálnej poľskej delegácie u prezidenta USA T. W. Wilsona , ktorá pricestovala v marci 1919 na mierovú konferenciu do Paríža s osobitným spišsko-oravským poslaním. Členmi tejto delegácie boli aj dvaja roľníci - Peter *Borový* z Jablonky na Orave a Vojtech *Halčín* z Lendaku na Spiši - ktorí v originálnom goralskom kroji a v originálnom goralskom dialekte predniesli americkému prezidentovi v mene oravského a spišského obyvateľstva (!) želanie pripojiť severné regióny Oravy a Spiša k Poľsku.

Tento krok poľskej diplomacie, ktorým získala od T. W. Wilsona prísľub podpory ich požiadaviek, nemá však nič spoločné s diplomatickou prezieravosťou. Bolo to obyčajné chytráčenie, ktorého cieľom bolo za každú cenu upútať pozornosť dohodových mocností na opodstatnenosť poľských územných nárokov v tejto oblasti. Veď ako poznamenáva Z. Bialy "Nie da sie przy tym wykluczyc', ze bez róznorakich dzialan' na rzecz przylączenia do Polski czes'ci Spisza i Orawy obydwie te krainy znalazlyby sie w calos'ci w granicach Czechoslowacji" (s. 39).

Treba však povedať, že P. Borového ani V. Halčína nikto zo slovenského obyvateľstva na severnej Orave a Spiši nepoveril touto misiou. Týchto dvoch gazdov, ako ich ostentatívne nazývajú v poľskej literatúre, najali a zaplatili

húževnatí agitátori a šíritelia myšlienky o poľskosti Oravy a Spiša, ktorá však, ako ukážeme nižšie, nikdy nemala a nemá svoje opodstatnenie. Keď spomínaní roľníci splnili svoje poslanie, ostali zabudnutí a nikým nepoznaní.

1.5. Táto mimoriadna poľská aktivita svedčila o tom, že to bol dlho pripravovaný a premyslený územný program. Slovensko, ktoré r. 1918 ako povestný vták Fénix vstávalo z popola, bolo zaskočené týmito požiadavkami. Jednak preto, že tieto severné hranice Slovenka patrili k stabilným hraniciam medzi bývalým Uhorskom a Haličom, jednak preto, že sa vedelo, že tieto regióny sú obývané slovenským obyvateľstvom, čo vyplývalo zo všetkých štatistických údajov o sčítaní obyvateľstva, prinajmenšom v 19. a na začiatku 20. stor. Vedelo sa tiež, že v týchto regiónoch žijú najvernejší voliči slovenských poslancov do uhorského parlamentu (porov. J. Klimko 1986, s. 56; A. Kavuljak 1955; S. Czambel 1906, s. 57; L. Niederle 1906).

Slovenské aktivity boli skromnejšie a chýbala im širšia celonárodná a medzinárodná podpora. Išlo o početné petície, protestné zhromaždenia, žiadosti obyvateľstva týchto obcí, prijatie u prezidenta T. G. Masaryka delegácie spišských a oravských Slovákov, čím chceli zdôrazniť príslušnosť tamojšieho obyvateľstva k Československej republike. Iba americkí Slováci vypracovali 31.10.1920 Promemorium vo veci Oravy a Spiša, v ktorom vyjadrili protest vláde Spojených štátov amerických, vláde Československej republiky, Poľskej republiky, mierovej konferencii v Paríži a Lige národov proti pripojeniu územných častí Poľsku (J. Klimko 1986, s. 60-61).

Napokon k priaznivému riešeniu situácie neprispela ani idea jednotného československého národa, na ktorej sa zakladala štátnosť novovzniknutej Československej republiky.

Bol to nerovný zápas, z ktorého víťazne vyšiel silnejší, obratnejší, ale najmä skúsenejší súper, ktorým pre Slovensko Poľsko nesporne bolo. Výsledkom tohto nerovného zápasu bol ortieľ, vyrieknutý dňa 28. júla 1920 na konferencii veľvyslancov v Paríži, o pričlenení severných regiónov Oravy a Spiša k Poľsku.

Tým sa natrvalo (s výnimkou krátkych šiestich rokov za trvania prvej Slovenskej republiky 1939-45) spečatil osud týchto oravských a spišských Slovákov, ktorí sa na samom prahu národnej slobody, ktorým zrod prvej Československej republiky pre Slovákov nepochybne bol, dostali do postavenia národnostnej menšiny v Poľsku. Smutné na tom je, že títo Slováci ani nemali možnosť uplatniť svoje sebaurčovacie právo, keď sa v rokoch 1918-20 rozhodovalo o ich osude, lebo plebiscit, ako sme uviedli, sa nekonal. Je viac ako isté, že keby sa plebiscit na spornom území Oravy a Spiša bol konal, hlasovanie by bolo skončilo v neprospech územných nárokov Poľska.

2.1. Aká je genéza tohto oravsko-spišského problému? O ktoré fakty sa opierali poľskí predstavitelia, keď zdôrazňovali poľský charakter Oravy a Spiša? Boli to predovšetkým jazykové fakty, ktoré obratne a proti historickej

pravde stotožnili s otázkou národnej príslušnosti oravského a spišského obyvateľstva.

Totiž v severných regiónoch Spiša, Oravy, ako aj Kysúc a v enklávach na Liptove a Gemeri sa vyskytujú **goralské nárečia**, ktoré *majú poľský základ*, čo slovenská jazykoveda nikdy nepopierala. Avšak goralské obyvateľstvo hovoriace týmto pôvodne poľským dialektom (na slovenskom i poľskom území) má slovenské národné povedomie, ktoré sa vyvíjalo v úzkej symbióze s národným povedomím slovenského obyvateľstva.

Ako je známe, historicko-spoločenský, politický a kultúrny vývin goralských oblastí a goralského obyvateľstva neprebiehal izolovane od historicko-spoločenských, politických a kultúrnych dejín Slovenska a slovenského národa, lebo tieto regióny v priebehu celých dejín Slovenska až do r. 1920 tvorili jeho integrálnu súčasť. Preto aj otázku formovania slovenského národného povedomia goralského obyvateľstva treba skúmať v kontexte dejín slovenského národa. Riešenie tejto otázky mimo uvedeného kontextu, opierajúce sa iba o genézu goralských nárečí a pôvod goralského obyvateľstva z obdobia pred kolonizáciou goralských oblastí, vyznieva nevedecky.

Z tohto hľadiska pristupujeme aj k hodnoteniu staršej poľskej literatúry, vrátane tej, ktorá vznikla na spoločenskú objednávku v rokoch 1918-20, resp. tesne predtým, a ktorá politicky zneužila jazykové fakty, zamlčiac, resp. ignorujúc údaje o slovenskom národnom povedomí goralského obyvateľstva.

2.2. Paradoxné je, že Kazimierz **Nitsch**, významný poľský dialektológ, ktorý bol členom těšínsko-spišsko-oravskej sekcie pri poľskom národnom komitéte na rokovaniach v Paríži r. 1920, ani nemal vlastné údaje o goralských nárečiach na Slovensku (J. Bubak 1987, s. 239). K. Nitsch vychádzal z údajov S. **Cambla**, ktorý vo svojej monografii *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906) po prvý raz uviedol úplný zoznam goralských lokalít na Spiši, základné znaky goralských nárečí, ako aj tri pomerne rozsiahle nárečové texty z troch obcí.

S. Cambel, horlivý skúmateľ živej reči slovenskej, vychádzal síce zo zásady, že *"pri jazykovedeckom riešení veci nemôže rozhodovať úradný popis, nesmie rozhodovať náboženstvo, ba ani osobné priznanie národnosti"* (s. 65), ale navzdory tomu tých Slovákov, ktorí rozprávajú goralským (v Camblovej terminológii poľským) dialektom, nazýval Poliakmi. Preto v uvedenej monografii polemizuje s výsledkami sčítania obyvateľstva z r. 1900 i s údajmi z *Národopisnej mapy uherských Slováků* od L. **Niederleho**, ktorú menovaný zostavil na základe sčítania obyvateľstva z r. 1900. Podľa týchto údajov všetky goralské obce boli popísané ako slovenské. "Už preto niet príčin, aby sme sa s tým rozčuľovali, lebo sa popisami nemenia skutočné pomery národnostné. Sto a sto rokov popisujú Poliakov spišských za Slovákov, a oni sú dosiaľ Poliaci" (s. 57).

S. Cambel si zrejme neuvedomoval, že jeho výčitky nie sú oprávnené, lebo *výsledky sčítania* obyvateľstva poskytujú obraz iba o národnostnom zložení obyvateľstva, ale *na ich základe nemožno zostaviť úplnú nárečovú mapu. A opačne, na základe členenia nárečí na slovenskom jazykovom území nemožno zostaviť národnostnú mapu Slovenska.* Dvojnásobne to platí o takých hraničných areáloch, akými sú oravské a spišské goralské nárečia, v ktorých vývin prebiehal v osobitných historických, spoločenských, kultúrnych a jazykových podmienkach. A tieto osobitné historické, spoločenské, kultúrne a jazykové činitele determinovali formovanie slovenského národného povedomia goralského obyvateľstva. Nie je to ojedinelá situácia, lebo z dejín mnohých európskych národov je známe, že na jazykovom pomedzí dvoch národných jazykov sa zvyčajne vytvára jazykovo i kultúrne prechodné pásmo, v ktorom sú navrstvené prvky obidvoch kontaktujúcich jazykov, kultúr a v ktorom, čo je v našom prípade najdôležitejšie, sa národná príslušnosť nestotožňuje s otázkou genézy rodného jazyka (dialektu).

3.1. Avšak *ani téza o poľskom jazykovom charaktere Oravy a Spiša*, ktorá je dodnes živá v poľskej jazykovede, *nie je úplne jednoznačná.* Je pravda, že *goralské nárečia majú poľský jazykový základ*, čo nemusíme nejako zvlášť dokazovať. Ale je tiež pravda, že *výraznú súčasť systému goralských nárečí tvoria zmeny, motivované alebo stimulované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. V dôsledku týchto zmien sa goralské nárečia na jednej strane vývinovo priblížili k slovenským nárečiam a na druhej strane sa vývinovo vzdialili od poľských nárečí, s ktorými geneticky súvisia.*

Čím sa goralské nárečia líšia od slovenských nárečí a čo ich spája s poľskými nárečiami? Na túto otázku možno odpovedať z diachrónneho hľadiska, pretože v priebehu vývinu goralských nárečí v podmienkach slovensko-poľských jazykových kontaktov a slovensko-poľského bilingvizmu sa na seba navrstvili *dve zásadne sa od seba odlišujúce skupiny javov.* Staršiu, geneticky poľskú vrstvu javov tvoria tie zmeny, ktoré sa vykonali aj v ostatných poľských nárečiach v období ich interného vývinu, t. j. do 15. stor. V období po 15. stor. v goralských nárečiach ďalšie zmeny, smerujúce k ich vnútornej diferenciácii, nevznikajú, ale doznievajú vývinové tendencie z predchádzajúceho obdobia.

Keďže goralské nárečia sa po kolonizácii goralských oblastí (zhruba medzi 14. - 18. stor.) vyvíjali v podmienkach slovensko-poľského bilingvizmu a slovensko-poľských jazykových kontaktov, *vývin goralských nárečí sa v novšom období, t. j. približne po 15. stor. uberal smerom k integrácii so slovenskými nárečiami.*

Pretože v procese slovensko-poľskej jazykovej interferencie ako modelový systém pôsobili slovenské nárečia, vývin sa uberal podľa slovenského modelu. Tým sa začala utvárať druhá vrstva zmien, vývinovo mladšia, ktorá sa navrstvila v procese dlhodobých a intenzívnych slovensko-

poľských jazykových kontaktov na staršie, geneticky poľské zmeny. To je vlastne tá druhá osobitosť goralských nárečí, čím sa odlišujú od poľských nárečí a čo ich spája so slovenskými nárečiami. *Na jednej strane je to poľský jazykový systém, na druhej strane sú to výrazné zmeny v tomto poľskom systéme, spôsobené vonkajším vplyvom slovenských nárečí.* Štúdium týchto javov má veľký význam tak pre slovenskú dialektológiu a dejiny slovenského jazyka, ako aj pre poľskú dialektológiu a dejiny poľského jazyka. Vývinové tendencie smerujúce k integrácii goralských nárečí so slovenskými nárečiami sú veľmi výrazné a nemožno ich nebrať do úvahy.

3.2. Problematika Slovákov v Poľsku si zasluhuje zvýšenú pozornosť. Tieto regióny na slovensko-poľskom pomedzí, v ktorých sa prelínala slovenská i poľská história, kultúra, v ktorých sa stretali politické vplyvy i záujmy dvoch susediacich krajín, nesú pečať slovensko-poľských jazykových, kultúrnych, historických, spoločenských i politických kontaktov. Je v našom záujme, aby výskum týchto kontaktov v širokom slova zmysle bol v centre vedeckých záujmov aj slovenských bádateľov.

Literatúra

BIALY, Z.: Polski Spisz. Historyczne uwarunkowania kultury ludowej tego regionu i sposobu jej badania po II wojnie s'wiatowej. In: Polski Spisz. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellónskiego DCCCXI. Nakladem Uniwersytetu Jagiellónskiego 1987, s. 7-57.

BUBAK, J.: Polskie gwary spiskie. In: Polski Spisz. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellónskiego DCCCXI. Nakladem Uniwersytetu Jagiellónskiego 1987, s. 233-262.

CAMBEL, S.: Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turč. Sv. Martin 1906. 624 s.

ČONCVA, J.: K dejinám Slovákov v Poľsku a k ich kultúrnemu vývinu. In: Zahraniční Slováci a národné kultúrne dedičstvo. Matica slovenská 1984, s. 193-200.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Goralské nárečia (Odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine). Bratislava, Veda 1993, 169 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: Goralské nárečia (Poznámky na okraj hesla v Encyklopédii jazykovedy). Slovenská reč, 60, 1995, s. 92-101.

KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. Bratislava, vydavateľstvo SAV 1995. 312 s.

KLIMKO, J.: Politické a právne dejiny hraníc predmnichovskej republiky (1918-1938). Bratislava, Veda 1986. 182 s.

MOLITORIS, L.: Slováci v Poľsku a ich kontinuita s národným kultúrnym dedičstvom. In: Zahraniční Slováci a ich národné kultúrne dedičstvo. Matica slovenská 1984, s. 201-205.

NIEDERLE, L.: Národopisná mapa uherských Slováků na základě sčítaní lidu z r. 1900. In: Národopisný sborník, IX.

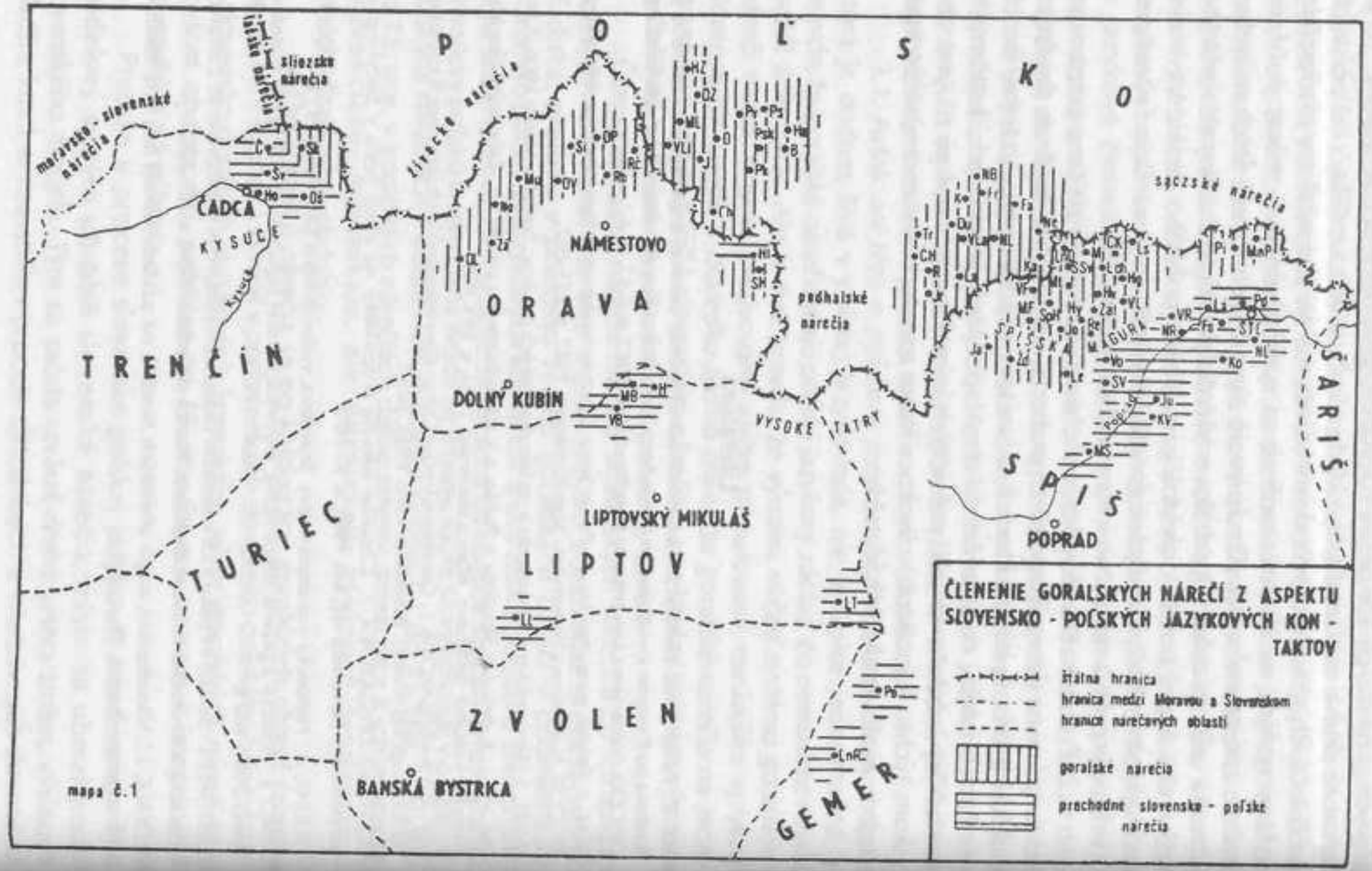
POĽSKO
moravsko - slovenské nárečia
slezské nárečia
slezské nárečia
liptovské nárečia
podhalské nárečia
spišské nárečia
ČADCA
KYSUCE
NÁMESTOVO
ORAVA
TRENČÍN
DOLNÝ KUBÍN
VYSOKÉ TATRY
TURIEC
LIPTOVSKÝ MIKULÁŠ
LIPTOV
ZVOLEN
BANSKÁ BYSTRICA
GEMER
SPIŠ
POPRAD
SARIŠ
ČLENENIE GORALSKÝCH NÁREČÍ Z ASPEKTU SLOVENSKO - POĽSKÝCH JAZYKOVÝCH KONTAKTOV
štátna hranica
hranica medzi Moravou a Slovenskom
hranice nárečových oblastí
goralské nárečia
prechodné slovensko - poľské nárečia
mapa č.1

Etela Farkašová

Žena v slovenskej literatúre: historické premeny

"Prítomnosť žien" v slovenskej literatúre je téma, ktorá ešte stále nie je dostatočne spracovaná: niektoré podlžnosti z minulosti bude možno už len ťažko naprávať: stopy po *"prvých autorkách"* (mám na mysli píšuce ženy približne spred dvoch storočí) sú nezreteľné, neraz celkom zaviate časom. Bola by potrebná skutočná "archeologická" práca, trpezlivé hľadanie v archívoch, v pozostatkoch - žiaľ, zväčša fragmentárnych - starých farských, kláštorných alebo zámockých knižníc: bolo by potrebné napríklad nemenej trpezlivé dešifrovanie akrostichonov viacerých zachovaných duchovných piesní, aby sa identifikovali ich autori/autorky. Myslím si, že takýto výskum by prispel nielen k čiastočnej korekcii pohľadu na aktívnu účasť žien v historicky sa rozvíjajúcej kultúrnej tvorbe, ale znamenal by aj obohatenie pohľadu na dejiny celej našej národnej literatúry (kultúry).

Nie som literárna historička, a preto nie je v mojej kompetencii detailnejšie analyzovať výsledky (a manká) takto orientovaného výskumu u nás: vo svojom príspevku chcem však v stručnej podobe naznačiť najzákladnejšie historické premeny, ktoré zaznamenalo v našej literatúre postavenie ženy-autorky (a do istej miery aj podoba ženy-literárnej postavy). V tomto zmysle sa u nás situácia zmenila vskutku radikálne.

Ako v iných tradičných spoločnostiach, aj v našej možno spočiatku hovoriť o "účasti" žien v literatúre v podobe inšpirátorky, múzy, metafory alebo v podobe literárnej postavy; až neskôr vstupuje žena do literatúry aj ako autorka. Verejný priestor, k akým patrí aj priestor literatúry a kultúry, ostával pre ženu u nás dlho uzatvorený a keď neskôr doň ženy vstupovali, pohybovali sa spočiatku len v jeho vymedzených častiach, akým bol napríklad *priestor religióznej literatúry* (prvé známe autorky písali básne, v ktorých vyjadrovali svoje náboženské city): *druhou témou bola láska k vlasti, k národu alebo k rodnému jazyku*, ale i láska k milému, k rodine, k deťom.

Americká slovakistka Norma **Rudinsky** rozlišuje vo svojej monografickej práci "Incipient Feminists: Women Writers in the Slovak National Revival. With an Appendix of Slovak Women Poets 1798 - 1875 by Marianna Prídavková-Mináriková" (Ohio, Columbus 1991) tri fázy charakterizujúce postavenie ženy v starej slovenskej literatúre.

V prvej fáze to bola už spomínaná *pozícia inšpirátorky, múzy, metafory;* žena mala v literárnom diele predovšetkým status "symbolickej

reprezentácie" národa, prírody, krásy, lásky. Ilustratívna je báseň Štefana Ferdinanda Seleckého (okolo 1675-?) "Obraz panej krásnej perem malovaný, která má v Trnave svoje prebývaní" - z r. 1701, ale i epická poéma Jána Kollára (1793-1852) Slávy dcéra, v ktorej básnik vytvoril syntetický obraz reálnej ženy a ženského symbolu Slovanstva; podobnú syntézu reálnej ženy - milenky a vlasti nachádzame v ďalšej generácii v poéme Marína od Andreja Sládkoviča (1820-1872): vo všetkých prípadoch ide o idealizované ženské postavy, ktoré sa projektujú do pojmov ako národ, vlasť, dobro, príroda a pod.

Druhú fázu charakterizuje *prechod od idealizovanej ženy* (od ženy ako symbolickej reprezentácie) k *reálnej žene*, ktorá vystupuje v literárnom diele ako pomocníčka muža v práci pre záchranu národa. Norma Rudinsky opisuje túto fázu metaforou *"nevesta národa"*: je to obdobie, keď sa otvárajú dvere do verejného, spoločensko-kultúrneho priestoru aj žene podporujúcej rôznymi spôsobmi "mužský" zápas o národnú identitu; vzniká prvá ženská organizácia Živena, ktorá plnila v rokoch najťažšej maďarizácie v 70. rokoch minulého storočia, (keď boli napríklad uzatvorené všetky 3 slovenské gymnáziá a slovenská inteligencia bola tvrdo prenasledovaná), aj úlohu národnej organizácie. Na pôde Živeny i ďalších osvetárskych a kultúrnych krúžkov sa formoval priestor pre kultúrne aktivity žien: ženy, chápané spočiatku najmä ako "pomocné ruky" mužov, vstupujú aj do literatúry, či už na stránkach etablovaných literárnych časopisov či na stránkach novozaložených ženských časopisov (v r. 1898 vznikol aj z iniciatívy spisovateliek Eleny **Maróthy-Šoltésovej** a Terezy **Vansovej** takto orientovaný časopis **Dennica**). Ich rastúce sebavedomie nachádza vyjadrenie vo verejnej činnosti a aj v literárnej spisbe, ktorá nie je už výlučne privátnou záležitosťou. Cieľom žien v tejto tretej fáze už nie je sebarealizácia cez účasť na národnoemancipačnom procese, ale na vlastnej emancipácii. K najpozoruhodnejším známym autorkám z obdobia r. 1798-1875, ktoré sú zastúpené v antológii - dodatku k spomínanej monografii - a ktoré písali najmä ponášky na ľudové piesne, patrí podľa môjho názoru Karolin **Pauliny** (?-1888), tematizujúca v básňach filozofický problém času, pravdy, ďalej Rebeka **Laučeková-Lešková** (1773-1856), Johana **Vyšná-Lehocká** (1810-1849), o ktorej vysokej intelektuálnej a mravnej úrovni svedčí napr. korešpondencia s českou patriotkou a literátkou Bohuslavou Rajskou, alebo Anna **Šipková-Philadephi** (1843-1923).

Koncom 19. storočia a na začiatku 20. storočia mohutnie nástup ženských autoriek, spomedzi nich vyniká "trojhviezdie" Elena **Maróthy-Šoltésová** (1855-1939), Terézia **Vansová** (1857-1942) a Božena **Slančíková-Timrava** (1867-1951); prvé dve sa angažovali aj ako redaktorky a vydavateľky, posledná žila veľmi utiahnuto, vzdialená od centier kultúrneho života. Práve

ju však kritika hodnotí najvyššie ako najvýraznejšiu predstaviteľku literárneho realizmu (spomeniem v tejto súvislosti, že N. Rudinsky preložila výber z Timravinych próz do angličtiny a získala za tento preklad 1. cenu v rámci každoročného vyhodnocovania prekladov Asociáciou amerických slavistiek).

V dielach týchto (a ďalších) autoriek vzniká typ **protagonistiek - vzdelaných žien**, ktoré sa usilujú obetovať svoje schopnosti na záchranu ohrozeného národa, jeho jazyka, identity; sú to viaceré ženské protagonistky v prózach Šoltésovej, najmä v románe *Proti prúdu*, v menšej miere v prózach Vansovej. Táto písala - v úsilí prilákať čitateľky k pôvodnej literatúre - skôr spoločensko-zábavné, "rodinné romány" podľa vzoru nemeckých spisovateliek, podliehajúc pritom do istej miery sentimentalizmu.

Po vytvorení 1. Československej republiky v r. 1918 sa však situácia mení: nebezpečenstvo odnárodnenia ustupuje a reálne ženy podobne ako ich literárne obrazy sa sústreďujú viac na vlastnú spoločensko-ekonomickú situáciu. S takýmto typom sa stretávame najmä u Timravy vyznačujúcej sa - na rozdiel od svojich viac romanticky naladených kolegýň a aj mnohých kolegov - ostrým, kritickým zrakom, ktorý nepripúšťal idealizácie ani pri opisovaní individuálnych osudov (medziľudských vzťahov), ani pri vykresľovaní životného spôsobu: myslenia i konania ľudí na našich dedinách alebo v malých mestečkách. Typy, aké vytvorila Timrava (ako napr. Ťapákovci z rovnomennej novely), nastavujú nemilosrdné zrkadlá mnohým negatívnym vlastnostiam zobrazovaných postáv a dodnes sa aj mimo rámca literárneho diskurzu používajú ako symboly chorobnej ľahostajnosti, pohodlnosti, apatie.

Naša kritika zaslúžene hodnotí Timravu veľmi vysoko, v mnohých ohľadoch videla ďalej, hlbšie a ostrejšie ako jej súčasníci; zdá sa mi však, že nie celkom zaslúžene sa popri Timravinych priekopníckych realistických, depatetizujúcich prózach ocitá čiastočne v úzadí prozaické dielo Šoltésovej, pri ktorej sa zas obvykle oceňuje najmä jej esejistická či publicistická (a nemenej i organizátorská) činnosť, ktorá mala v danej dobe pre slovenské ženy vskutku mimoriadny význam. Nazdávam sa, že za nemenej pozoruhodné dielo možno pokladať Šoltésovej autobiografickú prózu *Moje deti*, v ktorej spisovateľka s maximálnou úprimnosťou opisuje svoje materinské radosti a ešte viac žiale vyvolané chorobami a smrťou oboch detí. Ak sa na jednej strane konštatuje, že Šoltésová bola poplatná idealizácii pri tvorbe národne orientovaných žien-buditeliek, nemožno si zároveň nevšimnúť jej - na vtedajšiu dobu značne novátorské - tematizovanie každodenného, neidealizovaného, ba až v trivialite ponoreného rodinného života; nemenej i vysokú mieru autentickosti a s ňou spätej sugestívnosti charakteristickú pre intímny denník, v ktorom sa faktografia prelína s reflexiou a sebareflexiou (ako matky a aj ako spisovateľky). Oskár Čepan hovorí v súvislosti s románom Proti prúdu o idealisticky štylizovanom realizme

Šoltésovej; v súvislosti s Mojimi deťmi hovorí o "štylizovanom naturalizme" tejto autorky, pričom naznačuje možné vplyvy Zolovho chápania *literatúry ako protokolu* (Oskár Čepan: Dva typy Šoltésovej prózy. In: Elena Maróthy-Šoltésová. Zborník z vedeckej konferencie 14.-15. máj 1985 vo Zvolene. Matica Slovenská 1987, s. 25).

Pozornosť si zaslúži i Ľudmila **Riznerová - Podjavorinská** (1872-1951), autorka prvej ženskej básnickej zbierky *Z vesny života* - akéhosi nostalgického lyrického denníka mladej ženy. Podjavorinská tu objavila svoj vlastný tón a vytvorila osobitný typ lyriky, ktorý M. **Gáfrik** charakterizuje ako lyriku "osobne subjektívnu, piesňového typu, s čiastočne koncentrovaným, ale nie zložitým básnickým výrazom"; je to typ lyriky ako "básne-spovede, clivého stesku, pokorného zmierenia sa so životným údelom", kde sa využívajú formálne prostriedky najmä prírodného paralelizmu (Michal Gáfrik: Lyrická poézia Ľ. Podjavorinskej. In: Literárny archív 29/92-30/93. Matica slovenská 1994, s. 117). V novelách autorka neidealizovala dedinu, no videla v nej istú záruku morálnych hodnôt, čo jej však nebránilo všímať si aj biednejšie stránky tohto prostredia. V próze *Žena* (1910) vytvorila Podjavorinská pozitívny typ ženy z ľudu, ktorá je dostatočne silná na to, aby dokázala v drsných dedinských podmienkach statočne bojovať s alkoholizmom svojho muža i s ďalšími problémami. Aj keď sa v tomto príspevku nevenujem tvorbe pre deti, v súvislosti s Podjavorinskou nemožno obísť fakt, že je autorkou veršovaných knižiek pre deti, ktoré sú preteplené optimizmom, pocitom súdržnosti, lásky k životu - a na ktorých odrastali viaceré naše generácie (napr. knižka *Čin-čin*).

Historickým témam podfarbeným nostalgiou za nevratnosťou času sa venovala kultivované Elena **Ivanková** (1871-1941); jej tvorba bola viac poznamenaná vplyvom francúzskych, nemeckých alebo ruských literárnych vzorov ako vplyvom domácich tradícií. Na národnú problematiku nadviazala Anna **Lacková-Zora** (1899-1988), ktorá v prózach programovo stvárňovala významné mužské i ženské vlastenecké postavy z obdobia národného obrodenia. Syntézu národných a sociálnych motívov nachádzame v tvorbe Jolany **Cirbusovej** (1884-1940): v centre jej pozornosti stoja často marginalizované postavy asociálov, ktoré z rôznych dôvodov nenachádzajú v spoločnosti uplatnenie.

Z plejády autoriek prvej polovice 20. storočia si pozornosť zasluhuje Hana **Lilgová-Gregorová** (1885-1958), manželka spisovateľa Jozefa Gregora Tajovského, ktorá kriticky nadviazala na tvorbu svojich predchodkýň, reagujúc najmä (v knihe *Ženy*) na idealizované ženské postavy, aké sa vyskytovali v prózach Šoltésovej, čiastočne aj Vansovej. Gregorová sa usilovala postihnúť novší fenomén našej reality: postupnú modernizáciu spoločnosti a aj modernizáciu ženy ako autonómneho (o autonómnosť usilujúceho) subjektu.

Vo svojich prózach načrtávala zmenené podoby ženstva: jeho vzorov i funkcií, ktoré s ním boli tradične spájané. Vo vzťahu k národnej problematike boli jej postoje bližšie k Timraviným ako k Šoltésovej či Vansovej postojom; téma ženskej emancipácie u nej zreteľne dominuje nad témou národnej emancipácie; zatiaľ čo obe predchádzajúce autorky charakterizuje viac romantizujúco-historizujúci prístup k stvárňovaniu ženskej témy, Gregorová utvárala skôr realisticko-pragmatické vízie budúcej ženy.

Tematické i výrazové spektrum tvorby slovenských autoriek svojrázne obohacuje humoristka a satirička Zuzka **Zguriška** (1900-1984), hlboko vo svojej tvorbe spätá s prírodou a ľuďmi myjavských kopaníc. Zguriška vytvorila robustný, vitálny, fyzicky i psychicky zdatný typ ženy, ktorá sa vie - aj pomocou humoru - pasovať s každodennými problémami. Značnou zriedkavosťou v našej literatúre je používanie írečitého nárečia - ďalšej charakteristickej črty Zguriškiných próz (v súčasnej generácii sa s podobným úkazom stretáme v prózach Milky **Zimkovej**). Originálnu, celkom odlišnú - lyrickú poetiku rozvíjala v próze Margita **Figuli** (1908-1995), ktorá vniesla do našej (najmä ženami písanej) literatúry nový prvok *"ženského erotizmu"* - a ním akoby skomplementarizovala dovtedy zdôrazňované psychické prvky (emocionálne, vôľové, morálne) v literárnych obrazoch ženských postáv. Lyrizovaná próza M. Figuli je zároveň budovaná na pozadí prísnych etických zákonov a nemožno v nej nevycítiť morálne posolstvo. Figuli je aj autorkou monumentálneho historického románu *Babylon*, v ktorom podáva dobový obraz života. Iným typom autorky je Viera **Markovičová-Záturecká** (1910-1953), ktorej konštantnou témou sa pre prózy i drámy stala téma vojny a Slovenského národného povstania; autorka na svojich mužských i ženských postavách vyzdvihuje najmä rozmer *"tichého hrdinstva"*, s akým sa protagonisti stavali na odpor voči fašizmu a voči akejkoľvek forme násilia. Žiaľ, sama autorka neuniesla v osobnom živote ťarchu politického bezprávia a násilia, ktoré postihlo jej rodinu a predčasne ukončila svoj sľubný spisovateľský i ľudský osud. Zo žijúcich - k staršej generácii patriacich autoriek sa stručne pristavím pri nesmierne plodnej a azda súčasnej najpopulárnejšej prozaičke Hane **Zelinovej**, ktorej romány patria (napriek viacerým kritickým výhradám zo strany kritikov) k najpredávanejším a najčítanejším knihám v našej krajine. Zelinová v nich pútavou, čitateľsky atraktívnou formou spracúva jednak historické témy (napr. osudy starého slovenského zemianstva), jednak aktuálne témy príznačné pre dnešnú dobu rýchlych hodnotových zmien.

Bolo by možné pristaviť sa ešte pri ďalších autorkách, no z časových dôvodov sa dopustím skoku a pozornosť sústredím na pomerne silnú skupinu dnešnej strednej (staršej strednej) generácie prozaičiek a zameriam sa najmä na ich tvorbu z posledných dvoch desaťročí. Hoci si dobre uvedomujem, že kvantitatívne údaje nemôžu poskytnúť dostatočný obraz o stave literatúry,

predsa len by som chcela aspoň naznačiť radikálnu zmenu v pozícii ženy v slovenskej literatúre pomocou niekoľkých údajov. V súčasnosti existujú u nás 4 organizácie združujúce slovenských spisovateľov (neberiem do úvahy organizácie národnostných - ukrajinských a maďarských spisovateľov), počet všetkých členov (spisovateľov a kritikov) v týchto organizáciách je 489, z toho je 89 ženských autoriek, resp. aktívnych kritičiek (nezapočítavam do stavu veľký počet prekladateliek a redaktoriek), čo predstavuje 18 % z celkového počtu tvorivých literátov. Oveľa výraznejšie početné zastúpenie žien v našej literatúre však rozhodne nie je jediným príznakom radikálnej zmeny v porovnaní s minulosťou; zmenu zaznamenal i tematický okruh a rovnako aj typ protagonistiek, ktoré sa vyskytujú v dielach prozaičiek. Tak napr. národné motívy, motívy lásky k vlasti, k rodnej reči nachádzajú adekvátne zastúpenie ponajviac iba v historických románoch, čo však neznamená, že by autorky prejavovali ľahostajnosť ku geograficko-sociálnemu priestoru, v ktorom žijú. Silne zakotvená vo svojom regióne (úrovňou však presahujúc "regionálnosť") je už spomínaná Milka **Zimková**, ktorá predstavuje v prózach a monodrámach spestrených svojráznym dialektom plnokrvné rázne východoslovenské typy žien rôznych vekových kategórií, ale aj Rút **Lichnerová** sugestívne zobrazujúca atmosféru starobylej Banskej Štiavnice či Nora **Baráthová** približujúca regionálnu históriu.

Koncom 70. rokov a v 80. rokoch dochádzalo aj u nás k tzv. "estetickej emancipácii" (pojem W. Mittenzweia), ktorej ambíciou bolo presahovať úzko normatívne predstavy o socialistickom realizme ako jedinej správnej metóde. V próze našich autoriek (podobne ako aj autorov) túto iniciatívu sprevádzal markantnejší obrat ku nehrdinskej, nepatetickej každodennosti, k tematizácii choroby, smrti, telesnej alebo psychickej handikapovanosti, vybočenia "z normálu". Oveľa menej ako entuziastické, heroické tóny "budovateľov" sú v týchto prózach počuteľné stony nad nedokonalosťou, ťažkosťami a starosťami v živote "obyčajného", "malého privátneho" človeka, nad trhlinami v medziľudských väzbách, nad rozkladom morálnych hodnôt.

Hlavnou témou však pre väčšinu autoriek je téma *ženského sveta a ženskej skúsenosti*, ako ju zažíva moderná, emancipovaná súčasníčka; žena sa tu zobrazuje - prirodzene, v kontexte jej rodinných i mimoriadnych vzťahov, v komplexnosti jej osobných plánov, túžieb, snov a jej plánov a projektov pracovných, v priesečníku súkromného a verejného (sociálneho) životného priestoru. Častým typom protagonistiek sú ženy, ktoré sa usilujú o svoju sebarealizáciu v roli manželky, matky i profesionálky a ktoré nesú na svojich ramenách "dvojité bremeno" - sprievodný znak falošne chápanej a realizovanej emancipácie v našich podmienkach: táto znamenala pre ženy nielen voľný, priam žiadaný vstup do verejnej sféry, no aj zdvojenie, často i niekoľkonásobné kumulovanie rolí a s nimi spätých funkcií - bez primeraných

spoločenských podmienok pre plnenie tejto viacrolovosti. Viaceré prózy nastavujú tej emancipačnej koncepcii, s ktorou máme svoju skúsenosť, kritické zrkadlo; analyzovali a reflektovali ju v časovom predstihu pred sociálnymi vedami i pred filozofiou, v tomto ohľade možno literatúru označiť za predchodcu pre vedné disciplíny. Nie je náhodné, že v próze autoriek je častým centrálnym problémom problém času - ako fenoménu, ktorý je v sfére ženskej životnej skúsenosti fenoménom výsostne nedostatkovým: protagonistky s ním neraz bojujú ako so svojím nepriateľom, ktorého treba ovládnuť, zvládnuť, prekonať. Takýto zápas o čas, o voľný čas pre rodinu, pre seba nachádzame v prózach Viery **Handzovej**, Viery **Švenkovej**, Ľuby **Hajkovej**, Eleonóry **Gašparovej**, Etely **Farkašovej**. S nedostatkom času, ktorý bráni hlbšiemu, pokojnejšiemu prežívaniu, súvisí problém odcudzenia - i v rámci najbližších, ktorý je takisto nie zriedkavou literárnou témou. A nie je ňou ani to, ako navonok úspešné, "sebarealizované", zakúšajú moderné ženy pocity osamelosti, nepochopenia, pocity nenaplnenosti skutočného zmyslu svojej existencie. Pochopiteľne, že v tejto próze neabsentuje téma ľúbostných vzťahov; janusovskú tvár lásky zaujímavo ukazuje v poviedkach Mária **Bátorová**; jej protagonistky trpia nielen pre lásku, ktorá sa z rôznych dôvodov nezrealizovala, ale i pre lásku, ktorá sa uskutočnila, ktorá sa realizuje denno-denne, a práve vďaka tejto každodennej opakovateľnosti je vystavovaná nebezpečenstvu zovšednenia, zbanálnenia, klišéovitosti, premene na otupujúci, zľahostajnením preniknutý zvyk. S osamelosťou vnútri rodiny majú v Bátorovej prózach skúsenosť nielen ženské hrdinky, ale aj deti a nemusia to byť iba deti z neúplných rodín.

Zmenšujúca sa stabilita rodinného života, nárast rozvodov ako symptomatický jav v súčasnej spoločnosti, nachádza svoje stvárnenie aj v literatúre; k pôsobivým obrazom detstva, ktoré je už na prahu života ohrozované rozpadajúcimi sa partnerskými vzťahmi, patria obrazy v najnovšom románe Kláry **Jarunkovej** *Nízka oblačnosť*. Senzibilná analýza detskej skúsenosti s nespoľahlivosťou a netrvácnosťou medziľudských vzťahov pôsobí zároveň ako varujúca prognóza pre budúce formovanie mladistvých životov, v ktorých by mohlo prísť k reprodukcii modelu narušených vzťahov, k strate dôvery v možnosť utvárať hlbšie, trvácnejšie vzťahy, k postoju, ktorý provizórnosť (nielen vo vzťahu k iným, ale aj vo vzťahu k sebe) povyšuje na normu.

Medzigeneračné vzťahy (majúce neraz podobu konfliktu) patria taktiež k dominantným témam v prózach našich autoriek. V poviedkach Jany **Šrámkovej**, Ľuby **Hajkovej**, Jany **Bodnárovej**, Rút **Lichnerovej** sa variovane opakuje jav, ktorý by sme mohli označiť ako do istej miery zavádzajúcu stereotypizáciu *"dobrej" starej matky/verzus "zlej" matky*. Porovnávanie vedúce niekedy až k polarizácii postáv starých matiek a matiek je spravidla zvýrazňované kontrastom ľudsky pretepleného vidieckeho prostredia

(v prípade starých matiek) a chladnejšieho, anonymného, "betónového" veľkomestského prostredia (v prípade matiek), resp. je zvýrazňované odlišnou hodnotovou orientáciou žien príslušiacich k dvom generáciám. Za zmienku stojí i to, že v niektorých prózach je generácia starých rodičov zobrazovaná ako imúnnejšia voči konzumným lákadlám, starorodičovský svet ako svet väčších istôt, vrúcnejších emócií. Preskúmanie príčin takýchto, čiastočne na idealizácii založených stereotypizácií presahuje rámec tohto príspevku, jeho predpokladom by však nepochybne malo byť skúmanie zmenených sociálnych podmienok, zmenených pozícií a rolových určení príslušníčok oboch generácií.

Generačný konflikt, ktorého základom je prílišná, no jednorozmerná materinská láska k synovi, nadobúda až grotesknú podobu v novele Daniely **Príhodovej** *Mário, zapískaj!*, do istej miery podobný typ "silnej", autoritatívnej matky, ktorá s nevôľou sleduje, ako jej vyše tridsaťročná dcéra nadväzuje prvý vážnejší láskostný vzťah, vytvorila Rút Lichnerová v poviedke *Alžbetina dcéra* a v celkom inom kontexte zobrazuje typ nanajvýš obetavej, no dominantnej matky predpisujúcej svojmu dospelému nevidomému synovi obraz "správneho" života Etela Farkašová v próze *Čas odchodov*. Špecifickosť vzťahu matky k postihnutému dieťaťu, resp. špecifickosť situácie v takto poznačených rodinách tematizuje autorka aj v poviedkach Fedor či Výlet s mladšou sestričkou.

Úsilie o harmonizáciu vzťahov medzi partnermi, ale rovnako i o preklenutie medzigeneračnej bariéry nachádzame v poviedkach Eleonóry Gašparovej, Viery Švenkovej, Heleny Dvořákovej, s typom matky pokúšajúcej sa vcítiť do sveta dospievajúcich detí, pochopiť príčiny ich "rebelantských" giest, resp. kriticky nazrieť do svojho vlastného sveta ich optikou, sa stretávame v krátkych prózach Alty **Vášovej**. Napokon by som rada spomenula tému staroby, starých, bezvládnych ľudí, ktorí sa stávajú závislými od dobrej vôle rodiny. Niekedy však dobrá vôľa nestačí a objektívne spoločenské podmienky núdza k rozhodnutiam, ktoré nemôžu uspokojiť nikoho zo zúčastnených. Vzťah k nevládnym starým rodičom komplikujú v niektorých prípadoch spomienky na minulosť, tiene, ktoré na spomienky vrhajú negatívne skúsenosti protagonistov s rodičmi z ich mladších rokov. Schematizáciu "dobrého", citlivého starého človeka trpiaceho drsným zaobchádzaním zo strany "zlých", necitlivých mladých narúša a takto poznačené vzťahy v ich zložitej rozporuplnosti znapúva v poviedke *Francúzske okná* Paula **Sabolová** alebo v poviedke Otvorené dni Eleonóry **Gašparová**.

Išlo by možno zahrnúť za mnohými ďalšími prózami, identifikovať mnohé ďalšie dominantné témy (i konflikty), dúfam však, že aj tie, ktoré som zahrnula do tohto sporého výberu, podávajú aspoň čiastočný obraz o historickej premene týkajúcej sa prítomnosti a podoby ženy v slovenskej literatúre.

Adriana Ferenčíková

Pohľad na slovenskú lexiku z okruhu poľnohospodárstva z historického a sociolingvistického aspektu

Z vývinového hľadiska predstavujú výrazy pomenúvajúce reálie a javy z okruhu poľnohospodárstva dôležitú zložku slovnej zásoby. Jadro tejto lexikálnej skupiny je predhistorického dáta a odráža vzťahy medzi geneticky príbuznými jazykmi, jej relatívne mladšie vrstvy zasa často poukazujú na spoločensko-hospodárske kontakty s inými etnikami bez ohľadu na ich genetickú príbuznosť či rozdielnosť. Na lexiku spojenú s poľnohospodárstvom sa osobitne zameriava najmä areálová lingvistika a výsledky jej výskumov sú cenným prínosom aj pre historikov a etnológov.

Slovenčina ako jeden zo slovanských jazykov i v lexike z oblasti poľnohospodárstva na jednej strane uchovala výrazné praslovanské dedičstvo, na druhej strane sa v porovnaní s príbuznými slovanskými jazykmi vyznačuje osobitnými prvkami tak v svojom lexikálnom inventári, ako aj v sémantickej štruktúre lexém rovnakého pôvodu. Toto konštatovanie sa opiera o výsledky výskumu pre *Slovanský jazykový atlas*, ktorého zväzok venovaný tematickému okruhu *poľnohospodárstvo* sa z rozhodnutia Medzinárodnej komisie pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitéte slavistov redakčne spracúva v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV a vyjde vo vydavateľstve Slovenskej akadémie vied.

Územie slovenského jazyka susedí s územím troch slovanských jazykov - češtiny, poľštiny a ukrajinčiny, na juhozápade sa okrajovo dotýka oblasti rakúskej nemčiny, s ktorou má spoločné indoeurópske korene, najrozsiahlejšie pomedzie má však na juhu s geneticky a typologicky odlišnou maďarčinou. V čase prenikania staromaďarských kmeňov do podunajskej oblasti na rozhraní 9. a 10. stor. sa tamojšie slovanské obyvateľstvo - a teda aj priami predchodcovia dnešných Slovákov - vyznačovali rozvinutou poľnohospodárskou výrobou. Keď sa z maďarských kočovných pastierov postupne stávali roľníci, s novým spôsobom života preberali od domáceho slovanského obyvateľstva aj názvy súvisiace s poľnohospodárstvom. Napríklad z tematického okruhu *terén a jeho úprava* sú to výrazy ako *pusta* „pustá, neobrobená zem, pustatina"; *pázsit*, v slov. *pažiť* „nízky trávnatý porast„ stsl. pažitъ; *barazda*, v slov. *brázda*, psl. *borzda; *ugar*, slov. *úhor* „pole neobrobené jedno vegetačné obdobie", psl. *ugorъ; *parlag*, slov. *priesoh* „pole neobrobené viac vegetačných období„ psl. *pelogъ; *uragál - úhoriť, kopáť* -

kopať; z tematického okruhu *nástroje a činnosť, ktorá sa nimi vykonáva: borona, boronál*, v slov. *brána, brániť*, psl. **borna, *borniti; kasza, kaszál*, v slov. *kosa, kosiť*, psl. **kosa, *kositi; gereblye, gereblyez*, v slov. *hrable, hrabať*, psl. **grabje, *grabati; villa*, v slov. *vidly*, psl. **vidla/vidly; lapát*, v slov. *lopata*, psl. **lopata; csép*, v slov. *cep*, psl. **cěp7; resta*, v slov. *rešeto*, psl. **rešeto, szita*, v slov. *sito*, psl. **sito; z tematického okruhu rastliny, ich časti* a útvary z nich: *rozs*, jstrslov. *rož*, psl. *r7ž6; szalma*, slov. *slama* psl. **solma; kalász*, v slov. *klas*, psl. *kols7; polyva*, v slov.*pleva*, psl. *pelva; *konkoly*, v slov. *kúkoľ*, psl. *kokolj6, psl. *asztag*, slov. *stoh*, psl. *stog7, *széna*, slov. *seno*, psl. *sěno; *répa*, slov. *repa*, řepa; *mák*, slov. *mak*, psl. *mak7; *len*, slov. *ľan*, psl. *16n7; *pozdorja*, slov. *pazderie* ,drevnatý odpad konopí alebo ľanu,, psl. *poj6zder. Mnoho ďalších príkladov by sme mohli uviesť z okruhu zariadenia, stavby a pod. (Pozri aj E. Pauliny, Západoslovenské výpožičky v staromaďarskej lexike, 1965).

Skutočnosť, že Slováci jedno tisícročie žili s Maďarmi v spoločnom uhorskom štáte, nezanechala na slovenskej poľnohospodárskej terminológii výraznejšie stopy. Pri výpožičkách ide obyčajne o názvy reálií a javov, ktoré na Slovensko prenikli z maďarského prostredia. Vo väčšine prípadov nemajú celoslovenský rozsah - badateľnejší výskyt hungarizmov tohto typu je len v blízkosti slovensko-maďarskej etnickej hranice. Ako príklady tu môžeme spomenúť nárečové výrazy *tengerica/kenderica* ,kukurica, z maď. *tengeri, čutka* ,odzrnený kukuričný šúľok, ohryzok (jablka), z maď. *csutka, moržovať* ,odzrňovať kukuričný šúľok, z maď. *morzol, geregina* z maďarského kompozita *görögdinnye*, ktorého prvá časť má význam ,grécky, a druhá má pôvod v slovanskom slove *dynja*, a variantné podoby *gereg, gerečka*.

Osobitnú poznámku si zasluhujú spätné výpožičky *gazda, pajta, parlag*. Prvá má pôvod v slovanskom slove *gospoda* a má s výnimkou Záhoria celoslovenský rozsah, druhá pochádza zo slovanského výrazu *pojata* a používa sa na pomedzí stredoslovenských a západoslovenských nárečí vo význame ,stodola,, ,kôlňa, (por. A. Habovštiak, 1984), výraz *parlag* má rovnaký pôvod ako slovenské slovo *prieloh* a v rovnakom alebo blízkom význame sa ujalo v niektorých nárečiach hraničiacich s maďarskou jazykovovu oblasťou. (O hungarizmoch v slovenčine pozri napr. J. Doruľa, 1973, Z. Hauptová, 1959, R. Krajčovič, 1988, s. 170).

Prvou svetovou vojnou sa koexistencia Slovákov a Maďarov v jednom štátnom útvare skončila. Vznik Česko-slovenskej republiky bol dôležitým medzníkom vo vývine spisovnej slovenčiny, ktorá sa v minulom storočí pre silný maďarizačný tlak formovala dosť jednostranne ako jazyk krásnej literatúry, čiastočne aj ako bohoslužobný jazyk a iba v menšej miere sa používala v publicistike, učebniciach a ľudovýchovných príručkách. Po roku 1918 začala spisovná slovenčina plniť úlohu komunikačného prostriedku vo všetkých sférach sociálneho, politického, hospodárskeho a kultúrneho života

Slovákov. To v prvých rokoch malo za následok jej *prudký a disharmonický vývin*, prebiehajúci *pod silným tlakom češtiny*. Genetická blízkosť slovenčiny a češtiny a centralistické úsilie pražskej vlády dali základ ahistorickej teórii o jednotnom československom národe a jednotnom jazyku v dvoch verziách - českej a slovenskej. Úsilie o umelé priblíženie slovenčiny k češtine vyvrcholilo r. 1931 vydaním Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré podľa *Pravidiel českého pravopisu* vypracoval V. **Vážný**. V ich slovníkovej časti sa ako synonymá slovenských slov uvádzajú mnohé foneticky i morfematicky adaptované bohemizmy. Napr. české slovo *láhev* ako synonymum v slovenčine používaného výrazu *fľaša* tu dostalo podobu *láhva*, slovo *sklízeň* sa adaptovalo na *skľudzeň*. Tieto unifikačné tendencie vyvolali v slovenskej verejnosti ostrú kritiku.

Hoci politické a sociálno-kultúrne pomery po prvej svetovej vojne výrazne ovplyvnili aj život vidieckeho obyvateľstva (spomeňme aspoň povinnú školskú dochádzku a vyučovanie v materinskom jazyku), v nárečiach ako takmer výlučnom prostriedku jeho komunikácie nevyvolali podstatnejšie zmeny. Ako cudzorodé prvky do nárečového slovníka prenikajú v tom čase najmä výrazy z verejnej správy. Pokiaľ ide o lexiku z okruhu poľnohospodárstva, neologizmy v medzivojnovom období predstavujú najmä *názvy obrábacích strojov*, ktoré sa postupne dostávajú aj k menej majetným roľníkom. Aj keď takéto názvy nevznikli priamo v nárečovom prostredí, nepôsobili v ňom cudzorodo, lebo boli utvorené od domácich koreňov a podľa slovotvorných zásad vlastných aj nárečiam. Na ilustráciu nám môžu poslúžiť výrazy ako *sejačka, kosačka, hrabačka, mláťačka, plečka, oborávač, vyorávač, hrsťovač, samoviazač*. V časti dialektov fungujú aj dvojslovné pomenovania *sejacia mašina, mláťacia mašina*. Pokiaľ ide o názov činnosti vykonávanej pomocou takéhoto stroja, len výnimočne sa utvárali nové slovesá odvodené od jeho pomenovania, napr. *plečka - plečkovať, mašina - mašinovať*, častejšia je sémantická neolologizácia, t. j. sloveso používané v pôvodnom význame rozširuje svoju významovú štruktúru o odtienok ‚vykonávať danú činnosť pomocou stroja„ napr. *mlátiť cepami - mlátiť mláťačkou*. Len na časti už. Slovenska stojí sloveso *mlátiť* s pôvodným významom ‚údermi cepov uvoľňovať zrno z klasov, proti slovesu *mašinovať* "mlátiť pomocou mláťačky". V medzivojnovom období sa pomenovacia sústava z okruhu poľnohospodárstva rozširuje o niektoré nomina agentis. Napr. kým pri tradičnom mlátení cepami na označenie činiteľa stačila lexéma s obsahom ‚kto mláti, - na Slovensku máme v tomto význame slovotvorné varianty *mlatec, mlatač, mlacek, mlacko, mlatiar, mlackár* (por. F. Buffa, 1981), - pri mlátení strojom, kde sú jednotlivé úkony rozdelené, sa osobitným výrazom označuje ten, kto dozerá na chod stroja (*mláťačkár, mašinista*, kto vkladá snopy do mláťačky (*špajzovač, kŕmič*), kto mu snopy podáva (*podávač*), kto dozerá na padanie zrna do vriec (*vreciar, mechár* a

pod.), kto ukladá slamu do stohu (stroj., čiast. vslov.), kozia (zslov.) či bradatá (čiastk. vzlov.) (*stohár, kozlár, tvadľar*).

Vcelku možno povedať, že v medzivojnovom období sa tradičná lexika z okruhu poľnohospodárstva nedestabilizuje, nenarúša sa jej geografická diferencovanosť a neologizmy sa do nej včleňujú ako ústrojné prvky.

Iný obraz o pohyboch v tomto okruhu slovnej zásoby poskytuje vývoj po druhej svetovej vojne. No skôr ako k nemu prejdeme, pristavme sa pri niekoľkých štatistických údajoch.

Na začiatku 20. stor. bolo Slovensko prevažne poľnohospodárskou krajinou. Podľa Encyklopédie Slovenska pracovalo v r. 1921 v poľnohospodárstve a lesnom hospodárstve 60,4 % aktívneho obyvateľstva, v r. 1930 56,7 %, v r. 1950 41,9 %, v r. 1961 27 %, v r. 1970 už iba 16,9 % a v nasledujúcich rokoch sa počet ľudí pracujúcich v tomto sektore ďalej znižoval na prospech počtu zamestnaných v iných sektoroch výrobnej i nevýrobnej povahy. Takéto preskupenie v zamestnanosti obyvateľstva sa nemohlo neodraziť aj v jazykovej sfére.

Mimojazykovým faktorom, ktorý v najvyššej miere podmienil pohyb v slovnej zásobe z okruhu poľnohospodárstva, bola jeho násilná kolektivizácia po roku 1948. Prechod z tradičného roľníckeho hospodárstva na poľnohospodársku veľkovýrobu v družstvách a štátnych majetkoch vyvolal aj zmenu komunikačných situácií. Tak ako iné sektory, aj poľnohospodárstvo riadili priamo straníckе a vládne centrá. Poľnohospodárska problematika bola neodmysliteľným bodom zasadnutí a straníckych zjazdov a pravidelne sa pertraktovala v tlači, rozhlase a televízii. Jazyk direktív a rozličných dokumentov, ktoré sa vypracúvali na najvyšších miestach a prekladali sa do slovenčiny z češtiny, nebral ohľad na slovenskú, po storočia ustálenú poľnohospodársku terminológiu. Nerešpektoval ju ani jazyk masovokomunikačných prostriedkov - jednak pre závislosť novinárov a redaktorov na českých tlačových podkladoch, jednak pre nedostatočnú znalosť tejto časti slovenskej slovnej zásoby. Tak sa do slovenčiny vnášali mnohé nepotrebné výpožičky. Napríklad na pomenovanie neužitočnej zeleniny, ktorá zadúša kultivovaný porast, má spisovná slovenčina slovo *burina* tak ako stredoslovenské a severozápadoslovenské nárečia, na juhozápadnom Slovensku sa v rovnakom význame používa výraz *zelina*, vo východoslovenskej nárečovej skupine slovo *buraň*, masovokomunikačné prostriedky však dávali prednosť ich českému ekvivalentu *plevel* a rozšírili ho až do takej miery, že v posledných dvoch desaťročiach začína prenikať aj do nárečových prejavov ľudí pracujúcich celý život v poľnohospodárstve. Iným výrečným príkladom môže byť osud slovesa *úhoriť*, ktoré je súčasťou slovenčiny od najstarších čias. V šesťdesiatych rokoch ho terénny výskum

jazyka pre Atlas slovenského jazyka zachytil vo význame *plytko orať strnisko po žatve*, vo všetkých troch základných nárečových skupinách. Jeho územne synonymá *prevracať, podorávať, zvrbovať* majú podstatne menší územný rozsah. Napriek tomu, že sloveso úhoriť malo pevné miesto aj v spisovnom jazyku, v reči masovokomunikačných prostriedkov a odborných príručiek sa od začiatku päťdesiatych rokov, teda od čias intenzívneho družstevňovania, začalo suplovať sloveso *podmietať*, ktoré je slovakizovanou podobou českého výrazu *podmítat*. Od začiatku šesťdesiatych rokov toto slovo - podobne ako slovo *podmietka* - preniká aj do nárečových prejavov odborne neškolených družstevných roľníkov vyššej vekovej kategórie.

Podstatnú zodpovednosť za vytláčanie niektorých domácich výrazov z okruhu poľnohospodárstva bohemizmami má televízia. Už sme spomenuli, že straníckе a vládne orgány venovali poľnohospodárskej problematike ústavnú pozornosť. Československo bolo dvojjazyčným štátom a v televíznom spravodajstve sa striedali obidva jazyky, prirodzene, slovenčine sa vzhľadom na pomer českého a slovenského obyvateľstva poskytoval v ňom menší priestor. Takto sa vytvorili podmienky pre **pasívny bilingvizmus**, ktorý mal za následok **destabilizáciu jazykového vedomia** (o tom pozri napr. K. Buzássyová, 1993).

Druhým faktorom, ktorý spôsoboval skutočnosť, že časť domácich prvkov slovnej zásoby pomenúvajúcich reálie a javy z oblasti poľnohospodárstva sa presúvala z jej centra na periférnu, hoci samy reálie a javy aj ich zmenenej technike a organizácii práce naďalej pretrvávali, bol čoraz väčší **príliv odborne školených pracovníkov**. (Kým v r. 1950 pracovalo v tomto sektore 2130 osôb s vysokoškolským vzdelaním a 2700 absolventov stredných poľnohospodárskych škôl, roku 1970 to už bolo 5700 vysokoškolsky a 16 850 stredoškolsky vzdelaných odborníkov a niekoľkonásobne vyšší počet absolventov poľnohospodárskych učilíšť. Tí do tradičného roľníckeho prostredia prinášali aj nové komunikačné situácie a nové rečové návyky. Použitie domáceho výrazu alebo výpožičky môže závisieť napríklad od toho, či sa výpoveď vzťahuje na družstevnú, alebo privátnu sféru. Tak sa na domácom pozemku predtým *burgyňa*, a na družstevnom poli sa jednoducho *repa*, hoci ide o rovnaký úkon a o totožnú rastlinu.

Niektoré pohyby v slovenskej lexike z okruhu poľnohospodárstva sú závažné aj zo slavistického hľadiska. Napríklad stredoslovenské a západoslovenské nárečia majú na pomenovanie raži, pšenice, jačmeňa a ovsa súhrnný názov *zbožie*. Naša nárečová oblasť predstavuje južný okraj širokého areálu fonetických variantov tejto lexémy, zahŕňajúceho celé poľské jazykové územie, západnú časť bieloruských a severozápadnú časť ukrajinských nárečí. V spisovnej slovenčine sa pozícia výrazu *zbožie* v

povojnovom období výrazne oslabila v dôsledku skutočnosti, že české sloveso *zboží* sa používa vo význame ‚tovar'. Aj v bežnej komunikácii sa začal presadzovať termín *obilie*, ktorý sa v minulosti uplatňoval v zásade iba v odbornom štýle.

Literatúra a pramene

BERNOLÁK, A.: Slowár Slovenskí-Česko-Latinsko-Německo-Uherskí. 1.-6. Budae, Typis et Sumtibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825-1827.

BUFFA, F.: Atlas slovenského jazyka. 3. Tvorenie slov. Časť prvá - mapy. Bratislava, Veda 1981, 424 s. Časť druhá - úvod, komentáre, dotazník, indexy. Bratislava, Veda 1978, 248 s.

BUZÁSSYOVÁ, K.: Kontaktové varianty a synonymá v slovenčine a češtine. - Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 92-107.

DORULA, J.: Z histórie slovensko-maďarských jazykových vzťahov. - Slovenská reč, 38, 1973, s. 172-190.

Encyklopédia Slovenska. 6. (T-Z) Hl. red. V. Hajko. Bratislava, Veda 1982, s. 454.

HABOVŠTIAK, A.: Atlas slovenského jazyka. 4. Lexika. Časť prvá - mapy. Časť druhá - úvod, komentáre, dotazník, indexy. Bratislava, Veda 1984, 464 + 368 s.

HAUPTOVÁ, Z.: Významové skupiny maďarských slov přejatých do slovenštiny. - Slavia, 28, s. 519-532.

CHRENKOVÁ, E. - TANKÓ, L.: Maďarsko-slovenský a slovensko-maďarský slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 992 s.

Kartotéka Slovníka slovenského jazyka. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied.

Kartotéka Slovníka slovenských nárečí. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 160 a 179.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1957. 628 s.

PAULINY, E.: Západoslovenské výpožičky v staromaďarskej lexike. - In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965, s. 190-203.

Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Štátne nakladatelství 1931.

Voprosnik Obščeslavianskogo lingvističeskogo atlasa. Hl. red. R. I. Avanesov. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1965. 272 s.

Ján Horecký

Slovotvorná a morfematická štruktúra slovenčiny

Pri porovnávaní slov ako *zemepisec* a *románopisec* ľahko zistíme, že hoci majú na pohľad rovnakú podobu, významovo sa nekryjú. Kým slovo *románopisec* možno interpretovať ako "ten, čo píše romány", slovo *zemepisec* sa takejto interpretácii vzpiera. Nie je to ten, čo píše zeme, ale ten, čo sa zaoberá zemepisom. Už tieto poznatky naznačujú, že k analýze slov treba postupovať inak z hľadiska ich motivovanosti, odvodzovacích vzťahov v nich a inak z hľadiska ich morfematického zloženia.

Hľadisko **motivovanosti** znamená, že analyzované slovo má vzťah k nejakému prvku, k istému slovu, ktoré síce formálne stojí mimo analyzovaného slova, ale tvorí jeho hlavný rozlišovací prvok. Pretože **motivant** k danému slovu býva spravidla jeden, musíme analyzované odvodené slovo rozdeliť na dva prvky: v jednom sa odráža spomínaný motivant, v druhom sa vlastnosti tohto motivanta špecifikujú. Inými slovami: na odvodené slovo hľadíme zhora a členíme ho na dve zložky: na *slovotvorný základ* a *slovotvornú príponu*. Toto členenie sa môže v prípade potreby opakovať. Uplatňuje sa tu známy **princíp členenia na bezprostredné zložky.**

Z hľadiska pomenovania, totiž spôsobu, ako sa istý objekt pomenúva, resp. už je pomenovaný, musíme rozlíšiť *onomaziologickú bázu*, najširší, najvšeobecnejší významový prvok, a *onomaziologický príznak*, ktorým sa všeobecný význam onomaziologickej bázy špecifikuje. Konkrétny príklad: v slove *rybnikárstvo* môžeme bez ťažkostí vyčleniť sufix *-stvo* (resp. *-stv-*, lebo *-o* tu je gramatická koncovka), ktorým sa pomenúvajú rozličné druhy činností, zamestnaní a pod. Tento sufix teda funguje ako onomaziologická báza. Onomaziologický príznak *rybnikár-* však môžeme zase členiť na onomaziologickú bázu *-ár* a onomaziologický príznak *rybník-*. Napokon v slove *rybník* zisťujeme onomaziologickú bázu *-ník* a onomaziologický príznak *ryb-*.

Uvedený postup môžeme veľmi jednoducho zaznačiť takýmto modelom:

$O \rightarrow OB_1 + OP_1$

$OP_1 \rightarrow OB_2 + OP_2$

$OP_2 \rightarrow OB_3 + OP_3$,

pričom OB_1 = stv, OB_2 = ár, OB_3 = ník, OP_3 = ryb

Vyčlenené onomaziologické bázy a príznaky možno po každom kroku preveriť, či skutočne v súčasnom jazyku fungujú: ku každému príznaku možno pripísať motivanta, ku každej báze môžeme pripojiť skutočne fungujúci príznak.

Ak sa v týchto podmienkach kladie dôraz na fungovanie, je to preto, že za podstatné znaky každého jazykového prvku pokladáme *obsah, formu a funkciu*. Nedáva dobrý zmysel spojenie obsahu a formy, ktoré by nefungovalo; nemá zmysel predpokladať, že by spojenie formy a funkcie fungovalo bez obsahu alebo spojenie funkcie a obsahu bez viazania na nejakú formu.

Tieto tézy platia bezo zvyšku v oblasti významu. V oblasti formy, do ktorej zahŕňame aj morfémy, možno nájsť isté prvky, ktoré nemajú výrazne definovateľný obsah (napr. *prázdne morfémy, rozličné interfigované morfémy*), ale vždy im možno pripísať nejakú funkciu. Preto pri morfematickej analýze možno uznať za morfému len taký prvok, ktorý spĺňa istú funkciu. S odklonom od rigorózneho dôrazu na obsah súvisia aj pravidlá analýzy. Pretože morfematická štruktúra nie je binárna, ale lineárna, pri segmentovaní daného tvaru nie je účelné postupovať zhora a hľadať bezprostredné zložky, ale analyzovať daný tvar z hľadiska radenia morfém, resp. ich zložiek - foném. Osvedčuje sa postup od konca tvaru. Takýto proces segmentácie, resp. odsekávania foném možno dosť presne opísať ako istý algoritmus.

V prvom kroku sa odčlení *gramatická morféma*: jej podoba sa nájde v priesečníku *tvarového súboru a tvarového okruhu*. Napr. slovo rybnikárstvo sa tak zaradí do okruhu slov zakončených na -o (koncovka stredného rodu) a do súboru tvarov ako rybnikárstva, rybnikárstvu atď. Zo segmentu *rybnikárstv-* sa potom odčlení fonéma v a overí sa, či takýto segment niekde funguje. Takisto sa overí fungovanie zvyšku *rybnikárst-*. Ani jeden z týchto segmentov samostatne nefunguje, preto sa postupuje ďalej: zo segmentu *rybnikárst-* sa odčlení fonéma t a priradí sa k fonéme v vyčlenenej pri prvom kroku. Ani segment -tv-, ani zvyšok *rybnikárs-* samostatne nefungujú. Až pri následnom odčlenení fonémy s a jej pričlenení k segmentu -tv- dostaneme segment -stv-, ktorý funguje v takých segmentoch ako vojenstvo, *rybárstvo*. Aj zvyšok *rybnikár-* je funkčný, lebo možno k nemu pripojiť napr. príponu *-ský* (*rybnikársky*) alebo *-ka* (*rybnikárka*). Okrem toho porovnávaním s binárnou onomaziologickou analýzou sa ukáže, že segment *-stv-* funguje ako onomaziologická báza. V ďalších krokoch sa zistí, že nefunguje segment -r-, ale až -ár, že nefungujú segmenty -k, -ík, ale až -ník-.

Ako vidieť z príkladu, pri overovaní funkcie sa postupuje obojstranne: nielen čo sa pripája, ale aj k čomu sa pripája, teda predpokladá sa obojstranná kompatibilita prvkov, segmentov, ktoré majú nejakú funkciu. Jednotlivé kroky v takejto procedúre možno formulovať týmto pravidlom:

Ak je segment s_i kompatibilný so segmentom s'_1 a zároveň so segmentom s'_{i+1}, ale zároveň s'i je kompatibilný so segmentom s_i aj s_{i+1}, ale aj s'_1 funguje ako báza, potom segment s_i je *morféma*; ak segment s'_1 nefunguje ako báza, potom je *morfémoid*.

Formálne: s_i komp $(s'_i * s'_{i+1}) * s'_i(s_i-s_i+1) * (s'_i = b) \rightarrow m$; ak s'_i b, –> md.

Osobitný dôraz na fungovanie onomaziologickej bázy treba klásť pri segmentácii predponových substantív. Ak napr. pri segmentácii slova *zákon* dostaneme segment *zá-*, ktorý funguje v rade podobne odvodených slov, ale zvyšok *-kon* nefunguje ako samostatný prvok (aspoň nesúvisí s konaním), treba uvážiť, či je segmentácia *zá-kon* odôvodnená.

Efektívnosť formalizovaných pravidiel segmentácie sa ukáže najmä pri segmentácii prevzatých slov, predovšetkým slov grécko-latinského pôvodu. Pri segmentácii napr. tvaru *fundamentalizmus* môžeme vyčleniť morfémy *fund-, -ament-* a *-izm-*, pri segmentácii slova *cement* však nemožno vyčleniť ani koreňovú morfému *ce-*, ani "slovotvornú" morfému *-ment*. Niet nijakých dôvodov na segmentáciu *su-ven-ír*. Z analýz gréckolatinských slov vyplýva, že bude potrebné prehodnotiť niektoré doteraz uznávané morfémy či slovotvorné prípony: namiesto *-ment* sa ukazuje ako reálna podoba *-ament* (*-iment*, namiesto *-or* je to podoba *-átor*) *-ítor/-útor (parl-ament, sort-iment, distrib-útor, moder-átor)*.

Bibliografická poznámka: Podrobnejší rozbor problematiky pozri J. Horecký: Obsah, forma a funkcia morfémy (Jazykovedný časopis 1995, v tlači), ako aj Sokolová, M. - Šimon, F.: Segmentácia prevzatých slov v slovenčine, Jazykovedný časopis 45, 1994, s. 120-149.

Ján Kačala

Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1991

Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) majú na Slovensku tradične povahu základnej jazykovej príručky. Takéto postavenie nadobudli ešte v časoch, keď platili vlastne ako *jediná oficiálna uznaná jazyková príručka*, lebo nebolo iných takýchto príručiek, a tak sa kodifikačný záber PSP rozširoval aj na oblasť jazyka, neplatili teda výlučne ako pravopisná kodifikačná príručka. O tom sa možno presvedčiť, keď nazrieme do hociktorých z predchádzajúcich vydaní PSP. To bol zároveň jeden z činiteľov, ktorý v širšej používateľskej verejnosti spôsoboval nielen akúsi posvätnú úctu k písanému slovu a k pravopisu, lež aj zamieňanie pravopisu ako sústavy grafických znakov na zachytávanie zvukových prvkov jazyka s jazykom alebo s gramatikou. Dodnes sa napríklad pod pravopisné chyby veľmi často, ale neodôvodnene zahŕňajú aj gramatické alebo lexikálne či slovotvorné chyby.

Množstvo, ako aj rozmanité druhy tlačených prejavov, s ktorými sa v rozvitej spoločnosti stretáme a sme nútení s nimi pracovať, zodpovedných činiteľov núti, aby pravidlá používania grafických prvkov na zachytávanie zvukových javov reči sústavne držali pod odbornou ochranou, aby sa udržiavala nielen ich tradícia a tým sa zároveň uľahčovalo porozumenie jazyka, lež aj ich pružnosť a schopnosť reagovať na nové javy, aby sa tieto pravidlá, pokiaľ to danému spoločenstvu vyhovuje, racionalizovali a spresňovali. Na to je potrebné, aby sa pravopisným otázkam venovala sústavná odborná pozornosť, aby jestvovali **inštitúcie**, ktoré sa *budú starať o výskum pravopisu a jeho vzťahu k zvukovým javom jazyka*, o publikovanie výskumných výsledkov, o primeranú kodifikáciu pravopisu a o vydávanie kodifikačných príručiek v tejto oblasti. Je teda v záujme spoločnosti, aby oblasť pravopisu sústavne bola v jej zornom poli, aby široká a diferencovaná používateľská verejnosť pri uspokojovaní svojich potrieb mala k dispozícii aspoň základnú jazykovednú literatúru vrátane kodifikačných príručiek a aby v okruhu pravopisu panovala pokojná atmosféra. Takáto pokojná atmosféra je dôležitá nielen na pokojnú odbornú prácu v oblasti pravopisu a kodifikácie vôbec, ale aj na pokoj v spoločnosti.

Už sme naznačovali *tradičnú povahu pravopisu*. Tá má svoju výhodu najmä v tom, že raz osvojené poznatky a mechanizmy fungujú takpovediac automaticky a používateľ si ich vlastne neuvedomene oživuje nielen pri tvorbe vlastného písomného prejavu, lež aj pri pasívnom vnímaní takéhoto prejavu od iného autora (napríklad pri čítaní umeleckej literatúry, pri čítaní novín a pod.). Na druhej strane jazykový systém, ktorý pravopisná sústava

„sprítomňuje" používateľovi, nie je nemenný, v súvise so zmenami v ňom vzniká potreba zmeniť v istom bode či upraviť aj platné pravopisné pravidlo (s takouto potrebou sú jazykovedci konfrontovaní napríklad pri zdomácňovacom procese, ktorým v danom jazyku prechádzajú prevzaté či cudzie slová). A tak *občasný zásah do pravopisnej sústavy* je v istom zmysle nevyhnutný, lebo musí rešpektovať neprestajný vývin jazyka, ktorý je objektom pravopisného zobrazovania. V takej situácii sa vynára otázka, kedy danú pravopisnú úpravu urobiť a najmä do akej miery ňou narušiť doterajšie pravopisné zvyklosti. Pred takou otázkou stáli aj autori nových PSP vydaných r. 1991. Všimneme si najprv tento *časový faktor.*

Je známe, že PSP naposledy vyšli ako výraz pravopisnej úpravy spojenej s úpravami čiastkových javov systému spisovnej slovenčiny a uskutočnenej r. 1953. Do r. 1971 vyšlo 11 vydaní tohto diela. Vtedy sa vydávanie oficiálnych PSP prerušilo a namiesto nich sa najmä v školách začala používať *Príručka slovenského pravopisu* pre školy od dvojice autorov J. **Oravec** - V. **Laca** (jej 1. vyd. vyšlo r. 1973 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve). S postupným hromadným vydávaním tejto príručky narastali aj odchýlky od oficiálnej pravopisnej kodifikácie. Príručka slovenského pravopisu pre školy nemohla nahradiť oficiálnu kodifikačnú príručku, a tak sa v odborných jazykovedných kruhoch, ako aj v širšej používateľskej verejnosti čoraz nástojčivejšie začala uvedomovať potreba pripraviť novú kodifikačnú príručku v oblasti pravopisu. Takúto úlohu na seba prevzal Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied v 1. polovici 80. rokov. Keď uvážime, že pracovný výsledok tohto úsilia - nová pravopisná príručka - vyšiel r. 1991, čiže takmer 40 rokov od vyjdenia predchádzajúceho vydania, môžeme tento časový faktor pri príprave nového vydania PSP pokladať za primeraný: je to zhruba pracovný vek jednej generácie a prípravu nového vydania pravopisnej príručky v takomto intervale podľa nášho presvedčenia nemožno pokladať za neúnosnú či neodôvodnenú. Čiže v krátkosti povedané: upravovať pravopisné pravidlá raz za 40 rokov je nielen plne odôvodnené, ale aj potrebné.

Dôležitá je otázka **miery zásahov** do jestvujúcej pravopisnej sústavy. Autori nového vydania PSP prijali rozhodnutie, že zmeny budú len minimálne, odborne presvedčivo odôvodnené a také, ktoré sú plne v súlade so systémom slovenčiny a tendenciami jeho vývinu a ktoré podporujú súvzťažnosť hláskovej roviny a výslovnosti s pravopisnou sústavou. Autori vychádzali z poznatku, že princípy, na ktorých je vybudovaná platná pravopisná sústava nášho jazyka, sa funkčne aj historicky preverili a potvrdili ako nosné a správne, preto princípy netreba meniť. Meniť možno a treba iba jednotlivosti, najmä také, ktoré odporujú úrovni poznania a pritom neznačia vážny zásah do pravopisnej sústavy, lež skôr jej spresnenie a racionalizáciu. Meniť možno a treba také jednotlivé javy, pri ktorých jazyková prax najmä tzv. prestížnych

používateľov signalizuje nové, živé a všeobecnejšie tendencie, ktoré majú svoj výraz aj v pravopise. Tieto zásady našli prejav v konkrétnych úpravách prijatých v novom vydaní PSP.

Závažný pri príprave novej pravopisnej príručky bol ďalší činiteľ, ktorý sme istým spôsobom už naznačili: vlastná koncepcia nových PSP v tom zmysle, či budú pokračovať v načatej tradícii všeobecnej kodifikačnej príručky alebo - v zhode so svojím názvom - stanú sa vlastnou pravopisnou príručkou s prehĺbeným výkladom najmä najspornejších či najproblematickejších javov. Nová situácia v kodifikačných príručkách spisovnej slovenčiny, ktorá nastala za obdobie od vyjdenia PSP r. 1953, totiž stav, že každá rovina systému spisovnej slovenčiny je už dosť podrobne opísaná a kodifikovaná samostatnými príručkami, - tento stav umožnil prijať rozhodnutie, aby autorský kolektív prerušil doterajšiu tradíciu PSP a vypracoval **kodifikačné dielo o vlastnej pravopisnej sústave** spisovnej slovenčiny s prehĺbeným výkladom najmä sporných či problematických javov, s doplnením takého diela o časti, ktoré si vyžaduje nová situácia a dejinný pokrok, ako aj s úpravou tých pravidiel či poučiek, ktoré sú prekonané a ktoré nevyhovujú overeným alebo novým poznatkom. S týmito východiskami autorský kolektív začal teoretickú i praktickú prípravu nového kodifikačného diela.

Osobitná úloha čakala autorský kolektív aj v tom, že so spomínaným rastom kodifikačných príručiek súvisela aj *značná miera nejednotnosti v riešení niektorých kodifikačných problémov*. Bolo treba tieto nejednotnosti odstrániť a chystané dielo urobiť východiskom ďalších kodifikačných príručiek v oblasti slovenského spisovného jazyka, pokiaľ ide o spôsob grafického záznamu najčastejšie používaných pomenovaní a jazykových javov, ktoré s tým bezprostredne súvisia. Niektoré kodifikačné zásahy v pravopise už anticipoval **Krátky slovník slovenského jazyka**, iné vyplynuli z kodifikácie normy spisovnej slovenčiny v akademickej **Morfológii slovenského jazyka** z r. 1966, iné z **Pravidiel slovenskej výslovnosti** od Á. **Kráľa** z r. 1984, ako aj z výsledkov sústavného vedeckého výskumu spisovnej slovenčiny v ostatných desaťročiach a zo širokej práce v oblasti jazykovej kultúry a jazykovej výchovy.

Nové časti v PSP z r. 1991. Ako sme už spomenuli, nové spracovanie PSP zahŕňa niektoré nové kapitoly, ktoré v doterajších spracovaniach neboli. Zaradenie týchto nových textov si vyžiadali potreby jazykovej praxe. Na prvom mieste tu uvádzame časť o spôsobe *písania pôvodom cudzích osobných mien z uhorského obdobia našich dejín*. Je dôležité pripomenúť, že ide výlučne o historické mená spred r. 1918 a pri ich kodifikácii sa vychádzalo z praxe uplatňovanej v našej historickej spisbe a v najnovšom súhrnnom *Slovenskom biografickom slovníku*, ktorý pripravila a vydala Matica slovenská v Martine. Pravopis aj výslovnosť týchto mien doteraz boli značne rozkolísané a jednotná kodifikácia v tejto oblasti bola nevyhnutná už len z

dôvodov vyučovacej praxe, aby v nej nevládla dvojkoľajnosť alebo dokonca chaos. V nových PSP sa kodifikujú podoby typu *Pálfi* (v Bratislave je napríklad Pálfiho palác) namiesto doterajšieho nejednotného *Pállffy/Pállffi/Pálfi, Čáki* namiesto cudzojazyčných podôb *Csáki/Csáky*. V menách typu Ilešházi, Pázmaň okrem pravopisného prispôsobenia ide aj o odstránenie pôvodných dvoch dĺžok v jednom slove z pôvodných podôb *Illésházy, Pázmány*.

V novom spracovaní PSP sa rovnako po prvý raz podáva súhrnný obraz o základných zásadách **prispôsobovania starogréckych a latinských mien**, ktoré sa stáročným používaním stali integrálnou súčasťou nášho kultúrneho bohatstva. Potvrdzuje to aj ich prispôsobená hlásková a morfologická podoba a zdomácnený pravopis. Aj z týchto mien sa odstránili nadbytočné dĺžky (napríklad namiesto pôvodnej gréckej podoby *Áreté* sa kodifikuje vžitá slovenská podoba *Arete*), ďalej nadbytočné pravopisné zložky (namiesto pôvodnej pravopisnej podoby *Rhodos* sa za správnu uznáva dávno zdomácnená podoba *Rodos*) a niektoré mená sa upravili aj hláskovo a tvarovo (napríklad namiesto pôvodnej podoby *Atalanté* sa kodifikuje všeobecne vžitá forma *Atalanta*). Na tento výklad prirodzene nadväzuje poučenie o prepise z gréckej abecedy.

Oproti doterajším vydaniam PSP, ktoré tiež obsahovali hlavné **zásady prepisu z azbuky** do našej grafickej sústavy, nové vydanie PSP takéto informácie rozširuje o zásady prepisu grafických znakov používaných v južnoslovanských jazykoch, ako aj z písem najdôležitejších ďalekovýchodných jazykov (t. j. z čínštiny, japončiny a kórejčiny). Aj pri zaraďovaní týchto častí do PSP mali autori na mysli potrebu zjednotiť dosiaľ neustálený úzus a pomôcť tak príslušnej sfére spoločenskej dorozumievacej praxe.

Neodmysliteľnou súčasťou pravopisnej kodifikácie aj v nových PSP je *pravopisný a gramatický slovník*, zahŕňajúci približne 60 tisíc najpoužívanejších slov súčasnej spisovnej slovenčiny vrátane najčastejších osobných mien domácich aj cudzích, výberu zemepisných názvov (štátov, území, miest, riek a pod.) a ďalších vlastných mien. Pri spracúvaných slovách sa uvádzajú základné slovnodruhové a gramatické údaje, v sporných prípadoch aj výslovnosť a údaje o význame slov, a to na odlíšenie formálne totožných alebo blízkych pomenovaní. Informačná hodnota slovníka sa zvyšuje tým, že v rámci istých hesiel sa uvádzajú ilustračné spojenia s heslovým slovom relevantné z pravopisného hľadiska: napríklad v hesle horný sa zachytávajú spojenia *horná Nitra a Horná snemovňa* (pri druhom je v zátvorke výklad "vo Veľkej Británii"). - Rozsiahlou novou časťou nových PSP je súpis názvov obcí na Slovensku, v ktorej používatelia nájdu abecedne usporiadaný zoznam oficiálnych názvov slovenských obcí, ako aj príslušných obyvateľských mien a zodpovedajúcich prídavných mien.

Jednotlivé zmeny prijaté v novom spracovaní PSP. Ako sme už čiastočne spomenuli, týmito zmenami autori nových PSP sledovali cieľ **podporiť systémové zákonitosti** charakteristické pre spisovnú slovenčinu, **spravidelnenie** a **zjednodušenie** pravopisnej sústavy slovenčiny a **odstránenie neodôvodnených výnimiek**. Podporu systémových zákonitostí a odstránenie zbytočných výnimiek značí najmä úprava slabičnej dĺžky (kvantity) v niektorých gramatických a slovotvorných príponách. Týka sa to prípony činného prítomného príčastia pri slovesách typu vládnuť, viazať, t. j. tvarov *vládnúci, viažúci*. Doterajšia kodifikácia v týchto tvaroch sankcionovala porušovanie rytmického zákona (citované tvary boli kodifikované v podobe *vládnúci, viažúci*), pričom tieto tvary z hľadiska slabičnej dĺžky neboli v súlade s inými tvarmi príslušných slovies; máme tu na mysli rozpor medzi doteraz kodifikovanými tvarmi *vládnúci, viažúci* s porušeným rytmickým krátením z jednej strany a tvarmi 3. osoby množného čísla (oni) *vládnu, viažu* a prechodníka *vládnuc, viažuc* so zachovaním rytmického krátenia z druhej strany.

Rovnako sa podľa novej kodifikácie príponová slabika po predchádzajúcej jednoduchej dlhej samohláske skracuje v odvodzovacích príponách **-ár, -áreň**: oproti doteraz kodifikovaným podobám *rozprávkár, prevádzkár, výškár, dráhár, prevádzkáreň* atď. sa v nových PSP za správne uznávajú podoby so skrátenou príponovou slabikou *rozprávkar, prevádzkar, výškar, dráhar, prevádzkareň* atď. Naproti tomu keď v základe stojí dvojhláska, dĺžka v príponovej slabike zostáva dlhá, napríklad *mliekár, poviedkár, mliekáreň*.

Pokladáme za dôležité pripomenúť, že v súvise s uvedenou zmenou slabičnej dĺžky v prípone -ár sa mení aj dĺžka v prípone odvodených prídavných mien: doteraz kodifikované podoby *výškársky, dráhársky, rozprávkársky* a pod. v dôsledku uvedenej zmeny majú podobu *výškarský, dráharský, rozprávkarský* (nadväzujú totiž na základy so skrátenou príponou -ar).

Osobitne sa v tejto súvislosti žiada zdôrazniť, že novou kodifikáciou nie sú dotknuté dávnejšie ustálené prípady typu *písať - pisár, čítať - čitáreň, údiť - udiareň, kľúč - kľučiar* atď., ako ani prípady, keď sa pred slovotvornou príponou -ár kráti slovotvorná prípona -ík, resp. jej varianty - íček, -íčko, napríklad *úvodník - úvodnikár, autíčko - autičkár, slovník - slovnikár, slovíčko - slovičkár, chlebíček - chlebičkár*.

Zmeny v písaní kvantity, prirodzene, súvisia so zmenami v kvantite ako vlastnom jazykovom fenoméne; zreteľne sa to ukazuje na uvedených prídavných menách typu *výškarský, rozprávkarský*. V nových PSP sú však aj úpravy týkajúce sa iba pravopisu a nesúvisiace bezprostredne s vlastnou jazykovou sústavou. Na prvom mieste medzi nimi uvádzame *zmenu v písaní názvov ulíc, námestí, parkov* a iných verejných priestranstiev typu *Ulica osloboditeľov, Námestie slovenských povstalcov, Sad obetí druhej svetovej vojny, Park pohraničiarov, Most Slovenského národného povstania*. Nová

kodifikácia ustaľuje písanie veľkého začiatočného písmena na samom začiatku názvu, za vlastné meno teda uznáva celé viacslovné pomenovanie, nie iba jeho druhú časť (t. j. *osloboditeľov, slovenských povstalcov, obetí druhej svetovej vojny, pohraničiarov, Slovenského národného povstania*), nasledujúcu za všeobecným pomenovaním *ulica, námestie, sad, park, most*. Podľa doterajšej kodifikácie sa veľké začiatočné písmeno písalo až v spomínanej druhej časti takéhoto viacslovného názvu (napríklad pri uvedených názvoch to boli podoby: *ulica Osloboditeľov, námestie Slovenských povstalcov, sad Obetí druhej svetovej vojny, park Pohraničiarov, most Slovenského národného povstania*), takže sa začiatok vlastného mena nesignalizoval na pravom mieste.

V nových PSP sa uvoľňuje kodifikácia písomnej podoby príslovkových výrazov typu *do zelena, na nečisto, na hladko, od oka*. **Doteraz sa** isté výrazy tohto typu **písali iba dovedna** (napríklad *dohola, donekonečna, dosýta*), kým iné zasa iba osobitne. Nová kodifikácia v súhlase s kodifikáciou uplatnenou už predtým v Krátkom slovníku slovenského jazyka z r. 1987 (2. vyd. 1989) tieto výrazy umožňuje písať aj ďalej ako dve slová alebo aj dovedna, t. j. ako jedno slovo, napríklad *do zelena i dozelena, na nečisto i nanečisto, na hladko i nahladko, od oka i odoka*. Písanie dovedna sa v takých prípadoch v jazykovej praxi rozširuje, a tak sa mu pri uvádzaní takýchto variantných výrazov dáva prednosť, to značí, že podoby písané dovedna sa v slovníkovom spracovaní uvádzajú na prvom mieste.

Podobné uvoľnenie v kodifikácii nastáva aj **pri písaní čiarky** pred spojkami a, i, aj, ani, keď vyjadrujú iný význam ako čisto zlučovací. Podľa doterajšej kodifikácie sa v takých prípadoch mala písať čiarka. Z praxe však vieme, že mnohé takéto prípady sú nejednoznačné a často je možný dvojaký výklad významu spojky, preto sa v novom spracovaní PSP prijala zásada, že písanie čiarky v takýchto prípadoch nie je záväzné: v nadväznosti na doterajšiu tradíciu tu aj ďalej možno písať čiarku, ale písanie čiarky nová kodifikácia už nevyžaduje. Podľa toho napríklad v súvetí *Demonštranti boli dobre zorganizovaní a policajti ich nakoniec rozprášili.* pred spojkou **a** nemusíme napísať čiarku alebo so zreteľom na odporovací význam spojky a môžeme v súvetí čiarku pred touto spojkou napísať: *Demonštranti boli dobre zorganizovaní, a* (= ale, no) *policajti ich nakoniec rozprášili.* - Na záver k problematike písania čiarky pred spojkami a, i, aj, ani, keď vyjadrujú iný význam ako čisto zlučovací, sa žiada pripomenúť, že vývin v kodifikácii tu smeruje k tomu, aby sa čiarka pred týmito spojkami v uvedených prípadoch nepísala.

Osobitný prípad predstavuje slovo *zmena*. Doteraz sa toto slovo vo význame "vymedzený pracovný čas pracovníka", ako aj vo význame "pracovný kolektív striedajúci v práci iný kolektív" písalo so začiatočným

písmenom s-: *smena*. Bola to jediná výnimka z pravidla o písaní slov tohto typu, ktorá zostala v predchádzajúcich PSP vydaných r. 1953 a upravených r. 1968. S cieľom odstrániť túto neodôvodnenú výnimku, ako aj v súhlase s kultivovanou slovenskou výslovnosťou, kodifikovanou aj v oficiálnych Pravidlách slovenskej výslovnosti z r. 1984, pravopisná komisia pripravujúca nové PSP prijala rozhodnutie písať toto slovo so začiatočnou literou z-: *zmena*. Aj v tomto bode pravopisná príručka nadviazala na riešenie prijaté v Krátkom slovníku slovenského jazyka. Písanie slova zmena so z- sa, pravdaže, týka aj slov, ktoré sú s týmto slovom slovotvorne zviazané: *zmenový* (napríklad *zmenový majster*), *zmennosť* (t. j. práca na zmeny), *dvojzmenný, trojzmenný, viaczmenný*.

Na záver nášho prehľadu zmien v novom spracovaní PSP možno jednoznačne konštatovať, že **najnovšia kodifikácia** pravopisnej sústavy slovenčiny **neznačí pravopisnú reformu**. Pri diskusiách o nových PSP v polovici 80. rokov sa síce nastolil aj tradičný problém *odstránenia ypsilonu* zo slovenskej pravopisnej sústavy, ale riešenie tejto otázky pravopisná komisia po diskusii vylúčila zo svojho programu z viacerých príčin, ktoré na tomto mieste nechceme opakovať. Diskusie o tejto otázke v súčasnosti pokladáme na dlhý čas za skončené. Vyslovujeme presvedčenie, že *tvorcovia nového vydania PSP správne odhadli* **mieru medzi silou pravopisnej tradície na Slovensku a nevyhnutným prispôsobovaním istých zložiek pravopisu novým potrebám**. Nové PSP prinášajú **len nevyhnutné zmeny**, ktoré si vyžiadal život a čas. Tak ako iné javy nemožno ani pravopisné pravidlá, resp. širšie pravopisnú sústavu zakonzervovať. Odporovalo by to všeobecnému princípu vývinu jazyka, výslovnosti aj pravopisu. Možno vysloviť predpoklad, že kladné prijatie nových PSP slovenskou kultúrnou verejnosťou je pre autorov pravopisnej príručky jedným zo signálov, že svoju úlohu pri koncipovaní novej príručky odhadli správne.

František Kočiš

Časopis Slovenská reč vstúpil do 60. ročníka

Šesťdesiat rokov je úctyhodný ľudský vek. Keď sa takého jubilea dožije vedecký časopis, je to už história, ktorú treba zaznamenať a zhodnotiť. Iste, v jednom jubilejnom článku ju nebude možné ani obsiahnuť, tobôž už nie meritórne zhodnotiť, napriek tomu sa pokúsime povedať na túto tému niekoľko slov. Je to právo jazykovedca, ktorý od r. 1972 rediguje tento časopis ako výkonný a potom hlavný redaktor.

História časopisu **Slovenská reč** sa začala dosť nezvyčajne, najmä keď vezmeme do úvahy vtedajšie pomery v slovenskej kultúre, vede i politike. Zrod slovakistického časopisu, ktorý v tomto roku vstúpil do svojho 60. ročníka, bol v Košiciach, v meste, ktoré už malo svoju bohatú históriu, ale nijako nevynikalo slovenským národným povedomím. Na začiatku 30. rokov žili však v tomto meste národné oduševnení, ale veľmi reálne zmýšľajúci príslušníci inteligencie, ktorí pochopili nedoceniteľný význam časopisu, ktorý by sa venoval výskumu, kultivovaniu a obrane slovenského jazyka a jeho najvzácnejšej formy - spisovného jazyka. Boli to vedúci členovia miestneho odboru Matice slovenskej. Tu treba predovšetkým spomenúť verejného notára Dr. Jána **Petrikovicha**, ktorý sa veľmi aktívne zúčastňoval na verejnom živote v Košiciach a na kultúrnom živote miestneho odboru MS. Z finančných prostriedkov odboru ako jeho predseda dal k dispozícii 30 tisíc korún na založenie časopisu, ktorý by bránil záujmy slovenčiny vo verejnom živote (porov. Dvonč, 1973). Do tohto časopisu potom sám napísal viac väčších i menších článkov, týkajúcich sa právnej terminológie, onomastiky a i. Druhým protagonistom bol kultúrny činiteľ a spisovateľ Anton **Prídavok**, prvý vydavateľ Slovenskej reči, ktorého tu nemusíme osobitne predstavovať. Treťou osobnosťou bol Henrich **Bartek**, neskôr známy slovenský jazykovedec z martinských čias, ktorého neskôr marxistická jazykoveda označovala ako predstaviteľa slovenského protičeského purizmu. H. Bartek - ako sme už uviedli - časopis redigoval spolu s A. Prídavkom, neskôr za redakciu zodpovedal sám celých sedem rokov (do r. 1939), kým sa nerozišiel s Maticou slovenskou a neprešiel pracovať do Bratislavy. I napriek tomu, že tých sedem rokov či ročníkov sa v oficiálnej jazykovede za totality *hodnotilo ako platforma silného protičeského purizmu* (porov. Peciar, 1975), dnes môžeme a musíme byť v tomto hodnotení objektívnejší a spravodlivejší: v okolnostiach, *keď sa slovenčina ako spisovný jazyk utvárala a dotvárala* v neľahkých rokoch po prvej svetovej vojne, vtedajší jazykovedci a slovenskí profesori slovenčiny *museli čeliť oficiálnej ideológii jednotného československého národa i*

československého jazyka i napriek tomu, že aj Slovenská reč (3, 1933/34) odcitovala výrok prezidenta T. G. Masaryka, že *"Rečové splynutie Slovákov s Čechmi by som ja nikdy nehlásal. Slovenčina vznikla a jestvuje"*.

Preto tých prvých sedem rokov trvania Slovenskej reči, ktorej prví zakladatelia dali do základného kameňa vyryť *"mesačník pre záujmy spisovného jazyka"*, treba pokladať za sedem úrodných rokov, počas ktorých slovenskí jazykovedci, filológovia, pracovníci a iní odborníci za nemalých obetí a v takmer neprehľadných politických, sociálnych a kultúrnych pomeroch uchránili zdravé korene slovenského národného života, z ktorých zanedlho začala pučať a rásť do kvetu spisovná slovenčina štyridsiatych rokov v prelestnej lyrizovanej próze, v básnickej tvorbe Smreka, Lukáča, Roya, Jesenského, Kraska atď., v básnických zbierkach katolíckej moderny (Dilonga, Ušiaka, Harantu, Silana, Veigla, Motulka a i.), v esejách L. Hanusa atď., atď. Netreba si veľa domýšľať, čo by sa bolo stalo so slovenčinou a spisovnou slovenčinou, keby sa aj Slovenská reč bola poddala bohemizujúcemu prúdu či náporu a prijala Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, keby sa nebola objavila kniha Ľ. **Nováka** Jazykovedné glosy k československej otázke v r. 1935!

Sapienti sat! Preto treba obrátiť pozornosť na nasledujúce ročníky Slovenskej reči. V období Slovenskej republiky od r. 1940 časopis redigoval A. **Jánošík** s J. **Škultétym**. Boli to vojnové roky, ktoré nedožičili časopisu rozmach, aký by si bol zaslúžil a aký by bol aj potrebný, najmä nie na konci vojnovej vravy v rokoch 1944-1945. A predsa nás čosi potešilo. Zalistovali sme v 4. čísle 9. ročníka z decembra 1941. Mimoriadne nás zaujala štúdia A. **Bednára** *Štylistika a slovenská škola*. Z jazykovej stránky je to priam skvost a z obsahovej stránky vecná a veľmi inštruktívna štúdia. Autor rozoberá problémy vyučovania slovenského jazyka v škole na porovnávaní dôležitosti gramatiky a štylistiky, resp. šablóny a slobody jazyka a dožaduje sa, aby jazyk nielen informoval, oznamoval, ale aj esteticky pôsobil, aby jazyk znel všade slobodne uplatnením všetkých svojich funkcií, najmä funkcie oznamovacej a estetickej (s. 109). Na ďalších stránkach A. Bednár rozvíja vzťah pravopisu a slohu, pozastavuje sa nad priveľkým teoretizovaním v gramatike. *Áno* - vraví - *gramatika musí byť, je potrebná, ale nie toľko. Žiak pre samu analýzu neprichádza v poznaní a používaní jazyka k syntéze, k jazykovému výkonu* (práca, rozprávanie, sloh, verš, próza). Výklad A. Bednára o vzťahu jazyka a štylistiky nijako nezaostáva za dnešnými výkladmi. Škoda, že jeden z mnohých podobných článkov v Slovenskej reči je už takmer v hlbokom zabudnutí práve a len pre čas, ktorý uplynul medzi rokmi 1941 a 1995.

Za štúdiou A. Bednára nasleduje článok Ed. **Sahligera** *Hospodárska jazykoveda na Slovensku* (s. 116-119). Je to pokračovanie výkladu autora o tom, čo hlása nadpis článku. Veľmi jednoducho a názorne privádza učiteľa i

žiaka do tajov slovenčiny v ekonomike, vtedy v národohospodárstve. Je to zrelý, precízny výklad o tom, aký potrebný je tzv. hospodársky jazyk vo svojej plnej jazykovej a štylistickej funkcii. Príklad jeden za všetky: *"Napríklad taká upomienka! Nijaké hrozby a neosobné slovné vykrúcanie! Zdvorilý a nie urážlivý útok na dlžníka!"* (Porov. to s tým, čo píše S. Slančová v učebnici Praktická štylistika z r. 1994, s. 75-79). Ak však autor tvrdí, že "literárno-estetická výučba musí byť presiaknutá hospodárskou činnosťou" a že *"poetika a spisba majú miesto len potiaľ, pokiaľ podporujú hospodársku odbornosť"*, nemožno autorovi nič vyčítať, lebo právom sa dožaduje toho, čo dnešná štylistika explicitne predkladá v norme odborného, no najmä administratívneho štýlu. V čase, keď autor tieto riadky i tieto požiadavky kládol na papier, v slovenskej jazykovede sa skoro nič alebo len málo vedelo o štýloch, ktoré máme dnes skrz-naskrz preskúmané v menších i rozsiahlejších štylistických príručkách či kompendiách.

Všimnime si v tomto čísle ešte článok Jozefa **Vavra** *Z novinárskej slovenčiny* (s. 120-124). Obsahuje upozornenia na chybne utvorené slová, na chyby v tvarosloví, v pravopise, v predložkových spojeniach a v slohu. Na mnohé chyby, ktoré vytýkal J. Vavro novinárom v r. 1940, žiaľ poukazujeme dodnes ako na chyby a naozaj ako na chyby. V slovnej zásobe upozorňuje na nenáležité používanie slova *doba* v spojení *ročná doba*, namiesto slova *dopisovateľ* odporúča výrazy *spravodajca*, resp. *korešpondent*, za *dopis - list*, za *jaro - jar*, za *kľud - ticho, pokoj*, za *merítko - mierka*, za *obnos - suma*, za *salám - saláma*, za *Trnavsko - trnavský kraj*, za *ukáznenosť - disciplinovanosť*, za *zem - krajina*, za *obdržať - dostať* atď. Žiaľ, spoločný štát Slovákov a Čechov, ale najmä slabé jazykové vedomie Slovákov spôsobili, že dodnes musíme upozorňovať na evidentné bohemizmy v slovenčine.

V používaní predložiek veľmi správne odsudzuje používanie predložky *k* v cieľovom význame namiesto predložky *na*, ktorá odjakživa v tomto význame v slovenčine existuje a používa sa vo všetkých nárečiach (napr. odsúdiť *k smrti - na smrť*, to nás *k tomu* oprávňuje - *na to* oprávňuje, slúžiť *k zábave - zábave* alebo *na zábavu*, vzhľadom *k tomu - na to*, používať niečo *k tomu - na to* atď.). Na nesprávne používanie predložky *k* sa aj dnes upozorňuje takmer denne v rozhlase, no, žiaľ, ani pracovníci rozhlasu túto normu nedodržiavajú; nesprávna predložka *k* namiesto predložky *na* preniká aj do verejných jazykových prejavov a začína sa nebezpečne šíriť napr. aj v náboženských a liturgických textoch.

J. Vavro upozorňuje napr. aj na nenáležitú syntagmu s rozvíjacím členom v inštrumentáli *"obchod obuvou"*. Koľko námahy to stálo jazykovedcov, kým sa im podarilo sňať z obchodov podobné firemné tabule, napr. aj *"Obchod nábytkom"*! Ďalej J. Vavro upozorňuje na primitívne používanie ukazovacieho zámena *tento, táto, toto, tieto* v odkazovacej funkcii.

S touto jazykovou primitívnosťou sa veru aj dnes často stretávame v odborných textoch a, žiaľ, aj v školskej vyučovacej praxi. J. Vavro uvádza príklad: *Oddiely dostali rozkaz odobrať sa do baníckych dištriktov... a "nie... obsadiť.*

V takýchto inštrukčno-nápravných článkoch Slovenská reč pokračovala aj v ďalších ročníkoch v rubrike **Rozličnosti**. Rubrika sa v Slovenskej reči zachovala dodnes. Jej náplň je trochu zmenená: v krátkych poznámkach sa upozorňuje *na nedostatky v kodifikácii*, resp. *na dotiaz nekodifikované ale... nenáležité kodifikované jazykové prostriedky*, osobitne zo slovnej zásoby, a potom sa hodnotia z normatívneho hľadiska.

Po druhej svetovej vojne začala Slovenská reč vychádzať v r. 194... pod vedením martinského profesora slovenčiny a maďarského pracovníka J. **Jónu**. Jednotlivé čísla obsahovali predovšetkým štúdie výskumného rázu, boli tu rubriky **Kronika, Kritiky a recenzie** a **Rozličnosti**. Veľa miesta sa venovalo otázkam jazykovej kultúry (časopis mal podtitul "*Časopis pre otázky jazykovej kultúry*"), lebo nielen jazykovedci, ale aj mnohí kultúrni pracovníci neboli spokojní s úrovňou spisovnej slovenčiny v povojnových rokoch (porov. článok E. Jónu *Spisovná slovenčina po vojne* z r. 1947). S vedeckými štúdiami o slovenčine sa v týchto rokoch čoraz viac prezentujú autori J. **Horecký**, A. **Jánošík**, V. **Polák**, J. **Stanislav**, J. **Štolc**, J. **Orlovský**, J. **Ružička**, E. **Pauliny**, J. **Frlička**, A. **Pranda** a i.). Bolo to obdobie hľadania vedeckej bázy podľa vzoru pražského štrukturalizmu alebo vôbec podľa štrukturálnej jazykovedy (porov. Orlovský, 1947/1948).

Do päťdesiatych rokov vošla Slovenská reč s osobitným programom, ktorý bol vyjadrený aj v podnadpise časopisu: *jazykovedný mesačník pre školu a prax*. Boli to prvé roky stalinského marxizmu v slovenskej jazykovede, ku ktorému sa musela programovo hlásiť aj redakcia časopisu na čele so zodpovedným zástupcom Dr. Š. **Peciarom**. Toto prihlásenie sa bolo pre väčšinu jazykovedcov iba na papieri, lebo v skutočnosti Slovenská reč sa postupne zapĺňala štúdiami a článkami, ktoré sa týkali veľmi aktuálnej otázky slovenského pravopisu. Diskusiu o ňom uviedol Š. Peciar (1950/1951) s podrobnom výklade návrhu na úpravu pravopisu. Prejavy a diskusné príspevky bezprostredne pred úpravou slovenského pravopisu, ako aj úvod k Pravidlám slovenského pravopisu priniesli 11.-12. číslo Slovenskej reči 1952/1953. Boli poznačené vtedajšou politickou atmosférou, ale aj veľkým napätím medzi diskutujúcimi.

Druhou základnou témou boli osnovy vyučovania a vyučovanie slovenského jazyka na základných školách, odborných učilištiach a stredných školách spolu s praktickými ukážkami na hodinách slovenského jazyka. V tomto smere hodno ešte zaznamenať štúdiu J. **Ružičku** *K rozboru vety* (1952/1953), v ktorej analyzuje výrazy gramaticky nespojené s vetou.

Ešte aj v týchto rokoch (1950-1953) vychádza Slovenská reč s *nezvyčajne upravenou obálkou*, odlišnou od predchádzajúcich ročníkov, a to v Štátnom nakladateľstve v Bratislave. 19. ročník časopisu už vychádza v SAV a 20. ročníkom sa časopis stáva orgánom Ústavu slovenského jazyka SAV a dostáva aj nový podtitul: *časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka*. Mení sa aj hlavný redaktor časopisu, stál sa ním opäť E. **Jóna** a v tejto funkcii zotrval do r. 1970. Vnútorné členenie časopisu sa postupne ustálilo: štúdie, diskusné príspevky, správy a recenzie, rozličnosti. V niektorých ročníkoch existovala aj rubrika, venovaná odpovediam na listy. Keď v r. 1967 začal vychádzať časopis **Kultúra slova**, Slovenská reč úplne prešla na výskumné pozície ako *časopis pre výskum slovenského jazyka*. Slovenská reč sa stala tribúnou celej slovenskej jazykovedy. Jej prispievateľmi sa stali jazykovedci z filozofických a pedagogických fakúlt, ako aj viaceri profesori slovenčiny zo stredných škôl. V časopise sa odzrkadľoval všetok vedeckovýskumný pohyb v slovenskej jazykovede, ktorý postupne naberal na intenzite aj extenzite. V 20. ročníku boli uverejnené štúdie o slovníkárskej práci, no predovšetkým základné materiály z konferencie o jazykovej norme v spolupráci s českými jazykovedcami, v jednom čísle 21. ročníka materiály z konferencie o sporných otázkach slovenskej morfológie. Slovenská reč aktívne sprevádzala koncipovanie prvého výkladového slovníka slovenského jazyka v 6. zväzkoch a bola aj svedkom prudkej kritiky jeho koncepcie v číslach 30. a 31. ročníka (r. 1965-1966). 33. a 34. ročník Slovenskej reči (roky 1968-1969) priniesli rozsiahle články, hodnotiace rozvoj slovenskej jazykovedy a načrtávajúce jej nové úlohy pri 50. výročí vzniku Československa (1918-1968), a to celkový rozvoj (J. **Ružička**), rozvoj výskumu slovenskej gramatiky (J. **Oravec**), štylistiky (F. **Miko**), slovakistiky (E. **Jóna**), odborného názvoslovia (I. **Masár**). Bol to pomerne rozsiahly opis výsledkov výskumu a o to cennejší, že v týchto rokoch (1968-1969) sa mohlo písať oveľa pravdivejšie a vecnejšie. Dva články tohto typu presiahli až do 1. čísla 35. ročníka 1970 (o predpokladoch rozvoja slovenskej jazykovedy - J. **Horecký**, o vývine odborného štýlu spisovnej slovenčiny - J. **Ružička**). Uvedené štúdie *sú pre svoju komplexnosť cenným zdrojom informácií o rozvoji slovenskej jazykovedy, s ktorými by sa mali oboznámiť najmä mladší jazykovedci a poslucháči slovenčiny na vysokých školách.*

V r. 1970 nastala výmena na poste hlavného redaktora. Na miesto E. Jónu nastupuje Š. **Peciar** s opätovným deklarovaním prihlásenia sa k marxistickej jazykovede. Nasledujúce ročníky i roky značia čulý ruch vo všetkých rovinách jazykového výskumu - v celkovom systéme súčasného jazyka i v dejinách slovenského jazyka. Osobitne treba spomenúť väčší počet štylistických a syntaktických štúdií, v 80. rokoch sa na pretras dostávali otázky *teórie spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry*. Od r. 1970 sa však vo všetkých

redakciách zaviedla prísna kontrola príspevkov i prispievateľov z ideologického hľadiska, ktorá pripadla naditeľom ústavov. Málo sa prísne dbať na uplatňovanie princípov marxistickej jazykovedy a osobitne na to, aby sa neuverejňovali štúdie a články proti prítomnosti bohemizmov v spisovnom jazyku. Táto kontrola trvala do konca r. 1989 a niektorí naditelia ju úzkostlivo dodržiavali, najmä keď šlo o proskribovaných autorov, vyčiarknutých alebo vylúčených zo strany. Viac sa to však týkalo článkov a ich autorov, keď išlo o príspevky do jazykových rubrík.

V r. 1985 dosiahla Slovenská reč 50. ročník čiže polstoročie svojej existencie. Na poste hlavného redaktora už od r. 1982 začal pôsobiť jej dovtedajší výkonný redaktor F. **Kočiš** a funkciu výkonnej redaktorky prevzala A. **Oravcová**. V priebehu desaťročí sa menilo aj zloženie redakčnej rady. Nu základné údaje týkajúce sa 50. výročia Slovenskej reči odkazujeme na úvodníkový vstup do 50. ročníka (porov. Kočiš, 1985) a do istej miery aj na článok Š. Peciara (1985). Osobitne treba spomenúť, že aj v 80. rokoch uverejnil rad etymologických štúdií Š. **Ondruš**, závažné výskumné výsledky priniesla Slovenská reč aj v oblasti výskumu jazyka, onomastiky, no najmä syntaxe slovenského jazyka. Medzi štúdiami sa z času na čas objavovali aj príspevky zahraničných jazykovedcov.

Slovenská reč po celé roky pravidelne zaznamenávala životné jubileá jazykovedcov, dožívajúcich sa päťdesiatky a ďalších okrúhlych či polookrúhlych životných jubileí spolu s osobnou bibliografiou. V rubrike Správy a recenzie Slovenská reč pravidelne prinášala a prináša aj správy o jazykovedných podujatiach doma i v zahraničí. Recenzná časť časopisu nebola vždy dosť pohotová, ale to súviselo a stále súvisí s počtom a vedeckými záujmami najmä mladších jazykovedcov (im sa totiž do recenzovania jazykovedných publikácií veľmi nechce alebo nemajú záujem). Po celé trvanie Slovenskej reči najmä v novších časoch sa v Slovenskej reči nepodarilo rozvinúť diskusiu o nadhodených otázkach v základnom výskume i v metodológii. Spôsobil to záujem i strach jazykovedcov ísť s kožou na trh, čiže zdravo vedecky i ľudsky riskovať.

Zhodnotenie posledného decénia vychádzania Slovenskej reči za roky 1985-1995 nájdu čitatelia i záujemcovia v 1. čísle Slovenskej reči 1995 (Kočiš, 1995). K tejto krátkej informácii ešte pridáme, že bibliografiu Slovenskej reči za roky 1985-1995, ktorú pripravuje výkonná redaktorka A. **Oravcová**, prinesie dvojčíslie tohto časopisu ešte v tomto roku. Spolu s vydaním *Autorským registrom Slovenskej reči za roky 1932/1933 - 1985* od tej istej autorky bude dostačujúcim dokladom o časopiseckom výskume slovenského jazyka ako národného jazyka a o rozvíjaní jeho kultúry, osobitne kultúry jeho spisovnej formy v najstaršom a základnom slovakistickom časopise za celých šesťdesiat rokov. V tejto vedeckej starostlivosti o národný jazyk sa odráža tvrdý, ale víťazný zápas o svojbytnosť jedného zo slovanských jazykov.

Tento zápas o národný jazyk bol aj súčasťou politického zápasu o svojbytnosť slovenského národa uprostred národov a štátov strednej Európy, ktoré sa v priebehu časov a histórie zväčša nežičlivo, ba niekedy aj nepriateľsky správali voči Slovákom a ich jazyku. Časopis Slovenská reč je a bude výrečným svedectvom neúnavnej výskumnej, výchovnej i jazykovo politickej práce slovenských jazykovedcov, filológov aj celého radu pracovníkov iných vedných odborov vo zveľaďovaní a rozvíjaní spisovného jazyka. Nemožno tiež, pravda, z tohto počtu vynechať ani celé generácie zapálených, odhodlaných, vedecky i pedagogicky podkutých a pripravených učiteľov slovenského jazyka na všetkých stupňoch škôl.

Preto nemožno obísť mlčaním urážlivý článok ... *a jazyk svoj si chráň* v *Smene* z 13. 5. 1995, s. 1-2. Autor Ivo Grycz (vieme, o koho ide!) vychrlil na papier urážky na jazykovedcov, typické pre sebavedomého, namyseného a sebeckého podnikateľa, ktorý sa nazdáva, že ako vlastník rádiostanice už môže pchať svoj nos aj do jazykovedy a bohorovne posudzovať prácu jazykovedcov. Keď tvrdí, že jazykovedci (podľa neho *"zákonníci, ktorí tak radi predpisujú a kontrolujú všetko, čo vyslovené je a bude", "nepriatelia cudzieho a privojovači národného", "inšpektori a kontrolóri jazyka a slova"*) štyridsať rokov spali alebo "skloňovali slovo socializmus, vôbec nič nevie o vedeckej, výchovnej a popularizačnej práci jazykovedcov od Bernolákа po dnešné časy, nevie nič o Slovenskej reči, o jazykovedných časopisoch, o desiatkach monografií, zborníkov, o slovníkoch, gramatikách, jazykových rubrikách atď., nedržať v ruke nijakú jazykovednú prácu. Svoje informácie o spaní jazykovedcov má - ako sám sa priznáva - od moderátorov súkromnej rozhlasovej stanice. Je to mizerne málo na to, aby mohol zjapať na jazykovedcov ako železný kapitán na vojakov za Povstania. To, že sa jazykovednej práci rozumie ako hus do piva, prezrádza jeho otázka "A vôbec, vymyslel ste dosť slov, ktoré by vystihovali pulz doby a vedecko-technický pokrok! Alebo máme používať iba výrazové prostriedky slovenského vidieka z konca 19. storočia?" Hovorí sa, že mocnému nedvihaj, múdremu nerad a s hlupákom sa nebav. Nech si svoj primeraný atribút z tejto povrávky vyberie sám spolu s ním aj "svázácke" noviny *Smena*, ktoré verne zachovávajú pravopis naozaj z toho konca deväťdsiateho storočia!

Ospravedlňujeme sa za tento exkurz pri hodnotení Slovenskej reči za 60 rokov, ale tak ako sa jazykovedci v histórii právom bránili proti výpadom nenávistníkov, musíme tak urobiť aj my dnes, keď autor Ivo Grycz i *Smena* nie sú jediné subjekty, urážajúce statočnú prácu jazykovedcov. Časopis Slovenská reč je tu už 60 rokov a spolu s celou vedeckou produkciou zreteľne svedčí, kto má a kto nemá dnes právo hovoriť o problémoch národného jazyka a jeho identite a právo vynášať súdy a kto má určovať normu a kodifikáciu spisovného jazyka ako štátneho jazyka na území Slovenskej republiky.

Literatúra

DVONČ, L.: JUDr. Ján Petrikovich (1876-1948). Nedeľná Pravda, 16.2.1973, s. 6.

JÓNA, E.: Spisovná slovenčina po vojne. Slovenská reč, 13, 1947, s. 1-7.

KOČIŠ, F.: Polstoročie časopisu Slovenská reč. Slovenská reč, 50, 1985, s. 3-8.

KOČIŠ, F.: Časopis Slovenská reč vstupuje do 60. ročníka. Slovenská reč, 60, 1995, s. 3-8.

ORLOVSKÝ, J.: Znova o predminulom čase v slovenčine. Slovenská reč, 13, 1947/1948, s. 269.

PECIAR, Š.: O demokratizácii pravopisu. Slovenská reč, 16, 1950/1951, s. 257-269.

PECIAR, Š.: Jubileum Slovenskej reči. Slovenská reč, 40, 1975, s. 3-9.

PECIAR, Š.: Odraz základného výskumu slovenčiny v časopise Slovenská reč. Slovenská reč, 50, 1985, s. 65-74.

Pred úpravou slovenského pravopisu. Prejavy a diskusné príspevky. Slovenská reč, 18, 1952/1953, s. 321-392.

RUŽIČKA, J.: K rozboru vety. Slovenská reč, 18, 1952/1953, s. 257-270.

Ema Krošláková

Staroslovienčina vo veľkomoravskom kontexte

Interdisciplinárny a detailnejší pohľad na veľkomoravské obdobie priniesol celý rad problémov, ktoré nie sú dosiaľ celkom uspokojivo prebádané a vyriešené. Uvedieme aspoň niektoré, napr. bližšie okolnosti vzniku prvého spisovného jazyka Slovanov, vzťahy Byzancie k nemu, problematika liturgie na veľkomoravskom území a iné.

V našich úvahách chceme poukázať na základe predchádzajúcich slavistických výskumov na problematiku etablovania sa staroslovienskeho jazyka.

Z doterajších historických a lingvistických výskumov je známe, že s *feudalizáciou života na Veľkej Morave súvisel rozkvet jazyka, písomníctva, politickej a cirkevnej organizácie.* V tomto štádiu spoločnosti, usilujúcej sa o kultúrnejšie, etickejšie a vyššie princípy sa zrodil **kultúrny štýl jazyka** Veľkej Moravy, kultúrny jazyk, ktorý mal domáci základ obohatený najmä novou terminológiou pochádzajúcou z domácich slovienskych prameňov alebo z cudzích, neslovenských, gréckych, latinských a nemeckých zdrojov.

O stykoch našich veľkomoravských predkov s talianskym kresťanstvom a kultúrou, resp. na vzťahy a súvislosti s južnoslovanským teritóriom, ktoré bolo pod vplyvom talianskeho kresťanstva, svedčia viaceré texty.

Z historického antroponymického hľadiska v tomto smere sú zaujímavé zápisy slovanských kniežat (západoslovenskej proveniencie) v tzv. *Cividalskom evanjeliári* z 9. storočia. Zapísané je tam napr. meno *Rastislav (Rastisclao), Svätopluk (Szuentiepulc), Svetožizna (Szuentezizna)* a iné.

Aj v iných pamiatkach sa nachádzajú črty, ktoré dokumentujú existenciu domáceho jazyka v predcyrilometodskom období na Veľkej Morave.

Podrobná analýza viacerých textov, akými boli modlitby *Otčenáš* (Pater noster) a *Vyznanie Viery* (Krédo) a textu *Frizinské pamiatky* ukázala, že sa v nich nachádzajú prvky domáceho jazyka. Uvedené texty sú svedectvom vznikania náboženskej terminológie a dosvedčujú obohacovanie kultúrneho jazyka Veľkej Moravy o novú štylistickú vrstvu.

Pri doterajších výskumoch jazyka veľkomoravských Slovanov môžeme vychádzať z objektívnych faktov, ktoré sú výsledkom analýzy psl. rezíduí v moravských a slovenských nárečiach, z poznatkov získaných interpretáciou a rozborom staroslovienskych textov, ako aj z výsledkov výskumu starej toponymie slovanského pôvodu na veľkomoravskom území.

Uvedené poznatky dovoľujú usudzovať, že jazyk veľkomoravských Slovanov v 9. stor. bol diferencovaný horizontálne i vertikálne. Pri horizontálnom členení máme na mysli geolingvistický aspekt, pri vertikálnom sociálny faktor. Diferenciácia smerovala k tomu, že na jednej strane v domácom jazyku na území Veľkej Moravy sa používala *nárečová*, t. j. *bežná ľudová forma*; na druhej strane fungovala *kultúrna*, resp. *kultivovaná forma*, ktorá bola geneticky spojená s exponovanými veľkomoravskými nárečiami (Krajčovič, 1985, s. 104).

Teritoriálne členenie domáceho jazyka na Veľkej Morave sa zakladá na genetickej a geolingvistickej interpretácii starších a mladších psl. rezíduí v súčasných slovenských a moravských nárečiach (Krajčovič, 1981, 1985, s. 104-111). Podľa teórie R. **Krajčoviča** sa predpokladá, že jazyk našich veľkomoravských predkov sa členil na *štyri areály*, z ktorých dva - **pomoravský** a **centrálny** (v nitrianskej a ostrihomskej oblasti) boli z kultúrno-spoločenského vývinového aspektu veľmi dôležité. Na tomto teritóriu archeologické výskumy priniesli významné poznatky: boli tu odkryté kniežacie i cirkevné rezidencie a sakrálne stavby (Chropovský, 1970; Poulík, 1976 a iní). V nemalej miere prispeli k riešeniu problémov historiografické a lingvistické dôkazy (Ratkoš, 1965; Kučera, 1974; Marsina, 1971; Stanislav, 1978 a iní).

Domáci jazyk v 9. storočí podľa predpokladov sa mohol kultivovať v ľudovom prostredí, kde mohol čerpať z tradičných kultových obradov a zvykov. Vhodné podmienky na kultivovanie boli aj vo vzdelaneckej, dvorskej sfére. Na panovníckom dvore i na kniežacích dvoroch sa rozvíjal *diplomatický, rečnícky, literárny a pastoračný štýl* (Krajčovič, 1985, s. 106).

O štýlovej diferenciácii jazyka veľkomoravských Slovanov z 9. storočia (v hovorenej podobe je jazyk nedoložený: v písomnej až z konca 9. stor., resp. začiatku 10. stor.) možno vysloviť hypotézu, že komunikácia prebiehala najmä v dialogickej forme, na úrovni bezprostrednej priamej situácie. Predmetom komunikácie mohli byť podstatné, životne dôležité otázky každodenného bytia. Komunikácia v tejto elementárnej sfére pravdepodobne nevychádzala z bohatej a rozmanitej slovnej zásoby, ani si nevyžadovala zložitú, náročnú syntax.

Ďalšou komunikačnou sférou mohla byť oblasť ústnej slovesnosti, kde veľkomoravskí Slovania používali svoj jazyk v tradične ustálených formulách, napríklad pri obradoch, zariekaniach, čarách, liečení; tiež v oblasti ústne tradovaného zvykového práva a pod. (Pauliny, 1964, s. 27 n.). Obsahová stránka týchto textov, ako aj ich funkcia a určenie si vyžadovali bohatšiu, členitejšiu slovnú zásobu a náročnejšiu syntaktickú stavbu. Tieto útvary totiž fungovali v sekundárnej situácii, nie v bezprostrednej; mali širší regionálny dosah a väčší teritoriálny rozsah. Do tohto vznikajúceho ústneho *"kultúrneho dialektu"* (Večerka 1993, s. 228) boli zakomponované i jazykové prostriedky

vyskytujúce sa v praxi misionárov, používajúcich pri svojej pastoračnej činnosti aj miestnu reč označovanú ako *"lingua quarta"*. Súčasťou bola aj základná kresťanská terminológia (porov. aj Pauliny, 1964, s. 52 n.).

Začiatky veľkomoravského písomníctva, vzdelania a kultúry sú spojené s menami rodných bratov, mladšieho **Konštantína** (reholným menom **Cyrila**, narodeného asi roku 826-827) a staršieho **Metoda** (narodeného roku 813).

Z religiózneho hľadiska ich príchod znamenal **zintenzívnenie christianizácie**, utváranie vyššej organizačnej štruktúry cirkvi na Veľkej Morave a v širšom slova zmysle utvorenie samostatných základov vzdelanosti nielen v náboženskej, ale aj v právnej a všeobecne kultúrnej sfére (Marsina, 1985, s. 7 n.).

Problematickou a dosiaľ diskutovanou zostáva otázka *primárneho uplatňovania staroslovienčiny ako liturgického jazyka* a v nadväznosti aj otázka *časového horizontu etablovania sa staroslovienčiny*. V podstate sa uvažuje o tom, či Konštantín a Metod zamýšľali už v Byzancii v súvislosti s prípravami na veľkomoravskú misiu uviesť staroslovienčinu hneď ako oficiálny liturgický jazyk, alebo v tejto úlohe mala fungovať až neskôr - počas ich účinkovania na Veľkej Morave, resp. až v Benátkach.

Z viacerých dôvodov za reálny možno pokladať názor R. **Večerku** (1993, s. 228n.), ktorý pripisuje staroslovienčine hneď od začiatku jej existencie funkciu liturgického jazyka. Za jeden z nich sa dá pokladať Konštantínova pochybnosť a isté váhanie pred prijatím poslania na Veľkú Moravu vyplývajúce z toho, že Slovania nemajú svoje písmo a písomníctvo, ako aj obava, aby ho neoznačili za heretika. Takto zameraná Konštantínova výpoveď sa mohla vzťahovať predovšetkým na uvedenie staroslovienčiny ako liturgického jazyka (čo bol veľký zásah do doteraz prijímaných zásad o uplatňovaní iba troch jazykov v liturgii) a nie iba ako *"pomocného" jazyka* (lingua quarta) používaného pri misijnej činnosti ešte pred prinesením staroslovienčiny na Veľkú Moravu. Názor o funkcii staroslovienčiny ako liturgického jazyka hneď od začiatku jej vzniku podporuje aj utváranie osobitného grafického systému pre staroslovienčinu, čo bolo charakteristické pre byzantskú diplomaciu aj pri inštalovaní tzv. nových, nevyvolených jazykov do liturgie. Napokon aj prvý preložený text do staroslovienčiny bol liturgického charakteru (*evanjeliár; aprakos* - evanjelium).

Už sme poukázali na to, že byzantská kultúrna politika a prax nepodporovali rozvíjanie vlastných národných kultúr vo svojom priestore a ak sa Konštantín rozhodol v tejto situácii uskutočniť ideu tvorenia kultúry v slovanskom jazyku, tak táto idea určite vychádzala z hlbokého pochopenia antického kresťanstva a patristického obdobia (Vavřínek, 1978, s. 132 n.).

A naviac - zavedenie slovanského jazyka ako liturgického jazyka (v ktorom bolo možné popri gréčtine a latinčine celebrovať cirkevné obrady)

nielen ako misijného (ako ho používali západní misionári), bolo na tie časy a pomery prejavom vysokého a neformálneho humanizmu, uskutočnenie ušľachtilej myšlienky rovnoprávnosti medzi všetkými národmi a ľuďmi. Túto ideu Konštantín vyjadril aj poeticky v predhovore k prekladu Evanjelia v *Proglase* (Vašica, 1968, s. 26 n.).

Podľa bulharsko-macedónskej teórie (ktorú v širšom ponímaní vyslovil už J. Dobrovský, považujúc staroslovienčinu za srbsko-bulharsko-macedónsky dialekt) základom staroslovienčiny boli ľudové nárečia z okolia Solúna, prípadne aj ústny kultúrny dialekt používaný na rozsiahlejšej slovanskej oblasti Balkánu. Genetická odlišnosť staroslovienčiny od jazyka veľkomoravských Slovanov dovoľuje položiť si otázku, prečo sa mohla staroslovienčina uplatniť na vzdialenom teritóriu Veľkej Moravy ako domáci "svoj", zrozumiteľný jazyk? Odpoveď nájdeme v súvekej jazykovej situácii. V sledovanej etape vývinu bola totiž slovanská jazyková jednota zachovaná ešte pomerne dobre a staroslovienčina predstavujúca poslednú etapu praslovančiny (a jej neskorú balkánsku vetvu) pred jej rozpadom na jednotlivé makrodialekty bola v podstate zrozumiteľná všetkým Slovanom. Diferenciácia medzi nimi by sa mohla prirovnať rozdielom v súčasných dialektoch niektorého zo slovanských jazykov.

Jednoduché, prosté ľudové nárečia z okolia Solúna, ktoré boli živým jazykovým základom staroslovienčiny, nemohli dobre spĺňať, čo je prirodzené, zložité komunikačné úlohy - funkcie, ktoré sa kládli na spisovný jazyk. Od staroslovienčiny ako od spisovného jazyka, a osobitne aj liturgického jazyka, sa žiadalo, aby bola schopná na kultivovanej úrovni presne a jednoznačne vyjadrovať zložité, často sémanticky veľmi jemne diferencované filozofické, vedecké, teologické, kultúrne a civilizačné obsahy a pojmy. Na základe týchto nových náročných požiadaviek jazykový inventár slovanských bulharsko-macedónskych nárečí z okolia Solúna sa musel modifikovať, doplniť, rozšíriť a obohatiť. Jeho *kultivovanie* bolo *spojené* predovšetkým s *prekladaním z gréčtiny*, a tak, *gréčtina*, starobylý jazyk s dávnou literárnou a filozofickou tradíciou, *sa stala vzorom i prameňom obohacovania staroslovienskeho jazyka*.

Záverečná kultúrna podoba staroslovienčiny vo veľkomoravskom období, ak je to možné tak interpretovať, sa utvárala pod vplyvom istých opozícií - na jednej strane *pod premysleným, systémovým tlakom gréčtiny* a jej normalizujúcej tendencie a na druhej strane *ako výsledok spontánneho, viacetnického, nesystematického, náhodného vplyvu*. Táto druhá stránka v etablovaní staroslovienčiny priniesla do spisovného jazyka Veľkej Moravy **dubletnosť etnického pôvodu**. V dôsledku toho tu popri sebe žili slová z miestnych a kultúrnych dialektov, prevzaté slová i kalky z latinčiny a starej hornej nemčiny.

V tejto pestrej mozaike slovnej zásoby mala gréčtina najväčší vplyv, a to najmä vo forme priamych výpožičiek v oblasti filozofických a teologických

termínov a názvov biblických reálií; v najstarších textoch z Nového zákona je takýchto prevzatí okolo 90, v ďalších biblických a liturgických textoch je približne 40 prevzatých slov/výpožičiek. (Večerka, 1993, s. 229-230). Značný je vplyv gréckeho modelu v kalkoch, t. j. úplných napodobenín podľa gréckeho vzoru čo do morfematickej i sémantickej štruktúry. Takýmto vplyvom vznikli stsl. kompozitá. V staroslovienskych slovách nastávali isté posuny aj zo sémantickej stránky, napríklad pri sémantickej adaptácii domácich slov, ktorá sa uskutočňovala ako nadmerná sémantická identifikácia staroslovienskeho prekladového ekvivalentu s jeho gréckym pendantom. Takýmto spôsobom viaceré domáce slová nadobudli v staroslovienskych prekladoch celý rad nových významov, napríklad slovo *otбcб* zodpovedalo gréckemu *patér* vo význame "rodič" mužského pohlavia, ale v staroslovienčine rozšírilo svoju sémantiku sekundárne a označovalo aj svätých, mníchov, biskupov alebo ranokresťanského spisovateľa (Večerka, 1984, s. 215.). Vplyvom gréčtiny sa obohatila výrazová sústava staroslovienskeho slova. Priamymi prevzatiami gréckych slov, kalkovaním a sémantickou adaptáciou staroslovienčina nadobudla schopnosť sprostredkovať a presne vystihnúť zložité pojmy a získala nové výrazové kvality. V tejto súvislosti však možno doložiť poznámku, že staroslovienčina pri rekonštrukcii slovnej zásoby praslovančiny neposkytuje takú dobrú oporu ako napr. pri rekonštrukcii fonetiky a morfológie praslovančiny. Dôvodom je tematická obmedzenosť, jednostrannosť staroslovienskych textov a značná determinácia staroslovienskej slovnej zásoby gréckou, prípadne latinskou predlohou (Ondruš, 1988, s. 132).

Aj keď vplyv gréčtiny na staroslovienský jazyk je evidentný, staroslovienčina si zachovala svoje svojrázne črty a originalitu. Vplyv gréčtiny možno hodnotiť tak, že len jej vplyvom staroslovienský jazyk nadobudol nové výrazové kvality, nový funkčne štýlový výraz a *charakter literárneho spisovného jazyka.*

Ako skutočný literárny spisovný jazyk sa staroslovienčina sformovala v priebehu tvorivej práce nad prekladmi biblických, liturgických, homiletických, hagiografických textov aj textov právneho charakteru predovšetkým z gréčtiny, podstatne menej z latinčiny. Zušľachťovala a cibrila sa aj pri pôvodnej tvorbe Konštantína a Metoda, ako aj ich následníkov. Vypracovala sa na jazyk, ktorý sa s istými, už skôr spomínanými črtami odlišoval od živého miestneho jazyka. Tieto špecifické znaky spolu aj s gréckymi vplyvmi sa hodnotili ako znaky, atribúty jej "vysokého", knižného, funkčne štýlového stratigrafického zaradenia.

V druhej polovici 9. storočia boli v staroslovienskom jazyku napísané prvé literárne diela na Veľkej Morave. Neskôr, v priebehu dvoch - troch storočí sa tento jazyk v modifikovaných podobách rozšíril do východnej Európy. Tam získal významné postavenie ako medzinárodný jazyk knižnej vzdelanosti a ďalej sa rozvíjal ako tzv. cirkevnoslovanský jazyk s viacerými redakciami.

Literatúra

AVENARIUS, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. - XII. storočí. K problému recepcie a transformácie. Bratislava, Veda, Vydavateľstvo SAV 1992.

CHROPOVSKÝ, B.: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970.

ISAČENKO, A. V.: Počiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. In: Jazykovedný sborník MS I-II 1946-1947, s. 138-178. Turčiansky Sv. Martin 1948.

ISAČENKO, A. V.: Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1943.

KRAJČOVIČ, R.: Pôvod a vývin slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981.

KRAJČOVIČ, R.: O jazyku na Veľkej Morave a jeho kultúrnej forme (K 1100. výročiu Metodovho skonu). Jazykovedný časopis, 36, 1985, s. 104-111.

KUČERA, M.: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1974.

MARSINA, R.: Metodov boj. Bratislava, Obzor 1985.

ONDRUŠ, Š.: Život Konštantína a Život Metoda očami súčasnej jazykovedy a literárnej teórie. Studia Academica Slovaca 12. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1983, s. 387-404.

ONDRUŠ, Š.: Praslovanské dedičstvo v slovnej zásobe slovenčiny. Jazykovedné štúdie 14, 1977, s. 132-148.

PAULINY, E.: Slovesnosť a kultúrny jazyk Veľkej Moravy. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1964.

POULÍK, J.: Brány poznania. In: J. Dekan, Veľká Morava. Bratislava, Tatran 1976, s. 11-24.

RATKOŠ, P.: Podmanenie Slovenska Maďarmi. In: O počiatkoch slovenských dejín. Red. P. Ratkoš. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 141-176.

STANISLAV, J.: Staroslovienský jazyk 1. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978, s. 87-154.

STANISLAV, J.: Kultúrny jazyk na Veľkej Morave a v slovenskej časti Panónie. Studia Academica Slovaca 3. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1974.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka 1. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, 1958.

VAŠICA, J.: Literární památky epochy velkomoravské (863-885). Praha 1968.

VAVŘÍNEK, V.: Antická tradice na Velké Moravě. Listy filogické 101. 1978.

VEČERKA, R.: Staroslověnština. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1984.

VEČERKA, R.: Postavení staroslověnštiny v komplexní jazykové realitě staré Moravy. Česká slavistika 1993. České přednášky pro XI. mezinárodný sjezd slavistů. Slavica (separát) s. 227-233.

VEČERKA, R.: Vplyv gréčtiny na staroslověnštinu. Listy filologické 94, 1971, 129-151.

Viliam Marčok

Postmoderné autorstvo

V tradičnej literárnej kritike a v literárnej histórii sa pojem *autor* zvyčajne chápe takpovediac empiricky a bezproblémovo: ako fyzicky identifikovateľný pôvodca textu/diela. Vec nijako nekomplikuje ani to, ak sa autor "skrýva" za pseudonym (M. Bencúr - Martin Kukučín), šifru (Ladislav Nádaši - Ján Grob - jégé), skratku, značku a pod. Konvencia vyžadujúca, aby každý text mal svojho konkrétneho pôvodcu (mimochodom, do dôsledkov ju doviedli až klasicisti a romantici), je taká silná, že pod jej tlakom hľadáme "fyzických autorov" aj v takých obdobiach, kedy neexistovala konvencia "podpisovať" text (literárni historici vedú, napríklad, dlhoročný spor o to, kto je autorom Života Konštanta-Cyrila a Života Metodovho). Pod tlakom tejto konvencie sme si privykli pripisovať "neautorizované" texty "neznámemu autorovi" - anonymovi (viď. Anonymova Kronika uherská). Pri folklórnych, ústne tradovaných textoch predpokladáme viacnásobne personalizované *autorstvo*, označované raz ako *anonymné* inokedy ako *kolektívne*.

Okrem takto empiricky personalizovaného (zosobneného) autorstva možno v každej konkrétnej literárnej komunikácii (ktorej rámce tvoria jednotlivé literárne obdobia) rozpoznať aj akúsi "znakovú nadstavbu" nad ním, pomocou ktorej sa autori v danej literárnej situácii "prezentujú" pred čitateľmi ako literáti a autori. Zvyčajne sa tak deje už *pri štylizovaní do charakteristických životných postojov:* klasicisti sa štylizovali do rolí vzdelaných bardov (J. Kollár, J. Hollý), romantici na čudáckych individualistov - revolučných aktivistov (lord Byron, S. Petöfi, J. Kráľ atď.), samotárskych vizionárov (Novalis, S. B. Hroboň, J. Slowacki a pod.), no veľká väčšina romantikov v rôznych životných etapách využila oba postoje (A. Mickiewicz, J. Kráľ, S. Chalupka, J. Botto, dokonca aj Ľ. Štúr); realisti sa prezentovali solídnymi a dôležitými občianskymi povolaniami (lekári, advokáti, novinári, politici, vedci a pod.); modernisti ako ostentatívni dekadentní dandyovia (O. Wilde, J. Gellner, J. Jesenský) alebo samotári úporne brániaci svoje súkromie (R. M. Rilke, P. Bezruč, I. Krasko); avantgardisti sa štylizovali do póz rozbíjačov meštiackeho spôsobu života (V. Majakovskij, A. Breton, V. Nezval, nadrealisti) a socialistickí realisti do póz štátnikov, národných umelcov, agilných straníkov či aspoň uvedomelých občanov (L. Novomeský, P. Jilemnický, J. Poničan, A. Plávka, V. Mináč, M. Válek, V. Mihálik atď.). V literárnej komunikácii má svoju znakovo-informatívnu výpovednú hodnotu aj to, či autor vystupuje ako *príslušník smeru, skupiny, hnutia či prúdu* alebo ako nezávislá *osobnosť;* či prízvukuje svoju intelektuálnu a psychickú *normalitu a solidaritu* s národom,

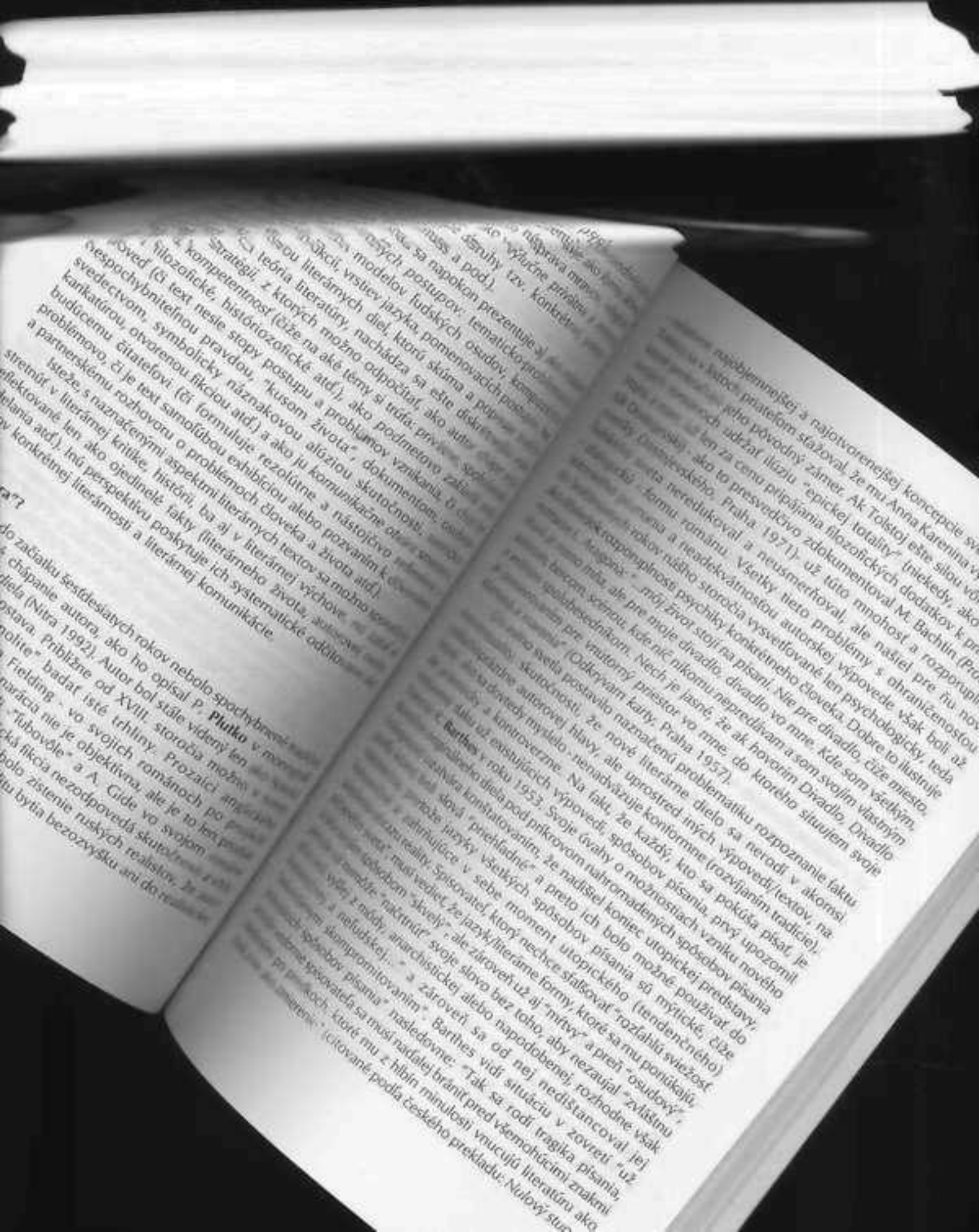

ľudom či iným kolektívom, alebo naopak svoju *psychoindividuálnu výnimočnosť, prináležnosť k elite;* či svoju tvorbu prezentuje ako *formu aktívnej premeny sveta* (rozširovanie poznatkov o svete, náprava mravov, religiózna či stranícka angažovanosť a pod.) alebo ako *výlučne privátna a estetická záležitosť* (l'art pour l'art, najrôznejšie druhy tzv. konkrétnej poézie - permutačná tvorba, lettrizmus, fónizmus a pod.).

Každý historický typ autorstva sa napokon prezentuje aj ako *relatívne vyhranený repertoár textotvorných postupov:* tematicko-problémových orientácií, preferencií istých modelov ľudských osudov, kompozičných postupov, vetných konštrukcií, vrstiev jazyka, pomenovacích postupov. Nad touto základnou vrstvou literárnych diel, ktorú skúma a popisuje tradičná opisová poetika či teória literatúry, nachádza sa ešte diskrétnejšia *vrstva výpovedných stratégií,* z ktorých možno odpočítať, ako autor chápe svoju *výpovednú kompetentnosť* (čiže na aké témy si trúfa: privátne, spoločenské, etické, filozofické, históriozofické atď.), ako *podmetovo zakladá* svoju výpoveď (či text nesie stopy postupu a problémov vznikania, či chce byť nespochybniteľnou pravdou, "kusom života", dokumentom, osobným svedectvom, symbolicky náznakovou alúziou skutočnosti, satirickou karikatúrou, otvorenou fikciou atď.) a ako ju *komunikačne otvára* smerom k budúcemu čitateľovi (či formuluje rezolútne a nástojčivo reflexívne a problémovo, či je text samoľúbou exhibíciou alebo pozvaním k dôvernému a partnerskému rozhovoru o problémoch človeka a života atď.).

Isteže, s naznačenými aspektmi literárnych textov sa možno sporadicky stretnúť v literárnej kritike, histórii, ba aj v literárnej výchove, no zatiaľ sú reflektované len ako ojedinelé fakty (literárneho života, autorovej osoby, vzdelania atď.). Inú perspektívu poskytuje ich systematické odčitovanie ako znakov konkrétnej literárnosti a literárnej komunikácie.

"Smrť autora"?

Približne do začiatku šesťdesiatych rokov nebolo spochybnené tradičné literárnohistorické chápanie autora, ako ho opísal P. **Plutko** v monografii *Autor umeleckého diela* (Nitra 1992). Autor bol stále videný len ako fyzická osoba a historická postava. Približne od XVIII. storočia možno v tomto "psychofyzickom monolite" badať isté trhliny. Prozaici anglického preromantizmu - Stern a Fielding - vo svojich románoch po prvýkrát tematizovali fakt, že epická narácia nie je objektívna, ale je to len produkt autorovej - ako sa domnievali -"ľubovôle" a A. Gide vo svojom románe *Falšovatelia* (1923) odhalil, že epická fikcia nezodpovedá skutočnosti a vždy ju nejako falšuje. Druhou trhlinou bolo zistenie ruských realistov, že autor nie je vstave napchať protirečovú realitu bytia bezozvyšku ani do realistickej

- relatívne najobjemnejšej a najotvorenejšej koncepcie sveta a človeka. Už Tolstoj sa v listoch priateľom sťažoval, že mu Anna Karenina vyvádza "kúsky", ktoré prekračujú jeho pôvodný zámer. Ak Tolstoj ešte silou vôle dokázal vo svojich románoch udržať ilúziu "epickej totality" (niekedy, ako v románe *Vojna a mier*, už len za cenu pripájania filozofických dodatkov k príbehom), tak Dostojevskij - ako to presvedčivo zdokumentoval M. Bachtin *(Problémy poetiky Dostojevského*, Praha 1971)- už túto mnohosť a rozporuplnosť ľudského sveta neredukoval a neusmerňoval, ale našiel pre ňu novú - *dialogickú* - formu románu. Všetky tieto problémy s ohraničenosťou autorského poznania a neadekvátnosťou autorskej výpovede však boli až do šesťdesiatych rokov nášho storočia vysvetľované len psychologicky, teda ako dôsledok rozporuplnosti psychiky konkrétneho človeka. Dobre to ilustruje vyznanie L. Aragona: *"...môj život stojí na písaní. Nie pre divadlo, čiže miesto, ktoré je mimo mňa, ale pre moje divadlo, divadlo vo mne. Kde som všetkým, autorom, hercom, scénou, kde nič nikomu nepredávam a som svojim vlastným a jediným spolubesedníkom. Nech je jasné, že ak hovorím Divadlo, Divadlo je pomenovaním pre vnútorný priestor vo mne, do ktorého situujem svoje klamstvá a marenia" (Odkrývam karty*, Praha 1957).

Do iného svetla postavilo naznačenú problematiku rozpoznanie faktu *intertextuality*, skutočnosti, že nové literárne dielo sa nerodí v akomsi vzduchoprázdne autorovej hlavy, ale uprostred iných výpovedí/textov, na ktoré - ako sa dovtedy myslelo - nenadväzuje konformne (rozvíjaním tradície), ale polemicky a kontroverzne. Na fakt, že každý, kto sa pokúša písať, je vystavený tlaku už existujúcich výpovedí, spôsobov písania, prvý upozornil Francúz R. **Barthes** v roku 1953. Svoje úvahy o možnostiach vzniku nového skutočne originálneho diela pod príkrovom nahromadených spôsobov písania (rukopisov) uzatvára konštatovaním, že nadišiel koniec utopickej predstavy, podľa ktorej boli slová "priehľadné" a preto ich bolo možné používať do nekonečna, pretože jazyky všetkých spôsobov písania sú mýtické, čiže konvenčné a zahrňujúce v sebe moment utopického (tendenčného) skreslenia obrazu reality. Spisovateľ, ktorý nechce sfalšovať "rozľahlú sviežosť súčasného sveta", musí vedieť, že jazyk/literárne formy, ktoré sa mu ponúkajú, je síce svojím spôsobom "skvelý", ale zároveň už aj "mŕtvy" a preň "osudový", pretože už nemôže "načrtnúť" svoje slovo bez toho, aby nezaujal "zvláštnu pózu reči vyšlej z módy, anarchistickej alebo napodobenej, rozhodne však konvenčnej a neľudskej..." a zároveň sa od nej nedištancoval jej "sekundárnym skompromitovaním". Barthes vidí situáciu v zovretí "už jestvujúcich spôsobov písania" nasledovne: "Tak sa rodí tragika písania, pretože vedomie spisovateľa sa musí naďalej brániť pred všemohúcimi znakmi zdedenými po predkoch, ktoré mu z hlbín minulosti vnucujú literatúru ako rituál, a nie ako zmierenie" (citované podľa českého prekladu: *Nulový stupeň*

rukopisu. Základy semiológie, Praha 1967, s. 55-57. Vo svetoznámej úvahe z roku 1968 *Smrť autora* videl "intertextuálnu situáciu" autorskej výpovede ešte beznádejnejšie. Tlak jazyka a hotových literárnych konvencií na vypovedajúci subjekt je už v súčasnosti tak obrovský, že jeho text už nie je "formáciou výrazov, vyjadrujúcou nejaký jediný význam", ale "mnohorozmerným priestorom, v ktorom sa zrkadlia a protirečia si rôzne "písania" (écritures), z ktorých ani jedno nie je východiskové", pretože "text *je tkanivom citátov, ktoré pochádzajú z tisícich žriedel kultúry*". V týchto uvedomovaných i neuvedomovaných echách cudzích výpovedí doslova zaniká, *"umiera" individuálny hlas autora.*

Každého autora? Autora vôbec?

Ak by sme brali tieto formulácie doslovne, znamenali by nielen koniec autora, ale aj koniec písania a literatúry. Lenže diela ďalej vychádzajú a autori píšu vari ešte s väčšou pasiou. Ako teda rozumieť tejto "katastrofickej" formulácii z rodu: *"koniec civilizácie", "koniec histórie", "koniec veľkej narácie", "koniec ideológie"* atď. ?

Práve tu sa nám pridá mnou ponúkaný pojem - **autorstvo.**

V skutočnosti ide len o "smrť" istého typu autorstva, istého spôsobu produkovania textov. Konkrétne onoho tradičného autorstva, ktoré naivne verilo v mýtus, že autor je jediným a k tomu ešte zvrchovaným tvorcom/ demiurgom textu, ktorý zakladá jeho originalitu a celistvosť, lebo dokáže kontrolovať každé slovo v ňom. Túto naivnú predstavu o vzniku textov nazvala postmoderna vo svojom jazyku slovom - *nevinnosť.* Robí tak už Barthes, keď stavia do protikladu "nevinného"/nevedomého autora a "autora vedomého". Myslím si, že podstatu problému možno ľahšie odčítať zo záverečných "dodatkov", ktoré U. Eco pripojil k svojmu románu *Meno ruže: "Postmodernú situáciu vidím ako situáciu muža, ktorý miluje nejakú veľmi vzdelanú ženu a vie, že jej nemôže povedať "milujem ťa beznádejne", pretože vie, že ona vie (aj že ona vie, že on vie), že tieto slová už napísala Liala. Predsa len existuje riešenie. Môže povedať: "Ako by povedala Liala, milujem ťa beznádejne".* Vtedy, vyhnúc sa *falošnej nevinnosti* a jasne dajúc na vedomie, že už nemožno hovoriť *nevinným spôsobom,* predsa len by povedal milovanej, čo jej chcel povedať: že ju miluje *v epoche stratenej nevinnosti.* Ak žena pristane na tú hru, bude to pre ňu napriek všetkému vyznaním lásky" (podč. V. M.; text som oproti zneniu vo vydaní Tatran 1988 trochu pozmenil na základe porovnania originálu aj s poľským prekladom).

Čo všetko spôsobuje táto postmoderná strata "ilúzie autorskej nevinnosti"?

Čiže:

Pokus o rozpoznanie čŕt tváre približujúceho sa človeka

1. Vzdanie sa "ilúzie nevinnosti" vedie predovšetkým k zaujatiu postu *konfrontačného samotárstva* v literárnej situácii aj v živote. Jazyk ako permanentne ohrozujúci "nástroj kolektívneho násilia" odsudzuje postmoderného autora do roly človeka, ktorý si na vlastnú päsť musí hľadať cestičku v - s Borghesom povedané - "nekonečnej babylonskej knižnici" už vytvorených textov. Postmoderní autori preto spravidla odmietajú - ojedinelé výnimky to len potvrdzujú - tendencie tvoriť programové zoskupenia. *Postmoderný autor ako permanentný rozbíjač* (dekonštruktér kolektivistických mýtov a ilúzií chtiac-nechtiac berie na seba úlohu podozrievaného hovorcu nepríjemných) nekonštruktívnych "právd".

Postmoderné autorstvo nepredpokladá inštitúciu vlastníctva textu. Postmoderný autor sa nám namiesto vlastníka/demiurga textu prezentuje radšej ako ironický moderátor cudzích - i vlastných (ako cudzích) textov a ako tvorca udalosti vznikania textu, ktorá pokračuje v iných vedomiach a textoch.

2. Zostrenie vedomia relatívnosti a provizórnosti každej individuálnej výpovede vedie k výrazným modifikáciám *výpovedných kompetencií. Postmoderný autor už nepredstiera*, že vytvára úplne novú verziu (víziu) koncepciu obrazu človeka a sveta a jasne dáva najavo, že *sa pokúša len o modifikáciu už existujúcich výpovedí* (tém) problémov (najpriamočiarejšie sa to demonštruje v textoch toho typu, aký stelesňuje - napríklad - poviedka D. Mitanu *Viki a Kiki*). Vzdáva sa tzv. "veľkých narácií" (Lyotard) o dejinách, o kolektívnych podujatiach, o ideologických, civilizačných, mravných či iných projektoch sveta; a ak sa na ne podujme, tak len preto, aby demaskoval ich iluzórnosť, falošnosť a totalizátorskú zvrátenosť (pozri napr. postupy, akými P. Hrúz v poviedke *Rašle* demaskuje a mystifikuje, falšuje historické a etnografické súvislosti príbehu a Horehronia). Jeho výpoveď je gnozeologicky nezaložená, je ostentatívne probabilistická, torzovitá a v konečnom dôsledku vždy - hoci aj len implicite - sebaironická. Slovenskí autori sa zatiaľ cítia kompetentní predovšetkým na deštruujúce (ironické zobrazovanie stereotypov onoho "nevinne/naivne iluzívneho" a zároveň mytologizujúceho a preto aj mocensky totalizujúceho spôsobu myslenia: menej sa im darí zobrazovať - polemicky nezaťaženú - radosť postmoderného subjektu z priameho pohybu v onej barthesovskej "rozľahlej sviežosti súčasného sveta" či zo spanosovskej "epifánie uprostred Chaosu". Postmoderný autor sa necíti byť povolaný na to, aby niečo popisoval, vysvetľoval, a už vôbec nie na to, aby niekoho poúčal či presviedčal; jeho jedinou (?) ambíciou je, aby svoju vedome problematickú výpoveď "načrtol" na pohyblivú hladinu iných textov. Postmodernú autorskú kompetenciu preto možno zatiaľ "definovať" predovšetkým ako zlyhávajúcu kompetenciu starého nevinno-naivného demiurgického subjektu.

3. Vedomie intertextuality pri tvorbe textu (čiže vedomie, že moja výpoveď sa vpisuje na iné texty) vedie k tomu, že vzniká nová modifikácia autorstva, ktorú by bolo možno nazvať *palimpsestovým autorstvom*. Možno ho odčítať z textov ako rad zreteľných textotvorných postupov akcií: priame a aluzívne citovanie cudzích aj vlastných textov, paródia, pastiš, travestácia, "nastavované" rozprávačstvo (podrobnejšie som ich charakterizoval v štúdiách: Marčok (1992), (1993), (1994), (1995), z cudzojazyčných prameňov odporúčam najmä: Nycz (1984) a Balbus (1993)). Postmoderný autor nezakrýva/nefalšuje, že jeho text sa dovoláva iných textov, ba že je dokonca "kontrolovaný" aj textami úplne odľahlými (pozri citáty z príručky o výcviku koní vo Vilikovského poviedke *Kôň na poschodí, slepec vo Vrábľoch*). Najúplnejšie "palimpsestovú situáciu" postmoderného autora tematizoval D. Mitana v románe *Hľadanie strateného autora*.

4. Ďalšími súčasťami postmoderného autorstva sú neskrývané vedomie o provizórnosti, nehotovosti/procesnosti a difúznosti vlastného textu, ktoré sa zvykne manifestovať až ako ostentatívna antiliterátskosť. Zvýšenie ostražitosti voči tlaku cudzích textov i voči vlastným, najmä nevedomým podľahnutiam starým stereotypom vedie postmoderných autorov ku komentovaniu vlastných riešení a k tematizovaniu "autotelických/plodových pohybov" rodiaceho sa textu (viac o tom pozri v Marčok (1995) v nasledujúcej úvahe o postmodernej textualite). Túto stránku postmoderného autorstva už veľmi kompetentne charakterizoval R. Nycz, preto si dovolím trochu dlhší citát z jeho uvažovania: *"Nejako písať v rámci "silvickej"* (rozumovej: postmodernej; použitie vlastného termínu je krásnym príkladom postmodernej nechuti budovať ustálenú terminológiu)!(- V. M.) *koncepcie literatúry*, to (znamená - V. M.) *iba hľadať zásady vlastnej integrácie, utvárať vlastnú určitosť, zakladať svoju substancionálnosť*; (znamená - V. M.) *to tiež kriticky zakusovať konvencie jazyka, tematizovať systémy vzťahov ako podmienky utvárania každej predmetnosti; napokon aj vypracúvať "nehotovú" formu výpovede, schopnú ďalšieho rozvoja, pretvárania či vytvárania - predstavujúcu tak skôr generatívnu matricu pre iné texty ako hotové, ukončené dielo*. Teda aj *písať si, písať naprieč, písať vedľa*. (Nycz, 1984, s. 147, podčiarkol R. N.) Z týchto zistení vyplýva, že pre postmoderné autorstvo sa stávajú podozrivými také postupy a kategórie, akými sú tradične chápaná *štýlová jednota diela* alebo *autorský štýl*. Ľahko sa o tom možno presvedčiť na základe porovnávaní prozaických textov D. Mitanu, R. Slobodu, P. Hrúza, P. Vilikovského či P. Pištanka.

5. Keďže osihotený subjekt nedokáže obsiahnuť všetky jestvujúce texty a reflektovať/kontrolovať všetky intertextuálne súvislosti (vrátane voči tealite ako Textu!) vlastnej výpovede, prirodzenou súčasťou jeho intertextuality musí byť aj nejaká medzera, porucha či chyba. Táto chyba sa potom v texte

manifestuje ako zámerné predstieranie/mystifikácia. Ak nám preto autor tvrdí, že ním poskytuje "stenografický záznam" nejakého vystúpenia, alebo ak nás - napokon ústami vydavateľa! - informuje o "skutočných životných osudoch" svojej literárnej postavy - ako napríklad D. Mitana v knihe *Slovenský poker* - nemožno to chápať inak ako ironickú hru na veríš-neveríš? - teda naračnú mystifikáciu.

6. Výrazne sa zmenil aj *charakter vzťahu* postmoderných autorov *k čitateľom*. Ak predtým autor zdôrazňoval dôležitosť, poznávaciu objavnosť a estetickú originalitu svojej výpovede a nástojil na tom, aby jeho slová boli brané doslovne a jednoznačne, postmoderné autorstvo všetky tieto "hodnoty" opúšťa, ba priam devastuje. Postmoderný autor verí, že píše pre čitateľa-partnera, ktorý v najideálnejšom prípade dokáže byť spolutvorcom existovania svojho textu. O tejto komunikačnej stratégii postmoderných autorov explicitne hovoria "doslovy" U. Eca, P. Vilikovského a - s jemu vlastnou dávkou irónie/mystifikácie - aj D. Mitanu.

Literatúra

BALBUS, S.: Miedzy stylami, Krakov 1993.

BARTHES, R.: Nulový stupeň rukopisu - Základy sémiologie, Praha 1967.

ECO, U.: Poznámky k "Meno ruže". In: Meno ruže, Tatran 1988.

MARČOK, V.: Literárnohistorické aspekty postmoderny, Slovenská literatúra, 1990, č. 6.

Postmoderné modulácie lyrického subjektu, Studia Academica Slovaca, 1992.

Postmoderné tendencie v slovenskej dramatickej tvorbe, Vzdelávacie centrum Bratislavy, 1992.

Postmoderné modulácie narácie, Studia Academica Slovaca, 1993.

Tri aspekty postmodernej literárnosti, Vzdelávacie centrum Bratislavy, 1995.

NYCZ, R.: Sylwy wspólczesne, Ossolineum 1984.

PLUTKO, P.: Autor literárneho diela, Nitra 1992.

WELSCH, W.: Postmoderna, Romboid, 1989, č. 6.

ŽILKA, T.: Téma a štýl v postmodernizme, Nitra 1991.

K etnogenéze Slovákov

Pod etnogenézou sa chápe (postupné) vytvorenie samostatného (oproti iným ohraničeného) etnika - národa. Za základ tohoto procesu sa pokladá najčastejšie a prevažne vytvorenie spoločného vedomia (spolupatričnosti). Všetky nadkmeňové spoločenstvá aj dnes jestvujúce národy vznikli postupne z pôvodných rodových a kmeňových spoločenstiev, ktoré zväčša bývali etnicky príbuzné a sídlili v geografickej blízkosti. V mnohých prípadoch k vytvoreniu sa národa prispela nadkmeňová politická (štátna) organizácia. U iných to mohlo byť vedomie navzájom zrozumiteľného spoločného jazyka ľudí, čo žili v rámci spoločnej štátnej organizácie. V druhom prípade bolo vytvorenie národa (spoločného vedomia) isté dlhšie trvajúcim procesom. Celkove možno povedať, že všetky väčšie etnické spoločenstvá vznikli postupným - dobrovoľným alebo niekedy aj rýchlym - násilným spojením menších etnických spoločenstiev a v priebehu stáročí svojho jestvovania všetky národy zväčša prirodzene asimilovali tak menšie etnické skupiny prisťahovalcov, ako aj v rámci svojho územia jestvujúce enklávy iných etnických zložiek (skupín).

Podľa názorov starých historikov, ktoré sčasti boli rozšírené ešte aj v druhej polovici 19. stor., bola aj Dunajská kotlina pravlasťou Slovanov. Od prelomu 19./20. stor. prevládli názory, že pravlasť Slovanov bola na severe od Karpát, medzi Vislou a Dneprom. Pokračujúci archeologický výskum potvrdil tieto názory. Do Karpatsko-dunajskej kotliny sa Slovania prisťahovali po zániku ríše Húnov postupne koncom 5. a v 6. storočí. V jej východnej časti sa stretli so zvyškami germánskych Gepidov. Na dnešnom juhozápadnom Slovensku sa pri svojom sťahovaní na juh dočasne v tretej štvrtine 6. storočia usadila časť Langobardov. V druhej polovici 6. storočia prenikli do Karpatsko-dunajskej kotliny Avari a postupne zaujali jej centrálnu časť a podmanili si tam bývajúcich Slovanov. Na základe analýzy starých miestnych názvov usudzujú jazykovedci, že o niečo neskoršie deliaca čiara medzi západnými a južnými Slovanmi bola približne pri južnom cípe Blatenského jazera a odtiaľ išla približne na východ. Situácia sa zmenila na prelome 9./10. storočia, kedy najprv do východnej, o niekoľko rokov aj do centrálnej a západnej časti Karpatsko-dunajskej kotliny prišli starí Maďari a natrvalo sa tu usadili. Zo 6. a 7. storočia niet priamych dokladov na slovenské kmene a ich názvy alebo ich politickú organizáciu.

Je málo pravdepodobné, že centrum tzv. Samovej ríše (623-658) bolo na území dnešného Slovenska. Z nasledujúcich 150 rokov sa nezachovali

konkrétne správy, takže niet historických opôr na priame konkrétne spájanie etnogenézy Slovákov s tzv. Samovou ríšou. Najstarší podľa mena známy slovanský vládca na území dnešného Slovenska je **Pribina**, pre ktorého na jeho majetku v Nitre vysvätil salzburský arcibiskup Adalram roku 828 kresťanský kostol. Nemožno jednoznačne rozhodnúť, či Pribina bol kniežaťom kmeňa alebo už dvoch troch menších spojených kmeňov, ktorých sídla mohli byť v povodí stredného a sčasti dolného Váhu, Nitry, sčasti stredného a dolného Hrona a prípadne aj v Turci. Je veľmi pravdepodobné, že politický útvar, na čele ktorého stál Pribina, vznikol už pred niekoľkými desaťročiami, azda (najneskôr) na prelome 8./9. storočia, po zdrvujúcich porážkach Avarov vojskami Karola Veľkého, takže Pribina bol vládcom tohto útvaru už v druhej, prípadne tretej generácii. Asi v polovici 30. rokov Pribina aj s družinou ušiel zo svojej državy, lebo ju zaujal vládca západne ležiaceho Moravského kniežatstva Mojmír. Vznikol tým štátny útvar, ktorý historiografia nazýva Veľkou Moravou.

V rámci Veľkej Moravy tvorilo niekdajšie Pribinovo Nitrianske kniežatstvo samostatný údel, prideľovaný nástupcom trónu v rámci moravskej dynastie. Keď neskôr Veľká Morava sa stala roku 880 samostatnou cirkevnou provinciou, prvé sufragánne biskupstvo moravského arcibiskupa vzniklo v Nitre, čo poukazuje na to, že sa toto územie ešte skoro 50 rokov po jeho zaujatí pokladalo za istý územný celok. Ak z vedeckého hľadiska môžeme isté etnikum pokladať len vtedy za samostatné, ak si je vedomé antitézy "my - oni", tak isté už nitriansky (Pribinovi) Slovania spĺňali tento predpoklad: celkom určite si boli vedomí istej svojej rozličnosti od moravských Slovanov (Moravanov), ktorých vládca si ich podrobil. A ďalší z politického hľadiska dualistický vývoj v rámci veľkomoravského štátu neviedol k strate jestvujúceho osobitného vedomia. Je pravdepodobné, že k nitrianskemu údelu, spravovanému údelným vojvodom Svätoplukom bolo pripojené na východe už v tretej štvrtine 9. storočia územie až po Spiš a Gemer vrátane, na ktorom bývali Slovania veľmi príbuzní nitrianskym Slovanom. Celkove teda za pôvodný základ spoločného (spoločne sa postupne vytvárajúceho) vedomia predkov Slovákov možno pokladať nepochybne už jestvujúce vedomie spolupatričnosti obyvateľov niekdajšieho Pribinovho kniežatstva v prvej tretine 9. storočia. Oprávnené jestvovanie tohoto spoločného vedomia obyvateľov možno už v prvej tretine 9. storočia predpokladať len na geograficky západnej polovici Slovenska. Politický (územný) integračný proces bol procesom trvajúcim 1-2 storočia a ešte po ňom v istých fázach pôsobil niekedy aj nátlak silnejšieho.

Ak Pribinovo Nitrianske kniežatstvo nebolo nadkmeňovým politickým útvarom (čo je menej pravdepodobné), potom bolo územím kmeňovým, ktorého azda väčšina obyvateľstva bola spojená aj pokrvnými zväzkami a

Pribina bol kmeňovým vládcom (kniežaťom). Aj v tomto prípade za pôvodné jadro či základ slovenského etnika - národa treba pokladať obyvateľstvo nitrianskeho kmeňového územia (kmeňového kniežatstva). Rozhodne však treba odmietnuť predpoklad či názor, že v čase jestvovania kmeňového zriadenia mohlo územie aj na východ aj na západ od Malých a Bielych Karpát byť územím len jedného (jediného) kmeňa. Naopak, je veľmi pravdepodobné, že podmienené geografickým členením územia, jestvovali pôvodne tak na východ ako aj na západ od spomínaného geografického predelu najmenej po 1-2 pomerne malé kmene (kmeňové územia) a po jednom územne aj početne väčšom kmeni, ktoré sa v prvej fáze nadkmeňovej integrácie stali hegemónmi príslušných území (Moravania, nitrianski Slovänі). Problematická je v prvej tretine 9. storočia príslušnosť najsevernejších oblastí dnešnej Moravy a severozápadného Slovenska (od Púchova na sever) k Moravskému a Slovänskému (Nitrianskemu) kniežatstvu, lebo tam asi pôvodne zasahovalo osídlenie tzv. *Bielych Chorvátov* (ktorých hlavné sídla boli pravdepodobne v dnešnom Sliezsku a (západnom?) Malopoľsku).

Ak je predtým spomenutá predstava správna, možno o spoločnom vedomí (väčšej časti) predkov Slovákov (o "jednotnom" slovenskom ľude-národe) hovoriť vlastne už najneskôr okolo tretiny 9. storočia, prirodzene len na územne väčšej západnej časti dnešného Slovenska. Východnejšia časť dnešného územia Slovenska, na ktorej bývali predkom Slovákov veľmi príbuzní Slovania, ktorí vtedy však ešte nežili na vyššom stupni politickej organizácie, sa stala súčasťou východného (Nitrianskeho) údelu v rámci moravskej dynastie najneskoršie v tretej štvrtine 9. storočia. Sotva však možno predpokladať, že by toto slovanské obyvateľstvo bolo v priebehu štvrťstoročia získalo spoločné vedomie s nitrianskymi Slovanmi, veď ani trištvrte storočia spoločného života nitrianskych Slovänov s Moravanmi nestačilo, - podľa mienky historikov, ktorí sa tým zaoberali, - na vytvorenie spoločného (veľko)moravského vedomia (a tým tzv. jednotného ľudu-národa).

Potomkovia nitrianskych Slovänov a Slovania žijúci na východ od nich žili však aj po zániku Veľkej Moravy v tom istom štáte, v Uhorskom kráľovstve, ktorého hegemónom boli Maďari. Pre Maďarov bolo toto v severnej časti Uhorského kráľovstva žijúce slovanské obyvateľstvo jednotnými (rovnakými) Slovanmi, ktorých tu našli už pri svojom príchode a nazývali ich vo svojom jazyku "Tót". Prirodzene títo severouhorskí Slovania žili na väčšom území, než je územie dnešného Slovenska; zväčša rozptýlene (v redšom osídlení) zasahovali do dnešného severovýchodného Maďarska, do južnej časti Zakarpatskej Ukrajiny a do dnešného severozápadného Rumunska. Proces vnútornej integrácie týchto severouhorských Slovanov, v zmysle nadobudnutia spoločného vedomia, pokračoval intenzívne prinajmenej od prelomu 10./11. storočia. Ak ich Maďari ako ich hegemóni pokladali za jednotných (rovnakých) Slovanov už iste od 10. storočia, potom aj táto

okolnosť prispievala k ich vnútornej integrácii. Treba povedať, že pre iných Slovanov (Rusov-Rusínov, Čechov, Poliakov) sa zachovali v latinských prameňoch už od najstarších čias osobitné pomenovania (Ruthenus, Bohemus, Polonus). Jedine hornouhorskí Slovania sa označovali ako *"Slavi-Sclavi"*, čo sa nemôže prekladať vo všeobecnom zmysle *"Slovania"*, ale treba to pokladať a prekladať ako diferenciačné pomenovanie (na rozdiel od Rusov, Čechov a Poliakov) pre obyvateľov severného Uhorska, ktorí si nevytvorili vlastné etnonymum, pre *Slovänov* - predkov Slovákov, v prenesenom slova zmysle (neskorších) Slovákov. Rovnaké pomenovanie "Tót" používali Maďari aj pre tých Slovanov, čo bývali na juhu Uhorska už v čase ich príchodu, ktorí si tiež nevytvorili vlastné etnonymum. Vzhľadom na 300-400 km vzdialenosť severných "Tótov" od južných "Tótov" sotva mohlo dochádzať k ich zamieňaniu alebo stotožňovaniu, napriek ich rovnakému pomenovaniu v maďarčine (Tót), aj v starých latinských prameňoch (Sclavus-Slavus).

Teda *od 10.-11. storočia prebiehal proces vytvárania sa spoločného vedomia hornouhorských Slovanov. Ukončený bol asi najneskoršie do konca 12. storočia.* Možno teda až od týchto čias hovoriť o Slovänoch-Slovákoch ("jednotnom" slovenskom ľude) na celom dnešnom území Slovenska a veľmi pravdepodobne rozptýlene (v menšom počte) aj na územiach hraničiacich s ním na východe, čiastočne juhu a juhovýchode. Hoci slovenský ľud nevytvoril v tomto čase vlastnú politickú organizáciu, *možno jeho teritoriálnu etnogenézu pokladať v 12. storočí za podstatne ukončenú.* Spolupôsobil pritom vplyv štátneho útvaru, v ktorom severouhorskí Slovania žili - Uhorské kráľovstvo.

Treba zdôrazniť, že dokončenie územnej etnogenézy Slovákov v priebehu 12. storočia nemožno pokladať za azda oneskorené. Aj u Slovanov, žijúcich v susedstve Slovákov a vytvorivších vlastný štát, nedošlo skôr k ukončeniu ich teritoriálnej etnogenézy. U Čechov, ktorí si definitívne pripojili Moravu až začiatkom 11. storočia, možno o ukončení územnej etnogenézy hovoriť najskôr na prelome 11./12. storočia, pravdepodobne ešte aj o niečo neskôr. Vieme, že moravské etnické vedomie jestvovalo iste už v prvej tretine 9. storočia; a bolo pomerne ustálené (silné). Súčasne z hodnoverných prameňov vieme, že vtedy jestvovalo osobitné české etnické vedomie, ktoré sa po smrti Svätoplukovej (894) pokladalo za samostatné, veď vtedy sa už dvakrát Česi sťažovali (895, 897), že ich Moravania utláčali a vraj pomocou svojho starého spojenca Bavorov, sa chcú oslobodiť spod ich vlády. V takejto situácii je pre každého seriózneho historika iste nepredstaviteľná predstava, že by sa Moravania hneď po ich definitívnom a trvalom pričlenení k Českému kniežatstvu začiatkom 11. storočia boli mohli pokladať hneď za Čechov (cítiť sa Čechmi). Podobná, chronologicky možno ešte do o niečo neskorších čias posunutá bola situácia u Poliakov, čo by mohla dokázať konkrétna hĺbková analýza.

Je isté, že *proces etnogenézy mal zväčša veľmi staré etnické aj územné jadro*, ktoré sa v priebehu priaznivého vývoja zväčšovalo, niekedy aj (územne) stagnovalo alebo sa dočasne zmenšovalo, pri čom (predpokladá sa tzv. prirodzený, nenásilný priebeh) do seba absorbovalo slabšie vyvinuté (menej silné) vedomia. Všade, kde tento proces prebiehal v rámci organizovaného štátneho útvaru, bol rýchlejší, bez prajúcej mu štátnej organizácie bol pomalší. Pri druhej podstatnej fáze etnogenézy Slovákov, ktorá ukončila ich teritoriálne rozšírenie, zohral dôležitú úlohu uhorský štát, ktorého hegemónom boli Maďari. Hoci títo Maďari veľmi negatívne zasiahli do života a osudov nitrianskych Slovänov - starých Slovákov, lebo ich časť vykynožili, časť vyhnali z ich sídiel a časť ich zasimilovali, predsa im neskôr vlastne pomohli k tomu, že sa ako Slováci dotvorili v dnešnom územnom rozsahu.

Napokon treba zodpovedať aj zdanlivo komplikovanú otázku, *aké bolo etnonymum (starých) Slovákov*. Najstaršie doklady na pomenovanie "Slovák" sú už z 15. storočia. Najstaršie písomnosti k dejinám Slovenska a Slovákov z 9.-13. storočia sú výlučne latinské. Do latinčiny sa ešte v 17.-18 storočí (v zachovaných slovenských textoch doložené) Slovák prekladalo ako Slavus. Iste sa to ináč neprekladalo ani pred 15. storočím, z ktorého sú prvé doklady na označenie Slovák. Nitrianski Slovania sa sami iste nazývali Slovänі (Sloveni). Rovnako alebo veľmi podobne znelo vtedy aj pomenovanie Slovanov, ktorí obývali (dnešné) východné Slovensko. Keď Slovan zo severného Uhorska vystupoval alebo pôsobil mimo Uhorska, možno sa aj on sám, ale iní ho iste označovali ako Uhor (Hungarus), podľa štátu, z ktorého pochádzal.

Dokladom toho, že predpokladané etnonymum starých Slovákov (predkov Slovákov) bolo *Slovän (Sloven)* je súčasné pomenovanie príslušníčky slovenského národa ako *Slovenka*, jazyka, ktorým hovoria (súčasní) Slováci, ako *slovenský* a územia, na ktorom bývajú, ako *Slovensko*. Ak by sa spomínané tvary mali odvodzovať od súčasného pomenovania mužského príslušníka slovenského národa "Slovák" muselo by sa po slovensky hovoriť o *Slováčke* (nie Slovenke), *slováckom* (nie slovenskom) jazyku, o *slováčtine* (a nie slovenčine) a s *Slovácku* (nie Slovensku). Všetky tieto tvary v dnešnej slovenčine sú odvodené od pomenovania Slovän (Sloven), ktoré teda treba pokladať za pôvodné.

Pomenovanie Slovák vzniklo z označenia Slovän (Sloven) podobne, ako vzniklo z pomenovania *"Polan"* (v poľštine) *"Polak"*. V poľštine sa však z *"Polak"* dôsledne vyvinulo aj pomenovanie ženskej príslušníčky národa ako *"Polačka"*, jazyka ako *"polski"* a krajina ako *"Polska"*. Je pravdepodobné, že forma *Slovák* pre mužského príslušníka slovenského národa sa vyvinula v neslovenskom prostredí (na Morave, v Malopoľsku, v Čechách) a sekundárne sa začala používať aj na Slovensku. Vo všetkých cudzích jazykoch (poľština, ukrajinčina, ruština, maďarčina, nemčina, taliančina, francúzština, angličtina

atď.) je, na rozdiel od slovenčiny, pomenovanie ženskej príslušníčky slovenského národa, slovenského jazyka a územia Slovenska odvodené od pomenovania Slovák (napr. v nemčine: Slowakin, slowakische Sprache, Slowakei).

Pri etnogenéze národov (ľudov-etník) treba rozlišovať dve fázy: prvú, v ktorej sa vytvoril z viacerých kmeňov ako osobitná jednota národ (ľud-etnikum), a druhú, počas ktorej sa za priaznivých podmienok tento už vytvorený národ priestorovo rozširuje a prijíma príbuzné prvky, ktoré dovtedy neboli konkrétne začlenené do konkrétneho (vyššieho stupňa vedomia spolupatričnosti=) národa, alebo boli dlhý čas na svojom sídlištnom území izolované. Pri vytváraní sa národov hrá nesporne veľmi dôležitú úlohu politická (štátna) organizácia. Niekedy sa však zabúda na to, že aj štátna organizácia viacnárodného štátu, ktorého nositeľom je veľmi rázovitý (iným okolitým národom nepodobný) osamotený národ, akým nepochybne boli Maďari medzi okolitými Slovanmi, môže ujednocujúco pôsobiť na iný s ním v štátnej organizácii spolužijúci národ a tým podporovať jeho dotvorenie a územné rozšírenie.

To, čo je tu povedané, nerobí si nárok na všeobecnú platnosť. Všetko závisí od konkrétnych daností a východísk a všeobecných aj špecifických podmienok. Rozhodne to platí pre etnogenézu západných a južných Slovanov. Opísanú etnogenézu Slovákov možno pokladať za príklad. Niekedy sa dostatočne nezohľadňuje, že úroveň spoločenského vývoja a štruktúra spoločnosti ovplyvňujú úroveň národného vedomia a povedomia; národné vedomie a povedomie pred 1000 rokmi nemožno hodnotiť podľa moderných kritérií, pretože vtedy (a ešte aj hodne neskôr) mal ich obsah a rozsah inú kvalitu a kvantitu a mohol byť ovplyvňovaný alebo zoslabovaný spoločenským postavením svojho nositeľa.

Literatúra

BROMLEJ, J. V.: Etnos a etnografia. Bratislava, Veda 1980.

DEKAN, J.: Veľká Morava. Doba a umenie. Bratislava 1976.

CHROPOVSKÝ, B.: (red.): Významné slovanské náleziská na Slovensku. Bratislava, Veda 1978.

KUČERA, M.: O historickom vedomí Slovákov v stredoveku. In.: Dawna swiadomosc historyczna w Polsce, Czechach i Slowacji. Wroclaw-Warszawa-Gdansk 1978, s. 23-45.

MAGNAE MORAVIAE FONTES HISTORICI. I-V. Ed. L. HAVLÍK, D. Bartoňková, K. Haderka, I. Hrbek, J. Ludwikovský, Zd. Masařík, J. Vašica, R.Večerka. Brno-Praha 1966-1976.

MARSINA, R.: Über die Besiedlung der Slowakei vom 11. bis in die Hälfte das 13. Jahrhunderts. Studia historica slovaca 16. 1988, s. 173-220, najmä s. 206-218.

TAMŽE (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I. Bratislava 1971.

RATKOŠ, P.: Postavenie slovenskej národnosti v stredovekom Uhorsku. In: Slováci a ich národný vývin. Bratislava. VSV 1966, s. 7-40.

TAMŽE: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava, VSAV 1968.

TAMŽE: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. storočia. Historický časopis 20. 1972, s. 19-64.

VARSÍK, B.: Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku. Sborník Filos. fakulty UK. IV/45. Bratislava 1926.

TAMŽE: O vzniku a rozvoji slovenskej národnosti v stredoveku. Histor. časopis. 32. 1964, s. 529-554.

Ján Michálek

Slovanský národopis Pavla Jozefa Šafárika

Medzi významné postavy našej kultúrno-národnej minulosti, ktoré si v tomto roku pripomíname s mimoriadnou pozornosťou, patrí aj veľká osobnosť Pavla Jozefa Šafárika. Tá tohoročná príležitosť pre pohľad viacerých vedných disciplín na jeho významné a rozsiahle životné dielo je navyše skutočne výnimočná; je to 200. výročie jeho narodenia (narodil sa 13.5.1795 v malej gemerskej dedinke Kobeliarovo, Okr. Rožňava, kde bol jeho otec evanjelickým farárom). Nejedno doterajšie hodnotenie v podobe veľkého počtu odborných štúdií, ale aj samostatných monografií vysoko vyzdvihovalo význam jeho osobnosti a diela ako celku i jeho častí vo vzťahu k tým vedným disciplínam, do ktorých zasiahol výrazným spôsobom. Medzi ne patrí aj národopis. A jeho najvýznamnejšia práca v tomto smere (*Slovanský národopis*) patrí k trom publikačným pilierom P. J. Šafárika (po *Dejinách slovanskej reči a literatúry* a *Slovanských starožitnostiach*).

Spis **Slovanský národopis** vyšiel prvý raz v r. 1842 a v tom istom roku aj v druhom vydaní, čo svedčí o veľkom záujme o jeho problematiku v tom čase. Avšak fakt jeho vydania bol len vyústením mnohoročnej systematickej vedeckej práce autora spadajúceho do viacerých vedných disciplín, ako aj do širšieho pracovného záberu v rámci národopisu.

Veľmi dôležitá bola už v počiatočnej etape Šafárikovho záujmu o ľudovú slovesnosť jeho spolupráca s Jánom **Kollárom** na tomto poli, pretože obaja pristupovali k práci s ľudovou slovesnosťou cieľavedome a vysoko odborne, pričom si dobre uvedomovali jej dobový kultúrnodejinný rozmer. Veľmi dobre a zavčasu pochopili, že slovanské národy a spolu s nimi aj Slováci v rámci dobového kultúrno-národného pohybu a jeho požiadaviek majú k dispozícii bohatú a vyspelú ľudovú slovesnosť, ktorá môže najlepšie splniť, či naplniť predstavu o výraze *"národného ducha"* a ako tvorba ľudu môže teda zohrať významnú kultúrno-spoločenskú úlohu. Obaja videli a dobre poznali účinok tejto práce u iných (najmä slovanských) národov, čo ich nielen aktivizovalo, ale od počiatku im aj dávalo širší - slovanský - rozmer. Ten P. J. Šafárik vo svojej celoživotnej práci nikdy neopustil a stal sa tak vynikajúcim slavistom a vedcom.

Konkrétny záujem P. J. Šafárika o ľudovú slovesnosť možno sledovať v troch etapách. *Do prvej* spadajú jeho počiatočné *zberateľské výsledky* v rodnom Gemeri, vystúpenie v *Prvotinách pěkných umění na záchranu ľudových spevov; v druhej* ide o jeho pobyt v *Novom Sade* (1819-1833), kedy úzko spolupracoval s J. Kollárom na vydaní *Písní světských lidu*

slovenského v Uhřích; tretia etapa sa viaže na jeho pobyt v *Prahe* (1833-1861). V súvise s tým sa často uvádzajú ako medzníky vo vzťahu k ľudovej slovesnosti aj tri jeho najvýznamnejšie diela (Dejiny slovanskej reči a literatúry, Slovanské starožitnosti, Slovanský národopis).

V Dejinách slovanskej reči a literatúry totiž tiež poukazuje na početné problémy súvisiace so slovanskou ľudovou slovesnosťou (zber ľudových piesní, vydávanie zbierok a pod.), v širokom zábere prameňov pre Slovanské starožitnosti použil a osobitne vyčlenil aj materiál etnografický a folklórny a možno povedať, že s materiálom ľudovej slovesnosti pracoval takmer po celý život. Uplatňoval k nemu viaceré hľadiská, používal ho ako cenný a neodmysliteľný dôkazový materiál vo svojich vedeckých prácach, pričom najčastejšie zdôrazňoval v prípade ľudovej slovesnosti vzťah k jazyku a hodnoty literárno-estetické. Z tohto hľadiska osobitnú pozornosť si zasluhuje ešte viacero príspevkov P. J. Šafárika, ktoré akoby často ostávali v tieni hodnotenia jeho najväčších diel. Majú však veľký význam aj v súvise s nimi aj v kontexte celého Šafárikovho diela.

Je to na prvom mieste príspevok Slovanské národní písně (Časopis Českého musea, 1833, s. 445-452), ktorý je azda jediným priamym, súhrnným, zachovaným prejavom tohto bádateľa o jeho náhľadoch na slovanskú ľudovú slovesnosť. V tom istom periodiku vracia sa P. J. Šafárik k tejto problematike v príspevku *Bibliografický přehled sbírek slovanských národních písní* (Časopis Českého musea, 1836, s. 545-561), ktorý je zameraný viacej na samotný prehľad zbierok ľudových piesní u jednotlivých slovanských národov. Početné údaje o ľudovej slovesnosti prináša aj v state *Přehled pramenů historie slovanské* (Časopis Českého musea, 1834, s. 155-182). Tu osobitne upozorňujeme na príslovia a porekadlá ako na staré doklady majúce etnologickú, historickú i mytologickú hodnotu. Značnú pozornosť venoval P. J. Šafárik aj štúdiu slovanskej mytológie. Do jej problematiky zasiahol predovšetkým štúdiou *O Rusalkách* (Časopis Českého musea, 1833, s. 257-273). Slovanskej mytológii v širšom slova zmysle venoval ešte dva príspevky - *Podobizna Černoboha v Bamberku* (Časopis Českého musea, 1837, s. 37-52) a *O Svarohovi, bohu pohanských Slovanov* (Časopis Českého musea, 1844, s. 483-489). Všetky uvedené štúdie P. J. Šafárika viažúce sa na mytológiu vyznačujú sa precíznou argumentáciou.

Po vydaní Slovarských starožitností dospel P. J. Šafárik k poznaniu, že jeho dovtedajšia vedecká práca dosiahne ešte väčšiu účinnosť a bude úplnejšia a zrozumiteľnejšia, keď sa jej dostane aj názorného spracovania - doplnením o obraz súčasného stavu Slovanstva. Podujal sa preto na úlohu, ktorej úspešné riešenie za daných podmienok ukázalo sa mimoriadne náročným: Vypracovať národopisnú mapu vtedajšieho Slovanstva, a to na základe najnovších vedeckých dokladov. K nej pripojil roku 1842 krátke

vysvetlenie a tak vznikol a v tom istom roku aj po prvý raz vyšiel Šafárikov tretí, významom a poslaním veľký spis - Slovanský národopis.

Príprava a napísanie Slovanského národopisu bola mimoriadne náročná a dlhodobá práca. Na tomto diele začal pracovať už v prostredí Nového Sadu, kde študoval bohatý pramenný materiál, sám robil po okolí výskumy, získaval správy od rozličných ľudí, zhromažďoval rôzne mapové, miestopisné, jazykovedné a ďalšie údaje. Svedčí o tom jeho bohatá korešpondencia s ruskými učencami a tá s J. Kollárom hovorí najmä o záujme o slovenské reálie. Za pobytu v Novom Sade zaoberal sa P. J. Šafárik i topografiou balkánskych krajín. Jeho životné dielo - Slovanský národopis vari zvlášť - predstavuje tak nazhromaždenie a spracovanie obrovského množstva rôznorodého historického, archeologického, jazykovedného, literárneho, etnografického, folkloristického, zemepisného, štatistického materiálu. Problematika Slovanského národopisu je do značnej miery filologická a zemepisná. V jednom i druhom prípade je však úzko zviazaná s problematikou národopisnou.

V Slovanskom národopise sú otázky ľudovej slovesnosti podriadené predovšetkým problematike jazyka a špecifikácie slovanského etnika. Sú v ňom postupne zachytené a prebrané jednotlivé slovanské jazyky, hlavne ich špecifické znaky a geografická rozloha a potom pojednania o jazykoch a ich zvláštnostiach. V súvise s tým predkladá ako dôkazový materiál početné údaje literárno-historické. Nikomu pred ním nepodarilo sa súhrnne v takej miere a tak podrobne poukázať na charakteristiku a znaky jazykov jednotlivých slovanských národov. Spis rozdelil na dve časti. V prvej sa venuje slovanským jazykom, v druhej pojednáva informatívne o jazykoch cudzích národov, žijúcich v sídlach Slovanov a s nimi susediacich.

V súvise s otázkou, čo tvorí podstatu Slovanského národopisu sme, už upozornili, že Šafárikovi šlo tu predovšetkým o podanie prehľadného, výstižného, ale pritom v rámci daných možností čo najdokonalejšieho obrazu o sídlach, rozlohe, počte jednotlivých slovanských národov, ktorý podkladal najmä hlbokým výkladom o slovanských jazykoch a stručnými prehľadmi literatúr, spracovaných najmä podľa svojich Dejín slovanskej reči a literatúry, pravdaže, doplnených o nové údaje. Stručnosť a zhustenosť výkladov vyplýva i z poslania spisu, o ktorom P. J. Šafárik hovorí, že je populárny, čím chce akiste zdôrazniť, že je určený nielen malému počtu vedeckých pracovníkov, ale širokému okruhu čitateľov. Na početné pripomienky po prvom vydaní reagoval veľmi pohotovo tak, že ich hneď v druhom vydaní, ktoré vyšlo ešte v tom istom roku, uplatnil. Celkove možno povedať, že prítomnosť Slovanov (ako druhý pól Slovanských starožitností), jej názorné zobrazenie a zdôvodnenie v častiach o sídlach a počte Slovanov a to ešte aj v kartografickom vyjadrení a spracovaní, to bol cieľ a podstata Šafárikovej

práce na Slovanskom národopise. Výklady o slovanských jazykoch a literatúrach spolu s inými textami sú potom jeho nevyhnutnou, organickou a mimoriadne dôležitou súčasťou, akousi obsiahlou legendou a argumentáciou, ktorá opodstatňuje jeho určenie etnických území a hraníc.

Pre naše hodnotenie je však dôležité opäť vyzdvihnúť skutočnosť, že Slovanský národopis pojal Šafárik *"jako stručný přehled po soudobém slovanském světe s přihlédnutím k nejdůležitejšímu znaku každého slovanského národního celku, totiž k jeho jazyku, na němž staví a s nímž pracuje slovesnost"* (Hynková, H.: O významu Šafaříkova Slovanského národopisu pro slovanskou ethnografii. In: P. J. Šafařík: Slovanský národopis. 4. vyd. Praha 1955, s. 203) a že ako vzory týchto slovanských jazykov uvádzal ľudovú slovesnú tvorbu, presnejšie, ľudovú pieseň. Šafárikovo pojatie významu pestovania a rozvíjania jazyka, za ktorý pokladá predovšetkým jazyk ľudu a ktorého vzor vidí potom nevyhnutne v umeleckej tvorbe ľudu a najvyspelejšiu jeho formu v ľudovej piesni, pevne spájalo jeho snaženia a dávalo výraz potom aj nášmu národno - obrodeneckému hnutiu.

Šafárikom uvedené piesne ako vzory rečí a nárečí, ako ukážky reči ľudu dokresľujú jeho orientáciu na ľud i v Slovanskom národopise. Veľmi správne a vhodne použil na tento účel piesne lyrické a lyricko-epické, najmä z toho dôvodu, že ich *"znění jest živé řeči lidové bližší než např. epický jazyk ruských bylin nebo ukrajinských dum"* (Československá vlastivěda. II. Člověk. Praha 1933, s. 340). S tým súvisí aj ďalšia skutočnosť, že totiž lyrická pieseň, keďže je v stálom užití, zaznamenáva najspoľahlivejšie i všetky zmeny v slovníku ľudového jazyka. I z tohto hľadiska Šafárik postupoval premyslene a správne, pretože mohol takto podať *"vzory slovanských nářečí"* v ich najnovšej podobe. Na výbere okrem toho, že podával dovtedy niektoré texty ešte neznáme, prejavil sa v plnej miere i Šafárikov hlboký umelecký cit a tento výber je súčasne aj dôkazom, že nijako nezľavil zo svojej vysokej estetickej náročnosti na ľudovú slovesnú tvorbu zakotvenú už v prvom zväzku Písní světských lidu slovenského v Uhřích.

Šafárikom uvedené texty sú v pôvodných jazykoch a v latinskej transkripcii. Získal ich rozličnými spôsobmi. Pokiaľ sa dalo prebral ich z tlačených zbierok (Kollára, Karadžiča a iných), avšak obracal sa aj priamo na svojich spolupracovníkov s výzvou o dodanie textov piesní. Jeho bohatá korešpondencia prináša aj o tom hodne údajov. Táto mnoho rokov trvajúca práca a kontakty, výmena názorov a poznatkov, nevyhnutne vplývala aj na vedomie všetkých jej účastníkov. Prispievala k vytváraniu ovzdušia jednoty a spolupráce. Slovanskými starožitnosťami dokazoval starobylosť Slovanov v Európe, Slovanským národopisom podal vtedajší stav Slovanstva. Tým všetkým výdatne prispel k upevňovaniu slovenského i českého národného sebavedomia a slovanského povedomia, podoprel kultúrne snaženia

Slovanov a dodal jednotlivým slovanským národom odvahy a presvedčenia v zápase o svoju národnú emancipáciu. Myšlienke slovanskej vzájomnosti dal zasa historický a vedecký podklad a hlboké zdôvodnenie.

Šafárikovo dielo ako celok a niektoré jeho práce predovšetkým pôsobili na boj utláčaných Slovanov okrem iného aj tým, že názorne demonštrovali rozsah, veľkosť a silu slovanského sveta, že každý zo slovanských národov má svoju vlastnú osobitosť, svoj vlastný jazyk a kultúru, a pre budúcnosť vznáša požiadavku ich samostatného vývoja (Hynková, H.: cit. št., s. 185). To všetko boli myšlienky a činy, ktoré aj v slovenskom národno - obrodeneckom hnutí zohrávali závažnú úlohu. Svojou vedeckou prácou, celoživotným dielom, upretím pozornosti na široké ľudové vrstvy, postojom k národnému jazyku, podľa ktorého *"každý národ jedine ve svém vlastním jazyku osvěcován a k vyššímu životu probuzen býti může"*, zdôrazňovaním a dokazovaním myšlienok o jednotnosti postupu v každom národnom pohybe, svojou prenikavou prácou o Slovanoch a slovanskou orientáciou, tým všetkým vytváral P. J. Šafárik pevnú a správne orientovanú základňu pre štúrovcov a ich snaženia.

Pre dnešok má Šafárikovo dielo nielen význam kultúrno-historický, ale aj vedecký. K jeho prácam, k bohatému materiálu obracajú sa bádatelia príslušných vedných disciplín aj v súčasnosti, čerpajú z neho, odvolávajúc sa na jeho poznatky a závery. Všeličo je z jeho diela dnes už, pochopiteľne, prekonané a platí to aj o Slovanskom národopise, ktorý sa stal najrozšírenejším a najznámejším Šafárikovým spisom (vyšiel doteraz v štyroch vydaniach, ale prvé tri krátko po sebe - prvé 1842, druhé v tom istom roku, tretie r. 1849 v náklade vyše štyritisíc exemplárov). To svedčí o veľkom dobovom záujme oň. Takéto dielo nemohlo ostať bez odozvy; doma i v zahraničí, v slovanskom svete predovšetkým. Ľudovít **Štúr** nazval P. J. Šafárika *"hviezdou prvej veľkosti"*, Jozef **Jungmann**, vynikajúci český vedec, označil Slovanský národopis za **"zlatou knížku"**, no azda najväčšieho dobového ocenenia dostalo sa Slovanskému národopisu z pera ruského slavistu I. I. Sreznevského, ktorý nazýval Šafárika *"velikánom súčasnej slovanskej vzdelanosti"*.

P. J. Šafárik upútal svojím veľkým vedeckým dielom pozornosť na cenné kultúrne dedičstvo slovanských národov a závažný je aj jeho odkaz pre dnešok. Slovanský národopis a celá jeho vedecká činnosť má veľký význam pre štúdium národných kultúr a ich vzájomných vzťahov a tým aj zásadne pre štúdium zložitej problematiky vzťahov medzi národmi. Svoje vedecké pozorovania a najmä formulovanie záverov a poznatkov v tomto smere obzvlášť citlivo a dôsledne opieral o fakty, verifikované doklady a ich objektívnu interpretáciu. Bol vo vede odporcom akýchkoľvek konštrukcií a odmietal tendenčnosť ako prejav principiálne odporujúci vedeckému bádaniu.

Jeho prístup k štúdiu národnej kultúry - a ľudovej zvlášť - vyúsťoval v jeho národopisnom diele do vyzdvihovania myšlienok, že národné spoločenstvá sa historicky vytvárajú a teda vždy majú vo svojich kultúrnych fondoch hodnoty svojské, osobitné, ale i spoločné s inými národmi. Tieto hodnoty ich majú podľa veľkého učenca a mysliteľa P. J. Šafárika spájať, viesť k porozumeniu a spolupráci.

Literatúra

DZUBÁKOVÁ, M.: Ku genéze slovenskej folkloristiky. Bratislava 1976.

MICHÁLEK, J.: Náhľady a spolupráca P. J. Šafárika a J. Kollára v oblasti ľudovej slovesnosti. Slovenský národopis, 5, 1957, č. 5, s. 453-490.

NOVOTNÝ, J.: Pavel Jozef Šafařík. Praha 1971.

ROSENBAUM, K.: Pavol Jozef Šafárik. Martin 1961.

TIBENSKÝ, J.: Pavol Jozef Šafárik. Život a dielo. Bratislava 1975.

Jozef Mlacek

Jazykovedné poznámky o jazykovom zákone

Pred niekoľkými rokmi (1987) sme si pripomenuli už dvojsté výročie prvej, Bernolákovej kodifikácie spisovnej slovenčiny, pred dvoma rokmi (1993) sme spomínali - aj istou časťou programu vtedajšieho ročníka našej letnej školy - 150. výročie druhej,Štúrovej kodifikácie spisovnej slovenčiny aj 75. výročie vzniku prvej Československej republiky, v ktorej sa slovenčina po prvý raz stala - pravda, popri prevládajúcej češtine - úradným jazykom, ale iba ako najživšiu súčasnosť sme zaznamenali, že až podľa Ústavy Slovenskej republiky prijatej 1. 9. 1992 sa slovenčina stala štátnym jazykom na Slovensku. Pritom ide o jazyk, o ktorom slavistika už dávno a celkom presvedčivo dokázala, že patrí medzi autochtónne, pôvodné slovanské jazyky, teda medzi tie slovanské jazyky, ktoré sa vyvinuli priamo z praslovanskej bázy, nie odštiepením sa, divergenciou od niektorého iného slovanského jazyka. Na jednej strane teda vedecky dokázaná starobylosť slovenčiny ako osobitného jazyka, na druhej strane zasa zistenie, že slovenčina patrí medzi pomerne novšie spisovné jazyky, ako aj konštatovanie, že všetky úlohy národného jazyka - vrátane úlohy úradného a štátneho jazyka - prevzala slovenčina vlastne iba celkom nedávno. Hlbšie historické skúmanie tohto paradoxu nebude predmetom tejto našej úvahy - ono je cieľom celých vedných disciplín a celých riešiteľských projektov -, jeho konštatovanie je však dobrým východiskom a zázemím nášho uvažovania o súčasnom postavení nášho jazyka, o jazykovej situácii u nás, o mnohostrannom úsilí o právne zaistenie nášho jazyka, teda o viacerých širších spoločenských, nie iba odborných aktivitách, ktoré sa najmä v súvislosti s naším jazykom objavujú práve v najaktuálnejšej súčasnosti. Budeme sa teda zamýšľať nad súčasnými tendenciami vedúcimi k prijatiu nového jazykového zákona, ale aj nad jeho širšími súvislosťami.

Treba súhlasiť s J. **Kačalom**, ktorý konštatuje, že "prostredníctvom slovenčiny sa nie raz v našich dejinách riešili aj iné otázky národného, kultúrneho a politického života Slovákov" (Kačala, 1994b, s. 7). Autor v citovanej práci na mnohých miestach a v rozličných súvislostiach dokazuje a dokázal, že uvedená téza platila v minulosti a platí aj v našich najnovších dejinách. Ak teda pre potreby našej úvahy nebudeme zachádzať do dávnejšej minulosti, ale cez citovanú prácu odkážeme na početné špecifické výskumy týchto otázok, môžeme sa upriamiť na najnovšie, súčasné obdobie nášho jazyka a na formulovanie jeho postavenia.

Pri takto vymedzenom pohľade treba začať J. **Ružičkom**, ktorý na konferencii o spisovnej slovenčine a jej kultúre (r. 1966) ako prvý explicitne vyjadril potrebu zákonne vymedziť postavenie slovenčiny nielen ako národného jazyka Slovákov, ale aj ako ich štátneho jazyka. V jeho Tézach o slovenčine, konkrétne v 2. téze sa popri inom píše: "Spisovná slovenčina takisto ako spisovná čeština má dnes v našej republike (nezabúdajme, že išlo vtedy o spoločný štát Slovákov a Čechov - J. M.) úlohu štátneho jazyka a dobre spĺňa aj túto vrcholnú spoločenskú úlohu" (Ružička, 1967, s. 284). V súvislosti s uvedenou formuláciou, ale aj ďalšími známymi Ružičkovými výrokmi o týchto problémoch treba uviesť niekoľko poznámok:

1. V citovanej Ružičkovej téze č. 2 sa konštatuje, že slovenčina plní aj úlohu štátneho jazyka. Hoci sa postavenie slovenčiny aj v tom čase naozaj via facti blížilo k statusu štátneho jazyka, normalizačná ideológia túto tézu zavrhovala a jej autora dosť zreteľne vo všeličom postihovala (hoci treba povedať, že na rozdiel od iných prípadov nešlo pri ňom o existenčný postih - J. Ružička po celé toto obdobie bol a zostal riaditeľom slovakistického ústavu SAV).

2. V sledovaných súvislostiach je dôležité uvedomiť si Ružičkovu myšlienku, že úloha štátneho jazyka sa pokladá za "vrcholnú spoločenskú úlohu" jazyka. Túto formuláciu možno aj v súčasnosti prijímať bez nejakých výhrad - voľajaké apriórne odmietanie tejto funkcie by bolo nepochopením spoločenského poslania národného jazyka a jeho funkcií.

3. Na pozadí uvedených dvoch myšlienok J. Ružička trochu neskôr (1968) predkladá návrh zákona o slovenčine ako štátnom jazyku na Slovensku. Osud tohto návrhu sme spomenuli už v prvej poznámke.

4. Už v období prijímania Téz o slovenčine a zverejnenia návrhu zákona o slovenčine ako štátnom jazyku sa vo verejnosti (najmä odbornej) vyskytli obavy, či sa prijatie zákona nestane skôr prekážkou, akýmsi strašiakom ako pomocou pri kultivovaní jazykovej praxe (známa je žartovno-vážna formulácia E. Paulinyho, či po prijatí zákona budú jazykovedci chodiť s kyjakmi po Slovensku a naháňať každého za hocijaké porušenie kodifikovaných noriem). Práve preto J. Ružička ako iniciátor návrhu zákona dôsledne a pri každej príležitosti podčiarkoval myšlienku, že zákon o štátnom jazyku bude zákonom deklaratívnym, zákonom, ktorý istú tézu zachytáva ako všeobecne známu, ktorý jej dáva všeobecnú dimenziu, ale ktorý nenesie so sebou nijaké bezprostredné sankcie, tobôž nie represie. Tento zákon by mal byť podľa neho iba istým morálnym apelom v tom smere, aby sa nezaznávali tie hodnoty, ktoré národný jazyk reprezentuje.

Pamätníci Ružičkových návrhov si dobre spomínajú, že J.Ružička sa v uvedených súvislostiach takmer vždy odvolával na skutočnosť, že za I. ČSR sa prijal zákon, ktorým sa konštatovalo a vyhlasovalo, že T. G. Masaryk sa

zaslúžil o vznik republiky. Takto formulovaný zákon, pravdaže, namohol so sebou niesť nijaké sankcie, ale na druhej strane morálne zaiste podporil všeobecné hodnotenie osobnosti a zásluh prvého československého prezidenta (Aspoň v zátvorke pripomeňme, že podobné návrhy zákonov sa objavujú aj v posledných rokoch - podával sa návrh zákona o zásluhách napr. A. Dubčeka, M. R. Štefánika.) S voľačím podobným, s podobným efektom počítal J. Ružička aj v súvislosti s návrhom zákona o slovenčine ako štátnom jazyku: zákon nemal nikoho postihovať, ale podľa názoru predkladateľa mohol a mal prispieť k väčšej spoločenskej vážnosti jazyka, k jeho väčšej prestíži aj v radoch kultúrnych pracovníkov aj medzi celkom bežnými používateľmi jazyka.

5. Spomínaný odmietavý postoj k téze o slovenčine ako štátnom jazyku a, pravdaže, aj k návrhu spomínaného zákona trval prakticky po celé normalizačné obdobie, pričom okolo polovice 70. rokov prebiehala dosť silná vlna kritiky purizmu, čo sa v istých kruhoch pokladalo iba za zjemnené označenie nacionalizmu, resp. až separatizmu (porov. Kačala, tamže, s. 79). Keď táto vlna vrcholila, vtedy sa dosť nedvojznačne v akejkoľvek starostlivosti o národný jazyk a jeho kultúru videli prejavy spomenutého slovenského separatizmu, ba niekedy sa prejavy tejto starostlivosti - paradoxne, ale dosť zreteľne v intenciách starých téz o česko-slovenskom rozkole - hodnotili ako aktivity vraj promaďarské (či prouhorské).

Takéto postoje oficiálnych miest k jazykovej otázke (a cez ňu zasa aj k ďalším otázkam národného života Slovákov - spomeňme si na úvodný citát z Kačalovej práce) pretrvávali prakticky až do novembra 1989. Preto nemôže prekvapovať fakt, že sa už roku 1990, teda bezprostredne po spoločenských zmenách u nás, začalo znova hovoriť o zákone o slovenčine ako štátnom jazyku Slovákov. Vtedajšia Slovenská národná rada však prijala v októbri toho istého roku iba zákon o slovenčine ako úradnom jazyku na Slovensku. To sa niekedy pokladá za "porážku celonárodného hnutia za prijatie takého zákona o slovenskom jazyku, ktorý by vychádzal zo statusu slovenčiny ako štátneho jazyka v Slovenskej republike" (Kačala, tamže, s. 53). Až Ústava Slovenskej republiky prijatá 1. 9. 1992 obsahuje zákon, ktorý určuje slovenčine úlohu štátneho jazyka v Slovenskej republike.

Po konštatovaní, že slovenčine sa najvyšším, ústavným zákonom pripisuje postavenie štátneho jazyka na Slovensku, a po dosiahnutí samostatnosti Slovenskej republiky by sa zdalo, že sa v najvyššej miere naplnila snaha Slovákov o to, aby ich jazyk mal platnosť štátneho jazyka v samostatnom štáte. Preto sa v danej situácii mnohým zdá dosť prekvapujúci fakt, že sa tu objavuje nový pohyb, ktorý si kladie za cieľ prijatie nového zákona o slovenčine ako štátnom jazyku. Zákon sa v čase písania tohto príspevku dostáva do Národnej rady SR a jeho predkladatelia predpokladajú,

že bude prijatý pomerne skoro, tak, aby sa podľa neho mohlo postupovať už pri nástupe do nového školského roku 1995-96, resp. od začiatku r. 1996. Keďže sa okolo návrhu zákona už pri jeho príprave vyskytli dosť živé diskusie, chceme sa niektorým aspektom prijatia aj fungovania takéhoto zákona z hľadiska jazykovej praxe venovať v ďalšej časti tohto príspevku.

V našom uvažovaní budeme vychádzať zo spomenutých diskusií. V nich sa totiž ukázalo niekoľko paradoxov, ktoré sprevádzajú našu jazykovú situáciu. Na prvom mieste sa na úvahu ponúka otázka, prečo sa pripravuje (alebo už prijíma) zákon o slovenčine ako o štátnom jazyku, keď jej tento status už naplno priznáva ústavný, teda najvyšší zákon. Rovnako zaujímavé však je pýtať sa aj na to, prečo návrh zákona, ktorý by mal byť naplnením odvekých túžob generácií Slovákov, prijímajú aj mnohí z tých, ktorých činnosť je vysostne spätá so slovenčinou, teda napr. niektorí spisovatelia, jazykovedci a iní kultúrni pracovníci, s istými rozpakmi, prečo sa so všetkou rozhodnosťou nestavajú zaň, ale majú k nemu rozličné pripomienky a výhrady. Aby sme sa mohli bez predpojatosti, sine ira et studio postaviť k týmto otázkam, treba sa nám podrobnejšie pristaviť pri všetkých doterajších závažnejších hlasoch aj argumentoch za aj proti, lebo iba tak dokážeme zaujať k daným otázkam vecné stanovisko. Náš prehľad začneme dôvodmi, ktoré sa uvádzajú za prijatie nového jazykového zákona. Aby sme sa pritom vyhli stranícky motivovaným výkladom týchto otázok, budeme sa opierať o nové práce citovaného J. Kačalu Návrat ku koreňom (Kačala, 1994a) a Slovenčina - vec politická? (Kačala, 1994b), v ktorých sa síce s osobným autorovým zaujatím (autor sa zreteľne stavia za prijatie navrhovaného nového jazykového zákona) a popularizačne, no na druhej strane neskresľujúco a s náležitým rešpektovaním faktov a vedeckých poznatkov rozvíjajú uvedené problémy.

Za hlavné dôvody prijatia nového zákona o slovenčine ako štátnom jazyku na Slovensku J. Kačala pokladá nasledujúce skutočnosti: a/ nerešpektovanie a neovládanie jazyka štátotvorného národa, b/ nízke jazykové povedomie a nízka jazyková kultúra, c/ nedostačujúca regulačná práca jazykovedcov (1994a, s. 68). Pri týchto dôvodoch sa pristavíme postupne, iba zmeníme ich poradie - o prvom uvedenom dôvode budeme hovoriť až nakoniec.

Pred vlastnými úvahami o spomínanom druhom dôvode nového zákona sa žiada uviesť Kačalovo stanovisko k otázke (ktorá sa v diskusiách na rozličných úrovniach takmer vždy vyskytla), či slovenčine hrozí - a navyše práve teraz, po dosiahnutí samostatnosti Slovenska - nejaké nebezpečenstvo, keď ju treba nanovo zákonom ochraňovať. Na uvedenú otázku, teda na otázku, či môže niečo ohroziť existenciu slovenčiny, J. Kačala opätovane zdôrazňuje: *"nemôže ju už ohroziť nič" (1994b, s. 21), "sa mi ukazuje, že o budúcnosť slovenčiny, čo sa týka jej identity a špecifickosti, netreba mať obavu"*

(tamže, s. 24). A ešte raz, a to v súvislosti s prílevom cudzích slov do našej reči: *"...najväčšie nebezpečenstvo pre náš národný jazyk neznačia cudzie slová, lež sami používatelia nášho jazyka svojím neuvedomeným postojom k jazyku a ku kultúrnym hodnotám vôbec"* (tamže, s. 86).

Poslednou citovanou vetou sme sa dostali od myšlienky o existencii, resp. o obavách o existenciu slovenčiny priamo k spomínanému druhému dôvodu presadzovania nového jazykového zákona. Predchádzajúca Kačalova formulácia totiž signalizuje, že nízka jazyková kultúra, ale aj nízke jazykové povedomie súvisia s celkovým laxným, "neuvedomeným" vzťahom používateľov k jazyku. Z toho by logicky vyplývala potreba takéhoto zákona. O tých istých otázkach však čítame v tom istom Kačalovom diele aj dosť odlišné myšlienky. Napríklad na s. 18 autor píše, že o bohatstve a rozvitosti slovenčiny svedčí *"najmä každodenná jazyková prax, v ktorej vznikajú mnohé vrcholné ukážky ovládania slovenčiny a schopnosti narábať s ňou..."*. Na inom mieste, v súvislosti s novými možnosťami využívania nárečí, resp. nárečových prvkov v modernej komunikácii zasa autor hovorí o *"vysokom stupni vedomia spisovného jazyka"*, pričom tu autor nemá na mysli vysoké vedomie spisovnosti u spisovateľov, ktorí naznačeným novým spôsobom nárečové prvky vo svojich dielach uplatňujú, ale práve jazykové povedomie širokých čitateľských kruhov, teda bežných hovoriacich, lebo bez neho by spisovateľské inovovanie bolo neúčinné, nekomunikatívne. Ale tu vlastne zisťujeme isté jemné, no predsa evidentné protirečenie: na jednej strane nízke jazykové povedomie a nízka jazyková kultúra (používateľov) ako argument v prospech prijatia nového zákona, na druhej strane formulácia o zistenom vysokom jazykovom povedomí širokých kruhov používateľov ako o predpoklade na vnímanie autorskej stratégie spisovateľov pri modernom (náročnejšom) uplatňovaní nárečových prvkov.

Uvedený argument je - on sa neuvádza iba v citovanom diele, spomína sa vždy, keď sa hovorí o potrebe nového jazykového zákona - teda prinajmenšom nie až taký akútny, ak nechceme priamo povedať, že je problematický. A to sa ešte nepýtame, v čom vidia predkladatelia nového zákona záruky, že prijatie daného zákona tento vzťah používateľov k jazyku skutočne zlepší, prehĺbi. Rovnako odôvodnene možno totiž predpokladať alebo aspoň pripúšťať aj možnosť, že zákon sledovaný vzťah používateľov k jazyku neprehĺbi, ale môže vyvolať voči nemu ako voči čomusi zákonom prikazovanému istú averziu. Takúto obavu nevyslovujeme ako novú, ona objavila v hlasoch viacerých popredných jazykovedcov už v súvislosti so spomínaným Ružičkovým návrhom zákona takmer pred tridsiatimi rokmi.

Ako ďalší jazykový dôvod nového zákona o slovenčine sa spomína nedostačujúca regulačná práca jazykovedcov pri usmerňovaní vývinu jazyka a jazykovej praxe, resp. jazykovej kultúry. Ale aj v súvislosti s týmto

odôvodňovaním nachádzame najmä v druhej Kačalovej knihe (1994b) viaceré také konštatovania, ktoré vyznievajú opäť dosť paradoxne v súvislostiach, keď sa uvedený fakt (nedostačujúca regulačná práca jazykovedcov) pokladá za jeden z podstatných dôvodov prijatia nového zákona o slovenčine. J. Kačala ako jeden z mýtov o jazyku uvádza presvedčenie mnohých laikov, že za nedostatky v jazyku, v jazykovej praxi môžu najmä jazykovedci (čo sa v extrémnych polohách premieta do volania po "prevychovaní" niektorých jazykovedcov - 1994b, s. 89). V súlade s tradíciami našej modernej jazykovedy J. Kačala konštatuje, že jazykovedci majú jazyk predovšetkým študovať a opisovať a až potom na pozadí tohto poznávania a opisovania môžu jazykovedci niečo v jazyku aj meniť. Možnosti zasahovania jazykovedcov do samého jazyka, do jeho vývinu sú podľa J. Kačalu dosť skromné (s. 89). Podstatné zásahy prichádzajú do jazyka podľa autorovej mienky z iných pozícií: *"Rozhodujúci pri formovaní jazyka nie sú totiž jazykovedci, lež dané národné spoločenstvo, ktoré je tvorcom, nositeľom a používateľom jazyka"* (1994b, s. 90). Keď však prijmeme takéto formulácie - a nazdávame sa, že niet dôvodov ich neprijať, veď sú v súlade s najlepšími tradíciami našej jazykovedy -, opäť sa pristihneme pri pochybnostiach, či teda naozaj *"nedostačujúca regulačná práca jazykovedcov"* patrí medzi najpodstatnejšie dôvody pri navrhovaní a prijímaní nového jazykového zákona.

Napokon treba spomenúť aj uvádzaný prvý dôvod prijímania no- vého zákona, a to nerešpektovanie a neovládanie jazyka štátotvorného národa, rozumie sa, že zo strany príslušníkov menšín, najmä maďarskej. Tieto otázky už prekračujú vlastné jazykové hranice našej problematiky, preto sa ich nejako širšie nebudeme dotýkať. V krátkosti však pripomenieme, že kým pôvodný návrh jazykového zákona, resp.návrh jeho zásad z júna 1994 (porov. Kultúra slova, 28, 1994, s. 131-136) sa rovnako dotýkal uplatňovania slovenčiny aj uplatňovania jazykov národností, predložený návrh z tohto roku sa podľa vystúpení jeho predkladateľov (za Ministerstvo kultúry SR M. Ferko, za MS S. Bajaník) používania jazykov národností nedotýka.

Spomedzi právnych aspektov danej problematiky vystupuje do popredia najmä citeľný rozpor medzi jazykovým zákonom z r. 1990 a príslušným článkom Ústavy Slovenskej republiky: Podľa zákona z r. 1990 sa slovenčina pokladá iba za úradný jazyk, podľa 6. článku Ústavy SR je jazykom štátnym. Nazdávame sa, že nie spomínané jazykové dôvody (tie sa aj v našej analýze ukázali ako dosť vágne), ale práve tento právny rozpor sa ukazuje ako najpodstatnejší dôvod za nový zákon, hoci bežné právne vedomie aj tu dovoľuje vysloviť istú pochybnosť, pretože podľa neho možno predpokladať, že ústavný zákon má vyššiu právnu hodnotu ako obyčajný zákon.

Posledné diskusie o sledovanej problematike sa dosť zreteľne posúvajú, a to z polohy *"zákon - áno, či nie"* do polohy *"aký zákon"*. Ide teda už viacej

o povahu prijímaného zákona. V predchádzajúcom rozbore tejto problematiky sme konštatovali, že prvý navrhovateľ zákona o slovenčine ako štátnom jazyku J. Ružička jednoznačne hovoril o **deklaratívnom** charaktere takéhoto zákona. Po viac ako štvrťstoročí citovaný J. Kačala tiež zastáva takýto názor. Predložený návrh nového zákona však dáva prednosť argumentácii právnikov: Malá vážnosť jazykového zákona z r. 1990 aj príslušného článku Ústavy SR vyplýva podľa nich z toho, že v obidvoch prípadoch chýbajú zákonné sankcie pri jeho nedodržiavaní alebo obchádzaní (toto sa tiež dosť často uvádza medzi nejazykovými dôvodmi za prijatie nového zákona). Preto sa v predloženom návrhu zavádzajú pokuty za isté prehrešky proti zákonu a preto sa v ňom navrhuje inštitút jazykovej inšpekcie vybavenej právomocami pri udeľovaní spomenutých pokút. A práve v tejto súvislosti sa musíme ešte raz vrátiť k samej podstate prijímaného zákona, k jeho relevantnosti pre občana, pre inštitúcie, ako aj pre celú jazykovú prax.

Predovšetkým si treba uvedomiť, že v návrhu ide vlastne o dva okruhy problémov a teda vlastne aj o dva pripravované zákony. Prvý z nich je vlastný zákon o štátnom jazyku. Slovenčina sa podľa neho chápe ako súčasť štátnej symboliky, teda stavia sa vedľa napr. štátnej hymny, zástavy atď. Slovenčine sa tu pripisuje už nielen národnoreprezentatívna, ale aj štátnoreprezentatívna platnosť. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že tento rozmer zákona je relevantný iba pre príslušníkov národnostných menšín - príslušníci štátotvorného národa akoby tu automaticky vypadávali z hry, lebo všetci hovoria po slovensky. Diskusie však ukazujú, že situácia je zložitejšia, že zákon sa bude dotýkať nielen príslušníkov národností, ale aj uplatňovania slovenčiny napr. v reklamách, v administratíve a podobne, a teda bude rovnako platiť pre firmy zo Žiliny, ako aj z Bratislavy alebo z Komárna.

Druhá zložka navrhovaného zákona vychádza z predpokladu, že tento štátny jazyk je reprezentovaný nie hocijakou formou slovenského jazyka, ale spisovnou slovenčinou. A v tomto smere je dosah zákona celkom iný, dotýka sa, resp. môže sa dotýkať vlastne každého používateľa jazyka, pravda, pokiaľ vystupuje verejne. Pripravovatelia zákona zdôrazňujú, že pôjde predovšetkým o reč tých, ktorí profesionálne vystupujú pred verejnosťou, avšak táto hranica sa bude pravdepodobne dosť ťažko určovať. Rovnako ťažké, ba ešte ťažšie bude určiť hranice samej spisovnosti jazykových prostriedkov. Tu jazykoví inšpektori nevystačia s príručkami niekoľkých notoricky známych a návratných chybných výrazov, veď hranica spisovnosti je najmä v oblasti vyšších jazykových rovín pomerne zložitá a veľmi dynamická. Lexikografi aj lexikológovia, ale aj gramatici vedú často aj medzi sebou spory o to, či istý lexikálny alebo gramatický prostriedok, prípadne aj zvukový prvok je naozaj nespisovný, alebo je ešte spisovný, ale má isté štylistické osobitosti, že je napr. expresívny, hovorový alebo ináč podfarbený.

Najmä v tejto druhej zložke je takto koncipovaný zákon, resp. jeho dodržiavanie takmer nezvládnuteľné spomínanými inšpektormi. Z diskusií okolo návrhu vyplynulo, že pôjde o ústredný inšpekčný orgán a okresných inšpektorov. Ako môže týchto pár desiatok ľudí zodpovedne posúdiť dodržiavanie zákona už napríklad v takej elementárnej situácii, keby, povedzme, každý súkromný podnikateľ - a tých je vraj evidovaných okolo 230 000 - uverejnil reklamu svojej firmy? V škole sú na podobnú činnosť tisíce, možno desaťtisíce slovenčinárov. V takejto neprimeranej situácii by potom rozhodovala náhodnosť, voluntarizmus, možno i známosti, možno i (zlomyseľná) konkurencia, možno až donášačstvo, ak to nechceme nazvať ešte jednoznačnejšie. Všetky tieto nebezpečenstvá navrhovaný zákon najmä v tejto druhej zložke so sebou prináša.

Našu úvahu sme začali konštatovaním istých paradoxov okolo vývinu a postavenia slovenčiny v našej republike, v našom jazykovom spoločenstve. Zakončíme ju tiež paradoxom, pravda, trochu iným, paradoxom, ktorý je však v súvislosti s pripravovaným zákonom evidentný z lingvistického hľadiska: Slovenčina sa stáročia vyvíjala bez zákonnej ochrany, v susedstve aj područí iných, často oveľa väčších národov, dokonca bola ponižovaná aj zakazovaná, jej nositelia boli potláčaní, ba aj trestaní. A predsa sa vyvinula na dokonalý nástroj, ktorý je schopný plniť a ktorý skutočne plní všetky funkcie, až po tie najzložitejšie aj tie najdôstojnejšie. Je všestranne rozvitá, funkčne bohato diferencovaná, v Slovenskej republike je základným komunikačným prostriedkom. K čomu a v čom jej v takejto situácii môže pomôcť nový jazykový zákon?

Naša úvaha nechcela aprioristicky zaujímať negatívny postoj k pripravovanému zákonu o slovenčine ako štátnom jazyku. Ak sa v nej však predsa ozvalo viacej pochybností ako súhlasných prikývnutí, bolo to predovšetkým preto, lebo v našej verejnosti sa výrazne prezentovali práve hlasy až príliš odobrujúce návrh nového zákona. Naším cieľom práve preto bolo upozorniť aspoň na niektoré momenty, ktoré najmä z jazykového hľadiska ukazujú aj na isté úskalia a problémy navrhovaného jazykového zákona.

Literatúra

KAČALA, J. (1994a): Návrat ku koreňom. Bratislava, Stála konferencia slovenskej inteligencie Slovakia plus 1994. 115 s.

KAČALA, J. (1994b): Slovenčina - vec politická? Martin, Matica slovenská 1994. 187 s.

RUŽIČKA, J.: Tézy o slovenčine. In: Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967, s. 283-290.

Pavol Odaloš

K problematike názvov firiem

1. Onomastika ako lingvistická disciplína skúma vlastné mená. Na základe zmien, ktoré sa uskutočnili aj na Slovensku po udalostiach 16.11.1989, nastali pre onomastiku nové možnosti výskumu najmä v dvoch oblastiach: v názvoch ulíc a námestí a v názvoch firiem. Názvy ulíc a námestí po roku 1989 sme rozobrali vo viacerých štúdiách (Odaloš, 1991, 1993, 1994). Názvy firiem si všimneme v tejto štúdii.

Do roku 1989 sa názvy obchodov a rôznych podnikov, ktoré poskytovali rozličné služby, skúmali v menšej miere. Súviselo to najmä so skutočnosťou, že tieto organizácie boli štátne - nebolo potrebné v rámci plánovitého hospodárstva prilákať záujemcov aj špecifickým názvom - a ich pomenovania typu *potraviny, obuv, ovocie, zelenina, lekáreň, kadernictvo, kozmetika, reštaurácia* a pod. sa nehodnotili ako vlastné mená. Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (1991) sa z názvov predajní ako vlastné mená hodnotili len pomenovania niektorých špecializovaných obchodov ako napr. *Elegancia, Elegán, Pokrok, Jednota, Vitoša, Gladiola, Snežienka* a pod.

Po roku 1989 sa so zmenenou spoločensko-ekonomickou situáciou na Slovensku začínajú uskutočňovať zmeny aj v ekonomickej sfére. Viaceré štátne obchodné a výrobné organizácie zanikajú a ich miesto na trhu zaujímajú novovzniknuté firmy. Za firmu v našej štúdii považujeme inštitúciu, v ktorej sa predávajú či vyrábajú rôzne výrobky alebo sa poskytujú určité služby, prípadne sa uskutočňujú aspoň dve vymenované činnosti.

Podľa živnostenského zákona musí byť každá firma viditeľne označená obchodným menom a prípadne aj uvedením predmetu podnikania. Na vchode napr. do predajne alebo na inom vhodnom mieste musí byť preto presne uvedené obchodné meno, sídlo alebo bydlisko podnikateľa a meno a priezvisko osoby zodpovedajúcej za činnosť predajne. To, čo sa v živnostenskom zákone nazýva **obchodné meno**, je v onomastike **vlastným menom firmy.**

2. Začiatkom 90. rokov vzniká veľké množstvo firiem, ktoré sú pomenované rôznymi názvami. Postupne sa názvy firiem stávajú predmetom článkov a štúdií niektorých lingvistov, napr. J. **Horeckého** (1994), M. **Imrichovej** (1994), P. **Odaloša** (1990) a pod.

Lingvisti si všímajú *pomenúvacie motívy a nominačné typy*. M. Imrichová (1994) rozlišuje *štyri typy motívov* pomenovania obchodov: 1. podľa mena a priezviska majiteľa, 2. podľa činnosti firmy, 3. podľa predávaného tovaru, 4. podľa polohy (miesta). J. Horecký (1994) rozoznáva *tri nominačné typy*:

a) využívanie existujúcich domácich a cudzích slov, b) tvorenie rozličných typov skratiek, c) tvorenie nových pomenovaní najmä skladaním a deriváciou.

3. V našom príspevku sa zameriame na názvy niektorých firiem na strednom Slovensku, najmä v B. Bystrici, Zvolene, Prievidzi, Rimavskej Sobote, ale aj v ďalších mestách a obciach. Základný prehľad sme získali na základe informácií v telefónnom zozname a v katalógoch adries firiem. Motívy, podľa ktorých pomenovali svoje firmy, sme zisťovali priamo vo firmách hlavne na základe rozhovorov s majiteľmi alebo pracovníkmi firiem, prípadne aj na základe telefonických rozhovorov.

Vo všeobecnosti môžeme na základe našich výskumov v rokoch 1989-1995 vyčleniť tri základné vývinové tendencie:

I. Menšie, resp. malé využívanie názvov typu potraviny, v ktorých sa všeobecným podstatným menom vyjadruje názov obchodu. Súvisí to so skutočnosťou, že každý majiteľ firmy chce v špecifickom názve vyjadriť vlastnú podnikateľskú identitu.

II. Preexponovaná snaha fixovať v názve majiteľa alebo zameranie firmy hlavne prostredníctvom rozličných skratiek.

III. Zexluzívňovanie názvov používaním slov internacionálneho charakteru alebo využívaním pomenovaní z cudzích jazykov, hlavne z angličtiny. Vyplýva to z evidentnej snahy kontaktovať potencionálnych zákazníkov názvom zrozumiteľným aj cudzincovi, resp. cieľom je tiež upútať domáce obyvateľstvo exotikou názvu. *Internacionalizácia názvov objektov by však nemala prekročiť mieru, za ktorou sa názov stáva nekomunikatívny.* Aj pri kurzorickom čítaní, napr. pri pohľade z auta alebo pri chôdzi, by internacionálny názov nemal prekryť jeho komunikatívny charakter, lebo pomenovanie takéhoto obchodu si komerčne ťažšie nájde cestu k zákazníkovi.

4. Vývinové tendencie sa odrazili v pomenúvacích motívoch, ktoré budeme teraz klasifikovať. Jednotlivé typy motívov budeme ďalej diferencovať aj na základe postupov tvorenia.

A. Časté je *pomenúvanie na základe mien, najmä rodných mien* a/alebo priezvisk hlavne podnikateľa/podnikateľky alebo podnikateľov/podnikateliek a osôb z ich okolia (manželky, manžela, detí, pracovníčky firmy, napr. predavačky a pod.).

Pomenúvacím motívom sú:

A_1.Rodné mená v úradnej, zdrobnenej a domácej podobe, najmä ženské rodné mená, napr. *Diana* (krajčírske služby, podľa majiteľky), *Zora* (kaderníctvo a kozmetika, podľa majiteľky), *Zuzka* (textilný tovar, podľa zdrobneného rodného mena predavačky), *Kika* (hračky, podľa domáceho oslovenia dcéry majiteľky) a pod., prípadne aj mužské rodné mená, napr.: *Tibor* (potraviny, podľa majiteľa), *Tomi* (zlatníctvo, podľa domáceho oslovenia syna majiteľa), *Pali* (píla, podľa domáceho oslovenia majiteľa), *Paťo* (súkromný sklad,

z domáceho oslovenia majiteľa), *Yannick* (šport, z mena tenistu Noaha) a pod.

A_2. Rodné mená a priezviská, napr. *Katarína Foldiová* (kvetinárstvo), *Viktor Pavlovič* (autoškola), *Juraj Kútik* (predaj športových potrieb), *Mária Foltáková* (potraviny) a pod.

A_3. Priezviská, napr *Santus* (zelenina), *Gurský* (potraviny), *Andris & Hrnčiar* (potraviny), *Siman & Jorčík* (zememeračská kancelária) a pod.

A_4. Rôzne typy inicialových (písmenkových) a slabičných skratiek.

Písmenkové skratky sú:

- z rodných mien, napr.: *WLM* (z *Wiliam*, potraviny),
- z rodných mien a priezvisk, napr. *VM* (z *Vladimír Mitro*, textilný tovar), *AK* (z *Anna Kráľová*, potraviny) a pod.
- z priezvisk, napr.: *M+M* (*Mahdoňová a Matúchová*, papiernictvo) a pod.

Slabičné skratky, ktoré vytvárajú **pseudoslová**, resp. niekedy aj slová existujúce v jazyku, no väčšinou nemajúce vzťah k názvu firmy, napr.: DUKO (z **Du**šan Križ**ko**, požičovňa videokaziet), JUKA (z **Jú**lius a An**ka**, zelenina a ovocie), ATOM (z **A**lino **Tom**an, obchodný dom), DUMA (z **Du**šan **Ma**jer, kníhkupectvo), TRIXO (zo spojenia **trikrát** bratia **O**ndrišovci, zariaďovanie interiérov), HUPE (z **Hu**doba a **Pe**tík, kopírovacie služby), MEGA (z **Me**dveď a **Ga**jdúšek, výkup a predaj odevov), a pod.

Ďalšie dva podtypy sú prechodné a hraničia s typom B a C.

A_5. V názve firmy sa nachádza určitá časť mena majiteľa alebo majiteľov a časť slova vyjadrujúca profesijnú orientáciu firmy, napr.: *HPM šport* (z troch úvodných písmen priezvisk majiteľov firmy), *B-systém* (z priezviska **B**artko, kuchynské potreby), *IRM elektro* (z Igor **M**arček a **M**ilan **R**iečan), *T-elektronik* (z priezviska **T**rokšiar) a pod. Tento podtyp hraničí s typom B.

A_6. V názve firmy je zakomponované za predložkou U meno alebo priezvisko majiteľa či majiteľky firmy, napr. *U Jaroslavy* (potraviny), *U Natálky* (butik), *U Borka* (mäso-údeniny), *U Kucbela* (reštaurácia), *U Filipov* (potraviny) a pod. Pomenovania typu U + meno evokujú pocit pohostinnosti. Tento podtyp hraničí s typom C, lebo môže byť indikátorom pri určení polohy firmy.

B. Rozšírené je pomenúvanie firiem na základe ich profesijnej orientácie. Pomenovacím motívom je:

B_1. Činnosť firmy, ktorá je naznačená v skratke napr. EAS(z **e**lektronické a **a**utomatické **s**ystémy), PSK obchod (z **p**orcelán, **s**klo, **k**eramika). Často vznikajú pseudoslová, napr. *Relea* (**rea**litná, **lea**singová a obchodná spoločnosť), *Elinmat* (**El**ektro**in**štalačný **mat**eriál), *Terapo servis* (z **te**levízory, **rá**diá, **po**čítače). Niekedy sa súčasťou pseudoslova môžu stať aj mená, napr. *Dapec* (**Dá**vidova **pe**káreň a **c**ukráreň). Pseudoslová sa môžu postupne stať všeobecne známymi na základe ich rozšírenosti a môže stratiť svoj pseudocharakter podobne ako staršie pomenovania tohto typu, napr. *Pofis*

(**Po**štová **fi**latelistická **slu**žba), *Otex* (**O**bchod s **tex**tilom), *Zares* (**Zá**hradnícke a **re**kreačné **slu**žby) a pod.

B_2. Činnosť firmy, ktorá je naznačená v zloženom slove napr. *Telemont* (**tele**komunikačné **mont**áže), *Renostav* (stavebné činnosti), *Slovlak* (farby-laky), ďalej napr. *Autocentrum, Sklomont, Montelektro, Adminicentrum* a pod.

B_3. Činnosť firmy, ktorá je fixovaná v cudzom jazyku, väčšinou v angličtine, napr. *United Pared Servise* (kuriérske služby), *Commercial Consulting* (realitná kancelária), *Commercial Company* (obchodné služby), *Magic Style* (výroba a predaj konfekcie), *Caffe Royal Restaurant, Children Butique, Italy four you* (odevy), *Conto Invest* (brokerská firma), *Lady Style* (predaj spodnej dámskej bielizne) a pod.

B_4. Činnosť firmy, ktorá je signalizovaná metaforickým názvom súvisiacim s určitým profesným alebo iným znakom firmy, napr. *Bocianik* (obchod s detským tovarom), *Luskáčik* (veľkoobchod a maloobchod s hračkami), *Eden* (predaj a distribúcia športových potrieb), *Tramtária* (cestové potreby a výstroj), *Moletka* (predaj nadrozmerných odevov), *Fortuna* (zábavné centrum) a pod.

B_5. Činnosť firmy, ktorá je signalizovaná metonymickým názvom. Metonymické názvy súvisia:

a) s druhom predávaného tovaru, napr. *Narcis* (kvetinárstvo), *Nezábudka* (predaj umelých kvetov), *Mramor* (priemyselné spracovanie kameňa a jeho montáž), *Bonsaj* (záhradníctvo), *Palivo* (predaj uhlia a plynu), *Ichtys* (rybárske potreby), *Felis* (lat. mačka, chovprodukt),

b) s charakterom ponúkanej služby, napr. *Prekladateľ* (prekladateľské služby), *Elektronik* (predaj elektronických súčiastok) a pod.,

c) s firmou, s ktorou spolupracuje alebo predáva jej výrobky, napr. *Milosť* (kníhkupectvo, ktoré spolupracuje s rovnomennou kresťanskou spoločnosťou) alebo *Herlango* (predávanie prístrojov rovnomennej rakúskej firmy).

C. Menej časté je označovanie firiem polohou (miestom) firmy, napr. *Pod orechom, Na rohu, Za múrami* (všetko označenia potravín), *Za potokom* (mäso-údeniny), *Pod hradom* (reštaurácia), *Pod lipou* (hostinec), *Pod gaštanom* (espreso) a pod.

D. Málo je názvov firiem, ktoré si majitelia jednoducho vymysleli, a preto nemajú oporu v žiadnom z troch spomínaných motivických okruhov A-C. Stretli sme sa s dvoma názvami tohto typu: BONT (elektro) a TREX (elektro). Do tohto okruhu voľne zaraďujeme tiež názvy, ktoré nesúvisia s menami, činnosťou alebo polohou a plnia komerčnú úlohu s cieľom prilákať zákazníka exkluzívnym názvom, napr. *Dolár* (bar), *Aida* (bistro), *Mexiko* (hostinec), *Texas* (reštaurácia) a pod.

5. V ďalšej časti nášho príspevku budeme analyzovať motívy pomenovaní siedmich typov firiem, ktoré sa najčastejšie vyskytujú v mestách

a miestach, lebo tovar alebo služby z týchto firiem potrebuje obyvateľstvo ku každodennej spotrebe, resp. ako rozvinutie svojich potrieb.

Potraviny zaberajú najväčšiu plochu v rámci obchodov každého mesta alebo každej obce. Vzhľadom na rozšírenosť tohto typu obchodov sa pri ich pomenovaniach vyskytujú všetky typy motívov: podľa mena, napr. IKA (z mena majiteľky Ivety), TURMA (z priezviska majiteľa), *B+B market* (z priezvisk majiteľov Beňovič a Bevecký), *U Bohuša* (podľa mena vedúceho predajne) atď; názvy potravín podľa činnosti, ktorá je signalizovaná napr. metaforickým alebo metonymickým spôsobom, nie sú také časté, napr. *Prameň, Oáza,* ABC (široký sortiment), *Ideál, Bonita* (z lat. stupeň akosti alebo obchodná povesť), *Univerza* (z lat. univerzalita s významom všeobecnosť, všestrannosť), *Tip-Top* a *Prima*; podľa polohy (miesta), napr. *Dubnianka* (podľa Dubnej ul.), *Pod Prašivou* (nachádza sa pod rovnomenným kopcom), *Slatina* (na Slatinskom nábr.) a pod.

Podniky reštauračného a zábavného charakteru, napr. rôzne reštaurácie, espresá, bistrá, hostince, bufety, krčmy, bary a pod., sa tiež vyskytujú v každom meste alebo v každej obci. Názvy podľa mien boli v minulosti pri týchto podnikoch nie také časté. Privatizácia po roku 1989 podporila vznik aj takýchto názvov, napr.: *Filip* (bar), *Eva* (hostinec), *Alexandra* (reštaurácia), *U Ďura* (bar), *U Rótha* (hostinec), MVM (z ***M**ilan Surkoš, **V**inco Sitár a **M**ilan Černík*) a pod. Názvy podľa činnosti bývajú signalizované rôznymi asociáciami, napr. *Donatello* (pizzéria), *Klub 64* (majiteľ je narodený v roku 1964), *Picolo* (reštaurácia, podľa nápoja) a pod. Zreteľná je metaforická signalizácia pri niektorých špecializovaných podnikoch, napr. pri ázijských reštauráciách: *Lotos, Jasmín* alebo *U červeného draka*. Názvy podľa polohy sú tiež rozšírené, napr. *Fontána* (na námestí je fontána), *Pod stanicou, Park* a iné. Do tohto podtypu zaraďujeme aj názvy motivované históriou a tradíciou, napr. *Furmanská krčma, Na mýte* (reštaurácia), *Cechová reštaurácia, Červený rak* (budvarská pivnica), *Drotár, Permoník, Jašter* (reštaurácie) a pod., resp. názvy motivované regiónom, napr. *Bystrička* (výčap piva), *Fatra, Hron* (reštaurácie), *Uľanka* (motel), *Radvaň* (espreso), *Skalka, Na zábave* (reštaurácia) a pod. Časté sú aj názvy s čisto komerčnou funkciou, napr. *Nevada, Palma, Žaba, Pyramída, Fajka, Britva, Taverna* a pod.

Kvetinárstva sú najčastejšie pomenované metonymickým názvom, podľa určitého kvetu, napr. *Orchidea, Narcis, Ruža, Kamélia, Gerbera, Nezabúdka* a pod. Vyskytujú sa aj názvy podľa ženských mien (najmä majiteliek a predavačiek), napr. *Miriam, Iveta, Lucia, Melly* (z Marcela), *Aja* a iné, príp. metaforické názvy, napr. *Fantázia* alebo názvy podľa polohy, napr. *Na rohu.*

Kadernícke a **kozmetické salóny** sú väčšinou pomenované ženským rodným menom najmä majiteľky, napr. *Eva, Vlasta, Dana, Ľubica, Alexandra,*

Mária, Erika, Ivana, Lucia, Edita, Marína, Claudia, Angelika, Rúth, Beata, Dada a pod. Iné názvy sú menej časté napr. *Afrodita*, M+M, AK a iné.

Lekárne bývajú pomenované hlavne metaforickými a metonymickými názvami: a) podľa liečivých rastlín, napr. *Šalvia, Alchemilka, Alchema*, príp. *Zelená lekáreň*, b) na základe pomenovaní z histórie a náboženstva, napr. *Avicena* (podľa arabského filozofa a lekára), *Sv. Lukáš, Nimród* (podľa zakladateľa babylonskej ríše, pren. náruživý poľovník), *U samaritána* (podľa biblického kraja Samária, pren. samaritán s významom kto poskytuje pomoc chorému), *U spasiteľa* (náb. je Spasiteľ sveta Kristus, pren. spasiteľ s významom kto prináša spásu, záchranca), *Viva* (z vivat s významom nech žije), *Média* (krajina v starovekej prednej Ázii) a pod., c) podľa iných metaforických súvislostí, napr. *Pri prameni, Zdravie* a iné. Súkromné lekárne bývajú pomenované aj ženskými rodnými menami, napr. *Diana, Eva, Sandra, Anna, Barbora* a pod. Názvy podľa polohy nie sú také časté, napr. *Na námestí* alebo *Pod bránou*.

Predajne mäsa a údenín, resp. **ovocia a zeleniny** spája skutočnosť, že tieto prevádzky bývajú niekedy označené pomenovaniami, ktoré sú zložené zo slov, častí slov, slabík alebo skratiek signalizujúcich druh predávaného tovaru, napr. *Mäsovýroba, Mäsoprodukt, Mäspoma, Ovozel* (**ovo**cie, **zel**enina), *Zovo* (**zel**enina, **o**vocie), *Zelocit* (**zel**enina, **o**vocie, **cit**rusy), *Kvetozel* (**kvet**y, **o**vocie, **zel**enina), *Zelotrans* (**zel**enina, **o**vocie, **trans**port), *Zelova* (**zel**enina, **ov**ocie), *Zelia, Zela* (**zel**enina) a pod. Vyskytujú sa aj ďalšie typy názvov, hlavne podľa mena: *Maja, U Rusnáka, Oceľ* (mäso-údeniny), *Santus, Ziva* (**Zi**mmermanová **Ve**ronika), *Černajka* (ovocie-zelenina), ďalej *Tempo, Zlatý býk* (mäso-údeniny), *Tropic, Fructa* (ovocie-zelenina) a iné.

6. V záverečnej časti nášho príspevku sa zameriame na problémy, ktoré vznikajú pribúdaním stále nových názvov firiem. Všimneme si motivačné kolízie a pravopisné problémy.

Explózia nových názvov firiem prináša nielen priliehavé a plastické pomenovania, ale aj názvy iného charakteru. Názov firmy plní primárne *identifikačnú funkciu*, ktorá sa môže po zafixovaní polohy firmy vo vedomí obyvateľov rozšíriť na *identifikačno-orientačnú funkciu*. K fixovaniu firmy podľa jej názvu vo vedomí obyvateľov - v súčinnosti s časovým faktorom - prispieva vhodná motivácia pomenovania firmy. Najlepšie sa *zapamätajú názvy*, ktoré súvisia s **profesijnou orientáciou** firmy, napr. *Tulipán* (kvetinárstvo), *Elegant* (butik), *Ezop* (kníhkupectvo), *Cyklošport* (predajňa bicyklov) a pod. Dobre sa pamätajú aj *názvy podľa rodných mien*, no názvov tohto typu je veľa a pomenúvajú sa nimi prakticky všetky typy obchodov i firiem. Najťažšie sa pamätajú rôzne typy skratiek, napr. VOPD - Výrobno-obchodné a poradenské družstvo. **Motivačné kolízie** nastávajú vtedy, keď pomenovania - vznikajúce väčšinou skracovaním -, neznamenajú orientáciu formy na takú činnosť, ako

by sa dalo očakávať z názvu, napr.: firma *Terapo* sa neorientuje na terapeutické služby, ale na opravu televízorov, rádií a počítačov alebo firma *Rama* nedistribuuje známu rastlinnú pomazánkovú nátierku, ale sa zameriava na servis administratívnej techniky.

Nedocenenie pravopisného zaznamenania názvu firmy môže mať rôzne následky. Ako príklad uvedieme prípad firmy *Agroflóra*. Podnikateľ ponúkajúci v nápise na predajni zeleninu a kvetinárske služby pomenoval predajňu v úradnom formulári Agroflóra. Nedomyslel však pravopis zvoleného názvu, ktorý v tejto podobe musíme interpretovať nasledovne: časť *agro-* majú slová vyjadrujúce vzťah k poľnohospodárstvu a *flóra* je vegetácia, rastlinstvo. Spolu by to znamenalo *poľnohospodárske rastlinstvo* a to je pleonazmus. Ak má byť názov funkčný, musí sa písať cez spojovník, lebo ide o dve nezávislé reality, pričom Flóra sa tu bude zrejme viazať k starorímskej bohyni kvetov.

Pravopisné kolízie nastávajú tiež v prípadoch, keď sa internacionálny názov často píše podľa anglického vzoru, t. j. v názve sa píše každé plnovýznamové slovo s veľkým začiatočným písmenom bez ohľadu na to, či je slovo vlastné meno, napr. *Euro Comp, Lila Market, Jean Shop, Casino Royal či Office Shop.*

Motivačné možnosti a obmedzenia, resp. základné usmernenia pri fixovaní nových názvov firiem, nie sú predmetom žiadnej vyhlášky. Možno by to nebolo ani dobré. *Vhodné by bolo však, keby mal každý názov novovznikajúcej firmy nielen motivačné, ale aj pravopisné kvality.* Pracovníci mestských a obecných úradov, ktorí vydávajú úradné povolenia k vzniku novej firmy, by preto mali pravidelne konzultovať s odborníkmi z oblasti onomastiky otázky priliehavosti a plasticity názvov, resp. ich pravopisnej primeranosti. Tento systémový krok by zabezpečil pestrú mozaiku hodnotných názvov primeranej motivačnej a pravopisnej kvality.

Literatúra

HORECKÝ, J.: Logonomastika ako onomastická disciplína. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.-20. mája 1994. Zborník referátov. Zost. E. Krošláková. Bratislava-Nitra, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV - Vysoká škola pedagogická 1994, s. 76-78.

IMRICHOVÁ, M.: Nové názvy obchodov v Prešove. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.-20. mája 1994. Zborník referátov. Zost. E. Krošláková. Bratislava-Nitra, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV - Vysoká škola pedagogická 1994, s. 79-83.

ODALOŠ, P.: Ako pomenovať privatizovaný objekt. Ľudové noviny, 6.12.1990, s. 10.

ODALOŠ, P.: Toponymá okresu Banská Bystrica po 17.11.1989. Kultúra slova, 25, 1991, s. 337-346.

ODALOŠ, P.: Vývinové tendencie názvov ulíc a námestí miest a obcí na území Slovenska. Slovenská reč, 58, 1993, s. 332-338.

ODALOŠ, P.: Ulice a námestia Banskej Bystrice v kontexte histórie a súčasnosti. In: Brno - město uprostřed Evropy. Referáty z mezinárodní konference konané ve dnech 2.-4. prosince 1993. Red. M. Jelínek a kol. Brno, Magistrát města Brna 1994, s. 184-187.

ODALOŠ, P.: Ulice a námestia Česko-Slovenska v kontexte rokov 1989 - 1991. In: Jazyková a mimojazyková stránka vlastných mien. 11. slovenská onomastická konferencia. Nitra 19.-20. mája 1994. Zborník referátov. Zost. E. Krošláková. Bratislava-Nitra, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV - Vysoká škola pedagogická 1994, s. 247-250.

Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

Pavol Petrus

Literárnovedné dielo Pavla Jozefa Šafárika

Pri dvojstom výročí od narodenia P. J. Šafárika (narodil sa 13.5.1795 v Kobeliarove) si naša i zahraničná komunita a kultúrna verejnosť pripomenie mnohostranne disponované dielo tejto významnej bádateľskej osobnosti z galérie zakladateľov slavistiky ako vedeckej disciplíny. Viaceré monografie (K. Sabina 1861, V. Brandl 1887, J. Vlček, K. Paul 1960, K. Rosenbaum 1961, Š. Tóbik 1966, J. Novotný 1971), monografické zborníky (Litteraria IV, 1960, Zborník šafárikovský 1961, Odkaz P. J. Šafárika 1963, Šafárik a slovenské národné obrodenie 1989, P. J. Šafárik v slovenskej a českej slavistike 1993), zahraničné knižné práce (P. A. Lavrov 1897, V. Stajic' 1926/27, A. S. Myľnikov 1963 a i.) i veľké množstvo vedeckých štúdií (ich bibliografický súpis uviedol Karel **Paul** v časti monografie Pavel Jozef Šafárik (Praha 1961) nazvanej *Důležitejší literatura o činnosti P. J. Šafařika* (s. 311-319) a knižné vydanie Šafárikovej komplexnej bibliografie (pripravuje Matica slovenská v Martine) utvorili v ucelenejšej či parciálnejšej podobe obraz životnej i tvorivej aktivity tejto významnej osobnosti v dejinách českej, slovenskej, slovanskej i európskej slavistiky. Šafárik sa prezentoval ako typ vedca integrujúceho a rozvíjajúceho vo svojom rozsiahlom heuristickom výskume výsledky slavistického európskeho i mimoeurópskeho výskumu. Jeho veľké vedecké projekty najmä v oblasti slovanskej filológie, literárnej histórie a kultúry, histórie a etnografie, ale i jeho teoretické prístupy v oblasti verzológie, estetiky, paleografie, hermeneutiky s filologickým podložím, či textológie súvisiacej s vydávaním pamiatok staroslovienskej proveniencie, jeho reflexie o umeleckom preklade, bibliografii, knižničnom i pedagogickom systéme, jeho kartografické, no nie nevýznamné exkurzy navodzujú a dotvrdzujú komplexnosť v interpretácii skúmaných problémov, akreditáciu interdisciplinárnosti s emblémom modernej metodickej a metodologickej inštrumentácie. Šafárik ako erudovaný vedec dokázal v priestoroch súdobého vedeckého poznávania objaviť kardinálne problémy, ktoré buď veda vôbec nenastolila, alebo ak sa objavili, optika riešenia nebola vyjasnená, závery neboli vedecky zdôvodnené, ba v krajných polohách sa u niektorých vedcov objavila i antislovanská apriornosť a zámernosť. I pri všetkej tolerantnosti - takej príznačnej pre mysliteľský typ Šafárikovej osobnosti - v týchto prípadoch jeho dielo, obhajujúc vedeckú pravdu, dozrievalo do polemickej zahrotenosti. Široký heuristický výskum umožňoval bádateľovi reagovať na problémy vecnou, konkrétnou argumentáciou, pričom jeho vedecký zámer a jeho konklúzie boli presvedčivé a vo väčšine prípadov jednoznačné. Ak materiál

bol fragmentárny a neumožňoval dospieť k nediskutabilným záverom, potom Šafárik pripúšťal alternatívne riešenie s prevalenciou jeho reálnych predpokladov. V tomto prípade ponechával problém otvorený pre budúci výskum a ďalšie riešenia. V prípade, že sa Šafárik na základe nedostatočného materiálu vo svojich záveroch zmýlil, ako autor s hlbokým mravným zmyslom pre vedeckú pravdu svoj omyl dokázal verejne priznať. Týkalo sa to napr. problematiky pravosti rukopisu Královodvorského a Zelenohorského, ktoré Šafárik spočiatku akceptoval a až neskôr pripustil, že ide o falzá, i problematiky starobylosti hlaholiky a cyriliky. V polemike s Bartolomejom **Kopitarom** zastával dlho názor, že cyrilika je staršia ako hlaholika a až po objavení ďalších pramenných dokladov, najmä pražských hlaholských zlomkov v Kapitulskej knižnici v Prahe (r. 1856 ich text pripravil spolu s objaviteľom rukopisu A. C. Höflerom a vydal pod názvom Glagolotische Fragmente) svoj omyl korigoval, ako to dosvedčuje jeho dielo *Über den Ursprung und die Heimat des Glagolotismus* z r. 1858, ktorým tento "gordický uzol" rozťal a definitívne rozriešil pre seba i pre slavistiku.

P. J. Šafárik celý svoj život zasvätil vedeckému bádaniu, pre ktoré získaval intelektuálne, jazykové i osobnostné predpoklady už počas stredoškolských štúdií v Rožňave, Dobšinej a Kežmarku, ale aj v čase završujúceho univerzitného štúdia v Jene v r. 1815-1817. V prvom rade získal seriózne filologické vzdelanie (už v Kežmarku ovládal jazyk latinský, grécky, hebrejský, maďarský, nemecký, prostredie ho zbližovalo s poľštinou a ukrajinčinou a spolužiaci srbskej národnosti (Tos'a Stratiminovic', Milovan Vidakovic' a i.) so srbčinou. Profesor Ján *Genersich* cibril jeho estetický vkus, zasväcoval ho do tajov klasického i súčasného nemeckého básnictva. Zároveň v Kežmarku dochádza i k vnútornému preporodeniu mladého študenta, ktorý ako sám vyznáva v svojej autobiografickej skici *"až do šestnáctého roku svého* (t. j. r. 1811) *bezmála neznal a ve vážnosti neměl ani národu ani jazyka mateřského, ponevadž učení a vychovávaní ve školách uherských odedávna k vyplenění národnosti slovanské směruje"* a dodáva, že iba *"náhodou dostalo se mu do rokou české pojednání pražského profesora Josefa Jungmanna o ceně jazyka mateřského* (Išlo o rozpravu O jazyce českém v Nejedlého Hlasateli českém (1806) pozn. P) *i vzdelanosti národní, jež dojalo nejhloubeji. Jeho láska k jazyku mateřskému a k slovanskému národství propukla nyní tím prudčejí, ježto i převracené chování několika nezhojitelně zaslepených Slovanovrahův* (naráža na antislovansky orientovaného riaditeľa lýcea zemana Adama Podkonického, pozn. P) *sloužilo jen k většímu jejímu roznícení"* (K. Paul, 1961, s. 19). Novosituovaná vnútorná situácia mladého študenta sa transformovala cez individuálnu optiku lyrickej výpovede, ako ju prezentovali verše z básnického debutu **Tatranská múza s lyrou slovanskou** (1814) a z Hromádkových **Prvotin pěkných umění** a neskôr cez médium esteticko-

kritického uvažovania a vedeckého poznávania. Prolegomena životnej aktivity P. J. Šafárika sú poznamenané nasmerovaním od estetického vnímania k racionálnej amplitúde vedeckého poznávania sveta.

Zbierka mladého básnika (vytvoril ju vo veku 16-18 rokov, vyšla u tlačiara Jozefa Mayera v Levoči, kde väčšia časť nákladu zhorela) bola poznačená estetickým synkretizmom, modelovou reflexiou podnetov antickej, európskej - najmä nemeckej poézie (Klopstock, Bürger, Bouterwek, Gries, Schiller), ba objavili sa v nej aj dotyky s tematickou moduláciou ľudovej proveniencie a vývinovo kooperovala s tvorivými snahami českej (J. Jungmann, A. Marek, J. K. Chmelenský a i.) i slovenskej lyriky (Juraj Palkovič, Bohuslav Tablic). Tatranská múza s lyrou slovanskou sa najviac vyznačovala bohatým spektrom žánrovo-strofickej paletáže klasickej (óda, strofa alkajská, asklepiadská) i modernej tonality (balada, sonet, triolet, romanca), pričom napr. samostatne vydaná báseň **Ode festiva**, venovaná patrónovi lýcea Ondrejovi Mariášimu z Markušoviec pri návrate z vojny proti Napoelonovi bola písaná v latinčine. Správne poznamenáva na jednej strane Antonín **Kolář** (1928, 559), že sa v zbierke objavujú "reminiscence z Homéra a vzdálené ohlasy Horáce a napodobení Theokrita a Vergila, ktoré si zvlášte oblíbil pro líčení přírodních krás a půvabu", na druhej strane Cyril **Kraus** v štúdii "O historickej iniciatíve" Šafárikovej poézie (1989, 163) rešpektuje adaptilný princíp v modeloch transformácie antickej poézie, no zároveň akcentuje jedinečnosť a osobitosť lyrickej výpovede básnika v kontexte českej i slovenskej poézie, jej "novú kvalitu". Nesporné nóvum v lyrickej projekcii sveta v Šafárikovej lyrike modeluje autentickosť obrazu lyrického subjektu, jeho vedomia synkretizovaného súznením medzi osobným a nadosobným, univerzálnym a aktuálnym, racionálnym a emotívnym, reálnym a imaginatívnym, pragmatickým a duchovným, apriórnym a spontánnym, záväzným a kreatívnym, s akcentom na princípe vnútornej slobody artikulovanej v tvorbe novej básnickej skutočnosti spätej s bytostným ustrojením básnika vo vyznaní jeho ľudského i humanistického posolstva. Konštatované axiomaticky s M. **Hamadom** *"Šafárik v našej poézii prakticky prvý určuje tvorivý originálny spôsob básnického zmocňovania sa sveta prostredníctvom osobného jedinečného zážitku"* (1961, 17). Mladý básnik skutočne vo viacerých smeroch prekonáva sémantické i tvarové modality **Palkovičovej** (Muza ze slovanských hor 1801) i **Tablicovej** poézie (Poezye 1-4, 1806-1812), naznačuje i potenciálne možnosti ďalšieho rozvinutia novej lyrickosti i výrazovej stránky básnického textu, pravda, všetko ešte v priestoroch národnoklasicistickej orientácie slovenskej poézie.

Dôraz na axiologickú stránku umeleckých textov nielen zaradil Šafárikove básne medzi najhodnotnejšiu poetickú tvorbu českých a slovenských autorov (vo výrazovej hodnotovej konfigurácii sa táto skutočnosť

potvrdila v Hromádkových Prvotinách pěkných umění), nielen podnietil priaznivý kritický ohlas (napr. Juraj Palkovič, predstaviteľ staršej generácie v Týdenníku na r. 1815 víta talentovaného básnika, má však výhrady voči modernizovanej češtine, ako ju v Čechách rozvíjal Josef Jungmann. Medziiným píše: *"Bude z neho jistě znamenitý básnik a vůbec spisovatel slovanský ... Fantasí jeho jest velmi živá a bystrá, řeč poetická, malování nádherná, důstojná, utešená, ale příliš jest milovný nových, od některých teď žijících spisovatelů českých nevelmi dobře udělaných slov a mluvení."*), ale zároveň viedol k zdôrazneniu kritickej náročnosti na úroveň literárnej tvorby, ako ju neskôr akcentoval v spise *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*, ktorý r. 1818 po návrate z univerzitného štúdia v Jene vydal P. J. Šafárik spolu s Františkom Palackým.

Počas štúdia na univerzite v Jene P. J. Šafárik systematicky navštevoval prednášky z teológie, filozofie, filológie a dejín, sporadicky i z prírodných vied. Zaujali ho výklady profesorov J. Fr. **Friesa** z oblasti filozofie, L. **Okena** z problematiky prírodných vied s pozadím Schellingovej filozofie, rozporne prijímal **Ludenove** interpretácie dejín nemeckého národa, pričom na neho podnetne pôsobili integračné podnety z teoretickej koncepcie i súčasnej spoločenskej praxe v Nemecku a odmietavo sa staval voči Ludenovým subjektívnym, voluntaristickým, protislovanským konštrukciám, ale zvlášť si vysoko vážil dekana fakulty a profesora klasickej filológie H. G. Eichstädta, ktorému pomáhal pri vyhľadávaní starých rukopisov a tlačí v univerzitnej knižnici a zároveň pri organizovaní práce vo vojvodskej latinskej spoločnosti, ktorej sa 16. mája 1816 sám stal riadnym členom. Profesor **Eichtstädt** stál i v pozadí doktorátu, ktorý mu po absolvovaní štúdia univerzita v Jene udelila.

P. J. Šafárik pozorne sledoval silnejúce národné hnutie v Nemecku, jeho kmeňovú a celonemeckú súdržnosť, čo nesporne aktivovalo jeho predstavy o budúcnosti jednotlivých slovanských kmeňov i Slovanstva ako celku. Jenské obdobie prispelo k Šafárikovmu vnútornému rozhodnutiu venovať sa v budúcnosti vo svojej vedeckej práci problematike života, dejín a kultúry Slovanov. Už tu začína excerpovať materiál a koncipovať prvé náčrty k svojim budúcim Dejinám, a to v dotyku so súdobou nemeckou vedeckou literatúrou (Johann Friedrich Ludwig **Wachler** - najmä jeho *Handbuch der literarischen Kultur*, J. G. **Herder** *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* a i.).

V tomto období preložil Aristofanovu komédiu *Oblaky* i Schillerovu tragédiu *Mária Stuartová* (z cenzúrnych dôvodov vyšli až v rokoch 1830-1831). V úvodnej teoretickej preambule K Oblakom nielen charakterizuje *vlastnú metódu prekladu* (je za voľný preklad zachovávajúci sémantický invariant i špecifické črty originálu), ale uvažuje na pozadí konfigurácie estetických princípov gréckeho a súdobého klasicistického umenia o

podstatných problémoch umeleckej tvorby, ktorá má rešpektovať jedine "zákony pravdy a krásy". Jeho polemické invektívy reflektujúce krízu klasicistického umenia sú zamerané proti normotvornym konvenciám zväzujúcim slobodnú tvorivú iniciatívu výrazných básnických osobností ("Dílo důmyselného ducha, oučinek samostatného, svobodného tvoření literně stanovenými pravidly měřiti, jest všecky boty na jedno kopyto bíti"). Neponúka východiskovú teóriu (skepsu voči teoretickému apriorizmu formuloval striktne: "*Theorie žel! často bez umění vypadá*"), ale prekonanie krízového stavu očakával od básnikov, ktorí pri dôvernom styku s rozmanitosťami života, vo svojom hľadačskom úsilí opierajúcom sa o talent, "subjektívnu invenčnosť" a "neporušený cit" nájdu cestu pre nové, originálne a hodnotné umenie.

Už v Kežmarku začal P. J. Šafárik zbierať ľudové piesne, v Jene ho zaujala teória J. Grimma o starobylosti ľudovej slovesnosti i zberateľská aktivita piesňového materiálu v slovanských krajinách (Vuk, Prač, Štefanovič, Palacký), goetheovské a herderovské asociácie späté s touto tvorbou, čo sa výrazne prejavilo v jeho stati *Promluvení k Slovanům* uverejnenej v Hromádkových Prvotinách pěkných umění (1.1.1817), ku ktorej pripojil antológiu trinástich ľudových piesní zo Slovenska (Neskôr spolu s J. Kollárom pripravil vydanie súboru ľudových piesní v dvoch knižných zväzkoch *Písně světské lidu slovenského v Uhřích*, 1823, 1827). Šafárik v Promlůvení, ale aj neskôr chápal ľudovú pieseň nie prioritne ako artefakt, ale viac ako historický prameň, doklad o dejinnej dávnovekosti národa, jeho kultúry i jazyka !..."*tak u Slováků vlastnímu jejich dialektu odnikud jinud, leč z národních pěsní se nenaučíš.*"). Preto i pri vydávaní textov tohto slovesného materiálu vyslovuje **zásadu jazykovej autenticity** ("Co se ortografie týče, snažili sme se všecko, vyjmouce akcentu prodlužujícího, tak, jako se u nás vyslovuje, psáti."). Neskôr, ako na to upozornila Zoe **Hauptová** v stati *Slovenština v díle P. J. Šafaříka* (1961, 271) J. Kollár túto zásadu nedodržiaval dôsledne, čo mu jeho priateľ vytýkal. Na základe územno-filologického kritéria Šafárik začleňoval "česko-moravsko-slovenské" piesne do troch skupín: 1. Na *slovensko-slovanské*, jako se v Prešporku, Nitre, Trenčíne etc. etv. 2. Na *horňácke*, jako se v Gemeru, Novohradě, Liptově, Oravě, Zvoleně etc. etc. 3. Na *slovensko-polské*, jako se v Spiši, Zemplíne etc. etc. zpívají, k nímž by se ještě *rusňácke* v Spiši, Marmaroši...připojiti mohli". Šafárik tu cez médium jazyka ľudovej piesne postihol základnú dialektologickú topografiu na mape Slovenska,čo sa ukázalo produktívnym i z hľadiska ďalších výskumných prístupov.

Už v Jene za svojej návštevy u profesora G. Hermanna v Lipsku i neskôr v Bratislave v rozhovoroch s priateľom Františkom Palackým, štúdiom verzologickej odbornej literatúry, ale najmä v súvislosti s krízou v súvekej literatúre koncipujú a realizujú v dialogickom listovom parte svoju teoretickú

koncepciu skvalitnenia a rozvoja českej a slovenskej národnej literatúry v anonymne vydanom spise *Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie*. (Prvý, druhý a piaty list napísal Fr. Palacký, tretí, štvrtý a šiesty P. J. Šafárik). Na prvý pohľad síce v popredí stojí zápas o dokonalosť veršovej rytmickej formy "variabilnej" časomiery, ktorá je vlastná českému - ale širšie i slovanským jazykom - a pomôže prekonať svojou "rozmanitosťou v harmónii" stereotypiu sylabotonického verzifikačného systému, v tom čase sankcionovaného Jozefom Dobrovským - ale a najmä nízku hodnotovú úroveň súdobej poézie, reprezentovanej puchmajerovskou básnickou školou, poznačenej povrchnou "technologickou" prípravou autorov, vytvárajúcich rozličné "vítězospěvy, trúchlospěvy, mnohospěvy, výspěvy, dospěvy a nedospěvy, ktoré ako bubliny "v povetří se rozplývají" skôr než "podiv světa na ně se obráti". Autori Počátkov vychádzajú z jazyka, z jeho konsonanticko-vokalického systému "blízkeho" gréckemu jazyku, z tejto podobnosti vyvodzujú argumentačnú faktúru dotvrdzujúcu prevalenciu kvantitatívneho verzologického systému nad sylabotonickým s dosahom pre hodnotovú stránku českej poézie, naviac konfrontovanú s medziliterárnym európskym kontextom. Táto "symbióza antickej dokonalosti s národnou jedinečnosťou" bola modelovým podnetom i pre ostatné slovanské literatúry, ako sa to neskôr explikatívne dotvrdilo v Šafárikových Dejinách. Aj keď mladí autori nedocenili vo svojej mladícky ostro formulovanej kritike vývinové kreačné možnosti sylabotonizmu, príliš globalizovali situáciu v českej a slovenskej literatúre a absolutizovali hodnotiace kritériá, predsa len ich snaha zameraná na proklamovanie vysokého ideálu umenia, ktoré by bolo výslednicou "génia Čechye" a smerovalo k vysokým métam umeleckej dokonalosti, sa neminulo účinkom, aj keď jeho modality v českej i slovenskej poézii boli v istej miere odlišné (M. Bakoš, 1961).

Keďže P. J. Šafárik na školách v severnom Uhorsku nenašiel primerané zamestnanie, rozhodol sa 15. septembra 1819 odísť za profesora a riaditeľa pravoslávneho gymnázia v Novom Sade, kde zotrval až do r. 1833, keď odišiel do Prahy a tu v rôznych životných aktivitách zotrval až do smrti (26. júna 1861).

Šafárik vo funkcii riaditeľa gymnázia snažil sa o skvalitnenie profesorského zboru i celého vyučovacieho procesu, ako to dosvedčuje jeho latinský prednesená inauguračná reč. (Sám na gymnáziu vyučoval algebru, fyziku, logiku, rétoriku, poéziu, štylistiku a interpretáciu umeleckých textov klasikov). Šafárik zamýšľal spolu s Magaraševičom a Mušickým založiť na gymnáziu katedru slovanského jazyka, ale sa mu to nepodarilo, pretože r. 1825 ho vrchnosť odvolala ako evanjelika z funkcie riaditeľa.

O teoretických názoroch i praktickej pedagogickej aktivite podáva najkomplexnejší obraz monografická knižná štúdia Jána **Gallu** *P. J. Šafárik ako*

vychovávateľ, učiteľ a pedagóg (1991), na ktorú sa na tomto mieste odvolávame).

Napriek veľkému pracovnému zaťaženiu, rôznym chorobám v rodine, vzdialený od kultúrnych centier, s nesmiernymi ťažkosťami, najmä pokiaľ ide o získavanie súdobej vedeckej literatúry, koncipuje a r. 1826 vydáva prvú literárnohistorickú syntézu slovanských literatúr **Geschichte der slawische Sprache und Literatur nach allen Mundarten** (dielo Dejiny slovanského jazyka a literatúry vo všetkých nárečiach s doteraz najkomplexnejším hodnotením tohto diela v Doslove Karola **Rosenbauma** (s. 360-381) posledne (1992) vydala UPJŠ v edícii pripravovaných sedemzväzkových *Spisov P. J. Šafárika v slovenčine*. P. J. Šafárik sa vo svojich Dejinách opieral o bohatú súdobú vedeckú literatúru európsku (Johann Gottfried Herder 1791, Friedrich Ludvig Wachler 1713-1801), slovanskú (J. Dobrovský 1792), J. Jungmann 1825, Nikolaj Ivanovič Greč 1824, Felix Betkowski 1824 a i.), domácu (Pavel Valaszky 1785, Bohuslav Tablic 1806-1812 a i.) i o vlastný heuristický výskum, a to najmä § 20-32, v ktorých spracúva dejiny jazykov a literatúr južnoslovanských národov a v § 44-46 venovaných dejinám jazyka a literatúry Slovákov. Tým, že Šafárik určil osobitné znaky slovenčiny a spracoval samostatne a pritom komplexne dejiny slovenskej literatúry, anticipoval ďalší vývin, ako ho reprezentovalo štúrovské pokolenie i ďalšie generácie.

Svojským spôsobom a podnetne využil Šafárik odborné pramene. Ak z nemeckých najmä **Herderove** práce podnietili utváranie humanistickej koncepcie sveta, demokratickej variety v chápaní svojbytnosti jednotlivých národov, národných literatúr a to v reláciách užších (slovanských) i širších (európskych), tak dielo F. L. **Wachlera** zase iniciovalo jeho metodické inštrumentárium, modelové chápanie spätosti vývinu jazyka s vývinom literatúry, jej špecifikum podmienené povahou národa i historickým dianím a v neposlednom rade i funkčné zacielenie Šafárikovej všeslovanskej syntézy. V tejto súvislosti akceptujeme zistenia Franka **Wollmanna** zo štúdie *Šafařík jako literární badatel* (1961) *"Šafařík chápe slovanskou literární kulturu jako součast světové literární kultury. Jeho předmět je úsekem předmětu Wachllerova. Metodu přejíma: napřed všeobecný obraz v úvode, pak jednotlivé obrazy podle plemenných, kmenových, národních znaků"*. Keďže však pracuje aj s inými prameňmi a jeho prístup k nim je kritický a v značnej miere obraz jazyka a literatúr juhovýchodnej i severozápadnej vetve založený i na autopsii, obraz literatúr jednotlivých slovanských národov je špecificky šafárikovský, v pohľade autentický. Pravda, autor sa nevyhol ani omylom, ako to bolo v prípade Hankových falzifikátov, no spravidla ich začleňoval do dynamicky chápanej koncepcie vývinu slovanských literatúr, objektívne zodpovedajúcej historicko-spoločenským procesom v období národného obrodenia. Šafárikova literárnohistorická syntéza s integračno-diferenciačným podložím

nastolila a fragmentárne i realizovala problematiku porovnávacieho skúmania v komplexe slovanských literatúr (napr. otázka časomiery ako univerzálny i špecifický verzeologický jav v konfigurácii s osobitostami jazyka, tradície a básnickej praxe. Šafárikove Dejiny sa pre súdobé i nasledujúce generácie habilitovali ako základné vedecké slavistické dielo s hlbokým humanistickým výchovným posolstvom, na ktoré nadväzovali nasledujúce vedecké generácie (V Čechách F. Wollmann 1968; J. Máchal 1922-1925), hoci v slovenských historicky nepriaznivých okolnostiach ďalšia syntéza tohto typu (ak nemáme na mysli teoretickú koncepciu tímu D. Ďurišina, ako ju predstavujú Osobitné medziliterárne spoločenstvá resp. Osobitné medziliterárne spoločenstvá slovanských literatúr (1993) doteraz absentuje.

Šafárik chcel znova pripraviť nové vydanie Dejín doplnené a spresnené najmä po kritike diela Jozefom Dobrovským (1827), no nový variant nakoniec nespracoval. V rukopise zostalo i jeho ďalšie literárnohistorické dielo *Geschichte der südslawischen Literatur*, ktoré vyšlo až v troch zväzkoch po smrti autora 1864. Najcennejšie a najkomplexnejšie sú v ňom spracované dejiny srbskej literatúry.

Ak v *Slovanských starožitnostiach* (1837) Šafárik na základe bohatých heuristicky získaných prameňov *grécke*j, *rímske*j, orientálnej i európskej proveniencie spracoval najstaršie dejiny Slovanov od Herodotových čias do 10. storočia, načrtol autochtónnu teóriu o etnogenéze Slovanov a ich kultúrnom živote, tak v *Slovanskom národopise* (1842) zmapoval súdobý stav Slovanov, jednotlivých slovanských národov, vymedzil ich sídliská i etnické hranice, identifikoval pomocou typologicko-konfrontačnej a filologicko-historickej metódy charakteristické znaky jazyka i nárečí slovanských národov, v kondenzovaných skratkách doplnil Dejiny o prehľad slovesnej tvorby autorov z najnovšieho obdobia - nevyhnúc sa pritom istým jednostrannostiam, doplnil spis o antológiu slovanských ľudových piesní v pôvodných jazykových verziách a mapou *Slovanský zeměvid* načrtávajúcou na základe zemepisných, demografických a jazykových údajov etnickú situáciu Slovanov v európskom geografickom priestore.

Napriek rozporným stanoviskám k slovenčine ako spisovnému jazyku, Šafárik nevylučoval možnosť osobitného jazykového variantu pre slovenskú societu, dokonca v spise *Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* v zastretej podobe s podložím stredoslovenského nárečového variantu, ktorý akceptoval a realizoval Ľ. Štúr. Preto v polemikách s autormi tohto spisu si štúrovská generácia uvedomovala, že na začiatku jej počinu stáli podnety vedeckého diela P. J. Šafárika.

Šafárikova vedecká práca i životná aktivita bola oveľa bohatšia, než sme ju tu predstavili. Dosvedčuje to aj jeho bohatá korešpondencia s predstaviteľmi slovanského a európskeho vedeckého a kultúrneho života

sčasti vydaná (V. A. Francev 1922-1928, V. Běchyňová - Z. Hauptová 1961, A. Matovčík 1965) a sčasti čaká na vydanie. Jeho listy mali neraz charakter zasvätených miniatúr, polemických či kritických glos, podnetných inštrukcií pre výskumné postupy i projekty, smerovali často ku koordinácii slavistického výskumu. Vychádza to tak, že P. J. Šafárik symbolizoval vo svojom čase malú akadémiu spoločenskovedného výskumu v oblasti slavistiky. Jeho zásluhy o jej rozvoj sú podstatné a nespomenú. Žiarenie jeho diela svojím humanistickým posolstvom, mravným kreditom vedeckej práce, tvorivou aktívnosťou smerujúcou k poznaniu objektívnej pravdy, odpovedajúcej vo svojej výslednej podobe na kardinálne otázky doby, človeka, národa, ľudstva preniká k našim a zrejme bude prenikať i k nasledujúcim generáciám.

Literatúra

BAKOŠ, M: "Počátkové českého básnictví obzvláště prozodie a ich význam vo vývine českej a slovenskej poézie. In: Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie. Bratislava 1961, s. 7-38.

BETKOWSKI, F.: Hystorya literatury polskiej... Varšava 1824.

BRANDL, V.: Život Pavla Josefa Šafařika. Brno 1887.

DOBROVSKÝ, Josef: Geschichte der Bohemischen Sprache und Literatur, Praha 1792.

ĎURIŠIN, D. a kol.: Osobitné medziliteráme spoločenstvá 5, Slovanské literatúry. Bratislava 1993.

FRANCEV, V. A.: "Monumenta Illyrica" P. J. Šafárika. Praha 1919.

GREČ, N. I.: Opyt kratkoj istorii rossijskoj literatury. Petrograd 1882.

HAMADA, M: Poznámky k novodobej slovenskej lyrickej poézii. Slovenská literatúra 8, 1961, č. 2, s. 168-180.

HAUPTOVÁ, Z: Slovenština v díle P. J. Šafařika. Slavia 30, 1961, s. 267-278.

HERDER, J. G.: Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit.

JUNGMANN, J: Historie literatury české. Praha 1825.

KOLÁŘ, A.: Antika v díle mladého Šafařika. Bratislava 22, 1928, s. 558-618.

LAVROV, P. A.: Žizň i učennaja dajateľnosť P. J. Šafarika. Moskva 1897.

LITTERARIA 4 - Pavel Jozef Šafárik. Bratislava 1961.

MÁCHAL, J.: Slovanské literatury. 3 zv. Praha 1922-1925.

MYĽNIKOV, A. S.: Pavel Šafarik, vydajuščijsja učenyj-slavist. Moskva 1963.

NOVOTNÝ, J: Pavel Josef Šafařík. Praha 1971.

PAUL, K: Pavel Josef Šafařík. Praha 1961.

ROSENBAUM, K: Pavol Jozef Šafárik. Martin 1961.

Pavel Jozef Šafárik v slovenskej a českej slavistike. AFPhUŠ. Košice 1993.

SABINA, K: Pavel Josef Šafařík. Praha 1861.

Slovanské studie VI - Odkaz P. J. Šafárika. Bratislava 1963.

STAJIĆ, V.: Pavel Josef Šafarik, prvi direktor i prvi profesor srpske novosadske gimnyzije... Novi Sad 1926/27.

TABLIC, B: Paměti Česko-Slovenských Básnířů aneb Veršovců, kteříž se buďto v uherské zemi zrodili, aneb aspoň v Uhřich živi byli, Poezye 1-4, Vacov 1806-1812.

VLČEK, J: Pavel Josef Šafařík. Praha 1896.

WACHLER, F. L.: Versuch einer allgemeinem Geschichte der Literatur, 3. zv., 1793-1801, Handbuch der literarische Kultur 1804-1805.

WOLLMANN, Fr.: Slovesnost Slovanů. Praha 1928.

WALLASZKY, P.: Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria, Posoniiet Lipsiae 1785.

Milan Podrimavský

Myšlienka slovenskej štátnosti 1848-1914

Genéza myšlienky slovenskej štátnosti je organicky spätá s vývinom národného emancipačného hnutia od konca 18. storočia, keď sa v Európe začínajú v politických a štátoprávnych koncepciách presadzovať predstavy o modernom národnom štáte. Pravda, Slováci nepatrili k tým spoločenstvám, ktoré sa na ceste k formovaniu moderného slovenského národa mohli opierať o existenciu vlastných štátoprávnych tradícií, ako to bolo v prípade tzv. historických národov (*princíp historického práva*). Charakter slovenského národnoemancipačného pohybu určovala skutočnosť, že Slováci sa ako subjekt museli odvolávať na **prirodzenoprávne princípy národného jestvovania,** ktorými odôvodňovali aj svoju samobytnosť a požiadavky na uznanie národných práv.

Vyplývalo to z historicky sformovaných daností, že Slováci žili vo viacnárodnom uhorskom štáte, kde sa od konca 18. storočia čoraz intenzívnejšie začali presadzovať záujmy maďarských politických síl, ktoré sa orientovali na také pretvorenie krajiny, aby sa stala štátom maďarského etnického národa. To bolo v protiklade so záujmami iných v Uhorsku žijúcich národov uplatniť sa ako samobytné národné zložky v štátnom živote. Táto základná tendencia maďarskej politiky bola jedným z určujúcich činiteľov, ktoré tvorili mocensko-politický priestor pre slovenský emancipačný pohyb počas celej ďalšej existencie Uhorska.[1]

Skutočnosť, že Uhorsko bolo viacnárodným štátom, pochopili koncom 18. storočia aj predstavitelia tzv. uhorského *jakobínskeho hnutia,* v predstavách ktorých sa *preto malo Uhorsko federalizovať* podľa etnických hraníc *na štyri národné provincie,* medzi ktorými bolo tiež Slovensko. Uvedené štátoprávne zmeny považovali za súčasť prestavby spoločnosti v duchu ideí Francúzskej revolúcie, pričom akcentovali práve prirodzený národný princíp v usporiadaní viacnárodného štátu.

Prvá generácia činiteľov slovenského národného obrodenia vychádzala v národnoemancipačných snahách z *prirodzenoprávnych zásad: etnickej a kultúrnej samobytnosti, územnej celistvosti, rečovej príbuznosti a duchovnej spolupatričnosti Slovákov.* Chýbali jej však dôležité štátoprávne argumenty, na ktorých práve maďarské emancipačné hnutie stavalo základy svojej politickej a programovej orientácie.

Prehĺbenie chápania národnej identity zaznamenávame *u druhej obrodeneckej generácie* v 20. a 30. rokoch 19. storočia. Do popredia začína výrazne vystupovať *politický aspekt prezentácie prirodzených atribútov národa.*

Týkal sa nielen vzťahov voči iným národom v Uhorsku a miesta Slovákov v širších európskych súvislostiach. Mal svoj význam aj z hľadiska vyjasňovania a vyzrievania národnej ideológie a chápania politických dimenzií emancipačného procesu, predovšetkým v otázke *uznania národnej individuality a zabezpečenia národných práv*. Svedčia o tom početné spisy slovenských činiteľov, známe ako **"národné obrany"**, v ktorých sa začínajú postupne premietať úvahy o postavení Slovákov v štáte so zreteľom na potrebu politicky a štátoprávne zabezpečiť ich národné práva.[2]

Podstatný posun v chápaní národnej identity nastáva u *tretej obrodeneckej generácie* - štúrovského hnutia. Plný výraz uplatnenia tejto identity štúrovci videli v **štátoprávnej rovine**. To znamenalo, že emancipačný proces dostal nový impulz na riešenie slovenskej otázky, aby sa *mohla samobytnosť slovenského národa prejaviť aj v zodpovedajúcej štátoprávnej a politickej podobe*. Z demokratického chápania prirodzených práv národa odvodili potrebu riešiť vzťahy medzi národmi v Uhorsku na zásadách rovnoprávnosti, čo by viedlo k zásadnej štátoprávnej prestavbe v habsburskej monarchii. V tejto otázke vyjadrovali rovnaké princípy občianskych a národných práv, aké hlásali demokratické sily v krajinách západnej a strednej Európy.

V jadre predstáv štúrovského hnutia o riešení slovenskej otázky pri rešpektovaní územných a politických atribútov slovenskej národnej samobytnosti stála **národnozjednocovacia idea**, v ktorej dominovala *potreba demokratického chápania národa*, osnovaného na občianskych právach a slobodách, na *pestovaní a utužovaní národného a občianskeho vedomia a sebavedomia*.

Výrazom snáh o politickú formu nastolenia otázky postavenia Slovákov v Uhorsku bola pripravovaná prvá slovenská celonárodná petícia v rokoch 1839-1840, ktorá mala vysloviť požiadavku na *politické a územné osamostatnenie Slovenska* v rámci habsburskej ríše, ale v dôsledku zostrenej situácie v štáte sa nezavŕšila v plánovanej podobe. Myšlienka *federalizácie Uhorska* sa spájala v nej so základnými atribútmi uznania slovenskej štátnosti a štátotvornosti.[3]

Zmyslom štúrovskej koncepcie národnej samobytnosti Slovákov bolo *sformovať a zachovať atribúty moderného slovenského národa*, ktorý bude schopný a pripravený vyjadriť a presadzovať svoju vôľu po plnohodnotnom živote ako štátotvorný činiteľ a vystupovať v politickom dianí v štáte s vlastnými požiadavkami a programom usporiadania vzťahov medzi národmi, aby podoba viacnárodného štátu zodpovedala demokratickým princípom národnej a občianskej rovnoprávnosti.

Politické myslenie vedúcej zložky emancipačného hnutia zohľadňovalo reálne mocensko-politické a štátoprávne pomery v Uhorsku a habsburskej

ríši. Preto sa aj v jej programovej orientácii odrážali názory, aby sa *zásady národného sebaurčenia, vrátane vyčlenenia národného územia*, uplatňovali v rámci federalizovaného štátu, čo však odmietali rešpektovať reprezentanti maďarských politických síl.

V *polovici 19. storočia sa završil proces konštituovania Slovákov ako samobytného národa*, čo sa premietlo aj do obsahu a cieľov národnoemancipačného programu. Táto skutočnosť sa výrazne prejavila v revolučných rokoch 1848-1849, keď nastala zásadná zmena v charaktere slovenských predstáv o možnostiach a podmienkach národnej emancipácie. Súvisela s novou konšteláciou mocensko-politických pomerov v Uhorsku a habsburskej ríši, keďže sa otvoril určitý priestor deklarovať a presadzovať národnopolitické záujmy.[4]

Slovenský národnopolitický program - **Žiadosti slovenského národa** z 11. mája 1848 - obsahoval nielen požiadavky *uzákonenia občianskych práv a slobôd*, ktoré odrážali potrebu *zmeniť stavovskú spoločnosť na občiansku*. Riešenie akútnej otázky postavenia národov v novom chápaní ich práv spájal s koncepciou vytvoriť z Uhorska štát federatívneho charakteru, v ktorom by sa uplatnili štátoprávne záruky pre emancipáciu jednotlivých národov ako svojbytných štátotvorných celkov s autonómnymi právami v spoločnom štátnom útvare s nevyhnutnými atribútmi jeho územnej celistvosti.

Jeden zo spôsobov uskutočnenia myšlienky národnej autonómie spočíval *vo vyčlenení Slovenska ako samostatnej korunnej krajiny* v rámci habsburskej ríše a tým aj v jeho *odlúčení od Uhorska*. Túto alternatívu riešenia slovenskej otázky predostrel panovníkovi Františkovi Jozefovi I. v marci 1849 **Slovenský prestolný prosbopis**, avšak ústavné problémy ríše sa začali uberať cestou, ktorá z hľadiska presadzovanej centralizácie správy štátu a vládnej moci podobné zmeny v usporiadaní ríše odmietala.

Napriek tomu, že ambície a snahy slovenskej reprezentácie sa v tomto období nenaplnili, základný princíp, že podmienkou dosiahnutia národnej emancipácie je jej zakotvenosť v takom ústavnom poriadku, ktorý garantuje národné práva, t. j. práva spojené s uznaním národnej svojbytnosti, ostal naďalej programovým jadrom myšlienky slovenskej národnej emancipácie. Treba ešte doplniť, že potrebu ústavoprávne zabezpečiť podmienky pre rovnoprávne postavenie všetkých v Uhorsku žijúcich národov vyjadrili aj politické reprezentácie ostatných nemaďarských národov.

V období porevolučného absolutizmu v 50. rokoch 19. storočia neboli vhodné podmienky ani na rozvinutie slovenských národnopolitických koncepcií. V kruhoch vedúcich slovenských činiteľov dostávali priestor úvahy, že slovenská otázka sa môže dostať do polohy štátoprávneho a politického riešenia len v prípade uskutočnenia úprav usporiadania ríše v širšom kontexte. Vzhľadom na skúsenosti z revolučných rokov vyvstávali predovšetkým otázky,

aký postoj majú zaujať Slováci k napätým a nestabilným vzťahom Viedne a Pešti, ktorým smerom sa majú orientovať v snahách dosiahnuť uznanie národnej samobytnosti a práv, keďže ich cestu k naplneniu základného národnopolitického programu mohli podľa aktuálneho mocenského pomeru zásadne určovať nielen pozície viedenského dvora, ale aj ambície maďarskej politiky získať pre Uhorsko čo najvyššiu mieru samostatnosti.[5]

Nové možnosti prezentovať slovenské politické a emancipačné záujmy nastali po vydaní **Októbrového diplomu** (1860) a **Februárového patentu** (1861), keď sa v rámci habsburskej ríše rátalo v súvislosti s nastolením ústavných pomerov aj s riešením národnej otázky. Slovenskí politickí činitelia v tejto situácii rátali, že príslušné vládne miesta vezmú do úvahy aj požiadavky nemaďarských národov Uhorska a v praxi sa naplní myšlienka rovnoprávnosti národov v štáte. Práve forma zákonného uznania národnej samobytnosti Slovákov mala zabezpečiť ich postavenie ako štátotvorného činiteľa.[6]

Výsledkom slovenskej politickej aktivity v tomto období bolo prijatie nového národnopolitického a štátoprávneho programu. V **Memorande národa slovenského**, ktoré prijalo reprezentatívne Slovenské národné zhromaždenie 6.-7. júna 1861 v Martine, sa zakotvili slovenské požiadavky na zásadné riešenie slovenskej otázky v podobe *národnej autonómie.*[7] Jej piliermi malo byť zákonné uznanie Slovákov ako národnej individuality s príslušnými právami a určenie ich národného územia, v ktorom by sa celá sústava práv spracovať národný život realizovala. V tomto programe sa premietli myšlienky národnej rovnoprávnosti, založené na *chápaní národa ako "osoby človečenstva"*, čo v plnej miere dokumentovalo demokratický princíp slovenskej politiky aj v štátoprávnej rovine. Myšlienka *slovenskej štátnosti* nadobudla tak oproti rokom 1848-1849 presnejšiu formu i obsah, lebo *práva na sebarealizáciu národa viazala na vymedzené konkrétne územie,* ktoré sa považovalo za prirodzený a neodňateľný atribút národa.

Memorandum národa slovenského rešpektovalo svojou koncepciou **uhorský štát ako priestor pre uplatnenie štátotvornosti Slovákov**, keďže vzhľadom na historické činitele a danú situáciu sa táto eventualita dosiahnutia národnej samosprávy (autonómie) na základe dorozumenia maďarských politických činiteľov a reprezentácií nemaďarských národov v uhorskom sneme javila ako najschodnejšia. Keďže v skutočnosti dlhodobým prvoradým zámerom maďarskej politiky bolo presadenie vlastnej hegemónie v Uhorsku a posilnenie pozícií voči Viedni, aj táto alternatíva sa čoskoro ukázala ako neuskutočniteľná v dôsledku principálneho nesúhlasu maďarskej politiky.

Výsledkom zhodnotenia konštelácie síl a vplyvu ústavných a politických činiteľov v habsburskej ríši bolo rozhodnutie slovenskej politickej reprezentácie predložiť národné požiadavky priamo panovníkovi Františkovi Jozefovi I. V dokumentoch, ktoré slovenská deputácia 12. decembra 1861

odovzdala panovníkovi, sa nielen zopakovali hlavné požiadavky Memoranda z júna 1861, ale došlo aj ku konkretizácii vnútornej štruktúry slovenskej autonómie. Zmyslom tejto akcie bola snaha, aby v situácii, keď uhorský snem nepôsobil, rozhodnutie o zavedení národnej samosprávy na slovenskom území prijal panovník vo svojej právomoci.[8]

V okolnostiach, keď v Uhorsku existoval stav tzv. provizória, neboli priaznivé podmienky pre riešenie národnej otázky, čo určilo napokon aj neúspech slovenských memorandových akcií roku 1861.

Po obnovení činnosti uhorského snemu roku 1865 sa opäť obnovila aj slovenská aktivita v záujme riešenia národnej otázky v Uhorsku. Účinnosť tejto aktivity oslabovala skutočnosť, že do snemu, ktorý sa začal touto otázkou zaoberať, nezvolili ani jedného slovenského poslanca, ktorý by na jeho pôde reprezentoval slovenské záujmy spolu so srbskými a rumunskými poslancami. *Ťažisko* prezentovania slovenských politických požiadaviek *spočívalo preto v žurnalistike a publicistike.* Na jednej strane sa tu osvetľovala potreba riešiť postavenie nemaďarských národov aj vzhľadom na korektné spolunažívanie s Maďarmi v spoločnom štáte na základe vzájomného rešpektovania prirodzených národných práv. Na druhej strane sa odmietali koncepcie maďarskej politiky, v ktorých sa jednoznačne popierala možnosť, aby národnostné vzťahy v štáte sa zakladali na uznaní individualít nemaďarských národov, ale nástojčivo a cieľavedome sa presadzovala myšlienka tzv. jednotného politického národa v Uhorsku, čo fakticky znamenalo ďalšie pokračovanie hegemonistických snáh maďarskej politiky.

Vytvorenie nových štátoprávnych pomerov vznikom dualistického Rakúsko-Uhorska roku 1867 znamenalo negatívny dosah na možnosti uplatnenia slovenského štátoprávneho programu a na podmienky emancipačného pohybu. Riešenie národnostnej otázky v Uhorsku sa stalo výlučne záležitosťou jeho ústavných orgánov, predovšetkým snemu, kde dominovali politické zoskupenia, ktoré odmietali pristupovať k úprave národnostných vzťahov cestou uznania štátotvornej subjektivity nemaďarských národov, čo by vyvolalo podstatnú zmenu uhorského ústavného systému.

Výsledkom rokovania uhorského snemu o národnostnej otázke bolo prijatie *národnostného zákona* v decembri 1868.[9] Návrh zákona, ktorí predložili srbskí a rumunskí poslanci, vychádzal z uznania rovnoprávnosti všetkých národov Uhorska podľa zásad *prirodzeného práva na vlastné sebaurčenie.* Rozhodli však mocenské pozície predstaviteľov maďarských nacionálnych záujmov, ktorí presadili zákon takého charakteru, aby *neobsahoval nijaké práva nemaďarských národov ako národných individualít.* Pokladali priznanie práv národom ako organizovaným subjektom za nezlučiteľné s ideou jednotného uhorského politického národa. Jej realizáciou

sa tak otvorila cesta, na ktorej sa intenzívne presadzovala *koncepcia formovania uhorského štátu ako štátu maďarského národa.* Vytvorili sa také právne a politické hranice, ktoré v konečnom dôsledku vopred určili bezvýslednosť snáh nemaďarských národov verejne nastoľovať svoje základné národnopolitické požiadavky voči ústavným orgánom.

Slovenská politická reprezentácia vyjadrila nespokojnosť s prijatím tohto národnostného zákona, lebo jeho účelom nebolo poskytnutie zákonných záruk pre udržiavanie a pestovanie atribútov samobytnosti nemaďarských národov. Stal sa zákonnou normou, ktorej funkciou bolo predovšetkým *obmedziť práva príslušníkov nemaďarských národov ako uhorských občanov len na jazykovú, školskú a kultúrnu oblasť* na základe individuálneho princípu, pričom nemal nijaké ustanovenie o povinnosti príslušných štátoprávnych a samosprávnych orgánov a inštitúcií tieto práva rešpektovať. V ďalšom období sa ukázalo, že národnostný zákon sa v skutočnosti zo strany príslušných orgánov a inštitúcií ani nerešpektoval ako záväzná právna norma, o čom svedčia zamietavé stanoviská úradných miest k celému radu slovenských podujatí a zámerov na školskom a kultúrnom poli napriek tomu, že boli v súlade s uvedeným zákonom.

Treba zdôrazniť, že s týmto zákonom prejavila nespokojnosť nielen tá časť slovenskej politickej reprezentácie, ktorá stála na princípoch memorandového programu (*Stará škola slovenská*), ale so sklamaním tento zákon prijalo aj zoskupenie známe ako *Nová škola slovenská.* Tá si vzhľadom na pomery po vyrovnaní predstavovala riešenie slovenskej otázky v takej konštalácii, že vzdaním sa požiadavky na autonómiu **slovenského Okolia** dosiahne v dorozumení s vedúcimi maďarskými politickými silami určité garantované práva v jazykovej, školskej a kultúrnej oblasti v priaznivejších reláciách, ako keby trvala na územnej autonómii v podobe slovenského Okolia. Ukázalo sa však, že táto cesta napriek skutočnosti, že stúpenci Novej školy sa usilovali presvedčiť o jej správnosti predovšetkým argumentom, že sa opiera o reálne chápanie pomerov v Uhorsku, neviedla napokon k nijakým pozitívnym výsledkom. Výrazne ústretové kroky, ktoré vykonala, nenašli na druhej strane náležitý ohlas a Nová škola ako zoskupenie i ako určitá alternatíva slovenskej politiky prestala čoskoro existovať.[10]

Po rozpade Novej školy roku 1875 ostalo teda v slovenskom emancipačnom pohybe aktívnym činiteľom len zoskupenie stúpencov memorandového programu, ktoré sa roku 1871 sformovalo ako **Slovenská národná strana.**[11] Je viac ako symbolické, že strana vznikla práve v dňoch 10. výročia prijatia Memoranda, ktorého princípy vytýčili strategické zameranie jej politického pôsobenia.

V kontexte politického života v Uhorsku plnila SNS vlastne funkciu národnej politickej reprezentácie Slovákov. Jej účinkovanie sa v zásade

orientovalo na pole *obrany a ochrany atribútov národnej identity*, čím udržiavala kontinuitu programovej línie národnoemancipačného procesu. Prejavovalo sa to nielen pri jej aktívnej účasti vo voľbách do uhorského snemu, ale aj vtedy, keď na protest proti národnostnej politike štátu sa volieb nezúčastnila (1878, 1884, 1887, 1892, 1896). Práve prostredníctvom SNS sa v rozličných modifikáciách deklarovali základné programové princípy národnoemancipačného pohybu (národná rovnoprávnosť, prirodzené národné práva), ktoré jednoznačne svedčili, že v Memorande obsiahnuté požiadavky národnej autonómie je cieľom národnopolitických snáh. V podmienkach, keď neexistovala reálna možnosť uskutočniť tento strategický cieľ, sa do popredia dostali *požiadavky na dodržiavanie ustanovení národnostného zákona roku 1868*, ale chápali sa len ako stupeň k dosiahnutiu hlavného cieľa, ako výraz taktického postupu využívať určité legislatívne možnosti najmä *pre uplatnenie slovenského jazyka vo verejnom živote*.

Treba poukázať, že prístup SNS k potrebe riešenia národnoemancipačných zámerov bol v hlavných črtách v súlade so zámermi politických reprezentácií Rumunov, Srbov a ich spoločné programové vyhlásenie roku 1895 zakotvuje požiadavky na národnú autonómiu a federalizáciu Uhorska.[12]

Hoci na prelome storočí došlo v slovenskej politike k výraznej diferenciácii na jednotlivé prúdy, možno konštatovať, že v otázke chápania národnej svojbytnosti a v smerovaní ich programu k plnej národnej emancipácii sa zhodovali. Napriek určitým kritickým úvahám v súvislosti s posudzovaním potreby aktualizovaného politického SNS, či ešte Memorandum roku 1861 zodpovedá súdobým potrebám slovenskej politiky, sa napokon presadil konsenzus, ktorý potvrdzoval, že pre programovú orientáciu slovenskej národnej emancipácie je základom štúrovská koncepcia národnej svojbytnosti Slovákov a Memorandum roku 1861 ako štátoprávny a politický program, ktorého realizácia napĺňa ciele národnej emancipácie.[13]

Myšlienka slovenskej štátnosti vo svojej špecifickej podobe bola teda výrazom **plnej národnej emancipácie**, čo sa odzrkadlilo aj krátko pred I. svetovou vojnou (1913-1914), keď politický program SNS sa opäť priamo hlásil k memorandu a nastolil verejne jeho štátoprávne požiadavky ako smer cesty do budúcnosti.[14] Nie náhodou práve v tomto čase dozrela myšlienka preklenúť členenie slovenskej politiky na jednotlivé strany s cieľom zabezpečiť ich spoločný, koordinovaný postup pri reprezentácii a presadzovaní slovenských národnoemancipačných záujmov. Plán založiť *Národnú radu slovenskú* ako najvyšší národnopolitický orgán, v ktorom by mali zastúpenie všetky zložky slovenskej politiky, sa síce roku 1914 nepodarilo uskutočniť, avšak koncepčné predstavy o poslaní a funkciách tohto orgánu vyjadrovali nevyhnutnosť kreovať nadstranícku národnú reprezentáciu, ktorá by

zastupovala Slovákov voči iným národom, či už v rámci štátu, alebo navonok. Z hľadiska smerovania slovenských národnoemancipačných snáh bol to organický a opodstatnený krok, aj keď sa v dôsledku predvojnovej krízy a vypuknutia vojny nemohol úspešne zavŕšiť.

V podmienkach vojny sa zákonite uplatnili zmenené formy a prostriedky riešenia konfliktov nielen medzi štátmi, ale aj riešenia národnej otázky. Tradícia a kontinuita národnoemancipačného procesu Slovákov poskytovala v čase vojny dostatok dôvodov, aby sa v politických zámeroch a plánoch rátalo so slovenskou otázkou a v konečnom dôsledku riešila uplatnením princípu sebaurčovacieho práva a v štátoprávnej podobe.

Poznámky

1. Problematiku slovenskej národnopolitickej emancipácie v 1. polovici 19. storočia podáva ŠKVARNA, D.: Slovenské štátoprávne snahy a pokusy. Historický časopis, 38, 1990, s. 470-499. Štúdia zaznamenáva aj príslušnú literatúru a pramene k predmetnému obdobiu.
2. Texty národných obrán v slovenčine uverejňuje ORMIS, J. V. (Ed.): O reč a národ. Slovenské národné obrany z rokov 1832-1848. Bratislava 1973.
3. Návrh petície publikuje HURBAN, J. M.: Ľudovít Štúr. Rozpomienky, Bratislava 1959, s. 287-296.
4. Právnohistorické hodnotenie slovenských národnopolitických snáh v tomto období obsahuje štúdia REBRO, K.: Pokusy o štátoprávne riešenie slovenskej otázky v revolučných rokoch 1848-1849. Právnické štúdie XIII, 1965, s. 557-579.
5. Bližšie pozri POLLA, B.: Slovenské politické snahy v rokoch 1859-1860. Historické štúdie XV. Bratislava 1970, s. 7-36.
6. POLLA, B.: Slovenská politika pred zvolaním memorandového zhromaždenia. Historické štúdie XVI. Bratislava 1971, s. 109-129.
7. Dokumenty Slovenského národného zhromaždenia obsahuje publikácia ELIÁŠ, M. (Ed.): Z prameňov národa. Martin 1988.
8. Podrobná analýza podujatia v diele RAPANT, D.: Viedenské memorandum slovenské z roku 1861. Turč. Sv. Martin 1944.
9. Prípravu a prijatie národnostného zákona rozoberá BOKES, F.: Pokusy o slovensko-maďarské vyrovnanie r. 1861-1868. Turč. Sv. Martin 1941.
10. Charakteristiku pôsobenia Novej školy slovenskej pozri v monografii KOSTICKÝ, B.: Nová škola slovenská. Bratislava 1959.
11. Činnosťou strany sa zaoberá PODRIMAVSKÝ, M.: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava 1983.
12. Problematiku analyticky spracoval KRAJČOVIČ, M.: Slovenská politika v strednej Európe 1890-1901. Spolupráca Slovákov, Rumunov a Srbov. Bratislava 1971.
13. Bližšie o tom štúdia PODRIMAVSKÝ, M.: Program Slovenskej národnej strany v rokoch 1900-1901. Historický časopis, 21, 1973, s. 3-26.
14. Výklad programu slovenskej národnej strany. Turč. Sv. Martin 1914, s. 1-2, 17.

Matej Považaj

Posilnenie pravidla o rytmickom krátení v pravopisnej kodifikácii z r. 1991

1. V *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1991 sa oproti predchádzajúcemu stavu vykonalo niekoľko zmien, ktoré sa dotýkajú nielen pravopisnej kodifikácie, ale aj uplatňovania pravidla o rytmickom krátení. S cieľom podporiť uplatňovanie tohto pravidla a obmedziť počet výnimiek z neho zrušila sa výnimka v tvare prítomného činného príčastia typu *vládnúci*. V súhlase s hláskovým systémom spisovnej slovenčiny, ako aj so skutočným spisovným úzom sa kodifikovali tvary typu *vládnuci* (porov. Pravidlá slovenského pravopisu, 1991, s. 15). K tejto zmene v kodifikácii sa pristúpilo po posúdení vývinu tohto problému, po posúdení predchádzajúcej kodifikácie a jazykovej praxe. V tomto príspevku naznačíme niektoré stránky vývinu kodifikácie v tomto bode a stav v staršej aj novšej jazykovej praxi.

2. Ľ. **Štúr** v *Nauke reči slovenskej* (1846) v súvislosti so slovenskými tvarmi typu *hlivejúci* (označuje ich ako prídavné mená) porušovanie pravidla o rytmickom krátení nenaznačuje (ako jedinú výnimku z pravidla o rytmickom krátení uvádza prechodníky typu *vábiac*, v štúrovskom pravopise v podobe *vábjac*, s. 84). M. **Hattala** v *Mluvnici jazyka slovenského* (1864) tieto tvary už nazýva činnými príčastiami prítomnými, no ani on tu porušovanie pravidla o rytmickom krátení neregistruje, lebo po predchádzajúcej dlhej slabike má krátku slabiku, pravda, koncové *-í* má v tomto prípade dlhé. Má teda tvary *nesúci, nosiaci*, ale *píšucí, chváľací* (s. 112). S. **Cambel** v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (Czambel, 1902) medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení prítomné činné príčastie na *-úci* neuvádza (s. 15), no pri výklade rozdielu medzi príčastiami a prídavnými menami uvádza príklad *píšúci* (s. 97). J. **Damborský** (1921) v tvaroch prítomného činného príčastia príponu *-úci* po predchádzajúcej dlhej slabike upravuje na *-ucí (-ucia, -ucie)*, ako to vidieť z príkladov *píšucí žiak, píšucia žiačka, píšucie dievča*. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1931 sa pri výnimkách z pravidla o rytmickom krátení tvary na *-úci* neuvádzajú, nájdeme tam iba tvary na *-iaci (trúbiaci, chváliaci)*.

Prvý raz sa prítomné činné príčastia na *-úci* zaraďujú medzi výnimky z pravidla o rytmickom krátení v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 (s. 48), pričom sa uvádzajú tieto príklady: *píšúci - píšúca - píšúce, hádžúci - hádžúca - hádžúce*. Nespokojnosť s takouto kodifikáciou vyslovil V. **Uhlár** (1941/42). Odôvodňuje ju tým, že prináša nepochopiteľný rozdiel medzi tvarmi 3. os.

množného čísla prítomného času a prechodníka na jednej strane a tvarmi prítomného činného príčastia na druhej strane, a zároveň konštatuje, že táto zmena *"nie je opodstatnená ani prirodzenou výslovnosťou"* (tamže, s. 240).

Napriek novej kodifikácii v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 problémy s písaním príčastí, ktorými sa zmena odôvodňovala, neprestali. Presvedčili sme sa o tom pri sledovaní dokladov zo štyridsiatych a začiatku päťdesiatych rokov (do vydania PSP z r. 1953) na slovo *vládnuci*, resp. *vládnúci* v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Zo 45 dokladov sa v 36 prípadoch (t. j. v 80 %) v rozpore s kodifikáciou platnou v tom čase dodržiavalo pravidlo o rytmickom krátení, t. j. uplatnili sa podoby typu *vládnuci*.

Ukazuje sa teda, že konštatovania V. Uhlára sa opierali o reálne poznanie skutočného stavu pri používaní prítomných činných príčastí. V návrhu textu nových Pravidiel slovenského pravopisu, ktorý bol publikovaný v r. 1952, sa konštatuje, že podľa pravidla o rytmickom krátení sa skracujú slovesné prípony *-ú, -úc, -úci*, ak predchádzajúca slabika je dlhá, a uvádzajú sa tieto príklady: *vládnu - vládnuc - vládnuci, viaznu - viaznuc - viaznuci, lámu - lámuc - lámuci*. Na tento návrh zareagoval J. Ružička článkom v Slovenskej reči (1952/53), v ktorom obhajoval riešenie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940. Na základe tohto článku sa potom v definitívnej verzii Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení uvádza aj prípona prítomného činného príčastia *-úci, -úca, - úce* a uvádzajú sa príklady *vládnúci, píšúci, viažúci*.

Veľkú pozornosť problému, ktorý nás zaujíma, venoval L. **Dvonč** vo svojej monografii *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1955). V nej sa kriticky vyjadril aj o záveroch J. Ružičku, ktoré v konečnom dôsledku výrazne ovplyvnili kodifikáciu písania prítomného činného príčastia na niekoľko desiatok rokov.

Kodifikáciou výnimiek z pravidla o rytmickom krátení pri príčastiach na *-úci, úca, -úce* sa problémy v jazykovej praxi neodstránili. Presvedčili sme sa o tom z dokladov v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ SAV z rokov 1954 až 1991, z ktorých vyplýva, že napriek platnej kodifikácii sa vo viacej ako päťdesiatich percentách dokladov pravidlo o rytmickom krátení dodržiavalo. Porušovanie platnej kodifikácie v prítomných činných príčastiach nielen v ústnych, ale aj v písomných prejavoch bolo - podľa našej mienky - ovplyvnené všeobecným pravidlom o rytmickom krátení ako typickým znakom spisovnej slovenčiny a jeho dôsledným uplatňovaním v tvare 3. os. množ. čísla prítomného času a v tvare prechodníka príslušnej slovesnej triedy.

3. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa teda kodifikovalo písanie tvarov prítomného príčastia s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení po prechádzajúcej dlhej slabike, t. j. v podobe *píšuci, vládnuci, striehnuci*. Po roku od platnosti nových Pravidiel slovenského pravopisu sme

vykonali prieskum, ako sa zmena vžila v konkrétnej jazykovej praxi. Z nášho pozorovania tohto javu v niekoľkých denníkoch a týždenníkoch vyplynulo, že v osemdesiatich percentách sa dodržiavala najnovšia kodifikácia s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení v prítomných činných príčastiach. V súčasnosti sa s nerešpektovaním platnej kodifikácie v tomto bode stretáme iba ojedinele.

V tejto súvislosti možno ešte pripomenúť, že prítomné činné príčastia nepatria medzi veľmi frekventované jazykové prostriedky. Ak sa aj z tohto aspektu pozeráme na fakt, že predtým platná kodifikácia zbytočne zaťažovala učiteľov a žiakov pri zvládaní učiva slovenského jazyka, pričom výsledky nezodpovedali vynaloženej námahe, dospievame k záveru, že zmena v kodifikácii bola opodstatnená. Zrušila sa nepotrebná výnimka, ktorá nemala dostatočnú oporu ani v jazykovej praxi.

4. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa pristúpilo k zmene kodifikácie slova *žiaduci*, ktoré sa predtým písalo v podobe *žiadúci*. Slovo *žiaduci* sa formálne podobá na príčastia typu *viažuci*, no nie je to prítomné činné príčastie. Od slovesa *žiadať* má prítomné činné príčastie podobu *žiadajúci (žiadajúca, žiadajúce)*. Slovo *žiadúci* je prídavné meno; takto ho kvalifikuje Slovník slovenského jazyka (1965) aj Krátky slovník slovenského jazyka (1987). Pravda, tieto slovníkové diela, rovnako ako staršie Pravidlá slovenského pravopisu (1. vyd., 1953) ho uvádzajú s dlhým *-ú*, teda v podobe *žiadúci*. Súvislosť prídavného mena *žiaduci* so slovesom *žiadať* je však nesporná (žiaduci je ten, ktorý sa žiada, alebo taký, aký sa žiada, požadovaný). Možno si položiť otázku, prečo sa pristúpilo k zmene kodifikácie aj v prídavnom mene *žiaduci*, keď zmena kodifikácie po predchádzajúcej dlhšej slabike sa proklamovala iba pre prítomné činné príčastia. Skôr než odpovieme na túto otázku, pozrieme sa na kodifikáciu tohto prídavného mena hlbšie do minulosti.

S. **Cambel** v slovníkovej časti svojej *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* prídavné meno *žiaduci* neuvádza a nemá ho ani v kapitole o výnimkách z pravidiel o rytmickom krátení. Pravda, treba povedať aj to, že v texte niekoľko ráz použil prídavné meno *žiaduci*, a to v podobe s dlhým *ú*, t. j. *žiadúci* (porov. Dvonč, 1955, s. 204). J. **Damborský** (1921) prídavné meno *žiaduci* nemá. M. **Kálal** ho v *Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí* (1924, s. 980) uvádza v podobe *žiaduci*, Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931 v slovníkovej časti v podobe *žiadúci*. Až v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940 sa po prvý raz v slovníkovej časti kodifikuje podoba s dlhým *ú*, teda žiadúci, hoci medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení sa neuvádza. Aj jazyková prax bola vtedy dosť rozkolísaná, ako sme sa o tom presvedčili v dokladoch zachytených v lexikálnej kartotéke JÚĽŠ SAV.

Ak porovnáme kodifikáciu prídavného mena *žiaduci* s kodifikáciou prítomného činného príčastia typu *vládnuci*, resp. *viažuci*, zisťujeme úplnú

zhodu. Po prvý raz sa oficiálne kodifikovala podoba prídavného mena *žiadúci* s dlhým *ú* vtedy, keď sa po prvý raz kodifikovalo porušovanie pravidla o rytmickom krátení v prítomných činných príčastiach *vládnúci*, t. j. v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940. Možno teda povedať, že v minulosti sa kodifikácia prídavného mena *žiaduci* z hľadiska kvantity vždy zhodovala s kodifikáciou prítomného činného príčastia typu *vládnuci*, resp. *viažuci*. To bol aj dôvod, prečo sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 zmenila kodifikácia prídavného mena *žiadúci* v prospech podoby s krátkym *u*. Podľa našej mienky ťažko totiž možno zdôvodňovať, prečo by sa v príčastiach typu *vládnuci*, resp. *viažuci* malo pravidlo o rytmickom krátení rešpektovať, ale nemalo by sa už rešpektovať v prídavnom mene *žiaduci*. Napokon treba vziať do úvahy aj úzku spätosť medzi prítomnými činnými príčastiami utvorenými príponou *-úci*, resp. jej závislým variantom *-uci* a prídavnými menami s príponou *-úci*. Zväčša totiž ide vlastne o prechod z kategórie činných príčastí prítomných do kategórie prídavných mien (o adjektivizácii príčastí porov. J. Horecký a kol., 1989, s. 200-211). Keďže spätosť medzi prítomnými činnými príčastiami utvorenými príponou *-úci*, resp. jej závislým variantom *-uci* a prídavnými menami s tou istou príponou nemožno nijako poprieť, je celkom logické, aby sa v obidvoch prípadoch rovnako uplatňovalo pravidlo o rytmickom krátení. Ak sa teda pravidlo o rytmickom krátení uplatňuje v prítomných činných príčastiach, je odôvodnené uplatňovať ho aj v prídavnom mene *žiaduci*. To isté sa vzťahuje aj na jeho zápornú podobu *nežiaduci*.

5. Na záver: Sme si vedomí toho, že zásahy do platnej kodifikácie sa v širokej verejnosti zvyčajne nestretajú s veľkým pochopením. Od kodifikácie totiž verejnosť očakáva relatívnu stabilitu. To však neznačí, že by sa kodifikácia v istých časových intervaloch nemohla meniť. K zmenám v kodifikácii možno - podľa našej mienky - pristúpiť napríklad vtedy, keď sa platná kodifikácia a jazyková prax rozchádzajú. Pritom však zmena v kodifikácii by sa nemala dostať do rozporu so zákonitosťami spisovného jazyka a takouto zmenou by sa malo napríklad dosiahnuť aj isté zjednodušenie a väčšia pravidelnosť. Pravda, akákoľvek zmena v platnej kodifikácii sa má opierať o dôkladný výskum problematického javu. Sme toho názoru, že pri zmene v kodifikácii prítomných činných príčastí typu *vládnuci (vládnuca, vládnuce)*, resp. *viažuci (viažuca, viažuce)* a prídavného mena *žaduci* v prospech rešpektovania pravidla o rytmickom krátení, ktorá sa uskutočnila v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991, sa tu formulované podmienky splnili. Svedčí o tom okrem iného aj prevažne kladný ohlas recenzentov Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991 a prevažnej väčšiny učiteľov slovenského jazyka na zmenu kodifikácie v tomto bode.

Literatúra

CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Knihkupectvo-nakladateľský spolok 1902. 376 s.

DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. 3. opravené a doplnené vyd. Nitra, nákladom a tlačou Š. Huszára 1921. 160 s.

DVONČ, L.: Rytmický zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 254 s.

HATTALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864. 272 s.

HORECKÝ, J. - BUZÁSSYOVÁ, K. - BOSÁK, J. a kol.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava, Veda 1989. 436 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj náreči. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1924. 1012 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala a M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava, Veda 1985. 592 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Matica slovenská 1931. 364 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940, 484 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.

RUŽIČKA, J.: Ako písať tvary činného príčastia prítomného. Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 91-93.

Slovník slovenského jazyka. 5. zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965. 848 s.

UHLÁR, V.: Rytmické krátenie a príčastie prítomné typu *píšúci, píšúca, píšúce.* Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 234-242.

Ján Sabol

Grafické a fonické sústavy

1. Prirodzený znakový komunikačný a kognitívny systém (jazyk, reč) sa na úrovni formy (designátora) kreuje prvkami z diferencovaných senzorických (semioticky viazaných) sústav (ide o akusticko-auditívny, opticko-vizuálny, taktilný kanál a i.). Tieto vnútrojazykové (intralingválne) prvky, špecifickým spôsobom umožňujúce kódovanie, prenos, príjem a dekódovanie informácie obsiahnutej v jazykovom prejave, sa však v procese komunikácie ocitajú v širokom priestore mimojazykových (paralingválnych a extralingválnych) prostriedkov (podrobnejšie Sabol, 1993). Čím vyššia abstrakcia komunikátu (čím väčšia gnozeologická "pečať" v informácii, čím väčšia hladina všeobecného, invariantného v porovnaní s dialektickou prítomnosťou jednotlivého, variantného v texte), tým väčší predpoklad jazykového "zakotvenia" komunikácie. Informácie prenášané jazykovými prostriedkami sa viažu na aktuálne, ale aj gnómické skutočnosti; informácie sprostredkúvané mimojazykovými prostriedkami sú viazané na aktuálnu situáciu, gnómickosť môžu signalizovať len pri "prevode" do jazykovej štruktúry.

1.1. Podľa J. Lotza (1963) reč je "krátkodobé, spoločensky podmienené vibračné pôsobenie ľudského na atmosféru, obyčajne vnímané inými organizmami". Túto definíciu, hoci je do značnej miery jednostranne zúžená, možno využiť pri konštatovaní, že komunikácia medzi expedientom a percipientom sa môže uskutočniť a uspokojujúco uzavrieť len vtedy, ak informácia, obsiahnutá v komunikáte, sa odovzdáva senzorickými, teda takými prostriedkami, ktoré človek dokáže vnímať, odovzdávať do centrálneho nervového systému a tam dešifrovať. Najdôležitejšími zmyslami pre príjem informácií prostredníctvom jazykových i mimojazykových prostriedkov (v službe znaku) sú sluch a zrak, pričom sluch je pri sprostredkúvaní informácií jazykovými prostriedkami (historicky aj synchronicky) "základného" typu rozhodujúci, podstatný (jednoznačne to možno pozorovať pri oslabení alebo "vypnutí", nefungovaní príslušného komunikačného kanála). Na základe tohto poznania možno bezpečne sledovať vznik, konštituovanie i vývin fonických a grafických sústav, ale i vzťahov medzi nimi. Fonické komunikačné systémy sú primárne nielen historicky, ale aj synchronicky. Sú prirodzeným pozadím, od ktorého sa odvíjajú grafické (hoci značne autonómne - porov. napr. Sgall, 1994, s. 169 - tam aj ďalšia lit.) ale aj ďalšie znakovo-komunikačné sústavy a ich prostriedky (napr. vizuálne pohybové vyjadrovacie signály, manuálne znakové systémy).

1.2. Pozorovanie vzťahov medzi jednotkami dvoch komunikačne najdôležitejších znakových sústav - fonickej a grafickej - sa stáva východiskom na skúmanie jednak príslušných typov písma (tzv. slovno-fonetické, slabičné, hláskové písmo; ostatné typy písma majú k fonickej sústave iba "sprostredkovanú" reláciu), jednak pravopisných princípov, teda pri určovaní stupňa korešpondencie medzi fonickými a grafickými jednotkami (najpreukaznejšie pri tzv. hláskovom písme).

2. Pri vymedzovaní pravopisných princípov pre grafické sústavy používajúce tzv. hláskové písmo (jeho prednosťou je malý počet znakov) postupujeme dôsledne podľa zisťovania korešpondencie medzi jednotkami grafickej a fonickej sústavy. Tejto otázke sme už - na materiáli spisovnej slovenčiny - venovali osobitnú pozornosť (Sabol, 1978 - išlo o náčrt vzťahu grafických a fonických jednotiek ešte pred prezentovaním našej syntetickej fonologickej teórie; 1983; 1989, s. 219-226). K tejto problematike sa vraciame s niektorými všeobecnejšími doplneniami, najmä pri poznámkach o vzťahu osobitných komunikačných systémov a o variantnosti jednotiek grafickej sústavy (tieto otázky si vyžadujú osobitný prieskum). Jednotky fonickej roviny ako diferencované "hladiny" vzťahu jednotlivého a všeobecného vymedzujeme na základe syntetickej fonologickej teórie (fóna, fonéma, morfofonéma - Sabol, 1981; 1984; 1989;). Z dialektiky jednotlivého a všeobecného vyplýva, že tieto zvukové jednotky sa navzájom preskupujú, sú v "sebe" (ak postupujeme podľa rozsahu, platí inklúzia fóna $\subset$ fonéma $\subset$ morfofonéma, ak podľa obsahu, podľa špecifických zvukových čŕt, je inklúzia opačná: morfofonéma $\subset$ fonéma $\subset$ fóna. Základné vzťahy medzi fónou (F), fonémou (F_m) a morfofonémou (MF_m) možno určiť takto: F sa zhoduje s F_m alebo sa od nej líši fonologicky irelevantnou vlastnosťou (vlastnosťami), F_m sa zhoduje s MF_m alebo sa od nej líši fonologicky relevantnou vlastnosťou (vlastnosťami). Podľa toho môžeme schematicky určiť štyri typy vzťahov medzi F, F_m a MF_m:

a) $F \equiv F_m \wedge F_m \equiv MF_m$,
b) $F \not\equiv F_m \wedge F_m \equiv MF_m$,
c) $F \equiv F_m \wedge F_m \not\equiv MF_m$,
d) $F \not\equiv F_m \not\equiv MF_m$

2.1. Na základe korešpondencie medzi grafickou (grafematickou), fónovou, fonémovou a morfofonémovou výstavbou morfém možno stanoviť tieto pravopisné princípy (pre grafému[1] používame ďalej označenie G):

2.1.1. Ak platí vzťah

a) $G \equiv F \wedge G \not\equiv F_m \wedge G \not\equiv MF_m$, alebo

b) $G \equiv F \wedge G \not\equiv F_m$ morfofonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o *fonetický* pravopisný princíp (FPP).[2]

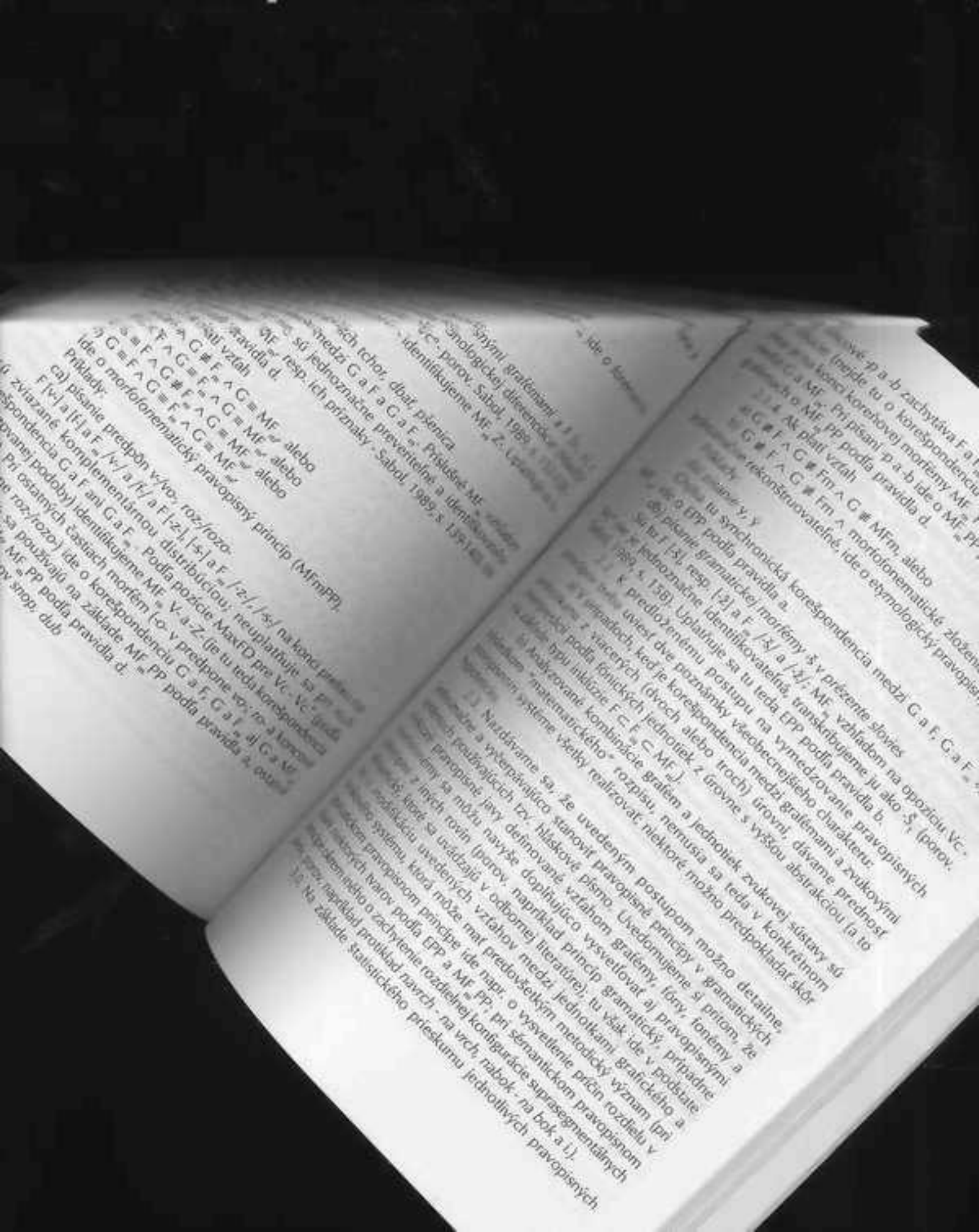

princípov možno konštatovať, že v spisovnej slovenčine je zásadná súhra medzi fonickým zložením morfém (na úrovni F, F_m a MF_m) a adekvátnym grafickým zachytením (asi 87 %). Grafický systém dnešnej spisovnej slovenčiny (rovnako ako napr. češtiny, ale aj moderných európskych jazykov) by sme mohli - na pozadí vzťahov medzi písanou a hovorenou sústavou - hodnotiť ako tesný (podrobne Starý, 1992, najmä na s. 11-36). Citlivé miesta slovenskej pravopisnej sústavy vznikajú nerealizovaním synchronickej korešpondencie grafém a jednotiek zvukovej roviny a "rozptyľovaním" zvukového (fónového a fonémového) stvárňovania morfofoném v neutralizačných postaveniach. V ďalšom výskumu pravopisných princípov v slovenčine bude treba detailne analyzovať vzťahy grafém a zvukových prvkov s osobitným dôrazom najmä na typy neutralizácií, ktoré sa uplatňujú v slovenskom fonologickom systéme (v slovenskej pravopisnej sústave sa systémovo zachytávajú výsledky neutralizačného procesu napr. pri vokalickej opozícii kvantitatívnosť - nekvantitatívnosť, ale - okrem niektorých jednotlivostí - nie napr. pri konsonantickom protiklade znelosť - neznelosť atď.).

Poznámky

1 Na základe izomorfizmu medzi diferencovanými hladinami vzťahu jednotlivého (variantného) a všeobecného (invariantného) v rozličných znakových sústavách (akusticko-auditívnych, optickovizuálnych a i.) možno - podľa fonickej štruktúry - vymedziť príslušné paralelné grafické jednotky, napr. grafu, grafému, morfografému, sylabografému, verbografému (k niektorým otázkam variantnosti jednotiek grafickej sústavy porov. aj Sgall, 1994, najmä na s. 168-169 - tam aj rozbor príslušnej lit.); podobne aj pri vizuálnych pohybových znakových signáloch: "kina", "kinéma", "morfokinéma", "sylabokinéma", "verbokinéma"; "gesta", "gestéma", "morfogestéma", sylabogestéma", "verbogestéma" - porov. aj komplexné, "syntetické" prvky: synfonéma (k termínu Horecký, 1991; Sabol, 1995), syngraféma, synkinéma, syngestéma.
Pri hľadaní korešpondencie medzi fonickými a grafickými jednotkami kladieme proti trom fonickým jednotkám ("hladinám" vzťahu jednotlivého a všeobecného) len jeden grafický prvok - grafému (grafický invariant na úrovni "-émy"). Diferencovanie jednotlivých "hladín" vzťahu jednotlivého a všeobecného pri grafických jednotkách je - vzhľadom na vymedzovanie pravopisných princípov - irelevantné.
2 Uvedený symbolický záznam treba čítať takto: a) ak graféma korešponduje s fónou a graféma nekorešponduje s fonémou a graféma nekorešponduje s morfofonémou, alebo b) ak graféma korešponduje s fónou a graféma nekorešponduje s fonémou a morfofonematické zloženie morfémy nie je jednoznačne rekonštruovateľné, ide o fonetický pravopisný princíp.

Literatúra

HORECKÝ, J.: *Sabol, J., Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 254 s. Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 68-70 (rec.).*

LOTZ, J.: *On the Linguistic Structure of Speech. Logos, 6, 1963, s. 13-23.*

SABOL, J.: *Pravopisné princípy v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava, ALFA 1978, s. 485-498.*

SABOL, J.: *Teoretické východiská slovenskej fonológie. In: Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, ALFA 1981, s. 391-402.*

SABOL, J.: *O pravopisných princípoch. Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 26-30.*

SABOL, J.: *A Synthetic Phonological Theory. In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 25-29.*

SABOL, J.: *Syntetická fonologická teória. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 1989. 253 s.*

SABOL, J.: *K teórii jazykovej interferencie. Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 87-91.*

SABOL, J.: *Zvukové zloženie modifikačných morfém v slovenčine. In: Zborník k 70. narodeninám prof. M. Honowskej. Kraków 1995 (v tlači).*

SGALL, P.: *Lingvistický pohled na český pravopis III. Slovo a slovesnost, 55, 1994, s. 168-177, 270-286.*

STARÝ, Z.: *Psací soustavy a český pravopis. Praha, Univerzita Karlova 1992. 157 s.*

Oľga Sabolová

Princíp národného v próze slovenského romantizmu

1. Téma nášho príspevku osciluje medzi faktom umenia a faktom posolstva. Nás bude predovšetkým zaujímať, ako dokáže umenie kreovať posolstvo.

Zo špecifík slovenského romantizmu vyplýva **prítomnosť národného princípu** tak v básnických, ako aj v prozaických literárnych dielach.

V prózach sa tento princíp explicitne alebo implicitne vyskytuje prevažne v dielach s historickou tematikou z obdobia Veľkej Moravy, ale aj z uhorských dejín (z čias Matúša Čáka Trenčianskeho a Mateja Korvína).

Uvažovať o princípe národného v štúrovskej romantickej próze znamená dotýkať sa jednej zo základných filozoficko-estetických koncepcií tejto literatúry vôbec. Ako konštatuje J. Noge (1969, s. 180), *"požiadavka spätosti s ľudovou slovesnosťou, požiadavka národného ducha patrí k axiómam štúrovskej literatúry, opakuje sa u Štúra i u iných mnoho ráz a naliehavo. Ale zdroje a hranice oného národného ducha neboli ani presne vymedzené, ani sa nevedelo, či tento národný duch je len kategóriou objektívnou, alebo či je to aj kategória subjektívna"*.

2. Ako túto mimoliterárnu skutočnosť zachytávali vo svojej tvorbe najlepší slovenskí romantickí prozaici?

Zastavíme sa pri niektorých dielach s historickou tematikou z tohto obdobia nášho literárneho vývinu (J. M. Hurbana a J. Kalinčiaka - porov. aj Sabolová, 1993 a; 1993 b). Z Hurbanových prvých prác veľkomoravského cyklu, písaných ešte po česky, sa sústredíme na prózu *Svätoplukovci alebo pád ríše Veľkomoravskej* s podtitulom *Obrazy a ohlasy z posledných čias slovanskej slávy* (cit. podľa vydania z r. 1983, s. 171-242; pôvodne vyšla táto próza v čas. Květy r. 1844). Autor v uvedenom diele predkladá rad problémov, o ktorých štúrovci uvažovali, napr. otázku vzťahu jednotlivca a národa, konflikt citu a povinnosti atď. (Noge, 1969, s. 132).

V próze Svätoplukovci sa **národný princíp spája s vlasteneckým.** Národný princíp sa zachytáva prostredníctvom sujetu.

Postava najmladšieho kráľoviča Svätopluka reprezentuje typ romantického hrdinu, plného napätia, náruživosti, rozpornosti, čo sa nevyhnutne odráža aj v jeho konaní vo vzťahu k jednotlivcovi i spoločnosti. J. Noge hovorí, že jeho rozpory, neschopnosť skrotiť vášeň a podriadiť sa povinnosti a prísahe, zničia jeho i celú ríšu. Jeho osud je "akoby ilustráciou tézy, že osud jednotlivca a národa sú nedeliteľne spojené" (1969, s. 132).

Svätopluk, typ impulzívneho človeka, stavia osobné nad nadosobné, jeho konanie vedie vášeň k Drahomíre (dcére velehradského vladyku); vďaka Aribovi (rakúskemu markgrófovi) rozohráva a chce realizovať túžbu po moci - byť kráľom. Preto zabúda na svoju povinnosť voči vlasti, na prísahu: "... *tu máte pravicu a moju večnú, nezrušiteľnú prísahu, že sa naveky zriekam práva na trón a vlády nad Moravou. Len mi dajte skromné miestečko, kde budem môcť žiť s Drahomírou. Prisahám a dovolávam sa večného boha, že sa nikdy nebudem miešať do vašej vlády*". (Hurban, s. 189)

Svätopluk, vystúpiac proti Mojmírovi, ktorému spolu s bratom Svätobojom odovzdal vládu nad Veľkou Moravou, poruší prísahu a svojím konaním len vo vlastný prospech (dokáže sa spojiť s Frankami, len aby získal Drahomíru) dopomôže k pádu Veľkej Moravy. Koná proti záujmom vlasti - poruší sľub, preto musí byť zasiahnutý na najcitlivejšom mieste: jeho vlastnou rukou umiera Drahomíra a on zošalie.

V inom svetle sa nám črtá obraz Mojmíra, najstaršieho kráľoviča, rozvážneho človeka, ktorý vie splniť svoje slovo (sľub), vzdá sa Drahomíry a chráni Veľkú Moravu. Sľub dal, aby zabránil trieštenie krajiny. Preto potom tlmí svoje city k žene, berie na seba poslanie - byť v službách vlasti (tu sa v texte realizuje jedna zo štúrovských zásad). Svoj sľub nikdy neporuší, aj keď brat Svätopluk proti nemu vystúpi. Mojmír bojuje za svoju vlasť do konca života - padne na bratislavských poliach.

Mojmír nevystupuje vždy ako aktívna postava; po otcovej (Svätoplukovej) smrti je zhodou okolností (svojimi bratmi Svätobojom a Svätoplukom) nečakane vtiahnutý do úlohy jediného panovníka. Jeho vzťah k vlasti je založený na hlbokom cite; jeho činy nie sú transparentné, ale zvnútornené, pričom je presvedčený o správnosti svojho konania.

Azda najviac podôb lásky k vlasti a k národu možno pozorovať u Drahomíry. Prvoradou je pre ňu láska k vlasti, jej podriadi aj lásku k človeku: objavujúca sa náklonnosť k Mojmírovi musí ustúpiť, ak by to slúžilo na prospech národa a vlasti. Rovnako musí ustúpiť aj poslušnosť voči rodičovi pred touto láskou. Drahomírin život je spätý s Veľkou Moravou, preto Drahomíru doviedol autor "k osobnej tragédii" - niet z nej "úniku, pretože je tragický aj osud vlasti, ktorej sa obetovala" (Noge, 1969, s. 325); Drahomíra umiera, lebo umiera domovina. Táto postava jednoznačne vyznieva ako symbol lásky k vlasti.

Tretí spomedzi Svätoplukovcov, prostredný kráľovič Svätoboj, predstavuje v texte prózy introvertný princíp, je však aktívnym korektívom diania (Mojmír - Svätopluk), kým postava kráľoviča Svätopluka stelesňuje extrovertný, dramatický princíp. Svätoboja ťaží osud Veľkej Moravy. Od otcovej smrti sa zamýšľa nad potrebou jedinej kráľovskej moci, ktorú chce zveriť do rúk Mojmíra. Všimnime si úryvok z Hurbanovho textu: "*Ó, bože, pomôž mi*

iba dnes, aby som silou ducha prekazil zlo, ktoré hrozí mojej vlasti, aby som v hodine zničil hodnosť troch kráľov jednej ríše a spojil ohňom vlasteneckého ducha trojmú moc do jedinej, do jediného výrazu. Buď mi svedkom, ó, veľký bože, že som schopný berlu i vziať, i zriecť sa berly naveky: ale traja králi - čujte ma nebesá - traja králi v jednej ríši nesmú byť!" (s. 186-187)

Svätobojov bytostný vzťah k Veľkej Morave sa prejaví vtedy, keď vo chvíľach ohrozenia vlasti zíde z pustovne a bojuje so zbraňou v ruke. Napokon sa stáva svedkom diela skazy nepriateľov ríše.

3. J. **Kalinčiak** v próze *Mládenec slovenský* (cit. podľa vydania z r. 1975, s. 223-250; pôvodne vyšla v Orle tatranskom, 1847) stvárnil národný motív ako jeden z rozhodujúcich kompozičných princípov v štruktúre textu. Autor využíva podnety z histórie poveľkomoravského obdobia na vyjadrenie predstáv a túžob svojej generácie. J. **Noge** (1969, s. 238) dopĺňa názor J. **Škultétyho** (bibl. údaj na s. 239), že v tejto Kalinčiakovej próze ide o alegóriu na štúrovskú družinu a jej mravné zásady, o zistenie, že podstatu tohto výkladu "netvorí beletrizácia štúrovských zásad", ale "práve ich sproblematizovanie". V diele Mládenec slovenský autor konfrontuje individuálne a neindividuálne mravné princípy. Je to konflikt silného jedinca so sociétou. Tento typ hrdinu reprezentuje postava Stanislava. Ide o odvážneho, hrdého mládenca, schopného osobnej obety, ktorý boju za pravdu a slobodu národa podriaďuje celé svoje konanie (v bojoch s nepriateľom tak v časoch svojej slávy, ako aj v časoch svojho zatratenia). Stanislav sa zrieka radovánok života a svoj mladý život zasväcuje boju za slobodu Slovákov v tajnom spolku bratov slovenských; prijíma ich prísne reguly (obetovať sa boju za slobodu národa; byť v tomto boji neoblomný), zloží prísahu, hrdinsky bojuje, ale pri prvom stretnutí s prejavom citu (prosba Dlugošovej dcéry Mileny, dcéry nepriateľa), obmäkčí svoje srdce, dá Dlugošovi deň na rozmyslenie, a tým mu umožní zlikvidovať svojich spolubojovníkov. Sám sa zachráni útekom za pomoci Mileny. Podľa zákonov bratstva (poruší reguly) má byť odsúdený. On sa však necíti byť vinný, ale prijíma rozhodnutie bratstva - smrť. Napokon sa mu podarí zmyť svoju "vinu" víťazstvom nad nepriateľom. Sám stále nevidí rozpor medzi láskou a povinnosťou, chce súlad oboch "pólov" (porov. aj Noge, 1969, s. 237). Láska k národu a k vlasti (povinnosť) nemá byť prekážkou individuálnej lásky (k žene).

Dôležitou zložkou textu - popri informatívno-úvahových sekvenciách - je aj jeho apelatívnosť, ktorá trochu oslabuje estetickú nosnosť príbehu. Apelatívnou dominantou je finále interpretovaného textu koncentrované do Stanislavovej výpovede: *"Zbohom, doliny moje, i vy, hory, lesy, i vy, krásne kvety lúk našich, i vy, polia klasonosné, i vy, dedinky tiché, i vy, ľudia dobrí, čakajúci nadarmo časy lepšie, i vy, rieky bystrotoké, i vy, hradby staroveké, vy*

všetci, zbohom! Zašumte dakedy budúcim pokoleniam moje poručenstvo, i zahučte do duší mládeže našej, i vzkrieste v jej prsiach oheň svätý, vznešený, i zatraste šumom svojím ich dušami, aby nechajúc všetko mámenie sveta, všetky rozkoše a radosti, posvätili sa myšlienke mojej, myšlienke jednej, veľkej a očakávali deň vzkriesenia." (s. 250) Zdá sa, že v tomto apeli možno postrehnúť niektoré štúrovské zásady. Na podčiarknutie záverečnej výzvy využil J. Kalinčiak náznak rozprávkového motívu "nedvižnosti" "pasivity", akejsi zakliatej krajiny a zároveň biblický motív vzkriesenia.

Inými postavami sú Jur Trenčiansky, pán Trenčína, a Sviatoš, Stanislavov otec. Obaja zasvätili svoj život boju za slobodu Slovákov, za obnovenie veľkomoravskej slávy. Riadia sa prísnymi zákonmi spoločenstva. Svojím spôsobom ťažko skúšanou postavou je Sviatoš, ktorý v bojoch už stratil piatich synov a napokon musí súdiť šiesteho - posledného syna Stanislava. Otcovský cit potláča a riadi sa zákonmi bratov slovenských. Osobné sa podriaďuje nadosobnému. Láska k vlasti a povinnosť je prvoradá.

Na záver našich poznámok o princípe národného v próze slovenského romantizmu možno konštatovať, že obidvaja uvedení autori - J. M. Hurban a J. Kalinčiak - vychádzali vo svojej tvorbe zo štúrovských ideálov, pričom najvyššou hodnotou pre nich je národ.

Analyzované diela sú apelatívne, synkretické, zjednocujú romantické princípy, posolstvo a výzvovosť. Prostredníctvom postáv sa v nich typologizuje skutočnosť. Autorské "ponímanie" postáv a ich dejinných úloh v interpretovaných prózach je príkladom na prenikanie filozoficko-estetických názorov do štruktúry umeleckého textu.

Literatúra

HURBAN, J. M.: Dielo. I. Bratislava, Tatran 1983. 743 s.

KALINČIAK, J.: (Bozkovci, Milkov hrob, Púť lásky, Mládenec slovenský, Srbianka, Svätý Duch, Kňaža liptovský). Bratislava, Tatran 1975. 465 s.

NOGE, J.: Slovenská romantická próza. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969. 511 s.

SABOLOVÁ, O.: Ku kompozícii slovenskej romantickej prózy. In: Studia Academia Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava, STIMUL - Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993 (a), s. 209-214.

SABOLOVÁ, O.: Kompozičná štruktúra textu slovenskej romantickej prózy. In: Text a kontext. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove UPJŠ v Košiciach - Katedra slovenského jazyka a literatúry 1993 (b), s. 220-226.

[illegible] chádza na strednom toku Du[illegible] [illegible] posledné výbežky Malých K[illegible] [illegible] oblúk, z južnej strany sú to [illegible] vytvárajú asi 12 km dlhú úžinu, [illegible] brána mala od praveku aj [illegible] tým, že sa v jej priestore križovali [illegible] západo-východná [illegible] a severojužná - jantárová. Výhody [illegible] mere aj Slovania.

[illegible] sa Slovanov ostáva stále väčšinou tematikou [illegible] ológov a jazykovedcov aj v súčasnosti. Písomné [illegible] sú veľmi skromné alebo žiadne, jazykovedný [illegible] a to isté možno povedať aj o archeologickom materiáli [illegible] obdobia veľmi jednoduchý a nevýrazný. K [illegible] písomným prameňom patrí veľmi stručný **Jordanes** [illegible] Podrobnejší **Prokopios**. Za dôležitý doklad prítomnosti Slovanov na Dunaji v 6. storočí sa považuje zmienka Prokopia o **Heruloch** [illegible] porážke od Longobardov odišli z Podunajska a prechádzali [illegible] Slovanov. Ich pohyb smeroval na sever a je veľmi pravdepodobné [illegible] územím Slovanov, sídliacich na Slovensku. V tomto obd[illegible] pravdepodobne Slovania už aj na území Bratislavskej brány. Na[illegible] nich pamiatky v polohe Bratislava-Dúbravka, na severovýchodnom [illegible] Devínskej Kobyly. Boli to zahĺbené príbytky s kamennými pieckami, [illegible] sa našli neskororímske predmety a tiež črepy keramiky zhotovenej [illegible] zdobené odtlačkami kolkov. Podobne zhotovené celé nádoby sa [illegible] neďalekých žiarových hroboch. Nádoby, ktoré podľa zhotovenia a [illegible] možno zaradiť k tzv. pražskému typu - najstaršej slovanskej keramike [illegible] časti strednej Európy, slúžili ako popolnice. Podobná nádoba [illegible] kolkom pochádza aj z tehelne v Devínskej Novej Vsi. Zaujímavé [illegible] žiarových hrobov bol bronzový liaty náramok s rozšírenými [illegible] naznačuje používanie pohrebiska v 7. storočí. Výzdoba [illegible] kolkami je pomerne zriedkavá a vyskytuje sa najmä v [illegible] Slovania nejakým spôsobom kontaktovali s Bern[illegible] [illegible] ktoré kolok bežne používalo. Naznačuje to [illegible] skupiny Longobardov aj po príchode Slova[illegible] [illegible] symbióze. Svedčil by o tom aj nález nádoby praž[illegible] [illegible] z hrobu č. 7 na avarsko-slovanskom pohrebisku [illegible]

V druhej polovici 6. storočia [illegible] kmeň - **Avari**. Pod názvom Avari [illegible] sa v 5. storočí začali presúvať zo st[illegible] [illegible] sa predpokladá, že tvorili súčasť [illegible] kmeňov. Niekedy pred rokom 470 sa pohli [illegible] autori zaznamenali s názvami Wa[illegible] [illegible] do kontaktu s byzantským vojvodom Justinom [illegible] dostavilo do Konštantínopolu, na cisársky d[illegible] [illegible] sa pohli ďalej smerom na západ a v rokoch 567 [illegible] kotline. Tu zasiahli do bojov medzi Gepidmi, usadenými [illegible] a Longobardmi v Panónii. Pomohli Longobardom [illegible] Gepidov, no Longobardi sa v ich susedstve necítili dosť bezpečne, [illegible] do severného Talianska. Avari tak zaujali na vyše dvesto [illegible] kotlinu. Ich ďalšia expanzia smerovala na juh a juhovýchod, [illegible] ríše, o bohatstve ktorej sa krátko predtým presvedčili. Preto [illegible] nezasiahli na územie severne od Dunaja. Tam začali prenikať až [illegible] 7. storočia a do tých čias možno datovať aj ich prítomnosť [illegible] bráne. Toto dôležité strategické územie obsadili na skoro [illegible] svedčí rozsiahle birituálne pohrebisko v Devínskej Novej [illegible] preskúmal J. **Eisner** vyše 900 hrobov. Pre Slovanov v čase ich [illegible] územie bolo charakteristické pochovávanie spálených [illegible] Avari zase pochovávali kostrovo. Na území, kde sa obe [illegible] došlo veľmi skoro k prevládnutiu kostrového pochovávania, [illegible] ako civilizačný prejav, celkom ujalo u Slovanov. V Devínskej [illegible] nad niekoľkými kostrovými hrobmi mladšie hroby žiarové [illegible] môžeme považovať za prejav ďalšej skupiny slovanského [illegible] ktorá už prišla do avarsko-slovanského prostredia. Podobná [illegible] opakuje aj na neďalekom pohrebisku v katastri susednej [illegible] Bystrica. Nemôžeme vylúčiť ani prežívanie skupiny [illegible] ktorí sa však rýchlo asimilovali a v ďalšom vývoji ich už [illegible] rozpoznať. Exponované miesto na západnom okraji Karpatskej [illegible] výhodnej strategickej polohe, tvorilo zrejme hrádzu proti útokom [illegible] okolnostiach so západom svedčí dosť veľká koncentrácia nálezov [illegible] pôvodu, ktoré sa do Devínskej Novej Vsi mohli dostať ako bojová [illegible] súvislosti s vojenským zásahom z merovejskej ríše. Pochádzajú [illegible] ale aj z druhej polovice 8. storočia. Svedčia o neklesajúcom [illegible] Bratislavskej brány po celý ten čas. Nálezy zo 7. storočia možno [illegible] s tzv. **Samovou ríšou**, ktorej vznik k roku 623 zaznamenal [illegible] kronikár zvaný **Fredegar**.

[illegible] západného pôvodu z konca 8. storočia, predovšetkým zbrane [illegible] konského postroja a opaskov, možno považovať za doklad

Tatiana Štefanovičová

Osídlenie Bratislavskej brány v 6. - 12. storočí

Územie *Bratislavskej brány* sa nachádza na strednom toku Dunaja. Prírodnú bránu vytvárajú zo severnej strany posledné výbežky Malých Karpát, ktoré na západe ukončujú Karpatský oblúk, z južnej stany sú to Litavské vrchy ako predhorie Álp. Spolu vytvárajú asi 12 km dlhú úžinu, v ktorej mala rieka pevné brehy. Táto prírodná brána mala od pradávna aj významnú strategickú úlohu, zvýraznenú tým, že sa v jej priestore križovali dve dôležité obchodné cesty - *podunajská* a severojužná - *jantárová*. Výhody Bratislavskej brány využili v plnej miere aj Slovania.

Pôvod a rozšírenie sa Slovanov ostáva stále vďačnou témou na diskusiu historikov, archeológov a jazykovedcov aj v súčasnosti. Písomné správy o týchto procesoch sú veľmi skromné alebo žiadne, jazykovedný materiál je diskutabilný a to isté možno povedať aj o archeologickom materiáli, ktorý je z najstaršieho obdobia veľmi jednoduchý a nevýrazný. K najstarším vierohodným písomným prameňom patrí veľmi stručný **Jordanes** a trochu podrobnejší **Prokopios**. Za dôležitý doklad prítomnosti Slovanov na strednom Dunaji v 6. storočí sa považuje zmienka Prokopia o **Heruloch**, ktorí po porážke od Longobardov odišli z Podunajska a prechádzali pritom cez územie Slovanov. Ich pohyb smeroval na sever a je veľmi pravdepodobné, že prešli územím Slovanov, sídliacich na Slovensku. V tomto období sídlili pravdepodobne Slovania už aj na území Bratislavskej brány. Našli sa po nich pamiatky v polohe *Bratislava-Dúbravka*, na severovýchodnom úpätí *Devínskej Kobyly*. Boli to *zahĺbené príbytky* s kamennými pieckami, v ktorých sa našli *neskororímske predmety* a tiež črepy keramiky zhotovenej v ruke, zdobené otlačkami kolkov. Podobne zhotovené celé nádoby sa našli v neďalekých žiarových hroboch. Nádoby, ktoré podľa zhotovenia a tvaru možno zaradiť k tzv. *pražskému typu* - najstaršej slovanskej keramike v tejto časti strednej Európy, slúžili ako popolnice. Podobná nádoba, zdobená kolkom, pochádza aj z tehelne v Devínskej Novej Vsi. Zaujímavým nálezom zo žiarových hrobov bol bronzový liaty náramok s rozšírenými koncami, ktorý naznačuje používanie pohrebiska v 7. storočí. Výzdoba slovanskej keramiky kolkami je pomerne zriedkavá a vyskytuje sa najmä v priestore, kde sa Slovania nejakým spôsobom kontaktovali s germánskym obyvateľstvom, ktoré kolok bežne používalo. Naznačuje to možnosť prežívania skupiny Longobardov aj po príchode Slovanov, a to pravdepodobne v symbióze. Svedčil by o tom aj nález nádoby pražského typu, zdobenej kolkovaním, z hrobu č. 7 na avarsko-slovanskom pohrebisku v Devínskej Novej Vsi.

V druhej polovici 6. storočia sa na strednom Dunaji objavilo nové etnikum - **Avari**. Pod názvom Avari rozumieme *zväz kočovných kmeňov*, ktoré sa v 5. storočí začali presúvať zo strednej Ázie smerom na západ. V súčasnosti sa predpokladá, že tvorili súčasť kmeňového zväzu *Heftalitov - Bielych Hunov*. Niekedy pred rokom 470 sa pohli smerom do oblasti Kaukazu, kde ich súvekí autori zaznamenali s názvami *War* a *Chun*. V roku 558 sa dostali do kontaktu s byzantským vojvodom *Justinom* a v tom istom roku sa ich posolstvo dostavilo do Konštantinopolu, na cisársky dvor Byzantskej ríše. Zakrátko sa pohli ďalej smerom na západ a v rokoch 567-568 sa objavili v Karpatskej kotline. Tu zasiahli do bojov medzi Gepidmi, usadenými v Potisí a Sedmohradsku, a Longobardmi v Panónii. Pomohli Longobardom poraziť Gepidov, no Longobardi sa v ich susedstve necítili dosť bezpeční, preto o rok odtiahli do severného Talianska. *Avari tak zaujali na vyše dvesto rokov Karpatskú kotlinu*. Ich ďalšia expanzia smerovala na juh a juhovýchod, proti Byzantskej ríši, o bohatstve ktorej sa krátko predtým presvedčili. Preto spočiatku nezasiahli na územie severne od Dunaja. Tam začali prenikať až okolo prvej štvrtiny 7. storočia a do tých čias možno datovať aj ich prítomnosť v Bratislavskej bráne. Toto dôležité strategické územie obsadili na skoro dve storočia, ako svedčí rozsiahle birituálne pohrebisko v Devínskej Novej Vsi, na ktorom preskúmal J. **Eisner** vyše 900 hrobov. Pre *Slovanov* v čase ich príchodu na naše územie bolo charakteristické *pochovávanie spálených zvyškov mŕtvych, Avari* zase *pochovávali kostrovo*. Na území, kde sa obe etniká prelínali, došlo veľmi skoro k prevládnutiu kostrového pochovávania, ktoré sa neskôr, ako civilizačný prejav, celkom ujalo u Slovanov. V Devínskej Novej Vsi sa našli nad niekoľkými kostrovými hrobmi *mladšie hroby žiarové*, ktoré azda môžeme považovať za prejav ďalšej skupiny slovanského obyvateľstva, ktorá už prišla do avarsko-slovanského prostredia. Podobná situácia sa totiž opakuje aj na neďalekom pohrebisku v katastri susednej obce Záhorská Bystrica. Nemôžeme vylúčiť ani prežívanie skupiny Longobardov, ktorí sa však rýchlo asimilovali a v ďalšom vývoji ich už nemožno rozpoznať. Exponované miesto na západnom okraji Karpatskej kotliny, na výhodnej strategickej polohe, tvorilo zrejme hrádzu proti útokom zo západu. O kontaktoch so západom svedčí dosť veľká koncentrácia nálezov západného pôvodu, ktoré sa do Devínskej Novej Vsi mohli dostať ako bojová korisť, alebo v súvislosti s vojenským zásahom z merovejskej ríše. Pochádzajú zo 7. storočia, ale aj z druhej polovice 8. storočia. Svedčia o neklesajúcom význame Bratislavskej brány po celý ten čas. Nálezy zo 7. storočia možno dať do súvisu s tzv. **Samovou ríšou**, ktorej vznik k roku 623 zaznamenal merovejský kronikár zvaný **Fredegár**.

Nálezy západného pôvodu z konca 8. storočia, predovšetkým zbrane a kovania konského postroja a opaskov, možno považovať za doklad

vojenských výprav **Karola Veľkého** proti avarskej ríši, ktoré spôsobili v poslednom desaťročí 8. storočia jej zánik. Dozvedáme sa o tom z diela **Einharda** o živote Karola Veľkého, kde píše, že Panónia sa zmenila na púšť. Obraz osídlenia sa teda na prelome 8.-9. storočia výrazne zmenil. Nastal pohyb slovanského obyvateľstva, ktoré sa rozširovalo do Panónie zo severu a pravdepodobne aj z juhu. Ako pri všetkých veľkých pohyboch, aj pri tomto ostali určité ostrovy pôvodného obyvateľstva a s takým možno počítať aj v Devínskej Novej Vsi, kde sa na spomínanom pohrebisku pochovávalo ešte počiatkom 9. storočia.

V každom prípade pre Slovanov v severnej časti Karpatskej kotliny a v Pomoraví sa stratil nebezpečný sused na juhu a vývoj ich spoločnosti mohol napredovať bez prekážok. V tom čase sa u naddunajských Slovanov začali vytvárať *kniežatstvá*. Počiatok tohoto procesu nevieme presne určiť, vieme ho len spätne konštatovať na pozadí zjednocovacieho procesu, ktorý nastal v prvej tretine 9. storočia. Zjednotením moravského a nitrianskeho kniežatstva niekedy na začiatku 30. rokov 9. storočia vznikol útvar známy aj z písomných prameňov ako kniežatstvo Moravanov, nazývané zväčša podľa neskoršieho označenia v diele Konštantína **Porfyrogeneta** ako Veľká Morava. V rámci neho pripadla veľmi významná úloha priestoru Bratislavskej brány. Svedčia o tom údaje písomných prameňov, ktoré z územia Veľkej Moravy spomínajú okrem Nitry len ďalšie dve miesta a tie sa nachádzajú v priestore Bratislavskej brány. **Fuldské letopisy** uvádzajú k roku 864, že kráľ Ľudovít Nemec vytiahol v mesiaci auguste s veľkým vojskom za Dunaj a obľahol Rastislava v akomsi meste, ktoré sa v reči onoho národa nazýva **Dowina**. Tento údaj sa už po dve storočia lokalizuje na hrad Devín v Bratislavskej bráne, aj keď sa vyskytli pokusy umiestniť ho na dnešnú južnú Moravu. Archeologické nálezy však svedčia, že to bol Devín pri Bratislave.

Druhou lokalitou je Bratislava, o ktorej vypovedajú salzburské letopisy, že roku 907 sa tu uskutočnila najhoršia bitka, a to 4. júla (Bellum pessimum fecit ad Presslauspurch III Nona Iulii). Výskyt názvov z oblasti Bratislavskej brány u franských analistov svedčí o jej význame. Oba názvy sa vzťahujú na opevnené sídliská, vo vtedajších letopisoch uvádzané ako civitas, alebo urbs. My ich označujeme ako *hrady, hradiská*.

Pre obdobie vzniku a rozmachu Veľkej Moravy bolo charakteristické budovanie hradísk, ktoré mali jednak funkciu stredísk vznikajúcej *slovanskej kniežacej štruktúry*, jednak slúžili na ochranu výrobných stredísk, obchodných ciest a tiež obyvateľstva v prípade bojových udalostí. V priestore Bratislavskej brány boli v 9. storočí štyri hradiská. Dve boli sídlom veľmoža, pričom jedno z nich malo charakter správneho a cirkevného centra, a dve mali obranný charakter. Najvýznamnejším bolo hradisko na kopci nad neskorším stredovekým mestom Bratislava. Bolo opevnené mohutnou drevozemnou

hradbou a v jeho areáli sa na najvyššom mieste našli príbytky. Jeden z nich, *kamenný dvojpriestorový palác*, bol zrejme sídlom kniežaťa. O niečo nižšie, na vrcholovom hrebeni hradného kopca, bola situovaná *trojlodná sakrálna stavba* - bazilika, okolo ktorej sa v 9. storočí pochovávalo. Kamenná architektúra, výnimočná vo vtedajšom prostredí, a charakter hrobovej výbavy dovoľuje predpokladať funkciu hradiska ako správneho centra. Na východnom úpätí hradného kopca sa už v tomto období začala vytvárať podhradská osada. Dokladajú to nálezy jednoduchých zahĺbených príbytkov a v určitej vzdialenosti od nich aj hrobov, ktoré odkryli pod domami neskoršej stredovekej Bratislavy.

Osídlená bola aj výrazná devínska výšina, na ktorej Slovania využili zvyšky staršieho rímskeho opevnenia. Na strednej časti vrcholového hrebeňa sa odkryli výskumom základy *jednolodného murovaného kostola s trojlístkovým uzáverom na východe*. Na južnej strane poniže kostola sa našli hroby z 9. storočia. Na severnom úbočí areálu hradu sa našli zahĺbené príbytky, v ktorých bolo náradie dokladajúce poľnohospodárstvo a chov dobytka. Murovaný kostol, o ktorom predpokladáme, že vznikol ako vlastnícky, svedčí o tom, že na Devíne bolo sídlo veľmoža. Rozsiahle pohrebisko pod hradom, na protiľahlom úpätí Devínskej Kobyly, naznačuje intenzívne osídlenie tejto časti Bratislavskej brány. Prístup do nej zo severu, na ľavom brehu rieky Moravy, chránili dve malé hradiská na výbežku Devínskej Kobyly, ktoré boli opevnené drevozemnou konštrukciou s kamenným čelným múrom.

V 9. storočí bola celá Bratislavská brána osídlená homogénnym slovanským obyvateľstvom. V tomto období bolo slovanské osídlenie rozšírené oveľa ďalej smerom na západ, aj keď sa nachádzalo na území Východnej marky Franskej ríše. Súvisle bolo rozšírené až po rieku *Enns*, významným centrom bolo hradisko v *Thunau* nad riekou Kamp. Na západnom okraji Bratislavskej brány, na pravom brehu Dunaja na rakúskom území, bolo slovanské hradisko v *Deutsch Altenburgu*. Nálezy odtiaľ však pochádzajú z konca minulého storočia a dnes je lokalita zničená, preto sa nedá overiť a bližšie určiť charakter hradiska. Nachádza sa na východnej hranici Východnej marky, k Veľkej Morave mohlo byť pričlenené striedavo počas vojenských výbojov. Otázku, aké územie patrilo pod správu Bratislavského hradu v 9. storočí, je dosť ťažko zodpovedať. Písomné pramene k tomu nič nehovoria a na základe archeologických nálezov tiež jeho rozsah nemožno presnejšie určiť. Patrilo mu určite priľahlé východné územie, nevieme však, kde bola hranica s nitrianskym územím. Smerom na sever mu patrila aj časť Záhoria, jej rozsah je zase ťažko určiť, pretože piesčitá Záhorská nížina nemala výhodné podmienky pre osídlenie, ako ukazujú pomerne skromné nálezy. Isté je, že Bratislava bola v tom čase jedným z významných centier Veľkej Moravy, ako boli Nitra, Mikulčice, Staré Město, Olomouc.

Zmienka o Bratislave k roku 907, uvedená vyššie, súvisí s počiatkom zániku Veľkej Moravy, ktorý sa v jej južnej časti, aj v priestore Bratislavskej brány, uskutočnil bezprostredne, ale v oblasti dnešnej Moravy tento proces trval dlhšie, asi do polovice 10. storočia. Bitka, o ktorej hovoria salzburské letopisy, sa odohrala medzi bavorskými a maďarskými vojskami a skončila sa výrazným víťazstvom Maďarov. Hoci predpokladáme, že Moravania bojovali na strane Bavorov, letopisec ich už neuvádza. Do oblasti Bratislavskej brány sa tak dostáva nový etnický prvok - Maďari. Bojovníci tohoto zväzu nomádskych kmeňov sa objavili v Karpatskej kotline po polovici 9. storočia, keď začali podnikať nájazdy ďalej na západ. Predstavovali akútne nebezpečenstvo predovšetkým pre mladý moravský štátny útvar, ale aj pre Východofranskú ríšu. Ako to už býva, nespojili sa ohrozené krajiny proti spoločnému nepriateľovi, ale naopak, účelovo sa s Maďarmi spájali raz Moravania proti Frankom, inokedy Frankovia proti Moravanom. Po bitke pri Bratislave mali Maďari otvorenú cestu do západnej Európy, ktorú potom ničili nájazdami až do roku 955, keď boli na rieke Lechu porazení.

Pre južné časti Veľkej Moravy to znamenalo určite zánik štátneho útvaru a politickej moci, nie však kontinuity osídlenia. Je zaujímavé, že v oblasti Bratislavskej brány sa nenašla stopa po zásahu alebo prítomnosti maďarských vojenských družín. Na Bratislavskom hrade výsledky výskumu doložili zánik kostola z 9. storočia a výstavbu opevnenia s vežou na jeho mieste. Stavba však pravdepodobne nebola ukončená, v každom prípade ju v 11. storočí prekryla stavba nového kostola, ktorý určite nadviazal na staršiu, moravskú tradíciu. Nie je vylúčené, že medzi kniežaťom na hrade a Maďarmi došlo k akejsi dohode, ako to pravdepodobne bolo aj na Pribinovom a Koceľovom hrade v Zalavári.

Život pokračoval ďalej aj na Devíne, kde to dokladá neprerušené pochovávanie na pohrebisku na hradnej výšine. Keď na sklonku 10. storočia vzniklo Uhorské kráľovstvo za Štefana I., Bratislava a celé územie Bratislavskej brány v ňom hneď od začiatku zohrali významnú úlohu vďaka svojej výhodnej strategickej polohe, ale aj starej veľkomoravskej tradícii.

Význam Bratislavy v 11. a 12. storočí dokladajú, hoci skromne, aj písomné pramene. Bratislavský hrad nadviazal na tradície z 9. storočia a stal sa sídlom svetskej aj cirkevnej správy. Už v 11. storočí bol *komitátnym hradom Uhorska*. V prvej polovici 11. storočia sa spomína v súvislosti s bojmi s českým kráľom Břetislavom, do ktorých 1042 zasiahol aj nemecký cisár Henrich III. Zaujímavé je, že počas 11. storočia sa hrad stal niekoľkokrát útočiskom členov uhorskej dynastie v bojoch o nástupníctvo na trón. Známe je z písomných prameňov jeho opevňovanie kráľom Šalamúnom v rokoch 1073 - 74. Bratislavský hrad a jeho okolie si zvolil za zhromaždisko vojsk pre 3. krížovú výpravu nemecký cisár *Fridrich Barbarossa*, ktorý tu 1189 slávil turíčne sviatky.

Z písomných správ je známa úloha Bratislavského hradu aj ako cirkevného centra. Už v 11. storočí tu bola hradská fara. Dekréty kráľa Kolomana z obdobia okolo roku 1100 uvádzajú povolenie konať Božie súdy na prepoštstve v Bratislave, ktoré sa nachádzalo na Bratislavskom hrade do začiatku 13. storočia pri kostole najsvätejšieho Spasiteľa. V rokoch 1204 a 1221 sa cirkevné inštitúcie presťahovali z hradu dolu, do vznikajúceho stredovekého mesta.

Niečo z týchto údajov potvrdil aj archeologický výskum v teréne. Úpravy drevozemného opevnenia sa nepodarilo rozpoznať, isté je len, že slúžilo až do začiatku 15. storočia, keď namiesto neho postavili za cisára Žigmunda Luxemburského kamenné hradby. Najdôležitejšie bolo zistenie stavby nového kamenného kostola s pravouhlým sanktuáriom v 11. storočí, pri ktorej využili čiastočne základy staršej baziliky. Cintorín okolo nového kostola sa používal až do tretiny 13. storočia. Výskum ďalej odkryl základy stavieb cirkevného komplexu, a to kruhový karner a zvyšky stavby prepoštstva na sever od kostola. Na vrchole hradného kopca sa zistili zvyšky stavby románskeho paláca z 12. storočia, postaveného na spôsob falce.

Pod východným svahom hradného kopca sa v 11. a 12. storočí začalo formovať včasnostredoveké mesto. Na východnom svahu vznikla *podhradská osada*, z ktorej výskum odkryl rotundu v tesnej blízkosti neskoršieho gotického kostola sv. Mikuláša. Okolo rotundy sa nachádzal cintorín. Vlastné mesto sa vytváralo v priestore západnej časti neskoršieho mesta, okolo komunikácií Kapitulská ul., ktorá viedla od preneseného kostola najsv. Spasiteľa a neskoršieho dómu sv. Michala smerom k severozápadnej časti hradu a okolo vidlice ciest Michalskej a Dlhej.

Zaujímavý vývoj mal Devín, ktorý si tiež udržal význam hraničnej pevnosti a feudálneho sídla. Kostol s trojlístkovým uzáverom v 10. storočí zanikol, jeho základy na niekoľkých miestach prekryli mladšie hroby z 11. - 12. storočia, ktoré sa koncentrovali okolo kruhovej stavby - rotundy - postavenej vedľa. Pochovávanie na cintoríne trvalo tiež do prvej polovice 13. storočia. Sídlo veľmoža z tohoto, pravdepodobne ako ani z predchádzajúceho obdobia sa nepodarilo nájsť. V dolnej, severnej časti hradu, odkryl však výskum niekoľko základov kamenných štvorcových, alebo mierne obdĺžnikových príbytkov s pecami, ktoré boli usporiadané pozdĺž prístupovej komunikácie od západnej brány a vytvárajú ulicovú osadu. Datované sú len rámcovo do druhej polovice 11. a do 12. storočia. Je to zaujímavý doklad osady v opevnení, pre ktorý zatiaľ na Slovensku nemáme obdobu. Kamenné základy domcov sú dosť vyspelé a tiež nie celkom obvyklé v tomto prostredí, kde sa dlho udržiavajú príbytky zahĺbené do zeme. Natíska sa preto otázka, či nejde o nastupujúcu nemeckú kolonizáciu, ktorá je všeobecne rozšírená neskôr v 13. storočí. Vzhľadom na hraničnú polohu Devína je to dosť pravdepodobné.

Z uvedeného prehľadu vystupuje dosť zreteľne význam výhodnej zemepisnej a strategickej polohy Bratislavskej brány s jej dvomi dominantami - Bratislavou a Devínom, aj úloha, ktorú toto miesto zohralo vo vývoji našich predkov - naddunajských Slovanov.

Literatúra

RATKOŠ, P.: Pramene k dejinám Veľkej Moravy. Bratislava 1968.

EISNER, J.: Devínska Nová Ves. Bratislava 1952.

ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Bratislavský hrad v 9. - 12. storočí. Bratislava 1975.

PLACHÁ, V. - HLAVICOVÁ, J. - KELLER, I.: Slovanský Devín. Bratislava 1990.

ŠTEFANOVIČOVÁ, T.: Slovanská Bratislava. In: Štefanovičová a kol.: Najstaršie dejiny Bratislavy, Bratislava 1993, s. 275 - 325.

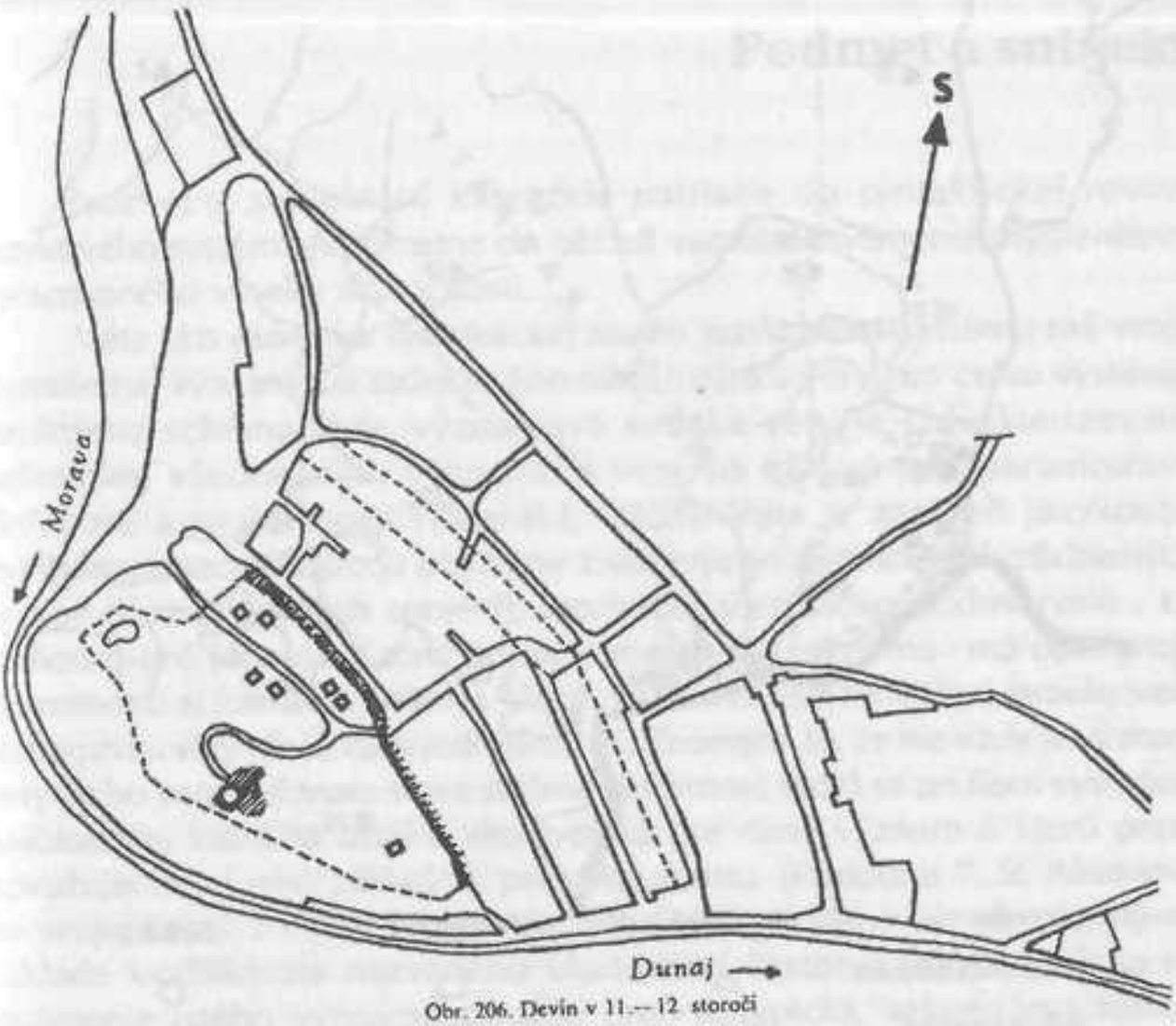

Obr. 206. Devín v 11.—12. storočí

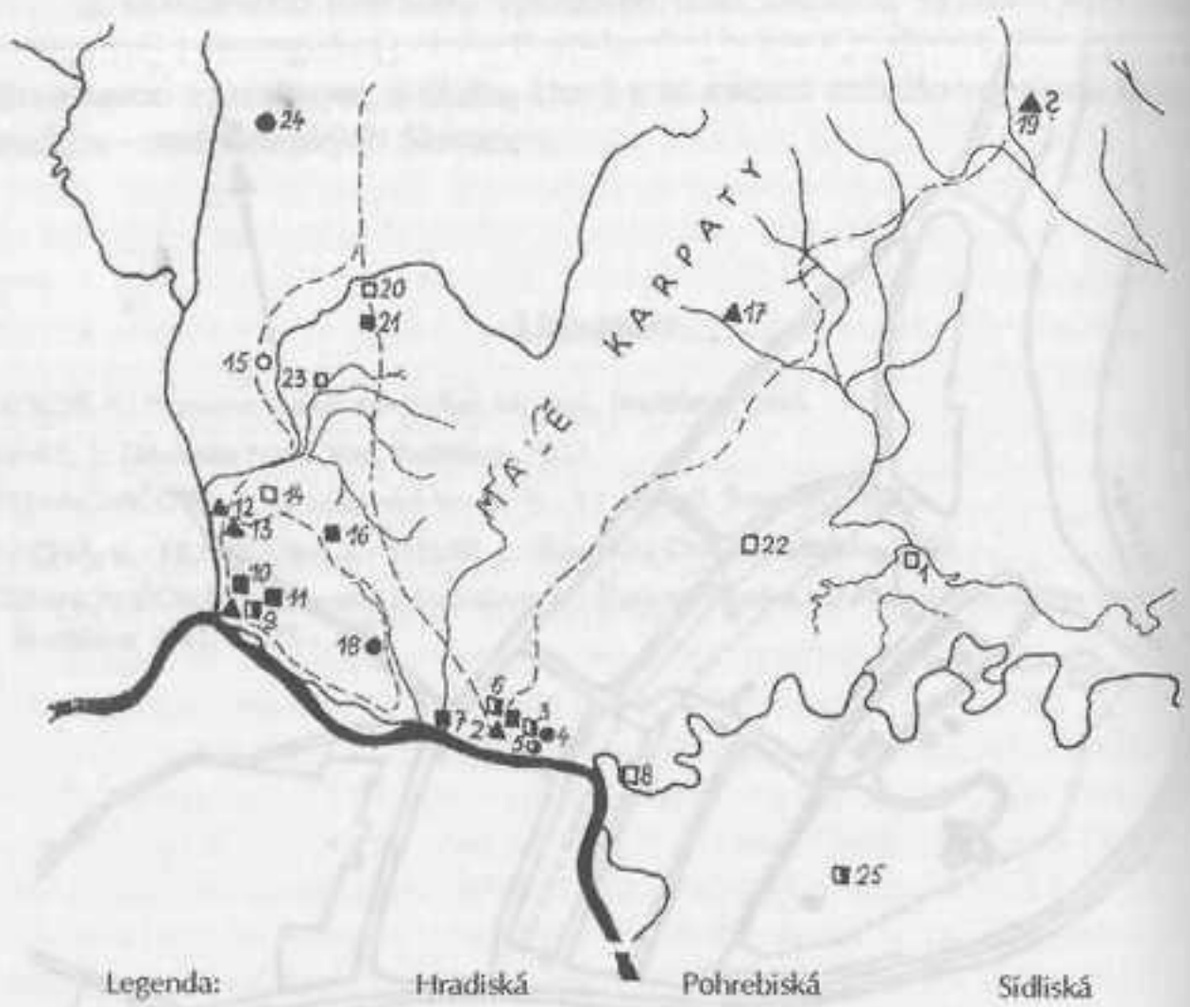

Legenda:	Hradiská	Pohrebiská	Sídliská
predveľkomoravské	△	□	○
veľkomoravské	▲	■	●
povelkomoravské	◭	◨	◑

Mapa slovanského osídlenia okolia Bratislavy: 1- Bernolákovo, 2- Bratislavský hrad, 3- Bratislava-západné mestské hradby, 4- Bratislava, Jirásková ul. č. 5, 5- Bratislava, Leningradská ul., 6- Bratislava, Myjavská (Kornhuberova ul.), 7- Bratislava, Karlova Ves, 8- Bratislava, Vlčie hrdlo, 9- Devín, Hrad, 10- Devín, Mladošovičov vinohrad, 11- Devín, Staré vinohrady, 12- Devínska Nová Ves, Lom, 13- Devínska Nová Ves, Na pieskoch, 14- Devínska Nová Ves, 15- Devínske Jazero, 16- Dúbravka, Na Klanci, 17- Jur pri Bratislave,18- Lamač, Kutity, 19- Modra-Harmonia, Zá,čisko, 20- Stupava, 21- Mást, 22- Vajnory, 23- Záhorská Bystrica, 24- Zohor, 25- Štefánikovce (Rovinka)

Eva Tibenská

Podmet a subjekt

Podmet a subjekt sú kategórie patriace do syntaktickej roviny jazykového systému, konkrétne do oblasti vetného stvárnenia myšlienkovo spracovaného výseku skutočnosti.

Veta ako jednotka syntaktickej roviny jazykového systému má svoju formálnu aj významovú stránku. Formálnu stránku vety ako celku vystihuje štruktúrna schéma vety, významová stránka vety je charakterizovaná celkovým, všeobecným významom vety so základnými parametrami aktívnosti a neaktívnosti (Tibenská, 1988). Veta je zároveň jazykovou jednotkou pozostávajúcou obyčajne z viacerých vzájomne usúvzťažnených prvkov (slov a slovných spojení), ktoré tvoria vzťahovo podmienenú , t.j. štruktúrovanú jednotu. Každý prvok tejto jednoty - systému - má opäť svoju významovú aj formálnu stránku. Vzťah významovej a formálnej stránky vety alebo prvku vety nie je vždy jednoznačný. Znamená to, že nie vždy je význam vety alebo vetný význam slova stvárnený formou, ktorá sa pri ňom vyskytuje najčastejšie, ktorá sa ustálila ako typická pre daný význam a ktorú preto považujeme za jeho základnú, primárnu formu. (Podobne T. B. Alisovová vo svojej štúdii z r. 1971 navrhuje odhaľovať primárny význam formy na *základe kvalifikátora nazvaného ukazovateľ častoty výskytu.) Ak sa na* stvárnenie istého významu použije preň netypická, sekundárna forma, premietne sa tento posun opäť do oblasti významu. Význam stvárnený sekundárnou formou je ovplyvnený, modifikovaný primárnym významom použitej formy.

Z hľadiska takto chápaného vzťahu významu a formy charakterizujeme *podmet ako primárnu formu na stvárnenie subjektového významu na jednej rovine jazykového systému, na rovine syntaktického stvárnenia skutočnosti vetou.*

Podmetom nazývame jeden z hlavných, základných členov dvojčlennej vety. Ako ostatné členy, aj *podmet je súčasťou formálnej, gramatickej štruktúry vety.* Vo vzťahu k významu je podmet tým členom gramatickej štruktúry vety, ktorého najčastejším, primárnym významom je subjekt.

Subjekt je záväzný, nie však záväzne vyjadrený, a teda *potenciálny participant* významovej, sémantickej štruktúry vety. Spolu s predikátom, prípadne s inými záväzne, obligatórne sa vyskytujúcimi participantmi, podmieňuje významovú úplnosť dvojčlennej vety. Vo vzťahu k forme *charakterizujeme subjekt ako ten participant sémantickej štruktúry vety, ktorého primárnou, najčastejšie sa vyskytujúcou formou je podmet.*

Podmet ako gramatická kategória má však aj svoj vlastný význam, tzv. *význam v zrkadlení formy* (Dokulil - Daneš, 1958). Primárnou formou na stvárnenie podmetu je substantívum alebo zámeno v pádovej forme nominatívu:
Pán učiteľ vysvetľuje žiakom nové učivo. Je to čestný človek, on nikdy neklame.,
menej často je podmet stvárnený infinitívom:
Mýliť sa je ľudské. /prísl./
Substitučne plní úlohu podmetu veta:
Kto neskoro chodí, sám sebe škodí. /prísl./

Sekundárne môže plniť úlohu podmetu vo vete aj substantívum alebo zámeno v iných pádových formách, ako je pádová forma nominatívu. Ide o pádové formy, ktoré sú zo syntaktického hľadiska ekvivalentmi nominatívu (obyčajne sú nominatívom nahraditeľné) a ich použitie je významovo podmienené. Patrí k nim záporový genitív:
V studni nebolo dosť vody.,
kvantitatívny alebo partitívny genitív:
V ústave pribudlo viacero nových pracovníkov. Dnes som chytil rýb!
a predložkové pády s významom distributívnosti alebo aproximatívnosti:
Ušlo sa nám po jabĺčku. Bolo nás tam na tisíce.

Význam podmetu vyplýva z **kvalitatívneho prehodnotenia** významov formálnych prvkov z nižšej, morfologickej roviny jazykového systému. **Prehodnotenie nastáva po vstupe morfologických prostriedkov do vety, a tým do nových vzťahov, do syntaktických vzťahov.** Formálnym nositeľom podmetového významu je morfologická kategória pádu. Pád slúži na vyjadrovanie vzťahov medzi predmetovo chápanými a stvárnenými javmi skutočnosti (Běličová, 1982, s. 30). Primárnou, základnou formou na stvárnenie podmetu je *pádová forma nominatívu*. Morfologický význam nominatívu, podmienený postavením nominatívu v paradigmatickom systéme pádov, určuje nominatív ako pád, ktorý vyjadruje nulový vzťah k iným slovám vo vete (Miko, 1962, s. 97) alebo ako pád, ktorý je sémanticky necharakterizovaný (Běličová, 1982, s. 41). Prehodnotenie významu morfologickej kategórie nominatívu na syntaktickej rovine znamená, že nominatívne stvárnený člen vety je zároveň členom syntakticky nezávislým od iných členov vety, ba naopak, stáva sa *syntakticky dominantným členom*. Syntaktická dominantnosť sa prejavuje tým, že nominatívne stvárnený člen vety "diktuje" slovesu vo vete kongruenčné stvárnenie z hľadiska kategórie osoby, čísla, pri l-ovom príčastí aj z hľadiska menného rodu. Rovnako nevyjadrujú vzťahy k iným slovám ani ekvivalenty nominatívu, tzv. partitívny a záporový genitív a niektoré predložkové pády v platnosti distributívnej alebo aproximatívnej. Tieto pádové formy však prinášajú do vety zároveň sémantickú náplň odvodenú z ich primárneho významu, napríklad pri

partitívnom genitíve význam čiastočného kvantitatívneho obmedzenia alebo pri záporovom genitíve význam úplného obmedzenia.

Okrem významu syntakticky nezávislého člena vety (na rozdiel od vetného člena predmetu, ktorý túto nezávislosť nemá) má podmet zároveň význam toho člena formálnej, gramatickej štruktúry vety, z hľadiska ktorého je syntakticky prezentované myšlienkové spracovanie skutočnosti:
Staviteľ XY postavil tento dom v 17. storočí. Dom bol postavený v 17. storočí staviteľom XY.
Primárnou formou na stvárnenie tohto významu je prepozitívna pozícia vo vzťahu k slovesu vo vetách bezpríznakových z hľadiska aktuálneho členenia. Pomerne častá je však aj postpozitívna pozícia, nepodmienená aktuálnym členením:
Eve sa roztrhli pančuchy o klinec. Bolí ma hlava. Tečie mi krv z nosa.
Takýto odklon od primárnej formy má však vždy svoj odraz v celkovom význame vety a aj vo význame jej jednotlivých zložiek. (Podmet v postpozitívnej pozícii spravidla stvárňuje subjekt s neaktívnou špecifikáciou nositeľa deja, stavu a pod.) Význam podmetu ako východiskového bodu na syntaktické stvárnenie skutočnosti v podobe vety nestotožňujeme teda s témou v zmysle aktuálneho členenia, nechápeme ho v zmysle lineárnom, ale v zmysle syntaktickom.

Tak ako je podmet určovaný vzťahmi k ostatným členom gramatickej štruktúry vety, tak aj podstata významovej kategórie subjektu vyplýva zo vzťahov k ostatným záväzným, obligatórnym členom sémantickej štruktúry vety, predovšetkým však vzťahom k významu slovesa vo vete. Nezávislosť, samostatnosť lexikálneho významu substantíva v úlohe subjektu umožňuje, že sa oň môže oprieť význam slovesa vo vete (J. Ružička, 1968, s. 56). *Subjektom teda nazývame ten participant sémantickej štruktúry vety, ktorý vytvára sémantické pozadie pre vetný význam slovesa, t.j. pre predikát.* V tomto zmysle je subjekt východiskovým bodom sémantického stvárnenia myšlienkovo spracovaného výseku skutočnosti v podobe vety.

Poznámka: Ostatné substantíva realizujúce vo vete istý variant spájateľnosti slovesa a plniace úlohu objektu či obligatórne sa vyskytujúceho doplnenia (komplementu) majú jazykový status doplnenia významu slovesnej lexémy, ak si to vyžaduje významový vzťah slovesa a substantíva v úlohe subjektu. Napríklad vo vete *Otec nesie* ... je potrebné doplnenie v akuzatíve, ktoré pomenúva, čo nesie (*drevo, nákup* atď.). Vo vete *Sliepka nesie* takéto doplnenie nie je potrebné, lebo zo vzťahu subjektu a predikátu vyplýva, že vo vetnom význame slovesa *niesť* je už zahrnutý jediný možný predmet nesenia, t.j. vajcia. Inokedy doplnenie kompletizuje vetný význam slovesa z hľadiska toho, čo chceme pri myšlienkovom spracovaní a následnom jazykovom stvárnení istej situácie vystihnúť. Napríklad vo vete *Dieťa maľuje*

chceme stvárniť iba to, že dieťa "uskutočňuje proces maľovania, zaoberá sa maľovaním", konečný produkt maľovania nie je pre nás momentálne dôležitý. Vo vete *Dieťa maľuje domček* sa naopak zameriavame na konečný produkt činnosti maľovania a vyjadrujeme, že dieťa "maľovaním stvárňuje istý predmet, konkrétne domček".

Ak skúmame vzájomný vzťah podmetu a subjektu, vidíme, že medzi podmetom ako formálnou kategóriou a subjektom ako významovou kategóriou neexistuje vždy vzťah jednoznačného priradenia. Vyplýva to z poznania, že nie vždy je subjekt navonok reprezentovaný podmetovou syntaktickou formou a naopak, nie každý podmet je spätý so svojím primárnym, subjektovým významom. Vzťah medzi podmetom a subjektom charakterizujeme ako **asymetrický dualizmus.**

V slovenčine môžu nastať takéto konkrétne prejavy vzťahu medzi podmetom a subjektom:

1. Podmet ani subjekt sa vo vete nenachádzajú. Znamená to, že syntaktická forma a syntaktický význam sú v súlade, aj keď ide o negáciu ich výskytu. Takáto situácia nastáva v nepodmetových a zároveň bezsubjektových vetách. (Podrobnejšie sa touto problematikou zaoberáme v štúdii z r. 1993.) Do tejto skupiny sa zaraďujú vety,

a/ ktoré vystihujú nerozčlenené, globálne chápanie zväčša atmosférických procesov a stavov. Ide o vety s neosobným slovesom v predikáte alebo o vety s neosobným tvarom slovesa *byť* v spojení s príslovkou alebo príčastím minulým: *Dnes je zamračené. Je chladno. Už je upratané.*,

b/ ktoré vystihujú stavy a procesy charakterizujúce isté prostredie. Ide o vetné konštrukcie s osobným slovesom v neosobnom použití či v neosobnom tvare: *V peci sa kúri. Na hrade straší. Z vlaku sa dymí. V izbe sa vetrá. Na stavbe sa pracuje.* a o vetné konštrukcie s predikátom stvárneným neosobným tvarom slovesa *byť* a príčastím minulým, príslovkou alebo predikatívom: *V izbe je upratané. Vonku je tma. V lese je mokro.*,

c/ ktoré vystihujú stav organizmu, ktorý je alebo bol vystavený istému konkrétne nepomenovanému či skôr nepomenovateľnému negatívnemu zásahu zvonka. J. **Ružička** vo svojej štúdii z r. 1962 o týchto vetách súhrnne hovorí ako o vetách s tragickým dosahom na človeka. Aj tieto vety majú predikát stvárnený neosobným tvarom osobného slovesa: *Zabilo ho. Máta ho. Zmáčalo ich.*,

d/ z ktorých bola vedome odstránená informácia o identifikovateľnom subjekte, "stopy" svedčiace o pôvodnej prítomnosti subjektu v stvárňovanej situácii však vo vetách zostali. Z viet sa odstránila priama informácia o subjekte, pozostávajúcom z viacerých istým spôsobom inštitucionalizovaných alebo ináč lokalizovaných členov. Do popredia sa dostal akt vlastného uskutočnenia deja bez jeho subjektovej zakotvenosti. Stopy po subjekte sa

zachovali v lokalizovanom stvárnení inštitúcie, ktorej členovia činnosť uskutočňujú, a v predikáte, ktorý pomenúva aktívnu činnosť vykonávanú osobami. Takýmto spôsobom vzniká pri neprechodných slovesách vo význame predikátu bezpodmetová a bezsubjektová vetná štruktúra s obligatórne prítomným miestnym konkretizátorom:
Vo vláde sa rokovalo o novom uznesení. Na dedine sa hovorilo o nešťasti. V novinách sa písalo o požiari.
V uvedených vetách sa teda subjekt ako individualizovaná, jedinečná, lokalizovaná osoba (ministri vo vláde, obyvatelia dediny, novinári) zmenil na subjekt známy iba z kontextu a zo situácie.
V prvom ročníku sa na fakulte začalo hovoriť o možnosti štúdia v zahraničí. (Habaj) *V tom čase sa na Vrútkach nehovorilo o inom ako o štrajku robotníkov v Trenčíne, pri ktorom došlo k prestrelke.*

2. Podmet je vo vete prítomný, samostatný subjektový význam sa však vo vete nenachádza. Ide o skupinu podmetových, no bezsubjektových viet, v ktorých
a/ podmet slúži na rozčlenené stvárnenie významovo nerozčlenených atmosférických dejov a stavov:
Prší drobný dážď. Sype sa hustý sneh. Fúka silný vietor. Padá sneh. Udrel hrom. Je hmla. Vonku je poriadny lejak.
V uvedených vetách sa navonok pleonasticky rozčleňuje významovo globálna situácia, adekvátne vyjadrená nepodmetovými a zároveň bezsubjektovými vetami z prvej skupiny: *Drobno prší./ Mrholí. Husto sneží. Silno fúka. Sneží. Zahrmelo. Je hmlisto. Vonku leje.* Podmet vo vetách *Prší drobný dážď., Sype sa hustý sneh., Fúka silný vietor.* redundantne stvárňuje subjekt, obsiahnutý už v predikáte stvárnenom neosobnými slovesami *prší, sneží, fúka.* Ide o prípad tzv. etymologickej figúry. Vo vete *Padá sneh* je zasa len analytickou formou stvárnený predikát *sneží,* o čom svedčí oslabený význam slovesa *padať* a ustálenosť spojenia s postponovaným substantívom.

Do tejto skupiny patria aj vety s analytickým a pritom obrazným stvárnením atmosférických procesov typu: *Na krajinu padá/sadá/spúšťa sa tma. Objavujú sa/ukazujú sa ranné zore. Zdvihol sa vietor.* atď. Pri sémantickej analýze uvedených podmetových viet môžeme postupovať dvojako. Buď ich interpretujeme v súlade s tým, ako skutočnosť štylizujú, alebo v súlade s tým, aký majú celkový význam. Ak by sme postupovali na základe toho, ako vety skutočnosť štylizujú, potom by sme substančne stvárnené entity *tmu, vietor, zore* museli považovať za zdroj či nositeľov procesov padania, spúšťania sa, zdvihnutia sa a pod. Musíme však vychádzať z toho, že v uvedených vetách sa vetný význam slovies *padať, sadať, zdvihnúť sa, ukázať sa* atď. oproti ich priamemu lexikálnemu významu posúva. V orientácii na substantíva pomenúvajúce atmosférické javy uvedené slovesá strácajú

samostatnosť svojho lexikálneho významu a spolu so substantívom nadobúdajú význam obrazného vystihnutia fázovej modifikácie významovo nerozčlenených atmosférických procesov stmievania sa, brieždenia a rozfúkania sa.

Vety typu *Je hmla.* (podrobnej sémantickej analýze ich podrobil J. Kačala vo svojej štúdii z r. 1990) navonok rozčlenene stvárňujú istý stav z hľadiska poveternostnej alebo spoločenskej situácie. Abstraktné substantíva *chlad, teplo, poriadok, ticho* alebo substantíva pomenúvajúce atmosférický či spoločenský jav, ako sú substantíva *metelica, vietor, lejak, hmla, teror* atď. však samostatne vystihujú celkovú poveternostnú alebo spoločenskú situáciu. Sloveso *byť*, prípadne slovesá *zavládnuť, vládnuť, panovať, nastať, ostať* atď. v spojení s týmito substantívami strácajú svoj samostatný význam existencie, výskytu a menia sa iba na nesamostatné ukazovatele gramatických kategórií času a spôsobu.

Vo veľkej miestnosti nastalo ticho, napätie ako v divadle. /Izakovič/ *Ticho ani v kostole, iba čo trocha lomozu okolo majerských sýpok.* /Ballek/ *V izbe bolo zelenkasté šero.* /Zelinová/ *V štáte zavládol teror.* /Zelinová/

b/ podmet slúži na stvárnenie beneficianta, teda toho participanta sémantickej štruktúry vety, ktorému sa akoby privlastní celá stvárňovaná situácia. O prítomnosti participanta beneficiant svedčí niekedy aj sloveso *mať*, ktoré lexikálne zvýrazňuje, že vo vetách tohto typu sa spája sémantika charakteristiky rezultatívneho stavu prostredia so sémantikou posesívnosti: *V izbe mám upratané. Máš tu prekúrené. Už mám navarené. V byte máme zimu.* Nerozlišuje sa pritom jazykovo, či výsledný stav upratania, prekúrenia, navarenia a pod. dosiahol beneficiant sám, svojou vlastnou činnosťou, alebo bol tento stav výsledkom činnosti inej osoby, ktorá konala v prospech/neprospech beneficianta (Daneš, 1985, s. 46n.). Beneficiant je teda tým participantom sémantickej štruktúry vety, ktorému je pripisovaná, s ktorým je akoby posesívne usúvzťažňovaná celá stvárňovaná situácia. Beneficiant však nepredstavuje priameho účastníka tejto situácie, čím sa odlišuje od subjektu, ale aj od objektu. Vo vetách, ktoré stvárňujú zmeny a stavy v atmosfére, je beneficiant stvárnený formou množného čísla, pretože stvárňovaná situácia sa dotýka veľkej masy ľudí, vrátane hovoriaceho a adresáta.

Dnes máme vonku chlad/chladno. Na dvore máme poriadnu metelicu.

c/ podmet má vetný význam objektu so špecifikáciou rezultátu. V uvedených vetách sa rovnako ako vo vetách skupiny 1d) vedome odstránila informácia o personickom subjekte, ktorý pozostáva z viacerých istým spôsobom inštitucionalizovaných či ináč lokalizovaných členov. Kým pri neprechodných slovesách v úlohe predikátu vzniká nepodmetová bezsubjektová vetná štruktúra, pri prechodných slovesách takýmto spôsobom vzniká podmetová,

avšak rovnako bezsubjektová vetná štruktúra:
Vo vláde sa prijalo/bolo prijaté nové uznesenie.
V obidvoch prípadoch ide o vety, v ktorých je predikát realizovaný reflexívnym tvarom nezvratného slovesa, v skupine 2c aj tvarom opisného pasíva.

3. Podmet sa vo vete nenachádza, subjekt, ktorý je vo vete prítomný, je vyjadrený nepodmetovou syntaktickou formou. V tejto skupine nepodmetových, no subjektových viet je opäť nesúlad medzi subjektovým syntaktickým významom a podmetovou syntaktickou formou. Zaraďujeme do nej vety, ktoré obyčajne vystihujú mimovoľné fyzické alebo psychické stavy živého organizmu (podrobnejšie Tibenská, 1989):
Otcovi sa čká. Dieťaťu sa chce spať. Sedí sa mi dobre. Šibe mu. Dievčaťu je smutno. Je mi zima. Je mu do plaču. So starým otcom je zle.
Predikát je v týchto vetách stvárnený nezvratným osobným slovesom v tzv. bezpodmetovom zvratnom tvare alebo spojením neosobného tvaru slovesa *byť* a predikatívu alebo príslovky. Subjekt je stvárnený substantívom alebo zámenom vo vedľajších pádoch, v datíve alebo v inštrumentáli. Séma mimovoľnosti, obsiahnutá v predikáte uvedených viet , je formálne zdôraznená aj stvárnením subjektu v nepodmetovej syntaktickej forme. Subjekt v týchto vetách je nositeľom fyzického alebo psychického stavu, ktorý nemôže ovplyvniť vôľou ani vedomím. Uvedené vety sú usúvzťažnené s podmetovými vetami, v ktorých sa séma mimovoľnosti obmedzuje iba na predikát a nie je zdôrazňovaná súčasne formálnym stvárnením subjektu: *Otec čká. Dieťa chce spať. Dievča je smutné.* Formálny rozdiel nepodmetových subjektových viet a podmetových subjektových viet so sémou mimovoľnosti obsiahnutou v predikáte sa súčasne prejaví na podrobnejšej špecifikácii subjektového participanta. Kým v nepodmetových vetách danej skupiny má subjekt špecifikáciu nositeľa fyzického alebo psychického stavu, v podmetových náprotivkoch týchto viet má špecifikáciu nositeľa deja (*Otec čká.*) alebo nositeľa vlastnosti *(Dievča je smutné)*

4. Podmet aj subjekt sú vo vete prítomné, ale napriek tomu je medzi syntaktickou podmetovou formou a subjektovým syntaktickým významom nesúlad. Subjekt je totiž v týchto podmetových vetách opäť vyjadrený nepodmetovou formou. Do tejto skupiny patria
a) nederivované vety s datívne alebo akuzatívne stvárneným subjektom - nositeľom pocitovo charakterizovaného a vzťahovo podmieneného stavu:
Zaujíma ho hudba. Vojna sa ľuďom hnusí. Dieťaťu sa protiví polievka. To dievča sa mi páči. Príhoda ma mrzí/škrie.
Význam uvedených viet by sme mohli pretlmočiť slovami "pociťuje/má záujem o hudbu", "ľudia pociťujú hnus vo vzťahu k vojne", "dieťa cíti odpor k polievke", "považujem dievča za pekné/vnímam dievča ako pekné", " vo vzťahu k príhode cítim mrzutosť".

Do tejto skupiny patria aj vety s datívne stvárneným subjektom s významom osoby, ktorá v oblasti pocitov, to znamená neaktívne, uskutočňuje hodnotenie vlastnosti istej substancie alebo seba samého. Takéto hodnotenie je vyvolané dojmom, pocitom, aký mimovoľne nadobúda vnímateľ vo vzťahu k istej vnímateľnej vlastnosti inej substancie alebo k vlastnosti seba samého. Nepodmetovo stvárnený subjekt má v týchto vetách neaktívnu špecifikáciu nositeľa hodnotenia. *Skladba sa mu zrazu videla strašne krátka.* /Izakovič/ *Klinicky sa mi matka javí ako osoba nestála ... Iným ľuďom prichodí ako žena s nadprirodzenými vlastnosťami.* /Zelinová/ *Obed sa mu zdal nekonečne dlhý.* /Izakovič/

b) derivované vetné štruktúry s predikátom stvárneným slovesom v tvare opisného alebo zvratného pasíva. Subjekt je v týchto vetách vyjadrený nepodmetovou formou - substantívom v inštrumentáli. Naopak, podmetovú formu nadobúda v derivovaných vetných štruktúrach objektový participant ich sémantickej štruktúry. Pri derivácii nastáva zmena gramatickej štruktúry viet - vety sa zmenia na gramaticky pasívne (sloveso nadobudne tvar opisného alebo zvratného pasíva). Sémantická štruktúra viet ostáva zachovaná, i keď netypické stvárnenie subjektu a objektu prináša do vety významový posun - situácia sa záväzne stvárňuje z pozície zasahovanej substancie.

V rámci derivovaných vetných štruktúr rozlišujeme dva prípady: A/ vetné štruktúry, ktoré vznikli deriváciou sémanticky aj gramaticky aktívnych viet so subjektovým participantom špecifikovaným ako aktor (Tibenská, 1991). V derivovaných štruktúrach tejto skupiny býva subjekt stvárnený spravidla iba vtedy, keď je predikát vyjadrený slovesom v tvare opisného pasíva:

Staviteľ XY postavil tento dom v 17. storočí. –> Tento dom bol postavený v 17. storočí staviteľom XY.

Ak je predikát vyjadrený slovesom v tvare zvratného pasíva, subjekt v derivovanej vetnej štruktúre chýba:

Mama polieva kvety dvakrát týždenne. –> Kvety sa polievajú dvakrát týždenne.

Derivovaná vetná štruktúra tohto typu nadobúda význam všeobecne konaného, opakovaného deja, pri ktorom je zasahovaná istá substancia.

B/ vetné štruktúry, ktoré vznikli deriváciou sémanticky aj gramaticky aktívnych viet so subjektovým participantom špecifikovaným ako realizátor (Tibenská, 1991). V derivovaných vetných štruktúrach tejto skupiny sa subjekt spravidla zachováva, či je predikát vyjadrený slovesom v tvare opisného, či zvratného pasíva:

Horúca para vykuruje skleníky./Skleníky vykuruje horúca para. ⇨ Skleníky sú vykurované horúcou parou. Skleníky sa vykurujú horúcou parou.

5. Poslednú a súčasne najrozsiahlejšiu skupinu tvoria vety, v ktorých je prítomný podmet aj subjekt, pričom subjekt je stvárnený preň typickou a súčasne primárnou, základnou, t.j. podmetovou formou. Podmet a subjekt sú teda rovnako ako v skupine 1. v súlade a ich výskyt je pritom pozitívny. Patria sem všetky nederivované vetné štruktúry s aktívnym, v našej terminológii

agensovým subjektom, a tiež väčšina nederivovaných vetných štruktúr s neaktívnym, nositeľským subjektom s výnimkou tých, ktoré sme opísali v predchádzajúcich skupinách.

V definícii subjektu sme uviedli, že je tým participantom sémantickej štruktúry vety, ktorý svojím samostatným lexikálnym významom vytvára sémantické pozadie pre vetný význam slovesa - pre predikát. Tým, že sa význam slovesa vo vete cez vzťah k významu substantíva v úlohe subjektu a sprostredkovane cez tento vzťah aj k významu iných s ním usúvzťažnených slov stane jednoznačným, zaradí sa zároveň do istej triedy predikátov, medzi predikáty akčné či neakčné a v rámci napríklad predikátov akčných medzi predikáty kauzatívne, procesuálne atď. V súlade s takto zovšeobecneným významom slovesa vo vete, daným príslušnosťou k istej triede predikátov, sa uskutoční spätné pôsobenie predikátu na subjekt. Spočíva vo vetnosémantickej špecifikácii úlohy subjektového participanta sémantickej štruktúry vety. Pri najvšeobecnejšom kritériu členenia môžeme hovoriť, že ak sa význam slovesa vo vete, podmienený subjektom, zaradí medzi predikáty akčné, zatriedi takýto klasifikovaný jednoznačný význam slovesnej lexémy v úlohe predikátu význam substantívnej lexémy v úlohe subjektu medzi aktívne, v našej terminológii agensové špecifikácie subjektového participanta. Neakčný význam predikátu sémantickej štruktúry vety, teda príslušnosť k predikátom neakčným, nedejovým či stavovým spôsobí, že substantívna lexéma v úlohe subjektu nadobudne neaktívnu špecifikáciu nositeľa.

Jednotlivé špecifikácie subjektového participanta sémantickej štruktúry vety považujeme za objektívne existujúce jazykové fakty, vyplývajúce z ďalšej detailizácie vzťahu medzi subjektom a predikátom. Špecifikácie subjektového participanta sú detailizované jazykové kategórie charakterizované na základe jednoty sémantických, syntaktických /tu aj morfologických/ príznakov substantív či ich ekvivalentov vo vete. Lexikálne príznaky sa zohľadňujú v odôvodnených prípadoch v podobe selekčných obmedzení.

Vzťah medzi subjektovým participantom sémantickej štruktúry vety a jeho špecifikáciami je vzťahom všeobecného a jednotlivého na rovnakej rovine analýzy, na rovine sémantickej štruktúry vety. Termín subjekt je teda strechovým termínom vo vzťahu k termínom označujúcim jeho jednotlivé špecifikácie.

Literatúra

ALISOVA, T. B.: Očerki sintaksisa sovremennogo italjanskogo jazyka. (Semantičeskaja i grammatičeskaja struktura prostogo predloženija.) Moskva, Izdateľstvo Moskovskogo universiteta 1971. 293s.

BĚLIČOVÁ, H.: Sémantická struktura věty a kategorie pádu. (Příspěvek k porovnávací syntaxi ruské a české jednoduché věty.) Praha, Academia 1982. 164s.

DANEŠ, F.: Věta a text. Studie ze syntaxe spisovné češtiny. Praha, Academia 1985. 234s.

DOKULIL, M. - DANEŠ, F.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha, Nakladatelství ČSAV 1958, s. 231-246.

KAČALA, J.: Syntakticko-sémantický výklad viet typu *je hmla*.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256s.

RUŽIČKA, J.: Bezpodmetový zvratný tvar. Slovenská reč, 25, 196O, s. 3-25.

RUŽIČKA, J.: Valencia slovies a intencia slovesného deja. Jazykovedný časopis, 19, 1968, s. 5O-56.

TIBENSKÁ, E.: Dialektický protiklad aktívnosti a neaktívnosti pri syntaktickom stvárňovaní objektívnej reality. In: Funkční lingvistika a dialektika. Linguistica XVII/2. Red. J. Nekvapil - O. Šoltys. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV 1988, s. 329-335.

TIBENSKÁ, E.: Séma mimovoľnosti vo významoch slovesných lexém označujúcich psychofyzické deje a stavy. Slovenská reč, 54, 1989, s. 323-334.

TIBENSKÁ, E.: Subjekt a jeho aktívne (činiteľské) špecifikácie. Jazykovedný časopis, 42, 1991, s. 39-52.

TIBENSKÁ, E.: Sémantická analýza bezsubjektových viet a viet s nepodmetovým vyjadrením subjektu. Jazykovedný časopis, 44, 1993, s. 41-53.

Pavol Žigo

Charakteristika slovanských jazykov v *Slovanskom národopise P.J. Šafárika*

Dvesto rokov od narodenia významného slovenského spisovateľa, historika, jazykovedca a etnografa Pavla Jozefa **Šafárika** (nar. 13. 5. 1795 Kobeliarovo, zomr. 26. 6. 1861 Praha) je vhodnou príležitosťou zamyslieť sa nad niektorými aspektmi jeho celoživotného diela. Svedectvom stáleho záujmu o práce P. J. Šafárika je veľké množstvo príspevkov domácich i zahraničných slavistov. Z priestorových dôvodov zo všetkých monografií, štúdií, článkov a ostatných príspevkov uvádzame aspoň najznámejšie: štúdie E. **Jónu** (1961), K. **Rosenbauma** (1961), rozsiahlu monografiu o Kollárovom a Šafárikovom jazyku od Š. **Tóbika** (1966), štúdie J. **Novotného** (1971), J. **Tibenského** (1975) a novšiu prácu E. **Jónu** (1985).

Pri príležitosti spomenutého dvojstého výročia narodenia P. J. Šafárika vychádza v Košiciach v edícii *Šafárikových spisov* jeho dielo *Slovanský národopis* (prvý zväzok edície *Dejiny slovanskej reči a literatúry všetkých nárečí* vyšiel r. 1992, ostatné Šafárikove práce by mali doplniť pripravovanú šesťzväzkovú edíciu *Spisov*). Na diele *Slovanský národopis* je zaujímavá jazykovedná problematika nielen z pohľadu na slovenčinu a jej postavenie medzi slovanskými jazykmi, ale aj Šafárikova metóda charakteristiky slovanských jazykov z hľadiska dejín vedy a úrovne poznania v prvej polovici 19. stor. V *Slovanskom národopise* sú slovanské jazyky podľa *rečí* rozdelené najprv do šiestich skupín, potom do trinástich podskupín podľa *podrečí:*

reč		*podrečie*
1. ruská		veľkoruské
		maloruské
		bieloruské
2. bulharská		cirkevné, cyrilské
		bulharské
3. ilýrska		srbské
		chorvátske
		korutánske
západný hovor	nárečie	podrečie
4. laská	poľské	kašubské
		mazoviecke
		sliezske

5. česká	české
	slovenské
6. lužicko-srbská	dolnolužické
	hornolužické
	drevľanské

Jedným z kritérií rozdelenia slovanských jazykov do väčších celkov bolo teda pre P. J. Šafárika **areálové kritérium**, v rámci ktorého použil metódu statického opisu. Pri charakteristike a rozdelení slovanských jazykov do základných skupín uvádza P. J. Šafárik (1826, § 4), vychádzajúc z prác Gesnera, Megisera, Valvasora, Assemaniho, Dolciho, Popoviča a Antona, vrstvu najstarších západoslovanských a nezápadoslovanských znakov:

- zmenu skupiny *ort-, olt-* pod cirkumflexovou intonáciou na *rat-, lat-* v južnej skupine slovanských jazykov a na *rot-, lot-* vo východnej a západnej skupine jazykov,
- zachovanie skupín *dl, tl* (ako *d epentheticum*, ibid.) v západoslovanskej skupine, resp. hlásku *l* v tejto pozícii vo východoslovanských a južnoslovanských jazykoch.
- *ľ* epentetické v južnoslovanskej a východoslovanskej skupine jazykov, jeho neprítomnosť v západoslovanských jazykoch,
- skupinu *gv-, kv-* v západoslovenských jazykoch a skupinu *cv-, zv-* vo východoslovanských a južnoslovanských jazykoch
- striednice za praslovanské skupiny **dj, *tj.*

Tieto zmeny patria k najstarším znakom genetickej charakteristiky slovanských jazykov (pozri Krajčovič, 1974, s. 36 n., novšie Krajčovič, 1988, s. 14 n.). Z najstarších znakov sa v *Slovanskom národopise* pri západnom makroareáli uvádza len skupina *dl, tl*, v ruskom jazyku tzv. *polnoglasie* (vývin skupín *tort-, tolt-, tert-, telt-*), typ *zoloto, bereg*, (1842, s. 9). Dôslednejšie sa v 1. polovici 19. stor. uvedomovali ako diferenciačné znaky jednotlivých slovanských makroareálov výsledky vývinu pôvodných praslovanských skupín **dj, *tj* (východoslovanské *meža, noč*, bulharčina, chápala sa tým 1. staroslovienčina, 2. nová bulharčina - mala podoby *mežda, nošt*, ilýrska reč, t. j. srbčina, chorvátčina a slovinčina mala striednice *ď, j*, pri českej reči, resp. západoslovanskej skupine jazykov sa uvádza striednica *c: tisíc*). Staré redukované vokály - tvrdý a mäkký jer - uvádza P. J. Šafárik v *Slovanskom národopise* len pri charakteristike ruskej reči *(volk, solnce // serdce, smerť)*. Z ďalších javov, ktoré postihujú najstaršie vývinové obdobie slovanských makroareálov, P. J. Šafárik uvádza vývin mäkkostnej konsonantickej korelácie, najmä osudy *l - ľ* v ruskej, laskej a českej reči (ruština a laština si koreláty *l - +* zachovala, v češtine korelácia zanikla v prospech tvrdého *l*), ďalej sa uvádza

výskyt nosových vokálov *e, o* v laskej reči a v cirkevnej bulharčine (myslí sa tým staroslovienčina), resp. ich zmena na *e* v ilýrčine a v češtine. V západnom makroareáli slovanských jazykov uvádza P. J. Šafárik rovnakú realizáciu *y* a *i*, výskyt koncového *-mo* v 1. osobe množného čísla prítomného času v ilýrčine. Na charakteristiku základných makroareálov slovanských jazykov využil P. J. Šafárik v *Slovanskom národopise* ešte tieto znaky: východoslovanské jazyky charakterizuje zmenou *je* > *o: odin, ozero,* striednicou *i* za nosové *e* a podobou *-ogo* v druhom páde jednotného čísla prídavných mien. Tým istým tvarom v podobe *-ago* charakterizuje bulharskú reč, podobu *-aga* ilýrčinu. Z uvedených príkladov vyplýva, že pri porovnávaní makroareálov slovanských jazykov sa podľa P. J. Šafárika uvedomoval len obmedzený okruh základných hláskových zmien.

Pri charakteristike *nárečí* v Šafárikovom poňatí (v dnešnej terminológii ide o jednotlivé slovanské jazyky) sa v *Slovanskom národopise* uvádzajú tie hláskové historické zmeny, ktoré odrážajú najvýraznejšie rozdiely jednotlivých slovanských jazykov: rozdielny vývin praslovanských skupín **tort~, *tolt~,* skupín **dj, *tj,* striednice za pôvodné redukované vokály, rozdielny vývin *y/i,* vývin mäkkostnej konsonantickej korelácie. Ostatné zmeny využil Šafárik na čiastočnú vnútornú diferenciáciu základného makroareálu: ukrajinská a bieloruská zmena *g* > *h* v rámci východoslovanských jazykov, ukrajinská skupina *kv-* (typ *kvitko*), zachovanie hlásky *g* a neprítomnosť slabičného *r, l* v poľštine. Na charakteristiku jednotlivých nárečí použil Šafárik jednak staršie zmeny v hláskosloví východoslovanských jazykov (*akanie*, z morfologického vývinu rozkazovací spôsob v ruštine, ukrajinčine a bieloruštine), ale aj neskoršie zmeny v spoluhláskovej štruktúre (zmenu *ť* > *c, ď* > *dz* v bieloruštine, s. 30, resp. v poľštine, typ *miedz', maz', nac'* = vňať, s. 80, a aj v súvislosti s charakteristikou spišských, šarišských, abovských, zemplínskych a časti oravských nárečí aj pri slovenčine: s. 98–99). Na rovnakú úroveň postavil P. J. Šafárik aj zmenu *y* > *e, ribe, glave* pri charakteristike ilýrskej reči a stredoslovenského typu *vrške, rohe,* resp. v súvislosti s vývinom *y/i* po *g, k* v poľštine (typ *krótki, kipiec'*, ale *chybic'*), no v poľštine ide o neskoršiu zmenu odlišnej povahy.

Jednotlivé východoslovanské, južnoslovanské a západoslovanské jazyky charakterizuje P. J. Šafárik špecifickými znakmi v hláskovej rovine. V rámci troch základných makroareálov uvádza pri jednotlivých slovanských jazykoch prvky diferenciačnej povahy, neuvádza však ich ďalšie členenie, varianty a vzťahy s ostatnými areálmi: pri charakteristike veľkoruských nárečí (s. 13) sa uvádzajú príklady typu *varóta, galavá* (tzv. akanie) s poznámkou, že "prostý ľud používa niekde aj o". Takúto povahu má aj zmena *g* > *v* v príponách skloňovania zámen a zloženého skloňovania adjektív v okolí Moskvy, Tuly a Kalugy (typ *tova, dobrova*, s. 14), poznámka o tom, že v "ukrajinčine je častá

zmena *l* > *v*" (typ *vovk, povnyj*, s. 26), že "v bieloruštine sa často používa namiesto pôvodného ě hláska *a*" (typ *hrachov* < *grěchov, viarnyj* < *věrnyj*, s. 30). Okrem týchto náznakov ďalšej vnútornej diferenciácie východoslovanských jazykov uvádza P. J. Šafárik množstvo spoločných znakov týchto jazykov: mäkkostnú konsonantickú koreláciu *l* – *ľ*, , *t* – *ť*, *n* – *ň*, *d* – *ď*, *'e* (vždy mäkčiace), rozkazovací spôsob typu *bej!, pej! (bi!, pi!)*, *i* namiesto pôvodného *y* v slovách typu *gibať, chiža*, *o* namiesto *y* pred *j* (typ *maladoj, čestnoj*), ale aj vnútroparadigmatické vyrovnávanie kmeňa typu *na noge, na ruke* a koncové *-t* v slovesných tvaroch 3. osoby jednotného i množného čísla prítomného času (typ *nesiot, veziot*, s. 14). Pri týchto charakteristikách P. J. Šafárik uvádzal jednotlivé znaky slovanských jazykov a nemožno povedať, že by si ich nebol uvedomoval v širších súvislostiach. Súčasťou základnej charakteristiky jazyka sú diferenciačné prvky vo vzťahu k ostatným jazykom, ale aj dištinktívne znaky vnútri tohto členitého systému. P. J. Šafárik na ne upozornil v kapitole *Rozdelenie slovanských nárečí* (1842, s. 5): "Mnohé z týchto nárečí (t. j. jazykov, P. Ž.) sa delia na rozličné podrečia, ktorých počet sa ešte nedá určiť".

Odlišný prístup uplatnil P. J. Šafárik pri charakteristike bulharského jazyka. K "cirkevnému čiže cyrilskému nárečiu" (t. j. staroslovienskemu jazyku) priradil aj vlastný bulharský jazyk. Tieto dva jazyky sa výrazne líšia z hľadiska vertikálneho i horizontálneho členenia, pretože staroslovienčina bola už v čase, keď P. J. Šafárik napísal *Slovanský národopis*, len bohoslužobným jazykom "Slovanov gréckeho obradu", jazykom s dávnou a bohatou kultúrnou tradíciou, ktorý mal vplyv na rozvoj jednotlivých národných kultúr. Bulharčina bola zasa v tom čase živým jazykom, ktorým hovorilo približne 3,6 milióna ľudí (s. 42) a so staroslovienčinou mala veľa spoločných znakov (typ *nošt, mošt* za psl. **kt-, *gt-*, ďalej *žd* za psl. **dj (mežda)*, genitív singuláru adjektív pri maskulínach a neutrách mal podobu *-ago;* po strate deklinácie sa v novej bulharčine a v piesňach pokladala za archaizmus). Pri charakteristike bulharčiny Šafárik ďalej uvádza denazalizáciu nosového *o* > *a (zab)*, nosového *o* > *e* (*čine - činim*), nosového *e* > *e* (*meso*), zmeny *a* > *e* (*trava* > *treva*), *ě* > *e* (*gvězda* > *gvezda*), zriedkavú bulharskú vokalizáciu mäkkého jeru na *e* (*den*), zmeny *i* > *e* (*krela*), *ě, e* > *i* (*nozě* > *nozi*), vyrovnávanie hlások *y* a *i*, zánik deklinácie, zánik mäkkostnej konsonantickej korelácie a z toho vyplývajúceho jedného *e* (nemäkčiaceho), zmenu *c* > *č* (*crno*), *k* < *g* (*nokti*), *t* < *d* (*grat*), *p* < *b* (*ljap* = chlieb), *f* < *v* (*ofci*), *š* < *ž* (*muš* = muž), *t* > *d* (*Kostandin*), vynechávanie *d, v, l* (*gleaš* = hľadíš, *klaiš* = kladieš, *glaa* = hlava), protetické *g, n, t* (*gale* = ale, *nizvor* = izvor = prameň, *stram* = sram = hanba), *r* za *l* (*isceri* = scelí, vylieči), *l* namiesto *r* (*Gligorija* = Grigorija), *sk* namiesto *ks* (*Aleski* namiesto *Aleksi*), "prešmyknutie" *r* za samohlásku *a* (*gardina* namiesto *gradina* = záhrada), zámená *-ot, -ót* (*ot, at, ta, to*), zánik kongruentného skloňovania (*domat na*

bašta = otcov dom), stupňovanie pomocou *po- (povisok)*, 1. osobu plurálu prézenta *s -me*, zánik pôvodného infinitívu a vznik podoby *s da (može da vodi)* a zdvojovanie spoluhlások *s* a *k* (skJ. Šafárik uvádza, že v bulharčine sa rozlišuje "niekoľko podrečí, ktorými hovoria horské národy literárne nevzdelané". Charakteristika bulharčiny sa u Šafárika výrazne líši od charakteristiky ostatných slovanských jazykov tým, že pri nej autor využil ďalší, diachronický prístup. Ide tu o vedomý jav a Šafárik ho komentuje tým, že staroslovienčinu "nemožno pokladať za úplne mŕtvy jazyk, a preto pokladáme za slušné uviesť o ňom aspoň krátku zmienku" (s. 34). Metodologicky teda P. J. Šafárik zámerne vybočil z línie synchronického opisu slovanských jazykov, pretože v prípade staroslovienčiny nešlo o živý jazyk, ale o tradičnú formu, ktorá mala v tom čase už len obmedzenú funkciu a z časového hľadiska nebola adekvátna jednotlivým živým slovanským jazykom s tradíciou v ústnej ľudovej slovesnosti, jazykom, ktoré sa ďalej kultivovali a okrem základnej komunikatívnej funkcie už v tom čase plnili funkciu národnointegračného, národnoreprezentatívneho a kultúrnoreprezentatívneho činiteľa. Pozornejšie čítanie Šafárikovho *Slovanského národopisu* je totiž dôkazom toho, že jeho autor nemal na mysli etnografický či etnologický opis jednotlivých slovanských národov, ale že mu v prvom rade išlo o **etnolingvistickú charakteristiku** na takej úrovni, na akej boli v 1. polovici 19. stor. rozvinuté jednotlivé vedné disciplíny – "národopis" a jazykoveda. P. J. Šafárik využil na charakteristiku jednotlivých slovanských jazykov všetky dostupné pramene a znaky, ktoré v nich jednotliví autori uvádzali. Jeho korešpondencia svedčí o tom, že si od mnohých písomne žiadal údaje o jednotlivých jazykoch a nárečiach (napr. list Urbanovi Jarnikovi z januára 1838, v ktorom ho prosí o informácie o korutánskych nárečiach: pozri zoznam literatúry), neskôr sa zasa snažil o to, aby sa informácie spracované v jeho diele dostali do ostatných slavistických stredísk (napr. list F. Miklošičovi do Viedne, v ktorom ho žiada, aby zaslal jeho práce do Petrohradu a Moskvy: pozri zoznam literatúry). Pri charakteristike jazykov, ústnej ľudovej slovesnosti a literatúry tvorby využíval opisy a zbierky týchto významných predstaviteľov jednotlivých kultúr slovanských národov. Opieral sa pritom o množstvo diferenciačných prvkov v hláskovej rovine, v obmedzenej miere aj o tvaroslovie. Ako príklad možno uviesť charakteristiku slovinčiny a jej nárečí. Na základe Metelkovej a Jarnikovej gramatiky uvádza P. J. Šafárik tieto jej znaky:

- samohláska é artikulovaná medzi *e* a *i* je na mieste pôvodného tvrdého i mäkkého jeru (*lév, méč*)
- *é* namiesto pôvodného *ě*, niekedy aj obyčajné *e* znie ako *ie*, je, ktoré je blízke hláske *i*,
- *o* namiesto pôvodného nosového *o* (*golob, sosed*),

- ô znejúce medzi o a a (*gospôda, kôsec, vôda*),
- namiesto *u* je na začiatku slov v (*vbog* = úbohý, *vmor* = úmor),
- *ch* sa vyslovuje aj napriek tomu, že sa graficky označuje ako *h*,
- *v* splýva so samohláskou do diftongu *au, eu, iu*,
- na konci slabiky sa *l* mení na v (*kovav, dav*), ale namiesto *-eľ* je *-u* (*perjatu* = priateľ),
- uprostred slova za pôvodnú skupinu hlások *l* je *ov* (*dovg* = dlh, *vovk*= vlk),
- namiesto praslovanskej skupiny **dj* je j (*preja* = priadza, *saje* = sadza),
- namiesto praslovanskej skupiny **kt* (v staroslovienčine **št*) je č (*peč* = pec), za pôvodnú praslovanskú skupinu **tj* je č (*sveča* = svieca),
- namiesto podoby *pri* je podoba *per* (*per konih*),
- datív, lokál a inštrumentál plurálu majú rôzne koncovky (*rakom, rakih, raki: kovačem, kovačih, kovači*),
- duál sa zachoval tak isto ako v "cirkevnom nárečí a lužičtine" (o. c., s. 70 — 71).

Základné znaky hláskovej roviny sa v Slovanskom národopise využívajú aj pri charakteristike jednotlivých nárečí (v Šafárikovej terminológii *podrečí*). Pri ich charakteristike nárečí v rámci slovinčiny sa P. J. Šafárik odvoláva na pôvodných autorov ("znatelé domácí mluvy za takové uznávají patery", s. 71). Pri takomto opise ide väčšinou len o enumeráciu základných znakov: v slovinčine sa uvádza 7 nárečových oblastí, resp. nárečí, pri ktorých sa uvádzajú ich charakteristické znaky:

1. Hornokrajinské nárečia:
- l majú mäkké, tvrdé a prostredné,
- namiesto *k* majú *č, c'*,
- namiesto *čr* majú *č* (*čéšna* = čerešňa, *čeva* = črevá),
- namiesto pôvodného g majú h (*hovorim, hora*),
- na konci slabík majú *d* znejúce ako grécka *theta*, miestami *s* (*ras* = rád, *medves* = medveď),
- namiesto *d* pred *k* majú *ch* (*réchko* = riedko, *hlachko* = hladko),
- na konci slov je namiesto *h* hláska *ch* (*snech, roch*)

2. Dolnokrajinské nárečia:
- majú dvojaké *l*: stredné a mäkké,
- namiesto *e* majú *ej* (*srejda, mejsto*),
- namiesto pôvodného nosového e je *je* (*mjeso, svjety*),
- namiesto *o* je na konci *u* (*nebu*).

3. Vnútrokrajinské nárečia
- majú prostredné *l*,
- majú vkladné *i* a *u* (*bolézin, dlug*).

4. Korutánske nárečia

- namiesto o majú *ue* (*gospued, bueg*),
- zachované *je* pôvodné *ě* (*beseda, zvězda*),
- namiesto e je *a* (*nabesih, tabej*),
- namiesto pôvodného *g* je *h* (*hora, hovorim*).

5. Štajerské nárečia
- namiesto *u* majú *ü* (*krüh, küpil*).

6. Uhorské nárečia (v západnom Uhorsku)

7. Rejzanské a slavónske nárečia (príklady sa neuvádzajú, porov. s. 72).

Pri jednotlivých jazykoch sa v *Slovanskom národopise* uvádza množstvo príkladov zo živej reči ("od prostého ľudu"), ktoré P. J. Šafárik prevzal z jednotlivých gramatík a jazykových príručiek (pozri zoznam literatúry). Aj keď v tom čase už existovala kodifikovaná podoba všetkých slovanských jazykov, Šafárik rozdiel **spisovnosti — nespisovnosti** explicitne neuvádza. V obrodeneckom období totiž dominovala idea slovanskej vzájomnosti a príbuznosti jednotlivých slovanských jazykov a otázka ich ďalšieho vnútorného členenia nebola dôležitá. Z našich dejín spisovného jazyka je známe Kollárovo vystúpenie proti štúrovskej kodifikácii, ktorú J. Kollár (1846) pokladal za rozbíjanie slovanskej jednoty. Aj P. J. Šafárik sa pri hodnotení jazykovej situácie v 1. polovici 19. stor. mal rozhodnúť, či sa pridá k skupine vzdelancov, ktorí sa snažili o zachovávanie klasickej podoby češtiny a odmietali nové vývinové tendencie, alebo podporí Bernolákovu koncepciu samostatnej slovenčiny. Pohľad na Šafárikovo vedecké dielo svedčí o tom, že P. J. Šafárik si zvolil kompromisné riešenie. *Písně světské lidu slovenského v Uhřích* (1823) ho presvedčili o tom, že slovenčina je osobitnou rečou a klasická bibličtina už v polovici 19. stor. nevyhovovala spoločenským potrebám Slovákov. Preto treba jednotlivé *rôznorečia*, t. j. teritoriálne nárečia, chápať v Šafárikovom *Slovanskom národopise* ako varianty národného jazyka, ktoré plnili základnú komunikatívnu funkciu "prostého ľudu" a národné spisovné jazyky v polovici 19. stor. ako prvky štýlovej diferenciácie nachádzajúce sa medzi spomenutou "rečou prostého ľudu" a klasickou, staršou normou spisovného jazyka. Slovenčinu predstavil P. J. Šafárik v rámci západného hovoru ako **uhorsko-slovenské nárečie českej reči** (pozri tabuľku vyššie). České a slovenské nárečia tvoria v Šafárikovom poňatí vyšší jazykový, a teda aj etnický celok, ktorý "oddávna spája ten istý spisovný jazyk" (1842, s. 86). Okrem základných znakov tohto západného hovoru uvádza tieto charakteristické znaky slovenčiny:
- výskyt širokých hlások *a* a *u* (*čakať, čaša, duša*),
- za pôvodnú nosovku *e* je *a, ä* (*ma, ťa, sa, mäso, riad*),
- za pôvodné **ě* je *e* (*človek, verný´, v dome*), no po perniciach je pôvodné dlhé *é* (*viera, piesok*),
- namiesto *e* je *o*: v inštrumentálu singuláru (*krokom, darom*), tak isto je

aj v lokáli adjektív (*dobrom, malom*): v 1. osobe množného čísla prítomného času slovies je *-mo* (*nesemo, chodímo, dámo*, zriedka je *neseme*): v tvorení slov (*nebo, slnko, líco, pleco*): namiesto pôvodného tvrdého jeru (*piesok, prišol*),

- *k, g, ch* pred e je bez zmeny (*v ruke, na nohe, po streche*),
- dentály *d, t,* sú v príčastiach a adjektívach bez zmeny (*pozlátený, chytený*),
- za pôvodnú praslovanskú skupinu **dj* (staroslovienske *žd*) má *dz* (*priadza*),
- pôvodné *r'* sa zachovalo (*repa, reč*, tu jeho výklad nie je jasný),
- na začiatku slov sa v skupine spoluhlások zachovalo pôvodné *č* (*črevo, črievice, čerešňa*),
- genitív singuláru adjektív má koncovku *-iho (dobriho)*,
- datív singuláru a adjektív má koncovku *-imu (dobrimu)*, zriedkavo *-iému* (*dobriému*, s. 98 – 99).

Okrem týchto znakov slovenčiny uvádza P. J. Šafárik jej ďalšie charakteristické prvky, ktoré sú však areálovo diferencované "podľa stolíc":

- *a* namiesto pôvodného *e, ě (sňah, sadať, ľad)*,
- *e* namiesto pôvodného *y (vrške, rohe)*,
- neprítomnosť sprievodného vokálu pri *r, l (slnko, stĺp)*,
- *v*, resp. *u* namiesto *l* na konci slov *(dau, poslau)*.

Na tomto mieste nie je zreteľne ohraničený rozdiel medzi chápaním jazyka a nárečia, pretože súčasne s obmedzeným výskytom poslednej skupiny znakov sa v rámci *rôznorečí*, t. j. nárečí, uvádzajú ďalšie územné obmedzené znaky (na Spiši, v Šariši, v Zemplíne a na Orave, porov. s. 98 n.). Ide o výskyt mäkkých sykaviek *c', z', s'*, asibilácie, používanie *h* namiesto *ch*, výskyt tvrdého *l* a otázok slabičného *r, l* vo východoslovenskej oblasti, ktoré P. J. Šafárik charakterizuje ako "vkladné *e, o, um* a (*serce, žoltý, pulny, barzo*)".

Charakteristika jednotlivých slovanských jazykov v Šafárikovom *Slovanskom národopise* je zdrojom mnohých poznatkov v oblasti ich opisu a výskumu v polovici 19. stor. i v oblasti dejín vedy. Zložitosť a rozsah tejto problematiky sme preto z priestorových dôvodov spracovali tak, že Šafárikovu charakteristiku jednotlivých makroareálov slovanských jazykov ilustrujeme východoslovanskými jazykmi, pri členení národných jazykov na menšie nárečové celky a pri ich ďalšej charakteristike využívame Šafárikove poznatky o južnoslovanských jazykoch a na ilustráciu vzťahu spisovných jazykov a nárečí a postavenia slovenčiny v skupine západoslovenských jazykov uvádzame zo *Slovanského národopisu* poznatky o slovenčine. Základné členenie jazykov v práci *Dejiny slovanskej reči a literatúry všetkých nárečí* (1826) a *Slovanského národopisu* (1842) a ich charakteristické znaky odrážajú vývin Šafárikovho jazykovedného myslenia, ktoré bolo ovplyvnené celkovým rozvojom jazykovedných záujmov jednotlivých slavistov polovice 19. stor. V tridsiatych rokoch minulého storočia totiž vzniklo veľké množstvo základných prác opisnej povahy, ktoré sa stali východiskom ich súhrnnej

interpretácie uvedenej v *Slovanskom národopise*. Retrospektívny pohľad na prvky, ktorými P. J. Šafárik charakterizuje jednotlivé slovanské jazyky, je svedectvom toho, že v 1. polovici 19. stor. prevládala kontrastívna metóda synchronického opisu. Ako na viacerých miestach uviedol E. Jóna (1961, 112 n.: 1985, s. 57 n.), ide o *"synchrónny statický opis"*. Takéto statické kontrastívne opisy synchronickej povahy sa však neskôr, koncom 19. stor., stali základom systematického konfrontačného opisu zvukovej stavby jazykov aj z diachronického pohľadu. S určitou dávkou opatrnosti možno teda konštatovať, že základy mladogramatickej metódy, ktorá sa v odlišnom prostredí i historickej situácii vyvinula až koncom 19. stor., spočívajú na takých kontrastívnych opisoch, aké uvádza P. J. Šafárik v 1. polovici 19. stor. Retrospektívna a historickoporovnávacia metóda opisu slovanských jazykov v tomto čase ešte nebola rozvinutá, no vzniklo už veľké množstvo prác, ktoré sa stali východiskom porovnávacieho štúdia slovanských jazykov nielen na kontrastívnom, ale aj na konfrontačnom základe. *Slovanský národopis* P. J. Šafárika je svedectvom spôsobu metodologického spracovania prvkov jazykového systému v 1. pol. 19. stor., dokladom o stupni rozvoja vedy v tomto čase i dôkazom toho, v akom postavení bola v tom čase slovenčina v rámci slovanských jazykov. Poznatky, ktoré P. J. Šafárik uviedol v *Slovanskom národopise*, sa okrem základnej informačnej povahy stali neskôr aj zdrojom ďalších slavistických výskumov a prehodnocovania.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Grammatica slavica ad systema scholarum nationalium in dictionibus caesareo-regiis accomodata. Posonii, 1790.

JARNIK, U.: Versuch eines Etymologikons der Slovenischen Mundart in Inner-Oesterreich. Celovec, 1832.

JÓNA, E.: Otázky slovenského jazyka v diele P. J. Šafárika. In: Jazykovedný časopis, 12, 1961, s. 105–121.

JÓNA, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 172 s.

KOLLÁR, J.: Hlasově o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Praha, 1846.

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina a slovanské jazyky. I. Praslovanská genéza slovenčiny. Bratislava, Slovanské pedagogické nakladateľstvo 1974, 328 s.

KRAJČOVIČ, R.: Vývin slovenského jazyka a dialektológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 344 s.

List P. J. Šafárika U. Jarnikovi z januára 1838 (bez presnejšieho údaja). Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften- und Inkunabelsammlung. Viedeň. Sign. 138/1–2.

List P. J. Šafárika F. Miklošičovi do Viedne zo 14.4.1852. Österreichische Nationalbibliothek. Handschriften- und Inkunabelsammlung. Viedeň. Sign. 138/1–24.

NOVOTNÝ, J.: Pavel Jozef Šafařík. Praha, 1971.

ROSENBAUM, K.: Pavel Jozef Šafárik. Martin, Osveta 1961.

ŠAFÁRIK, P. J.: Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých náreči. Red. P. Petrus, Košice. Východoslovenské vydavateľstvo 1992. 416 s.

ŠAFÁRIK, P. J.: Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Budín, 1826.

ŠAFÁRIK, P. J.: Písně světské lidu slovenského v Uhřích. V Pešti 1823, s. 1–33.

ŠAFÁRIK, P. J.: Slovanský národopis. 1. vyd. Praha, 1842.

TIBENSKÝ, J.: Pavol Jozef Šafárik. Bratislava, Veda 1975. 96 s.

TÓBIK, Š.: Šafárikov a Kollárov jazyk. In: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikianae Prešovensis, Philologica I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 160 s.

Poznámka

V niektorých starších prameňoch z 18. a 19. stor. vydavatelia neuvádzajú rok alebo miesto vydania. Tak isto sa často neuvádza ani počet strán.

Jana Pekarovičová

Slovakistika v zahraničí na pozadí činnosti lektorátov slovenského jazyka

1. V súvislosti s nedávnymi geopolitickými zmenami v strednej Európe sa postupne mení postoj k tzv. malým jazykom novovzniknutých štátov. Preto školy rôzneho typu rozširujú svoj študijný program o tieto jazyky, a tak si aj slovenčina výraznejšie otvára bránu do sveta a dostáva sa na nové teritóriá, na nové akademické pracoviská. Hoci slovakistika na zahraničných univerzitách má dlhú tradíciu (Mistrík, 1989), vzhľadom na zmenené podmienky sa ukazuje aktuálna **potreba novej koncepcie prezentácie slovenského jazyka a kultúry cudzincom.** Domnievame sa, že pri tvorbe novej koncepcie a určovaní stratégie rozvoja zahraničnej slovakistiky treba vychádzať z posúdenia reálneho stavu na všetkých pôsobiskách. Pretože komplexnejší publikovaný prehľad o situácii na jednotlivých slovakistických pracoviskách v zahraničí prakticky neexistuje, pristúpilo **Metodické centrum Studia Academica Slovaca** (ďalej MC SAS) k vypracovaniu **databázy o slovakistike v zahraničí.** Projekt je zameraný na charakteristiku univerzitných slovakistických centier v kontexte histórie, súčasných trendov a budúcich perspektív.

V predkladanej analýze si bližšie všimneme **činnosť lektorátov slovenského jazyka a kultúry** pôsobiacich v súčasnosti na zahraničných univerzitách. Pri hodnotení aktuálneho stavu vychádzame z priebežných správ vyslaných lektorov, zo záverov zasadnutí Vedeckej rady MC SAS, ako aj z referátov predniesených na odbornom seminári **Slovakistika v zahraničí,** ktorý usporiadalo MC SAS v dňoch 30. a 31. augusta 1994. Informácie čerpáme tiež z dotazníkov vypracovaných k danej problematike, ktoré vyplnili zainteresovaní lektori. Niektoré podnety k činnosti lektorátov slovenského jazyka a kultúry odzneli na pravidelných sústredeniach lektorov, ktoré každoročne organizuje MC SAS v spolupráci so Sekciou medzinárodnej spolupráce Ministerstva školstva a vedy Slovenskej republiky (MŠV SR) a Domom zahraničných stykov MŠV SR. Diskutované otázky sa dotýkali najmä obsahového zamerania jednotlivých lektorátov a didaktiky slovenčiny ako cudzieho jazyka so zreteľom na sociolingvistické špecifiká daného pracoviska. Osobitná pozornosť sa venovala materiálnemu vybavovaniu lektorátov základnou didaktickou technikou a slovakistickou študijnou literatúrou. Aj tu sa prejavujú diferencované požiadavky v závislosti od charakteru lektorátu, orientácie študentov, od organizačných a priestorových podmienok a v neposlednom rade od finančných možností

materskej univerzity a ochoty podporovať rozvoj slovakistiky.

Z celkového prehľadu jednoznačne vyplýva, že **lektoráty** predstavujú **jednu z najdôležitejších foriem prezentácie slovenského jazyka a kultúry v zahraničí.** Len cieľavedomé poznávanie minulosti a súčasných tendencií so zreteľom na špecifiká daného pracoviska umožní

- posilniť postavenie slovakistiky na tradičných slavistických inštitútoch vo svete,
- vytvoriť optimálnejšie podmienky pre budovanie nových lektorátov.

2. V predkladanej analýze berieme do úvahy predovšetkým tie slovakistické centrá, kde sú v súčasnosti vytvorené **lektoráty slovenského jazyka a kultúry,** na ktorých pôsobia slovenskí lektori **vyslaní Ministerstvom školstva a vedy SR.** Čiastočne však na základe získaných informácií mapujeme výučbu slovakistických disciplín na iných typoch lektorátov. Ide jednak o lektoráty vytvorené **na základe priamej spolupráce medzi univerzitami,** jednak **v rámci štipendijného pobytu lektora v niektorej vzdelávacej inštitúcii danej krajiny,** ako aj tie, ktoré vznikli z **iniciatívy zahraničnej univerzity.** Všetky formy majú svoje osobitosti podmienené najmä odlišnými geopolitickými, sociolingvistickými a v nemalej miere aj ekonomickými faktormi.

2.1. V školskom roku 1994-1995 je aktívnych len **17 lektorátov Ministerstva školstva a vedy SR** zriadených **na báze kultúrnej dohody medzi Slovenskom a dotyčnou krajinou.**

Ide o pôsobenie v týchto krajinách:

Bulharsko - *Univerzita sv. Klimenta Ochridského v Sofii*
- *Univerzita sv. Cyrila a Metoda vo Veľkom Trnove*

Francúzsko - *INALCO Paríž, Univerzita v Rouen*
- *Univerzita Michel de Montaigne v Bordeaux*
- *Univerzita Blaise Pascal v Clermont-Ferrand*
- *Univerzita humanitných vied v Strasbourgu*

Chorvátsko - *Univerzita v Záhrebe*

Maďarsko - *Univerzita Eôtvesa Loranda v Budapešti*
- *Vysoká škola pedagogická v Segedíne*

Poľsko - *Jagelovská univerzita v Krakove*
- *Sliezska univerzita v Katoviciach*

Rakúsko - *Viedenská univerzita*
- *Hospodárska univerzita vo Viedni*

Rumunsko - *Univerzita v Bukurešti*

Rusko - *Moskovská štátna univerzita*

Taliansko - *Univerzita v Neapole*

Ukrajina - *Štátna univerzita I. Franka v Ľvove*
- *Štátna univerzita v Užhorode*

Lektorát v **Indii na Panjabskej univerzite v Chandigarhe** v školskom roku 1994-95 nepracoval, výučbu vo **Fínsku na Univerzite v Jyväskylä** zabezpečovala domáca slovakistka.

2.2 Osobitnú kapitolu tvoria **lektoráty** pôsobiace **na základe priamej spolupráce medzi univerzitami**, o ktoré prejavujú slovenské i zahraničné vzdelávacie inštitúty čoraz väčší záujem. V súčasnosti na takomto princípe pracuje **lektorát v Madride, na Univerzite Complutense**, ktorého gestorom je Univerzita Komenského. Z iniciatívy kórejskej strany vysiela Univerzita Komenského v školskom roku 1995-1996 **lektora slovenského jazyka a kultúry** na **Hankukskú univerzitu v Soule v Južnej Kórei.** Katedru češtiny, ktorá bola založená v roku 1988, tu plánujú rozšíriť o štúdium slovakistiky.

V rámci spolupráce partnerských vysokých škôl pôsobí aj **lektor v Sarvaši v Maďarsku.** V školskom roku 1995-96 sa tu otvára riadny lektorát zriadený Ministerstvom školstva a vedy SR.

V tejto súvislosti treba pripomenúť, že väčšina zahraničných univerzít pri zabezpečovaní chodu lektorátov aktívne spolupracuje so slovenskými inštitúciami. Všetky lektoráty kooperujú s Univerzitou Komenského, najmä s Filozofickou fakultou, kde bolo vytvorené Metodické centrum SAS ako koordinačné pracovisko v oblasti slovenčiny ako cudzieho jazyka a zahraničnej slovakistiky a Ústavom jazykovej a odbornej prípravy zahraničných študentov, ktorý frekventantom slovakistiky ponúka vo svojich zariadeniach výhodné stáže. Lektoráty v Užhorode, Ľvove, Krakove majú plodné kontakty s Univerzitou P. J. Šafárika v Prešove. Vysoká škola pedagogická v Nitre je patronátnou školou lektorátu v Segedíne.

2.3 Dôležitú súčasť zahraničnej slovakistiky predstavujú tie centrá, kde pôsobia slovenskí lektori vyslaní inými inštitúciami. V prvom rade ide o **štipendijné pobyty,** na ktoré kandidátov vyberá **Fulbrightova komisia (lektoráty v USA - Cleveland, Pittsburg)** a **Britská rada (lektoráty vo Veľkej Británii - Shefield do r. 1994, Londýn od r. 1995).**

Podobne výučbu slovenčiny na **Univerzite v Kolíne nad Rýnom (SRN)** zabezpečuje germanistka s aprobáciou slovenčiny, ktorá bola po absolvovaní konkurzu prijatá na **štipendium Heinricha Heinza.** Od školského roku 1995 - 1996 poskytol Slovanský inštitút Kolínskej univerzity na dva roky štipendium

na vytvorenie **miesta profesora slovenskej literatúry**, ktorý bude zároveň pôsobiť ako lektor slovenského jazyka.

2.4 Okrem toho zahraničné slovakistické pracoviská využívajú odborný a pedagogický potenciál **vlastných slovakistov**, resp. **slavistov** a ponúkajú možnosť štúdia niektorých slovakistických disciplín v rámci slavistiky, zamerané najmä na **porovnávacie štúdium slovanských jazykov a literatúr.** Tieto majú záujem skôr o hosťovanie slovenských docentov a profesorov na príslušných univerzitách, nie o klasické lektoráty. K takýmto pracoviskám možno v súčasnosti priradiť **Berlín - - Humboldtova univerzita, Halle - Univerzita Martina Luthera,** kde došlo k organizačným zmenám, **Fínsko - Univerzita v Jyväskylä**, kde v dôsledku nedostatku finančných prostriedkov činnosť lektorátu zabezpečuje domáca slovakistka. Domáci slovakisti, ako je nám známe, vyučujú slovenčinu tiež na **Univerzite v Ríme, v Novom Sade, v Ľubľane, v Pekingu** a inde. V Ľubľane a v Pekingu sa plánuje v šk. roku 1995 - 96 otvorenie lektorátov na báze medzivládnej kultúrnej dohody. Iniciatíva niektorých univerzít smeruje k **výchove vlastných slovakistov** z radov študentov, a tak k vytvoreniu predpokladov pre **otvorenie slovakistiky ako študijného odboru,** resp. **transformáciu klasického lektorátu na diplomové štúdium slovakistických disciplín** s možnosťou získania vedeckej hodnosti v odbore. Túto úlohu však môžu dané pracoviská splniť len v súčinnosti so slovenskými inštitúciami, ktoré by perspektívnym kandidátom poskytli štipendiá na absolvovanie celého, prípadne čiastkového štúdia a odborných stáží na príslušných slovenských vysokých školách. Študenti jednotlivých lektorátov (Sofia, Katovice, Krakov, Budapešť, Segedín a i.) využili doteraz najmä ponuku krátkodobých pobytov na UJOP UK s prijatím na FFUK, slovakisti zo Segedína tiež na Vysokej škole pedagogickej v Nitre, slovakisti z Krakova, Ľvova na FF UPJŠ v Prešove a i. Najaktívnejší frekventanti lektorátov zo slovenčiny majú možnosť zúčastniť sa na **letnom seminári Studia Academica Slovaca**, ktorý každoročne organizuje FFUK (v roku 1995 už 31. ročník). Doteraz ho absolvovalo takmer **3 300 účastníkov z vyše 50 štátov sveta.**

3. Situáciu na jednotlivých slovakistických pracoviskách spracúvame zo získaných podkladov, najmä vzhľadom na tieto skutočnosti:

a) názov a miesto univerzity, kde sa vyučuje slovenčina, tradícia slavistiky a slovakistiky,
b) charakter slovakistiky (študijný odbor, voliteľný predmet), zameranie štúdia a počet študentov
c) rok vzniku a spôsob vytvorenia lektorátu
   - na báze medzivládnej kultúrnej dohody,
   - na základe priamej spolupráce medzi univerzitami,
   - v rámci štipendijného pobytu lektora v danej krajine,

- z iniciatívy zahraničnej univerzity,
d) materiálne vybavenie lektorátu - knižnica, učebňa, didaktické pomôcky,
e) špecifiká lektorátu, spolupráca so slovenskými inštitúciami, kultúrne aktivity,
f) mená pôsobiacich lektorov slovenského jazyka a domáci slovakisti
g) publikačná činnosť súvisiaca so slovakistikou

3.1 Bulharsko - Sofia

a) Univerzita sv. Klimenta Ochridského
katedra slovanských filológií
dobré slavistické a slovakistické tradície
b) štvrtý rok ako študijný odbor s diplomom, možnosť postgraduálneho štúdia na Slovensku, 50 študentov, základné lingvistické disciplíny, preklad, praktický jazyk
c) v roku 1947, od roku 1968 intenzívnejšie na báze kultúrnej dohody
d) knižnica na dobrej úrovni, základné didaktické pomôcky momentálne umiestnené na ZÚ SR
e) v súčasnosti nevyhovujúce životné podmienky
intenzívna spolupráca so ZÚ SR, Slovenským kultúrnym inštitútom - organizovanie kultúrnych podujatí, s FFUK, ÚJOP UK - stáže pre poslucháčov, účasť na SASe
f) lektori - Emil Kudlička, Milan Odran, Anna Hederová, Štefan Zelenák, Jozef Prokop, Mária Kožuchová, Igor Hochel, Terézia Igazová, Juraj Vaňko, Hilda Steinerová, Ján Kratochvíla, Marián Bilý
domáci slovakisti - Prof. I. Bujukliev, Dr. V. Panajotov, L. Stojanova
g) Bujukliev, I.: Kratka slovaška gramatika, Sofia 1980
Steinerová, H. - Panajotov, V. - Stojanova, L.: Slovensko-bulharské paralely v tlači

3.2 Bulharsko - Veliko Tarnovo

a) Univerzita sv. Cyrila a Metoda
katedra všeobecnej jazykovedy
dobrá slavistická tradícia
b) lektorát v rámci slavistiky, voliteľný predmet zameraný na praktický jazyk, v roku 1995 - 1996 plánujú zaviesť študijný odbor v kombinácii s RJ, v súčasnosti okolo 20 študentov
c) 1983 na báze kultúrnej dohody

d) knižnica vybavená základnou literatúrou, didaktické pomôcky, potrebné dobudovať pre potreby odboru
e) priestorové a finančné ťažkosti, zmena vedenia fakulty ovplyvnila študijný program, vlastná organizácia kultúrnych podujatí, zriedkavo návšteva Slovenského kultúrneho inštitútu v Sofii, v minulosti spolupráca s Pedagogickou fakultou v Nitre
f) lektori - Terézia Igazová, Ivona Vaňková, Elena Neoveská
domáci slovakisti - doc. L. Selimski, C. Ivanova
g) Neoveská, I.: Najčastejšie chyby bulharských študentov pri výučbe slovenčiny. In.: Učíme slovenčinu, ÚJOP UK 1993.

3.3 Francúzsko - Paríž a Rouen

a) I N A L C O (Institut National des Langues et Civilisations orientales)
katedra češtiny a slovenčiny

Univerzita v Rouen
b) voliteľný predmet v rámci všeobecného základu U. V. (Unité de valeur), praktický jazyk, gramatika, kultúrne reálie Slovenska, 14 študentov, na Univerzite v Rouen cca 110 študentov
c) 1991 na báze kultúrnej dohody. Inštitút založil Colbert r. 1795
d) príručná knižnica cca 600 zväzkov, možnosť používať jazykové laboratórium, obmedzené priestorové kapacity
e) vyslaný lektor zabezpečuje výučbu na Univerzite v Rouen - potrebné vybaviť základnou študijnou literatúrou, spolupráca so ZÚ SR, slovenskými spolkami vo Francúzsku, bohaté kultúrne aktivity, prednášky o slovenskej histórii, slovensko - francúzskych vzťahoch, kultúrnom živote
f) lektori - Igor Považan, Mária Flochová
domáci bohemisti - prof. Patrice Pognan, doc. Antoine Mares
g) Považan, I.: K problémom využitia prvkov sugestopédie vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka. In.: Učíme slovenčinu. ÚJOP UK 1993.
články v periodikách - Nové slovo, Literárny týždenník, vo francúzskych krajanských novinách, príprava učebnice pre Francúzov - Parlons slovaque

3.4. Francúzsko - Bordeaux

a) Université Michel do Montaigne
Inštitút slovanských štúdií
Lycée Camille Jullian
b) dobrá tradícia lektorátu

voliteľný predmet (U. V.) v rámci 1. cyklu univerzitného štúdia (D. E. U. G.) 1 ako D. U. (Diplom d' Université), nemá však celoštátnu platnosť, cca 60 poslucháčov, najviac v 1. ročníku
c) 1969 na báze KD
d) knižnica fakulty na dobrej úrovni, príručná knižnica lektorátu cca 150 zväzkov, k dispozícii základné didaktické pomôcky
e) lektor zabezpečuje výučbu slovenského jazyka a literatúry a dejepisu na lýceu, kde študujú slovenskí žiaci, zároveň pôsobí ako pedagogický poradca
f) lektori - nekompletné informácie - Valér Mikula, Ladislav Lapšanský
g) Mikula, V.: Histoire de l'Arche. Petite antologie de la prose slovaque contemporaine. Bratislava. Archa 1993.

3.5. Francúzsko - Clermont-Ferrand

a) Université Blaise Pascal
Faculté des Letres et Sciences Humaines
Institut de Etudes slaves
dobrá tradícia slavistiky
b) lektorát v rámci slavistiky, voliteľný predmet, praktický jazyk, slovenské reálie, prekladové cvičenia, odborný jazyk, cca 50 študentov
c) 1972 na báze kultúrnej dohody
d) príručná knižnica na uspokojivej úrovni, základná literatúra, didaktická technika
e) spolupráca s FFUK, realizácia programu v rámci TEMPUS, s Fakultou aplikovaných jazykov, kde sa tiež vyučuje slovenčina ako povinne voliteľný predmet, strieda sa s poľštinou, prednášky o Slovensku, stáž francúzskych študentov v slovenských podnikoch
f) lektori - Matúš, Kopčihová, P.Pavlovič, V. Mikula, Ozdínová domáci slavisti - S. Bollack, B. Fernandez
g) účasť na výskume v rozhlasových reláciách v Čechách a na Slovensku - OCRILF, seminár o frankofónii

3.6. Francúzsko - Strasbourg

a) Université des Sciences Humaines
Département des Etudes Slaves
dobrá slavistická tradícia
b) lektorát v rámci slavistiky, voliteľný predmet, jazyk, literatúra a slovenské reálie (civilisation), prednášky, semináre, na diplom musia absolvovať všetky ponúkané disciplíny, cca 80 študentov

c) 1968 na báze kultúrnej dohody, Univerzita vznikla r. 1538
d) knižnica lektorátu je súčasťou knižnice slovanských jazykov, materiálne vybavenie lektorátu je nedostatočné
e) lektor doteraz zabezpečuje výučbu češtiny v plnom rozsahu, spolupráca so ZÚ, v Rade Európy, s Kultúrnym centrom mesta Strasbourg, s Medzinárodným lýceom, akadémiou vied, Česko-slovenskou asociáciou v Strasbourgu, pri kultúrnych podujatiach ako tlmočník
f) lektori - S. Halás, J. Števček, Z. Kasáč, M. Tomčík, P. Bunčák, I. Dudík, J. Záborská, P. Pavlovič, J. Bartoš, Š. Povchanič, J. Homolka, M. Darovec, Z. Beran
domáci slovakisti - V. Claude Fišera,

3.7. Fínsko - Jyväskylä

a) Humanitná fakulta Univerzity v Jyväskylä
katedra rusistiky
dobrá tradícia slavistiky, najmä rusistiky
b) lektorát v rámci slavistiky, jediné pracovisko vo Fínsku, voliteľný predmet, odborné štúdium s aprobatúrou, praktický jazyk, slovenské reálie, cca 20 študentov
c) 1978 na báze kultúrnej dohody, od r. 1994-95 zabezpečuje výučbu domáci lektor A. Kyppo-Kušnieriková
d) kabinet, knižnica na dobrej úrovni, didaktická technika
e) spolupráca s FFUK, Maticou slovenskou, bohaté kultúrne aktivity, stáže na FFUK, účasť na SASe, lektorka fínčiny na FFUK r. 1993-94 absolventka slovakistiky Virpi Hanhikoski
f) lektori - P. Sima, A. Kyppo-Kušnieriková, P. Kerlík, J. Kratochvíla, O. Volgyiová
g) domáci slovakisti - A. Kyppo-Kušnieriková, Virpi Hanhikoski
e) Volgyiová, O.: Slovensko I a II. učebnica reálií, Jyväskylä 1994. Slovensko-fínsky slovník v spolupráci s Virpi Hanhikoski. Kušnieriková, A.-Kolari, V.: Slovakin kielen oppkirja. Helsinki 1979, učebnica slovenčiny

3.8. Chorvátsko - Zahreb

a) Filozofická fakulta Univerzity v Zahrebe
b) nový lektorát, voliteľný predmet, povinne študenti bohemistiky, prednášky z jazyka a literatúry, predpokladá sa štúdium slovakistiky v kombinácii s chorvátčinou, cca 35 študentov
c) 1994 na základe dohody medzi ministerstvami školstva

d) potrebné vybudovať slovakistickú knižnicu, vybaviť základnou didaktickou technikou
e) spolupráca so ZÚ, vytvárať kontakty so slovenskými vedeckými a vzdelávacími inštitúciami
f) lektori - E. Horák
domáci slovakisti - Zrinka Stričevič-Kovačevič - doktorandské štúdium na FFUK zo slovenskej literatúry

3.9. India - Chandigarh

a) Panjab University
katedra rusistiky
b) lektorát v rámci rusistiky, jazykové kurzy, reálie Slovenska, voliteľný predmet, cca 5 študentov
c) 1986 na báze kultúrnej dohody
d) knižnica na uspokojivej úrovni
e) pomerne malý záujem o slovenčinu, návrh zriadiť lektorát na inej indickej univerzite, v šk. r. 1994-95 lektorát nepracoval
f) Vaňko, J.: Lingva-didactic Ideas of Jan Amos Comenius from the point of view of Contemporary Lingvistics and Language Education. In.: Research Bulletin of Panjab University (Arts) XXIV, N° 4 1994

3.10. Maďarsko - Budapešť

a) Univerzita Eötvesa Loránda (ELTE)
Inštitút slovanských filológií, oddelenie slovakistiky
dlhá tradícia slovakistiky,
b) študijný odbor normatívna gramatika, praktické cvičenia,
slovenská literatúra, slovensko-maďarské kultúrne a jazykové vzťahy,
reálie Slovenska, diplomový odbor, možnosť získať vedeckú hodnosť,
cca 30 študentov, väčšinou absolventi slovenských gymnázií v Maďarsku
c) 198,0 od r. 1986 na báze kultúrnej dohody
d) materiálne vybavenie na dobrej úrovni, vlastná učebňa, kabinet, knižnica
e) spolupráca s Univerzitou Komenského, Slovenským kultúrnym strediskom v Budapešti, ZÚ SR, s krajanskými spolkami, so Slovenským gymnáziom v Budapešti
f) lektori - O. Volgyiová, J. Kratochvíla, H. Steinerová
domáci slovakisti - doc. A. Divičanová,Dr. Ľ. Žiláková, dr. Bekeová,Dr. J. Käfer
g) Kratochvíla, J.: Učebnica slovenčiny pre 3. a 4. ročník gymnázií s vyučovacím jazykom slovenským v (tlači)

3.11. Maďarsko - Segedín

a) Juhász Gyula Tanárképzö - Vysoká škola pedagogická
katedra slovenského jazyka a literatúry
dlhá tradícia slovakistiky
b) študijný odbor, jazyk a literatúra, didaktika predmetu,
kultúra reči, 4-ročné denné a diaľkové štúdium, samostatná slovenčina - 2-ročné štúdium, diplom učiteľ v 5.-8. ročníku, cca 20 študentov, 5 diaľkove
c) 1949 v Budapešti, 1955 prechádza do Segedína, t. č. na báze kultúrnej dohody
d) knižnica na dobrej úrovni, chýbajú novšie odborné publikácie, zborníky, monografie, potreba videozáznamov slovenských reálií, základná didaktická technika
e) spolupráca s VŠPg v Nitre - stáže študentov, ÚJOP UK - nultý ročník, s Asociáciou slovenčinárov v Maďarsku, so spolkom Slovákov, aktívna účasť lektora na národnostnom vysielaní v Segedínskom rozhlase a televízii
f) lektori - J. Prokop, L. Horečný, J. Gregorec, S. Chľustik, K. Kupčivová, K. Miková, E. Hrnčíriková, E. Tučná, M. Kovesdiová, K. Balážiková
domáci slovakisti - Pavol Bacsa, Štefan Tóth
e) Príspevky v zborníku Asociácie slovenčinárov v Maďarsku
Slovenčinár, Balážiková, K.: Lingvodidaktické problémy rozvoja komunikatívnej kompetencie. Slovenský jazyk a literatúra v škole.
Fazekašová, M. Slovenčina (Szlovák nyelv), učebnica pre začiatočníkov a stredne pokročilých. Recenzia K. Balážiková v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1995, s. 241-243.

3.12. Nemecko - Kolín

a) Universität zu Koln
Slawischen Institut
dobré tradície slavistiky, slovakistika v 70. rokoch
b) lektorát v rámci slavistiky delený s bulharským, voliteľný predmet, jazykové kurzy, porovnávacia jazykoveda, prekladové cvičenia, slovenské reálie, cca 25 študentov
c) 1972 hosťujúci profesori a docenti, strata kontinuity, od r. 1992 v rámci štipendijného pobytu slovenského germanistu na Kolínskej univerzite, od r. 1995 lektor - literárny vedec, prednášky zo slovenskej literatúry
d) knižnica v rámci Slovanského inštitútu na dobrej úrovni,
základné didaktické pomôcky

e) lektor zabezpečoval aj výučbu češtiny, spolupráca s FFUK, Ústavom slovenskej literatúry SAV, prezentácia slovenskej literatúry
f) hosťujúci profesori - J. Mistrík, Š. Ondruš, Á. Kráľ
lektori - E. Ehrgangová, R. Kozmová
domáci slavisti - prof. U. Obst, prof. B. Zelinsky
g) Ehrgangová, E. - Mistrík, J.: Die Entfaltung der Literatursprache In: Sprachreform, Geschichte und Zukunft VO. VI. Hamburg 1994

3.13. Poľsko - Krakov

a) Universytet Jagielonski
Instytut Filologii Slowianskiej, oddelenie slovakistiky
dobrá tradícia slavistiky a slovakistiky
b) študijný odbor, jazyk a literatúra, reálie Slovenska, praktické cvičenia, 5 - ročné štúdium s diplomom, možnosť získať vedeckú hodnosť, cca 45 poslucháčov
c) 1965 na báze kultúrnej dohody, Jagelovská univerzita
d) knižnica na dobrej úrovni, základné didaktické pomôcky
e) príprava učebných osnov, textov, stáže študentov na ÚJOP UK, na FF UPJŠ, poznávacie exkurzie na Slovensko, hosťujúci prednášatelia zo Slovenska, s krajanskými spolkami
f) lektori - Š. Drug, J. Gazdík, M. Servátka, E. Lukáčová, E. Balúch, A. Krčová
domáci slovakisti - M. Papierz, H. Mieczkowska, E. Orwinska-Ruziczka, Z. Niedzela, B. Suchon
g) Papierz, M.: Slovenská gramatika. Príprava učebných materiálov pre poľských slovakistov, spolupráca na slovníku

3.14. Poľsko - Katovice

a) Universytet Slaski, Wydzial Filologiczny
Instytut Filologii Slowianskiej v Sosnovci
b) študijný odbor, jazyk a literatúra, porovnávacie štúdium, praktický jazyk, slovenčina v kombinácii s iným jazykom, diplom absolventa slavistiky, cca 65 študentov
c) 1986 na báze kultúrnej dohody
d) knižnica spoločná s ostatnými slovanskými jazykmi, doplniť aktuálnou odbornou literatúrou, slovníkmi, priestorové problémy, základné didaktické pomôcky
e) spolupráca s FFUK, ÚJOP UK - stáže študentov, s Maticou slovenskou, s krajanskými spolkami, Slovensko-poľské stretnutie v Katoviciach

f) lektori - M. Servátka, E. Králiková
domáci slovakisti - prof. H. Ivaničková, doc. A. Blusc, M. Szymczak, L. Spyrka
g) Servátka, M. Slovenčina pre začiatočníkov. Králiková, E. Slovenčina, moja láska - videoscenár

3.15. Rakúsko - Viedeň

a) Universität Wien - Institut für Slawistik, Institut für Ubersetzer - und Dolmetscherausbildung
Wirtschaftsuniversität - Institut für Slawische Sprachen
dobrá tradícia slavistiky
b) lektorát v rámci slavistiky, voliteľný predmet, praktický jazyk, praktická štylistika, slovenská terminológia v konfrontácii s českou a nemeckou, reálie Slovenska, kapitoly z dejín slovenskej literatúry, cca 25 študentov, návrh koncepcie štúdia slovakistiky ako odboru
na Ekonomickej univerzite jazykové kurzy, hospodárska komunikácia, cca 20 študentov
c) 1990 na báze kultúrnej dohody, slovenčina sa prednáša od r. 1965, Viedenská univerzita 1965
d) knižnica spoločná s ostatnými slovanskými filológiami na dobrej úrovni, príručná knižnica lektorátu - základná študijná literatúra, didaktické pomôcky
e) spolupráca so ZÚ, Slovenským kultúrnym inštitútom, JÚĽŠ SAV FFUK, Rakúsko-slovenským spolkom. Institut für Donauraum und Mitteleuropa, Institut für Sud- und Sudosteuropa, príprava večerov slovenskej kultúry v Clube International Universitaire (história a súčasnosť, slovenská próza a poézia, k 150. výročiu kodifikácie spisovnej slovenčiny, ľudová kultúra), prednášky viedenských slavistov na FFUK
f) lektori - J. Pekarovičová, J. Glovňa
domáci slovakisti - doc. K. Rajnoch, doc. Š. Vragaš, prof. P. Winczer,
slavisti - prof. J. Mareš, prof. J. Vintr, prof. R. Katičic a i.
g) prednášky v rámci translatorského kolokvia, Viedenského lingvistického krúžku, recenzie v Jahrbuch für Slawistik, iniciovanie výskumu jazyka a kultúry Slovákov v Rakúsku
Pekarovičová, J.: Studieren und Forschen in der Slowakei. Wien 1993.

3.16. Rumunsko - Bukurešť

a) Univerzita v Budapešti, Fakutatea limbi straine
katedra slavistiky, dobrá tradícia slovakistiky

b) od r. 1990 ako diplomový predmet, každý druhý rok, jazyk a literatúra, praktický jazyk, reálie, didaktika predmetu, cca 30 študentov
c) 1947, lektorát 1972 na báze kultúrnej dohody
d) priestorové problémy, nedostatok vysokoškolských učebníc, aktuálne literatúry, základná didaktická technika
e) študujú Slováci žijúci v Rumunsku i Rumuni, spolupráca s KISom v Bukurešti, so ZÚ literárne večery, spolupráca s krajanmi, záujem študentov o stáže na Slovensku-finančné problémy, nevyhovujúce životné podmienky
f) lektori - E. Kováčiková-Gheorghiová, V. Štupáková, M. Vajíčková, M. Rosívalová
domáci slovakisti - Prof. Barborica, Dr. Anoca, Dr. Calin, Tanasescu
g) M. Rosívalová, príprava cvičení zo slovenskej syntaxe pre internú potrebu, texty z obchodnej korešpondencie

3.17 Rusko - Moskva

a) Moskovská štátna univerzita
Filologická fakulta, katedra slovanských jazykov
dobrá slavistická tradícia
b) študijný odbor ako hlavný jazyk alebo ako druhý jazyk, lingvistické a literárnovedné disciplíny, porovnávacie prednášky s češtinou, voliteľný predmet, 15 študentov
c) koniec 40. rokov, t. č. na báze kultúrnej dohody
d) knižnica - nedostatok aktuálnej odbornej literatúry, beletrie, chýba slovenská tlač, k dispozícii jazykové laboratórium, základná didaktická technika
e) od r. 1988 do 1994 nepôsobil slovenský lektor, výučbu zabezpečovali domáci slovakisti, spolupráca s FFUK, ústavmi SAV, Maticou slovenskou, so ZÚ - organizovanie kultúrnych a vedeckých podujatí
f) lektori - R. Krajčovič, F. Hruška, P. Žigo, A. Maňuchová, K. Resutíková, J. Huťanová, P. Polák, D. Kotovová
domáci slovakisti - doc. K. Lifanov, doc. A. Mašková
g) Mistrík, J. - Tuguševa, R.: Učebnik slovackogo jazyka. Pauliny, E.: Kratkaja grammatika slovackogo jazyka. Moskva 1981. Lifanov, K.: Grammatika slovackogo jazyka - v tlači, Mašková, A. - príprava učebnice slovenskej literatúry
v spolupráci s katedrou slovenskej literatúry FFUK

3.18. Španielsko - Madrid

a) Universidad Complutense
Departemento de Filología Eslava de la Facultad de Filología
b) lektorát v rámci slavistiky, voliteľný predmet, slovenský jazyk I-IV. praktické cvičenia, kurz pre ašpirantov, cca 40 študentov
c) 1981 na báze priamej spolupráce s Univerzitou Komenského
d) knižnica na uspokojivej úrovni, potrebné doplniť aktuálnou literatúrou, základné didaktické pomôcky
e) spolupráca s UK, FFUK, s Maticou slovenskou, Dni slovenskej kultúry v Madride (1995)
f) lektori - N. Noskovičová, L. Trup, M. Lenghardt, K. Resutíková
domáci slovakisti - Salustio Alvarado
g) Alvadaro, S.: Gramática de eslovaco. Universidad Complutense.

3.19. Taliansko - Neapol

a) Instituto Universitario orientale
Dipartimento di Studi dell Europa Orientale
b) študijný odbor s diplomom, jazyk a literatúra, reálie,
študenti z rôznych odborov, cca 12, 1 diplomantka zo slovenskej literatúry, možnosť získať vedeckú hodnosť
c) 1967 na báze kultúrnej dohody
d) učebňa, kabinet spolu s češtinou, základná literatúra, učebnice, monografie, potreba doplniť aktuálne publikácie
e) orientácia na slovenskú literatúru, spolupráca s katedrou slovenčiny v Ríme, so ZÚ, FFUK, vedecké podujatia
f) lektori - V. Turčány, M. Lenghardt, A. Ferenčíková, F. Hruška, A. Kruláková, M. Keruľová, H. Májeková
domáci slovakisti v Neapole nie sú, oficiálne poverená profesorka pre slovakistiku Ida Bonetti

3.20. Ukrajina - Ľvov

a) Štátna univerzita I. Franka
Filozofická fakulta, katedra slovanskej filológie
dobrá slavistická tradícia
b) študijný odbor, jazykovedné a literárnovedné disciplíny,
praktické cvičenia, diplom, 9 študentov v 2. ročníku, v r. 1995-96 sa plánuje prijať ďalších 9 študentov
c) 1993 na báze kultúrnej dohody

d) materiálne vybavenie v procese budovania za pomoci PdF UPJŠ v Prešove, MŠV SR
e) intenzívna spolupráca s PdF UPJŠ, s FFUK, príprava cvičebnice, študijných textov, záujem o stáže na Slovensku
f) lektori - P. Dolejš

3.21. Ukrajina - Užhorod

a) Štátna univerzita, katedra slovanskej filológie
b) študijný odbor
c) 1994 - nultý ročník, otvorenie lektorátu 1995-96
d) materiálne vybavenie v procese budovania
e) spolupráca s FF UPJŠ v Prešove
f) lektor - J. Džoganík
domáci slovakisti - prof. Pavlo Čučka

3.22. USA - Cleveland

a) John Carroll University
Department of Classical and Modern Languages and Cultures
b) lektorát, voliteľný predmet, praktický jazyk, reálie Slovenska, cca 8 riadnych študentov, 60 mimoriadnych
c) 1984 z iniciatívy Rev. Dr. Geralda J. Saba, ktorý je koordinátorom lektorátu, výber lektora a štipendium poskytuje Fulbrightova komisia
d) dobre vybavená knižnica, videotéka o Slovensku, história, kultúra
e) spolupráca so ZÚ, FFUK, Maticou slovenskou, početná slovenská komunita, Bratislava-Cleveland sesterské mestá, bohatá kultúrno-osvetová činnosť
f) lektori - **E. Odzganová, A. Moravčíková, D. Urbánková, T. Jarošová, A. Bohmerová, D. Slančová**
domáci slovakisti **nie sú, slavista poverený koordináciou slovakistiky je Rev. Dr. Gerald J. Sabo, S J., ktorý skúma dejiny slovenskej literatúry**
g) Bohmerová, A.: Slovenčina pre anglicky hovoriacich... v tlači, účasť na vedeckých podujatiach

3.23. USA - Pittsburgh

a) University of Pittsburgh
Slavic Department
b) voliteľný predmet v rámci slavistiky, jazyk, literatúra, reálie
c) lektorov vyberá a štipendium poskytuje Fulbrightova komisia

d) potreba diferencovaných študijných materiálov, literatúry
e) spolupráca s UK, FFUK, stáže študentov
f) lektori - Š. Baštín, G. Mišíková, B. Hochel
domáci slovakisti - prof. Martin Vŏtruba

4. Z analýzy súčasného stavu lektorátov slovenského jazyka a kultúry vyplýva, že **ich koncepcia, obsahové zameranie,** ako aj **pracovné a existenčné podmienky sú rozdielne.** Rovnako sa to vzťahuje aj na vymedzenie pracovnej náplne lektora. Vo väčšine prípadov je **lektor** chápaný predovšetkým ako **učiteľ praktického jazyka,** najmä bežnej komunikácie, ako tzv. **native speaker,** avšak na niektorých pracoviskách práve vyslaný lektor **prednáša lingvistické,** prípadne **literárnovedné disciplíny.** Často sa od neho vyžaduje nielen **aktívna účasť na výučbe,** ale aj **vo výskume.** Mnohých inšpirovalo lektorské pôsobenie k vypracovaniu učebných materiálov, gramatík, cvičebníc, pre vnútornú potrebu hostiteľskej inštitúcie, alebo pre širšie uplatnenie vo výučbe cudzincov. Informácie zatiaľ nemáme o všetkých publikačných výstupoch, a preto by sme uvítali doplnenie bibliografie.

Spoločnou črtou všetkých lektorátov je snaha zaradiť do programu **slovenské vlastivedné a kultúrne reálie** tzv. **Slovak Studies, civilisation, Landes- und Kulturkunde der Slowakei.** Preto je potrebné vybaviť lektoráty aktuálnymi odbornými publikáciami o slovenskej histórii, kultúre, literatúre a podnietiť tvorbu takýchto účelových didaktizovaných príručiek, videozáznamov, audionahrávok. Tie možno využiť priamo vo výučbe, ale aj pri rôznych kultúrnych a spoločenských podujatiach, ktoré nejeden lektor organizuje pre svojich poslucháčov či pre širšiu verejnosť takpovediac vo vlastnej réžii. Oveľa jednoduchšia je situácia tam, kde pôsobia slovenské kultúrne a informačné centrá. Tie však nie sú v každej krajine, kde pôsobia slovenské lektoráty. Preto by sa mal vyslaný lektor zodpovedajúco pripraviť i primerane vybaviť na túto kultúrnu misiu. Lebo len tak si získa nádejných slovakistov a priateľov Slovenska vo svete.

Literatúra

MISTRÍK, J.: Slovakista vo svete. In.: Studia Academica Slovaca. 18. Red.: J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1989.

Správy vyslaných lektorov slovenského jazyka v zahraničí.

Dotazníky vypracované lektormi na odborný seminár Slovakistika v zahraničí, ktorý sa konal 30. a 31. 8. 1994 v Bratislave.

Autori: K. Balážiková, A. Bohmerová, P. Dolejš, E. Ehrgangová, M. Flochová, J. Glovňa, E. Horák, J. Homolka, M. Kim, E. Králiková, A. Krčová, D. Kotovová, L. Lapšanský, K. Lifanov, V. Mikula, E. Májeková, E. Neoveská, Ž. Ozdínová, J. Pekarovičová, I. Považan, Š. Povchanič, M. Rosívalová, A. Rozman, D. Slančová, H. Steinerová, O. Volgyiová

Zoznam autorov

Doc.Dr.Eugénia BAJZÍKOVÁ,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.Peter Baláž,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Dr.Mária BÁTHOROVÁ,CSc.
Literárnovedný ústav SAV Bratislava

Doc.Dr.Ján BOSÁK,CSc.
Jazykovedný ústav Ľ.Štúra SAV Bratislava

Dr.Ladislav ČÚZY,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.Juraj DOLNÍK,DrSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.Ľubica DROPPOVÁ,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.Júlia DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity P.J.Šafárika Prešov

Doc.Dr.Etela FARKAŠOVÁ,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Dr.Adriana FERENČÍKOVÁ,CSc.
Jazykovedný ústav Ľ.Štúra SAV Bratislava

Prof.Dr.Ján HORECKÝ,DrSc.
Stupava

Doc.Dr.Ján KAČALA,DrSc., *člen korešpondent SAV*
Pedagogická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.František KOČIŠ,CSc.
Jazykovedný ústav Ľ.Štúra SAV Bratislava

Doc.Dr.Ema KROŠLÁKOVÁ,CSc.
Fakulta spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej Nitra

Doc.Dr.Viliam MARČOK, CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.Richard MARSINA,DrSc.
Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity Trnava

Prof.Dr.Ján MICHÁLEK,DrSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Prof.Dr.Jozef MLACEK,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Dr.Pavol ODALOŠ,CSc.
Pedagogická fakulta Univerzity M.Bela Banská Bystrica

Dr.Jana PEKAROVIČOVÁ
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Prof.Dr.Pavol PETRUS,DrSC.
Filozofická fakulta Univerzity P.J.Šafárika Prešov

Dr.Milan PODRIMAVSKÝ,CSc.
Historický ústav SAV Bratislava

Dr.Matej POVAŽAJ
Jazykovedný ústav Ľ.Štúra SAV Bratislava

Prof.Dr. Ján SABOL, DrSc.
Filozofická fakulta Univerzity P.J.Šafárika

Dr.Oľga SABOLOVÁ,CSc.
Pedagogická fakulta Univerzity P.J. Šafárika Prešov

Prof.Dr.Tatiana ŠTEFANOVIČOVÁ,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Dr.Eva TIBENSKÁ,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava

Doc.Dr.Pavol ŽIGO,CSc.
Filozofická fakulta Univerzity Komenského Bratislava